

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ**

*«ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΡΑΤΙΚΟ ΚΟΡΠΟΡΑΤΙΣΜΟ ΣΤΟΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΝΕΟ-ΚΟΡΠΟΡΑΤΙΣΜΟ (ΜΕ ΕΙΔΙΚΗ ΜΝΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ)».*

Θ. ΡΙΖΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επιβλέπων: Α. Ν. Λύτρας

Τριμελής Επιτροπή: Δ. Ι. Δασκαλάκης, Α. Ν. Λύτρας, Α. Α. Παπαρίζος

Αθήνα, 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

- 1.1 Ανίχνευση της ανάδυσης του Πλουραλιστικού φαινομένου
- 1.2 Συνοπτική παρουσίαση των κυριότερων τάσεων του Ελιτισμού
- 1.3 Γενική επισκόπηση των Μαρξιστικών θέσεων περί κράτους
- 1.4 Σημεία σύγκλισης και διαφοροποίησης των εναλλακτικών θεωρητικών ρευμάτων

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

- 2.1 Η αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τον κορπορατισμό
- 2.2 Διαχρονική ιχνηλάτηση της εξάπλωσης των δύο διακριτών ειδών Κορπορατισμού
- 2.3 Διαπραγμάτευση της τροχιάς του Κρατικού Κορπορατισμού
- 2.4 Ιστορική επισκόπηση της πορείας του Κοινωνικού Κορπορατισμού
- 2.5 Αναφορά στο Ελληνικό παράδειγμα και τις ιδιαιτερότητες του
- 2.6 Μειονεκτήματα και χρησιμότητα από την εφαρμογή του Νεο-κορπορατιστικού προτύπου διαμεσολάβησης
- 2.7 Σύγχρονες εξελίξεις, σχόλια και μελλοντικές προβλέψεις
- 2.8 Νεο-κορπορατισμός και νέες τεχνολογικές μετατροπές

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Εισαγωγή

Στους κόλπους της κοινότητας της πολιτικής επιστήμης προβλήθηκε ως αυταπόδεικτη αναγκαιότητα η αποδοχή της υπόθεσης πως οι σχέσεις πολιτικής και συμφερόντων, πέρα από τις όποιες αποκλίσεις τις διαχώριζαν, αφορούσαν τον πυρήνα, την πεμπτουσία της πολιτικής διαδικασίας. Στην παρούσα εργασία, όταν αναφερόμαστε σε ομάδες συμφερόντων εννοούμε κάθε μορφή οργάνωσης που επιδίωξε να επηρεάσει τη διαμόρφωση και εφαρμογή δημόσιων πολιτικών.¹ Μια σειρά αναλυτικών και κανονιστικών ερωτημάτων τέθηκαν, επί παραδείγματι ποια είναι τα πλαίσια νομιμοποίησης της δράσης και του ρόλου των οργανωμένων συμφερόντων σε πολιτικά συστήματα που πρόταξαν ως βασική τους την αρχή της αντιπροσώπευσης; Αποτέλεσε η κινητικότητα των ομάδων πίεσης στοιχείο διάβρωσης της έλξης που άσκησαν οι πολιτικοί θεσμοί; Μήπως αντιπροσώπευσε όπως διατείνονταν μερικοί, συμπληρωματική προς τους θεσμούς λειτουργία; Το συγκεκριμένο πόνημα αποπειράθηκε να χαρτογραφήσει τα αφετηριακά σημεία, τη συνέχεια και τις μετατοπίσεις των πιο άρτια συγκροτημένων συσσωματώσεων (εργασία και κεφάλαιο) στη σχέση τους με το κράτος, επιχειρώντας παράλληλα να διαγράψει με αδρές γραμμές ένα γενικότερο πλαίσιο προσέγγισης και αποτίμησης των χαρακτηριστικών και της σημασίας τους στη σύγχρονη πολιτική ζωή.

Το πρώτο μέρος, επικεντρώθηκε σε μια προσπάθεια συγκριτικής αποτίμησης των κυριότερων εναλλακτικών προσεγγίσεων αναφορικά με τις λεπτές ισορροπίες αμοιβαίας διεπίδρασης των ισχυρών συνομαδώσεων μεταξύ τους, αλλά και τη δυναμική πρόσδεσης τους με τους μηχανισμούς του κράτους. Εξετάστηκαν

---

¹ Λάβδας, Κ.Α. (2004), *Συμφέροντα και Πολιτική*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ.13.

ακροθιγώς τα θεωρητικά ρεύματα του πλουραλισμού, του ελιτισμού και του μαρξισμού προκειμένου να σχηματιστεί μια πληρέστερη εικόνα των ιδιαιτεροτήτων της κάθε σχολής και να επιτευχθεί μια ωσμωτική συναρμογή των συγκλίσεων και των διαφορετικοτήτων που τις διέπουν². Μέσω του τονισμού τόσο των ομοιοτήτων όσο και των αντινομιών των τριών τάσεων αναζητήθηκε μια ενιαία γραμμή πλεύσης που να αναδείξει τις κοινές τους συνισταμένες με τρόπο που να μας οδηγήσει στη συνάρθρωση ενός ολικού πολυσυλλεκτικού μοντέλου που να περιλαμβάνει τις προσφορότερες πτυχές κάθε σχολής (περικλείοντας και μεταμορφώνοντας τις σε ευριστικές συλλήψεις που συντελούν στην ευρύτερη κατανόηση της σύμπλοκης πολιτικής πραγματικότητας που μας περιβάλλει). Προσδόθηκε ιδιαίτερη έμφαση επανειλημμένα και σε διάσπαρτα σημεία του πρώτου μέρους στο γεγονός της θεωρητικής πολυχρωμίας και πανσπερμίας που χαρακτήρισε τη νεότερη κοινωνιολογική έρευνα και εκδηλώθηκε σαφέστερα με την ανάπτυξη ευδιάκριτα διαφοροποιημένων κοινωνιολογικών προτάσεων και μεθοδολογικών μοτίβων περισσότερο ή λιγότερο ολοκληρωμένων (π.χ. η ανάδυση του κορπορατισμού).

Κάθε εννοιολογική πραγμάτευση εντοπίστηκε σε διακριτό επίπεδο αφαίρεσης και εμφορήθηκε από ετεροειδείς γνωστικούς στόχους και μη ταυτόσημες εξηγητικές ή κατανοητικές δυνατότητες και περιορισμούς. Κατέστη εδώ εμφανές ότι κάθε διακριτό αξιολογικό πρόταγμα διέθετε το δικό του μοτίβο νοηματικής πλαισίωσης των εννοιών που κατάτεμνε. Μέσα από τη λογική αυτή η διαύγαση της αποστολής του κρατικού οργανισμού εξαρτήθηκε ευθέως από τη σκοπιά που ο μελετητής προέκρινε. Έδινε άραγε εξέχουσα έμφαση στην επιρροή των ατομικών φορέων, στη συμπεριφορά των κοινωνικών συλλογικοτήτων ή στις ανάγκες που εκπορεύονταν από τη διαδικασία παραγωγής; Μόνο μέσω της συγκριτικής παραβολής των επικαλύψεων ή αναντιστοιχιών των ξεχωριστών ιδεολογικών ρευμάτων θα είμαστε σε θέση να διασαφηνίσουμε τη θεωρητική σημασία των ζητημάτων που θίχτηκαν και να επιτύχουμε μια σφαιρικότερη

---

² Alford, R.R. & Friedland R. (1985), *Powers of Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, σ.3.

παρουσίαση τους. Η πλουραλιστική προοπτική έκανε ιδιαίτερη μνεία στις διατυπώσεις εκείνες που κατοχύρωσαν την συμμετοχική φύση του κράτους και τις δημοκρατικές του εκφάνσεις, η διοικητική επικεντρώθηκε στην ορθολογική του χροιά και τις τάσεις γραφειοκρατικοποίησης που το συνόδεψαν ενώ η ταξική έστρεψε την προσοχή της στο δημοσιονομικό εκμεταλλευτικό του χαρακτήρα που ενέργησε για την εξυπηρέτηση του καπιταλιστικού μοντέλου.

Το πρώτο κεφάλαιο ασχολήθηκε επισταμένως με την ενδελεχή παρουσίαση του πλουραλιστικού προτύπου ανάλυσης. Η πλουραλιστική ενόραση τάχθηκε ευνοϊκά απέναντι στις ομάδες συμφερόντων που αποτέλεσαν τελικά το θεωρητικό θεμέλιο των σύγχρονων φιλελεύθερων δημοκρατιών. Στο δεοντολογικό επίπεδο, η πλουραλιστική θεώρηση πρέσβευε ότι ο πολλαπλασιασμός των ομάδων που επήλθε ως απόρροια του προϊόντος κοινωνικο-οικονομικού εκσυγχρονισμού συντέλεσε στην εμπέδωση της δημοκρατικής ομαλότητας καθώς δημιουργήθηκαν ενδιάμεσα διαμεσολαβητικά σώματα που επικάθησαν στο διάκενο κράτους-κοινωνίας φιλτράροντας τα στη διαδικασία άρθρωσης αιτημάτων και εξομαλύνοντας τα κοινωνικά σχίσματα προτού αυτά πάρουν επικίνδυνες διαστάσεις απειλώντας τη συνοχή της κυρίαρχης κρατικής εξουσίας.³

Στο σύγχρονο διεθνές περιβάλλον, όπου χαρακτηρίστηκε από αυξημένο βαθμό πολυπλοκότητας και ταχείς ρυθμούς ανακατατάξεων και μετατροπών οι καλά διαρθρωμένες συνενώσεις αναγκάστηκαν να στραφούν ολοένα και περισσότερο προς το κράτος προκειμένου να προωθήσουν δυναμικά τις ιδιωτικές υποθέσεις τους και να επιτύχουν τα προσφορότερα γι αυτές αποτελέσματα. Ο λεπτομερής σχεδιασμός και η εφαρμογή δημόσιων πολιτικών σε κάθε δεδομένη συγκυρία, χρησιμοποίησαν ως μοναδικό τους κριτήριο την εξισορροπητική διαπάλη αντίρροπων συμφερόντων που πάλεψαν λυσσασμένα για να αποκτήσουν πρόσβαση στον κρατικό μηχανισμό και να αισθανθούν πιο ασφαλή μέσω του

---

³ McFarland, A.S. (1969), *Power and Leadership in Pluralist Systems*, California: Stanford University Press, σ.72.

προσπορισμού σημαντικών ωφελημάτων. Από τη δική τους μεριά, οι κρατικοί φορείς προσπαθώντας να μεγεθύνουν τους εξομοιωτικούς και να αποτρέψουν τυχόν φυγόκεντρους κλυδωνισμούς επιδίωξαν επίμονα τον ανακαθορισμό των θεμάτων που αποτέλεσαν αντικείμενο διακύβευσης και τη διευκόλυνση της εξομάλυνσης των κοινωνικών συγκρούσεων. Η διατήρηση της ομαλότητας προάχθηκε αποτελεσματικότερα με τη συνεχή διοχέτευση παραχωρήσεων και την απρόσκοπτη αναπροσαρμογή των πολιτικών στοχεύσεων ώστε να εδραιωθούν διαδικασίες συναίνεσης ανάμεσα στις νεοπαγείς ομάδες. Η πολιτική σταθερότητα εξασφαλίστηκε επίσης με την αθρόα ένταξη τους σε ετερόκλητα σχήματα αντιπροσώπευσης όπου η προσχώρηση σε αυτά συνέβαλλε αιτιωδώς στην απόκτηση αμοιβαίου πνεύματος μετριοπάθειας λόγω των αντιφατικών ρόλων που οι ετεροειδείς ομάδες πίεσης κλήθηκαν να διαδραματίσουν.

Στο πρώτο κεφάλαιο, δεν παραλήφθηκε ωστόσο να αναφερθεί μία σοβαρή αδυναμία της πλουραλιστικής τάσης. Αναδείχθηκε αδρά η αίσθηση πως η πλουραλιστική προσήλωση στην παρατήρηση εμπειρικά επαληθεύσιμων σχέσεων εξουσίας απέτυχε να ρίξει άπλετο φως στην όψη της μη λήψεως αποφάσεων και της χειραγώγησης πόλων άσκησης πολιτικής. Ο προκαθορισμός της ατζέντας και η συρρίκνωση του πεδίου ακανθωδών θεμάτων διαβούλευσης ελέγχθηκε καταναγκαστικά από μικρό αριθμό κεκτημένων συμφερόντων που κατόρθωσαν να προσδιορίσουν και να διαδώσουν τις κυρίαρχες αξίες, μύθους, τελετουργικά και θεσμούς. Για συγγραφείς όπως οι G. Parry⁴ και P. Morris, μόνο μέσω της ενδελεχούς εξέτασης των πολιτικών ρουτινών που διέφυγαν της προσοχής των πλουραλιστών αναλυτών θα κατορθώσουμε να διαλευκάνουμε τη στρεβλή απονομή πολιτικών απολαβών στο υφιστάμενο πολιτικό στερέωμα και να κατανοήσουμε με επάρκεια την πυραμιδοειδή φύση του status quo όπως απεικονίστηκε γλαφυρά στην άδικη ανισοκατανομή συσσωρευμένου πλούτου και εισοδήματος. Στο ίδιο πνεύμα, ο Olson ανέφερε ότι τα μέλη μιας ευμεγέθους

---

⁴ Parry G. (1969), *Political Elites*, New York: Praeger Publishers, σ.30.

οργάνωσης δε συμμετείχαν σε αυτή λόγω των επιλεγμένων προσανατολισμών της αλλά δελεάστηκαν ως επί το πλείστο από τα επιλεκτικά κίνητρα που προσφέρθηκαν μέσω των σαγηνευτικών προσφορών υπηρεσιών και άλλων αγαθών.⁵

Το δεύτερο κεφάλαιο, καταγίνεται με τη διερεύνηση της διοικητικής έποψης (ελιτισμός) η οποία περιέκλειε τα ενδο-οργανωτικά δίκτυα ή τις κρατικές συσσωματώσεις που συναπάρτισαν το σύγχρονο κράτος. Συστατικό της αξίωμα συμβόλιζε η θέση πως οι κάθε λογής οργανώσεις διαθέταν ένα εντυπωσιακό βαθμό αυτονομίας από τον κοινωνικό τους περίγυρο και τις ατομικές ή ομαδικές σχέσεις που τις διέπαν.⁶ Η προσέγγιση αυτή καταπιάστηκε λεπτομερώς με την επεξεργασία της ιεραρχικής διάρθρωσης των συσπειρώσεων στο εσωτερικό της κρατικής υπόστασης καθώς και με την κυριαρχική εξουσία που άσκησαν τα αρχηγικά στρώματα σε αυτές. Το διοικητικό πρότυπο ανάλυσης υπέβαλλε σε εξονυχιστικό έλεγχο τις διαδικασίες με τις οποίες οι οργανωτικές δομές εξουσίας αμβλύναν τους κινδύνους που τις διατρέχαν απέναντι στην εμφάνιση ζητημάτων που αδυνατούσαν να διαχειριστούν. Στο βαθμό που η κρατική οντότητα έφερε ένα αμιγώς γραφειοκρατικό χαρακτήρα και κατόρθωσε να διαφυλάξει την αυτό-κεντρωμένη της μορφή και να επιβάλλει τη θέληση της στην οικονομία και την κουλτούρα, το ελιτιστικό παράδειγμα θεωρήθηκε πετυχημένο. Τυχόν συμμετοχικές εκρήξεις εκ μέρους των πολιτών, ή άλλων δημοκρατικών κινήματων αποδόθηκαν σε ταλαντεύσεις της ομαλότητας των οργανωτικών δομών που επαπειλούσαν επικίνδυνα τη σταθερότητα της κρατικής ηγεμονίας. Σύμφωνα με τους ελιτιστές, εφόσον η εδραίωση αποτελεσματικών ομάδων πίεσης εξαρτήθηκε στενά από την ικανότητα ανάληψης του οργανωτικού κόστους φαίνεται λογικό να διαιωιστούν οι ανισομέρειες επιρροής μιας και το κόστος που αυτές προκάλεσαν το επωμίστηκαν συνήθως οι ευπορότερες συναθροίσεις.

---

⁵ Olson M. (1965), *The Logic of Collective Action*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, σ.9.

⁶ Laswell H.D. (1936), *Politics: Who gets what, when, how*, New York: McGraw Hill, σ.124.

Ο όρος ελίτ αρχικά χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τις ανώτερες κοινωνικές οντότητες σαν εκείνες των στρατιωτικών ενώσεων των ευγενών ή τα υψηλότερα κλιμάκια της αριστοκρατίας. Το θεωρητικό σχήμα που μας κληροδότησαν οι Mosca και Pareto εδράστηκε στην προϋπόθεση ότι σε κάθε κοινωνία υφίστατο μια ισχυρή μειοψηφία που με τις ενέργειες της διαφέντευε τις τύχες του υπόλοιπου πληθυσμιακού συνόλου⁷. Η γερά εδραιωμένη αυτή κυβερνώσα ελίτ απαρτίστηκε από όσους κατείχαν θέσεις κλειδιά στην πολιτική διαβάθμιση και βρισκόταν πίσω από τις ριζικές διαφοροποιήσεις στις τάξεις των μελών της που συνέβαιναν ανά τακτά χρονικά διαστήματα με τη στρατολόγηση νεοσυλλέκτων προερχόμενων από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Η σημερινή σημασία του όρου εμφανίζεται ελαφρώς αλλοιωμένη μιας και υποδηλώνει τη χρησιμότητα λειτουργικών και επαγγελματικών συλλογικοτήτων με υψηλή κοινωνική θέση.

Για τους θεωρητικούς της ελιτιστικής σχολής η εμβριθής μελέτη των ομάδων αυτών αποτέλεσε ένα γόνιμο εργαλείο για την αιτιολόγηση των αναδιαρθρώσεων και μεταστροφών που χάραξαν ανεπίστρεπτες εξελίξεις στην επικρατούσα κοινωνική δομή, μιας και ο όγκος το εύρος και οι διαντιδράσεις μεταξύ τους αλλά και με τους συνδυασμούς που νέμονταν την πολιτική εξουσία αποτέλεσαν από τα σημαντικότερα δεδομένα που πρέπει να ληφθούν υπόψη αν θέλουμε να παρακολουθήσουμε με ακρίβεια την τροχιά της κοινωνικής κινητικότητας. Δε θα πρέπει πάντως να παραγνωρίσουμε τις βαθιές αμφισημίες και παραμορφώσεις που συνόδευσαν την επέλευση της ελιτιστικής έποψης στο γνωστικό προσκήνιο. Η έντονη παρουσία μαζικών ανισοτήτων που ταλάνισαν τις πολιτικές και ταξικές δυνάμεις υποτιμήθηκε εξόφθαλμα λόγω της πρωτοκαθεδρίας της δια-ηγετικής και διακρατικής πολιτικής ισχύος. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές, η ισορροπία ανάμεσα στην ισχύ και την το δίκαιο τελικά αφέθηκε στην κρίση των χαρισματικών πολιτικών ιθυνόντων που έμοιαζαν παγιδευμένοι στην

---

⁷ Held, D. (1987), *Μοντέλα Δημοκρατίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Στάχυ, σ.183.

ανταγωνιστική έριδα μεταξύ των κρατικών και των οικονομικών γραφειοκρατιών⁸. Σε τέτοιο καθεστώς ευνοήθηκαν όσοι είχαν κατακτήσει περίοπτα αξιώματα σε βάρος όσων βρίσκονταν στις κατώτερες διοικητικές βαθμίδες που φαντάζαν ανίσχυροι να ενισχύσουν το κύρος τους. Ένα από τα προβληματικά μέρη της ελιτιστικής κοσμοαντίληψης εντοπίστηκε στην υπόθεση ότι τα άτομα που κατείχαν εξουσία συναπάρτιζαν μια συνεκτικά δεμένη σύμφυση με στενές διαπροσωπικές σχέσεις και συχνή εναλλαγή αρμοδιοτήτων ανάμεσα σε τρεις εφραπτόμενες σφαίρες: την οικονομική, τη στρατιωτική και την πολιτική. Το αξίωμα αυτό έχανε την ορθότητα του σύμφωνα με τη σύγχρονη φιλελεύθερη οπτική που προσκόμιζε πειστικά τεκμήρια υπέρ της διαπίστωσης πως μακριά από το να είναι παντοδύναμες οι εκάστοτε ελίτ παρουσιάζονταν τόσο κατακερματισμένες και διασκορπισμένες ώστε να στερούνται κάθε συνάφειας ως συμπαγούς ιστορικής δύναμης.

Στο τρίτο κεφάλαιο, καταδείχτηκε πως η επεξηγηματική εμβέλεια της ταξικής προοπτικής παρέμεινε ακλόνητα προσανατολισμένη στην διεξοδική μελέτη της στενής διεξάρτησης κράτους-καπιταλισμού-δημοκρατίας. Οι κοινωνικές ανταλλαγές ανάμεσα στον κόσμο της εργασίας και του κεφαλαίου εμφάνισαν μια έντονη αντιφατικότητα και η διαιώνιση της διάρκειας τους δε συναρτήθηκε άρρηκτα με τη σφυρηλάτηση κοινωνικών δεσμών ούτε με την κρατικά κατευθυνόμενη νομιμοποίηση τους.⁹ Αποκλειστική ικανή συνθήκη για την περιφρούρηση των θεσμικών ορίων στο προαναφερθέν τρίπτυχο αντιπροσώπευσε η σύμπληξη ταξικών εκμεταλλευτικών σχέσεων. Δυνάμει συμμετοχικά κρούσματα αντιμετώπιστηκαν ως εκφάνσεις κοινωνικών αντιπαλοτήτων. Ο υφιστάμενος τρόπος παραγωγής εξασφάλισε τη μακροήμερευση του μέσα από αμοιβαία αποκλειόμενες διασταυρώσεις που ταυτόχρονα επέτρεψαν την κατίσχυση της ιδεολογικής ηγεμονίας και οδήγησαν νομοτελειακά στην κοινωνική αναμόρφωση με κύριο μοχλό τη διενέργεια ταξικής πάλης. Η θεώρηση αυτή πρόβαλλε

---

⁸ Wilkinson, R. (1969), *Governing Elites*, New York: Oxford University Press, σ.219.

⁹ Giddens, A. (1973), *The Class Structure of the Advanced Societies*, London: Hutchinson University Library, σ.99.

περισσότερο επίκαιρη σε συνθήκες όπου η λογική της καπιταλιστικής επέκτασης παραβίαζε κατάφωρα την αποτελεσματικότητα του δημοκρατικού ιδεώδους και τον ορθολογικό ψυχισμό του κράτους δυσχεραίνοντας παράλληλα τις ευχέρειες κινήσεων του γραφειοκρατικού μηχανισμού.

Για τη μαρξιστική τάση, τόσο οι ανάγκες όσο και τα συμφέροντα του ανθρώπου δε διαμορφώνονταν υποκειμενικά στη σφαίρα της κατανάλωσης αλλά υπόκειντο σε δομικούς προσδιορισμούς συνδεδεμένους με το ρόλο τους στο υπάρχων σύστημα παραγωγής. Ως γνήσιος αντιπρόσωπος του πνεύματος μιας εποχής που χαρακτηριζόταν από την επικράτηση του θετικισμού και την ανάπτυξη της κοινωνικής επιστήμης, ο Μαρξ επιχείρησε να καλλιεργήσει τη διαφανή κατανόηση των σοσιαλιστικών ιδεών υπό το πρίσμα μιας θεωρίας ιστορικής μεταβολής βασισμένης στην πάλη των κοινωνικών τάξεων και την πρωτοκαθεδρία των οικονομικών παραγόντων.¹⁰ Η διαδοχή σταδίων οικονομικής εξέλιξης καθόρισε την ιστορική τροχιά μιας χώρας ενώ το πέρασμα από το ένα στάδιο στο άλλο διενεργήθηκε μέσω της αμοιβαίας αλληλεπίδρασης των ολοένα διευρυμένων παραγωγικών δυνάμεων και του εντεινόμενου διαγκωνισμού τους για την αναδιανομή του κοινωνικού πλούτου. Το κράτος επέιχε καθοριστικής σημασίας θέση στην προσπάθεια ολοκλήρωσης και ελέγχου των κοινωνιών λόγω των μεροληπτικών αποτελεσμάτων που απέφερε με την αποκάλυπτη στήριξη και παροχή προνομίων σε όσους διέθεταν ιδιοκτησία. Δεν παρέμεινε αποσπασμένο από τις εξουσιαστικές συναλλαγές που επικράτησαν στην κοινωνία αλλά εμφανίστηκε απόλυτα συνυφασμένο με την πραγμάτωση κοινωνικοοικονομικών διευθετήσεων και αγωνίστηκε αδιάκοπα για την προαγωγή των ιδιωτικών συμφερόντων.

Αφήνεται έμμεσα να διαφανεί πως θα ήταν ορθότερο να αντλήσουμε κάπως ελεύθερα κι όχι αυθαίρετα από τον τεράστιο διανοητικό πλούτο των έργων των νεομαρξιστών, χωρίς να νοιαζόμαστε υπερβολικά για τις δογματικές

---

¹⁰ Marx, K. (1971), *Preface to A Contribution to the Critique of Political Economy*, London: Lawrence and Wishart, σ.45.

προκαταλήψεις και σχολαστικές εμμονές που εμπεριείχαν οι προβληματισμοί τους. Επρόκειτο για συχνό φαινόμενο οι πολιτικές δομές να συλληφθούν εννοιολογικά με οικονομικούς όρους ενώ η ανακάλυψη αντιφάσεων στο χώρο της πολιτικής και της ιδεολογίας δε ξέφυγε από τον ασφυκτικό οικονομικό αναγωγισμό τους. Απουσίασαν τα διερευνητικά εκείνα εργαλεία που θα μας βοηθούσαν να απεμπλακούμε από την αναγωγική παγίδα και να αναζητήσουμε τη σύνθετη ιδιαιτερότητα και εσωτερική δυναμική των πολιτικών πτυχώσεων. Ο πυρήνας της μαρξιστικής έποψης εδράστηκε σε μια ντετερμινιστική λογική του αναγκαστικού, που έδωσε μονομερή έμφαση σε νομοτελειακές γενικεύσεις, αυστηρή διαδοχή σταδίων και μίλησε ιδεοληπτικά για το αναπόφευκτο της σοσιαλιστικής ανόδου. Υποβαθμίστηκε τοιουτοτρόπως η πολυπλοκότητα των φαινομένων και οδηγηθήκαμε αθέλητα σε μια εσσηνσιαλιστική θεώρηση του κοινωνικού εκφρασμένη μέσα από ένα μονιστικού τύπου θεωρητικό λόγο.

Στο τέταρτο κεφάλαιο έγινε εκτεταμένη αναφορά στις παρατηρούμενες διαφορετικότητες ή συγκλίσεις που ενυπήρχαν στη λογική των τριών ιδεολογικών ρευμάτων και αναζητήθηκε με επιμονή το ιδανικό εκείνο ερμηνευτικό μοντέλο που θα συγκέραζε επιλεκτικά τα δυνατά σημεία κάθε ξεχωριστής επιλογής ενσωματώνοντας τα σε ένα ενιαίο συνδυαστικό εννοιολογικό πρότυπο. Ενδεικτική περίπτωση στάθηκε το γεγονός ότι η μεγάλη πλειονότητα των ελιτιστών παραδέχονταν πως η τάξη αντιπροσώπευε πρώτα και κύρια ένα συστατικό χαρακτηριστικό των οικονομικών σχέσεων που είχε ως προωθητική του δύναμη την ιδιωτική ιδιοκτησία.¹¹ Την ίδια ώρα απέρριψαν απαξιωτικά την έννοια της υπεραξίας υιοθετώντας στη θέση της την μαρτζίναλιστική οικονομική θεωρία που συλλάμβανε την ιδιοσυστασία των τάξεων με μη εκμεταλλευτικούς όρους. Για τους ελιτιστές η ακτινογράφιση των συγκρούσεων δεν ήταν δυνατό να αναχθεί απλά στην οπτική αναδίφηση των ταξικών ερίδων, μιας και γι αυτούς οι τάξεις ανέρχονταν σε μία μόνο όψη του αγώνα για την κατανομή της εξουσίας. Εξίσου, αν

---

¹¹ Prewitt, K. & Stone, A. *The Ruling Elites*, New York: Harper & Row Publishers, σ.14.

όχι περισσότερο σημαντικές, παρουσιάζονταν οι ομάδες status, τα πολιτικά κόμματα και τα εθνικά κράτη ενώ το πάθος που δημιουργήθηκε από αισθήματα ομαδικής αλληλεγγύης, εθνικής κοινότητας, γοήτρου εξουσίας ή εθνικισμού συνιστούσε ζωτικό στοιχείο σχηματισμού εξουσίας και ενεργοποίησης της σύγκρουσης στη νεότερη εποχή¹². Ακόμη ένα σημείο διαφορετικότητας ανάμεσα στους μαρξιστές και τους θιασώτες του ελιτισμού σχετίστηκε με τη διαπίστωση πως τα έργα των τελευταίων σηματοδότησαν ένα αντιστάθμισμα στη λενινιστική έμφαση στη στενή διάπλεξη που μάστιζε τις δραστηριότητες του κράτους, τις μορφές οργάνωσης και τις ταξικές σχέσεις. Το επιχείρημα ότι η ιδιωτική και δημόσια διοίκηση δομήθηκαν με όμοιο τρόπο σε αντιδιαστολή με την άποψη πως προσδιορίστηκαν αιτιακά από την ταξική δομή ήταν καταλυτικό και διάνοιξε επαναστατικούς ορίζοντες για την καταπολέμηση της αυθαιρεσίας, της τυχειότητας και της υπερβολικής πολιτικής προστασίας στη ρύθμιση των δημόσιων υποθέσεων.

Στο δεύτερο μέρος του εδώ παρατιθέμενου δοκιμίου αποτολμήθηκε η σκιαγράφηση και εκτεταμένη πραγμάτευση του νεο-κορπορατιστικού προτύπου ανάλυσης (που συγκαταλέχθηκε ως επί τω πλείστο στην ελιτιστική τάση). Η αναζωπύρωση της απήχησης της έννοιας του κορπορατισμού σημειώθηκε κατά τη δεκαετία του 1970 όταν η προβληματική των ομάδων συμφερόντων επανήλθε δυναμικά στο προσκήνιο μέσω της διερεύνησης αναδυόμενων μορφών αντιπροσώπευσης των νεοπαγών συσσωματώσεων. Οι νεογέννητες θεωρίες περί κοινωνικού διαλόγου ανάμεσα στους εκπροσώπους των εργαζομένων, των εργοδοτών και του κράτους άρχισαν να κινούν το ενδιαφέρον από τη μεριά των διανοουμένων και των πολιτικών δίνοντας έτσι το έναυσμα για τη μορφοποίηση αναβιώμενων ερμηνευτικών σχημάτων σε ζητήματα αντιπροσώπευσης με βάση τα οποία αναπτύχθηκαν μια σειρά λεπτομερών επιχειρημάτων για τις σχέσεις κράτους κοινωνικών συμφερόντων¹³.

---

¹² Bottomore, T.B. (1970), *Ελίτ και Κοινωνία*, Αθήνα: Εκδόσεις 70, σ.75.

¹³ Smith, T. (1979), *The Politics of the Corporate Economy*, Oxford: Martin Robertson, σ.66.

Σταδιακά είδε το φως της δημοσιότητας σε εθνικό και σε συγκριτικό επίπεδο μια πλούσια βιβλιογραφία τυπολογιών των πολιτικών συστημάτων αναφορικά με τις νέες μορφές εκπροσώπησης συμφερόντων και εισήχθησαν για πρώτη φορά με τέτοια ένταση όροι όπως ο νεο-κορπορατισμός, οι μικτές περιπτώσεις αντιπροσωπευτικού δυισμού, ο κρατικός κορπορατισμός κ.α. Η ανταγωνιστική συνύπαρξη της σχετικής προβληματικής με εναλλακτικές καινοφανείς προσεγγίσεις εξελίχθηκε σε εγχείρημα μοναδικής αξίας για την προσπάθεια κριτικής αιτιολόγησης και αποκρυπτογράφησης των διαδικασιών διαμόρφωσης πολιτικής. Μέσα από τις απόπειρες κοινωνιολογικής ερμηνείας των απαρχών της συνεχιζόμενης κρίσης του κράτους πρόνοιας αρθρώθηκε μια πιο σφαιρική νοηματική κατανόηση των αλληλεπιδράσεων κράτους-κοινωνίας τροφοδοτώντας έτσι τη συζήτηση περί εξεύρεσης των κατάλληλων τρόπων οργάνωσης των κοινωνικών επιδιώξεων εντάσσοντας τη σε ένα ευρύτερο αναλυτικό μοτίβο. Τονίστηκε επανειλημμένα από ευρεία γκάμα διανοητών ότι η κορπορατιστική λύση εκτός από την οικονομική της υπόσταση συναρτώταν συζευκτικά με τη λειτουργία πολυειδών ζητημάτων που αφορούσαν το είδος και το βαθμό της πολιτικής συμμετοχής των λαϊκών στρωμάτων, τη φύση του κρατικού φορέα, την πολιτική σταθερότητα κ.α.

Στο πέμπτο κατά σειρά χωρίο της παρουσίασης που προτείνεται καταγράφηκαν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ιστορικής ανέλιξης του νεο-κορπορατιστικού προτάγματος. Εξιστορήθηκε σε αδρές γραμμές η προέλευση του όρου που ανάγει τις ρίζες του στην εποχή του μεσαίωνα. Τα γραπτά των πρώτων διδασκόντων του κορπορατιστικού ιδεολογήματος πρόκριναν μία οργανική απεικόνιση του κοινωνικού γίνεσθαι που έρχονταν σε οξεία αντίφαση τόσο με τις διακηρυγμένες πεποιθήσεις των οπαδών του φιλελευθερισμού όσο και με την τότε νεο-αναδυόμενη μαρξιστική θεωρία της ταξικής διαμάχης. Στη θέση της στενής υπεράσπισης των ατομικών δικαιωμάτων, συμφερόντων και αξιών οι οραματιστές

του κορπορατισμού¹⁴ πρόταξαν την καθοριστική σημασία της σύναψης συνεκτικών δεσμών που συνάρμοσαν οργανικά τα μέλη της τοπικής κοινότητας. Για το λόγο αυτό το έθνος αποδόθηκε όχι σαν ένα ετερόκλητο συμπίλημα μεμονωμένων ιδιοτελών βουλήσεων, αλλά ως εκφραστής της αρραγούς συνένωσης διακριτών κοινοτήτων ή πολιτικο-κοινωνικών τάξεων (estates). Η ραγδαία προέλαση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής εκλήφθηκε ως δημιουργός διχαστικών τάσεων που θα επέφερε αργόσυρτα την οριστική διάρρηξη του κοινωνικού ιστού και την επικίνδυνη κλιμάκωση των συστημικών αντιθέσεων. Ταυτόχρονα, τα μαρξιστικά σχέδια για το συντονισμό της κοινωνικής επανάστασης που θα ανέτρεπε μια για πάντα το κατεστημένο της ωμής ταξικής εκμετάλλευσης ερμηνεύτηκαν σαν μία άκρως ριζοσπαστική και παρακινδυνευμένη πρόταση. Οι συνθήκες της κορπορατιστικής συνδιαλλαγής από την άλλη, διευκόλυναν την ειρηνική μετάβαση και εξελικτική μεταστοιχείωση της κοινωνικής πραγματικότητας προωθώντας την αρμονική συνύπαρξη του συνόλου των μελών που απάρτιζαν το ευρύ πλέγμα της κοινωνικής οργάνωσης.

Στο έκτο κεφάλαιο, προσφέρθηκε μια συνοπτική επισκόπηση των αλληπάλλληλων εννοιολογήσεων που αναπτύχθηκαν προκειμένου να διευκολυνθεί η πληρέστερη κατανόηση του κορπορατιστικού παραδείγματος. Η ενδελεχής συζήτηση που επικέντρωσε το ενδιαφέρον της στις δυνατότητες αξιοποίησης του κορπορατισμού στη μελέτη των εμπειρικών δεδομένων διαφόρων εθνικών συστημάτων εκπροσώπησης συμφερόντων, απλώθηκε στο χώρο και απέκτησε ατέρμονη διάρκεια. Με γνώμονα τη συνεχή τάση πολυδιάσπασης των σημείων αναφοράς της κορπορατιστικής προσέγγισης οι ποικιλίες που προέκυψαν φαίνεται να κατόρθωσαν να καλύψουν μεγάλο εύρος πολυειδών και συχνά ασυμβίβαστων μεταξύ τους φαινομένων. Στην περίπτωση του κοινωνικού νεο-κορπορατισμού περιέκλεισαν τη διασυμφώνηση ανάμεσα στα τρία σκέλη της τριμερούς διαπραγμάτευσης (κράτος, εργοδοσία, μισθωτοί) ενώ άλλοτε περιορίζονταν σε

---

¹⁴ Landauer, C. (1983), *Corporate State Ideologies*, Berkeley: University of California, σ.17.

διμερούς υφής επαφές των εργαζομένων με τους επιχειρηματίες. Δεν ήταν λίγες όμως οι φορές¹⁵ που πήραν τη μορφή ενός αμιγώς οργανωτικού είδους όπως με τον κρατικό ή τον οργανωτικό κορπορατισμό του Schmitter. Ο τελευταίος μπορεί μεν να προσιδίαζε περισσότερο στην ιδιοσυστασία των καπιταλιστικών κοινωνιών αλλά χρησιμοποιήθηκε επίσης κι ως μέθοδος διακυβέρνησης σοσιαλιστικών σχηματισμών (ζωντανό παράδειγμα θεωρείται ο Ρουμανικός κορπορατισμός του Chirot). Άλλες φορές κυριάρχησε η δημόσια διάσταση του, με την έννοια της καθοριστικής εμπλοκής του κρατικού φορέα στη διαδικασία διαμεσολάβησης των συμφερόντων και σε άλλες περιστάσεις εμφάνισε ένα αξιοσημείωτο βαθμό ανεξαρτησίας από το κράτος (ιδιωτικός κορπορατισμός του Crouch). Σε κύριο κορμό του δευτέρου μέρους της ανά χείρας πραγμάτευσης αναγορεύτηκε η λεπτομερής καταγραφή των γραμμών εξέλιξης τόσο της κρατικής εκδοχής του κορπορατιστικού προτάγματος όσο και της πιο αρμονικά διαρθρωμένης κοινωνικής εκδοχής του.

Το έβδομο κεφάλαιο συνιστά μια αδρομερή σκιαγράφηση των κυριότερων χαρακτηριστικών που συνόδευσαν τον ερχομό του κρατικού κορπορατισμού. Ειδικότερα ρίχτηκε φως σε φαινόμενα όπως η εγκαθίδρυση ενός παντοδύναμου και κατασταλτικά διαμορφωμένου κράτους, η οργανωτική καχεξία των ομάδων συμφερόντων και η άνευ όρων υποταγή τους στα κελεύσματα της κεντρικής εξουσίας καθώς και η παντελής ανυπαρξία ισχυρής κοινωνίας πολιτών. Ιχνηλατήθηκε η ιστορική προέλευση σωρείας καθεστώτων με τα προαναφερθέντα γνωρίσματα όπως η Γαλλία, η Γερμανία, η Ισπανία, η Πορτογαλία και ορισμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής. Καταδείχτηκαν οι μέθοδοι που εφάρμοσαν οι δικτατορικές μορφές διακυβέρνησης για να στερεώσουν τον έλεγχο τους στις διαμορφωθείσες συσσωματώσεις εκπροσώπησης, γεγονός που επέτρεψε την αποτροπή οποιαδήποτε παρέκκλισης από την προτεινόμενη κυβερνητική γραμμή. Τις ακολουθούμενες πρακτικές του κρατικού κορπορατισμού διέκρινε μια

---

¹⁵ Schmitter, P.C. (1983) 'Democratic Theory and Neo-corporatist Practice', *Social Research*, τ.50, σ.912.

πασιφανής αντιφατικότητα ανάμεσα στις διακηρυγμένες θεωρητικές δοξασίες τους και την ωμή καθημερινή πραγματικότητα που δεν άφηνε περιθώρια αυτόβουλης δράσης στις σχηματισμένες ομάδες πίεσης. Όπως αποδείχθηκε στο τέλος, η βιωσιμότητα του αυταρχικού αυτού εγχειρήματος διήρκησε πολύ λίγο λόγω της αυξανόμενης δυσaráσκειας που προκάλεσε στα στρώματα του πληθυσμού και της αναποτελεσματικής διαχείρισης των οικονομικών στις χώρες που επιβλήθηκε σε συνδυασμό με το αναπάντεχο ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης.

Σε αντίστιξη, στο όγδοο κεφάλαιο επισημάνθηκε επανειλημμένα το γεγονός πως ο κοινωνικός κορπορατισμός έλκει την καταγωγή του στη μακρόσυρτη διαδικασία διαμόρφωσης του κοινωνικού κράτους. Με τον όρο αυτό περιγράφηκε μια συγκεκριμένη ιστορική μορφή διεπίδρασης της πολιτικής εξουσίας με την κοινωνική ισχύ με την έννοια ενός αμοιβαίου αλληλο-καθορισμού των δύο διακριτών ειδών επιρροής της συλλογικής και ατομικής συμπεριφοράς σχηματίζοντας ένα ενιαίο πλέγμα παραγωγής απήχησης.¹⁶ Τα όρια άσκησης πολιτικής εξουσίας και υλοποίησης της ισχύος των κοινωνικών δυνάμεων συγγέονταν μέσα από μια διεργασία συσχέτισης η οποία από την αρχική στρατηγική σύγκλιση της δημόσιας με την ιδιωτική πλευρά οδήγησε στη θεσπισμένη μεταβίβαση ενός δημόσιου status από τις κρατικές δομές στις ιδιωτικές οργανώσεις. Συν τω χρόνο, η λειτουργία αυτή επέφερε την αποδοχή της δημόσιας σφαίρας εκ μέρους των υφιστάμενων συνομαδώσεων ως βασικού και συχνά αποκλειστικού συνομιλητή στη διαπραγμάτευση για την εξασφάλιση της απαιτούμενης πρόσβασης σε εισοδηματικές εισροές κάθε τύπου. Από τα προηγούμενα ευκόλως συνάγεται ότι ο κοινωνικός κορπορατισμός σηματοδότησε την καθιέρωση μιας πρωτόφαντης άρρηκτης σχέσης διεπίδρασης της πολιτικής με την κοινωνία, όπου οι διακυμάνσεις της μεταξύ τους σύνδεσης προσέλαβαν ένα χαρακτήρα συνεχούς κι αδιάκοπης αλληλοδιείσδυσης. Επιπλέον, παρατέθηκαν ποικίλα παραδείγματα περιοχών που

---

¹⁶ Harrison, M.L. (1984), *Corporatism and the Welfare State*, Hampshire: Gower, σ.4.

υιοθέτησαν συναινετικού τύπου διευθετήσεις ανάμεσα στους συνδιαλεγόμενους φορείς -κράτος, εργοδοσία, συνδικάτα- όπως η Αυστρία, το Βέλγιο, η Ολλανδία, η Σουηδία και η Νορβηγία. Σε όλες τις περιπτώσεις η αρμονική συνύπαρξη και επιτυχή συνεννόηση ανάμεσα στα επιμέρους συμφέροντα προσέφερε γόνιμο έδαφος για την ευόδωση των κοινών τους σχεδίων και συνέτεινε στη λελογισμένη διαχείριση των εφαρμοζόμενων στρατηγικών πρωτοβουλιών. Έγινε επίσης εκτεταμένη αναφορά στα ιστορικά αίτια που κατεύθυναν την πορεία των υπό εξέταση χωρών μιας και ο ιστορικός παράγοντας κατέχει εξέχουσα θέση στην προσπάθεια καθολικότερης μελέτης της σπουδαιότητας της διάδοσης τριμερών συνηθειών διαλόγου.

Το ένατο κεφάλαιο, αποπειράθηκε να τοποθετήσει μια αιτιώδη λογική πίσω από την Ελληνική ιδιομορφία.¹⁷ Με βάση κριτήρια που στόχευαν στον προσδιορισμό της δομής των Ελληνικών επαγγελματικών ενώσεων, στην εξέταση των επαφών τους με τους διοικητικούς μηχανισμούς του κράτους και το συγκεντρωτικό, πολιτικό τους χαρακτήρα συνάχθηκε έμμεσα το συμπέρασμα πως ο ελληνικός συνδικαλισμός προσέγγιζε πιστότερα το υπόδειγμα του κρατικά διαμορφωμένου και επικαθορισμένου κορπορατισμού. Τονίστηκαν τα γενεσιουργά αίτια της κατάστασης που συντέλεσε στην κατίσχυση του μοντέλου αυτού, όπως τα ισχνά θεμέλια της Ελληνικής οικονομίας και η ένταξη μας στην καπιταλιστική περιφέρεια καθώς και η ανεπάρκεια της βιομηχανικής υποδομής της χώρας. Παράγοντες όπως η υπέρμετρη διόγκωση του τομέα των υπηρεσιών με την υιοθέτηση πελατειακών πρακτικών συνδιαλλαγής κράτους και κοινωνίας σημάδεψαν ανεξίτηλα την πορεία του συστήματος των εργασιακών μας σχέσεων εμποδίζοντας την ομαλή του ανάπτυξη και την υγιή του ενσωμάτωση στα Ευρωπαϊκά πρότυπα. Το μικρό μέσο μέγεθος των επιχειρήσεων και οι περιορισμένες δυνατότητες απασχόλησης κατέστησαν το πιο σημαντικό κομμάτι των συνδικαλιστικών οργανώσεων εξαιρετικά ευάλωτο στους θυελλώδεις ανέμους

---

¹⁷ Αλεξανδρόπουλος, Σ. (1990), «Τάσεις Κορπορατιστικής Αντιπροσώπευσης και Ελληνική Πραγματικότητα», *Κοινοβουλευτική Επιθεώρηση*, τ.4, σ.69.

των πολιτικών εξελίξεων επιφέροντας σαν απόρροια τους την τυφλή ποδηγέτηση του από τις εκάστοτε κυρίαρχες αυταρχικές διακυβερνήσεις.

Μεταπολεμικά, η ιστορικά εδραιωμένη παρέμβαση εξωθεσμικών δυνάμεων (Αμερικανοί, θρόνος, στρατός), που για δεκαετίες αλλοίωναν την πλουραλιστική φυσιογνωμία του πολιτικού μας συστήματος, έχασε τη δυναμικότητα της περιπίπτοντας σταδιακά σε αχρηστία.¹⁸ Οι πολιτικές που αποσκοπούσαν στην συντεχνιακή τμηματοποίηση καταστάθηκαν δυσλειτουργικές λόγω του δυσβάσταχτου κόστους που προκάλεσαν στις ανάγκες εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας υπονομεύοντας παράλληλα την πορεία εξορθολογισμού της οικονομίας. Παρ' ότι διατηρήθηκαν απαράλλακτες ορισμένες ενδογενείς παθογένειες (που είχαν να κάνουν κυρίως με την εξάρτηση των συνδικαλιστικών φορέων από την κρατική ενίσχυση και τις διοικητικές παρεμβάσεις του τελευταίου για να εξασφαλιστεί ο πλήρης έλεγχος της εκπροσώπησης των εργαζομένων στις τριμερείς διαπραγματεύσεις) ειδικότερα από τη δεκαετία του 90 και μετά, προωθήθηκαν σωρεία πολιτικών και θεσμικών αλλαγών και αποκαταστάθηκαν ζωτικές κοινοβουλευτικές ελευθερίες. Ωστόσο, μια αισιόδοξη εκτίμηση για την περαιτέρω μετεξέλιξη των εργασιακών μας πεπραγμένων θα πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη την παράταση ακόμα και σήμερα ενός κλίματος υποτονικών συλλογικών διαπραγματεύσεων, τη φειδωλή αναγνώριση της συλλογικής αυτονομίας των κοινωνικών συνομιλητών την ύπαρξη μιας εργοδοσίας χωρίς συμμετοχική συνείδηση και την προκλητική έλλειψη παράδοσης ουσιαστικού διαλόγου ανάμεσα στους πολιτικούς εκπροσώπους και τις επαγγελματικές οργανώσεις.

Στη δέκατη ενότητα της προκείμενης μελέτης καταβλήθηκε μια προσπάθεια ανάδειξης των παθογενειών που ακολούθησαν την εγκαθίδρυση του κορπορατιστικού μοντέλου και των στρεβλώσεων που υπέστη, παράλληλα με μια

---

¹⁸ Καλογήρου, Γ. (1993), «Προβληματικές Δομές στην Ελληνική Βιομηχανία», σε Γιαννίτσης, Τ., Δενιόζος, Δ., Λυμπεράκη, Α., & Τραυλός, Σ. *Βιομηχανική και Τεχνολογική Πολιτική στην Ελλάδα*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ.148.

σαφή αναφορά στις θετικές επιπτώσεις και ευεργετήματα που αποκομίστηκαν από την εγκαθίδρυση του. Σωρεία στρεβλώσεων και δυσμενών επακόλουθων συνόδεψαν την πλατιά διασπορά του κορπορατιστικού μοτίβου συνεννόησης.¹⁹ Παρατηρήθηκε η τάση ο κάθε μεμονωμένος μελετητής να χρησιμοποιεί τον όρο κορπορατισμός για να αναφερθεί σε εντελώς ξεχωριστά φαινόμενα σε σύγκριση με τους υπόλοιπους ομολόγους του. Σε αυτό το πρίσμα, θα ήταν φρονιμότερο στη θέση ενός ενιαίου κι αφαιρετικού όρου να κάνουμε λόγο για αποκλίνοντα, ανεξάρτητα είδη κορπορατισμών μιας και οι κατά καιρούς επιπολάζουσες εκδοχές τέθηκαν υπό διαφορετικούς όρους τόσο από την άποψη των εμπειρικών δεδομένων που ανέλυσαν όσο και από την άποψη του θεωρητικού τους περιεχομένου. Έτσι η προτεραιότητα μας πρέπει να δοθεί όχι στην αποκάλυψη ενός κυρίαρχου τύπου που θα εφαρμόζεται παντού αλλά στη μορφοποίηση ενός συνεκτικού μεθοδολογικού σχήματος αποτίμησης και ταξινόμησης της κορπορατιστικής ποικιλομορφίας ώστε η ολόπλευρη αξιοποίηση του να εμπλουτίσει την επεξεργασία των βασικών θεμάτων συζήτησης διακρίνοντας μεταξύ εναλλακτικών τυπολογιών.

Μία ακόμη ελλειμματική πτυχή εκφράστηκε μέσω της σχεσιακής συνάρτησης των οργανώσεων της εργοδοσίας και των εργαζομένων που συμμετείχαν στις κορπορατιστικές δομές. Η αναδρομική προσέγγιση των αλληλεπιδράσεων τους άφησε έντονη την υπόνοια πως δεν υπήρξαν ουσιαστικές διαφορές στο νόημα που προσλάμβανε για την κάθε πλευρά η συμπερίληψη της στην τριμερή συνεργασία. Πολλές φορές η συλλογική τους δράση εξομοιώθηκε αφαιρετικά ως ταυτόσημη και οι δύο φορείς εμφανίστηκαν περίπου ως ισοδύναμοι. Η εν λόγω αντιμετώπιση αποτέλεσε μάλλον παρείσφρηση της παραδοσιακής φιλελεύθερης θεωρίας στην πραγμάτευση των σχέσεων εξουσίας μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Αγνόησε κατάφωρα την παράμετρο που έδειχνε πως η εγγύηση της πολιτικής και νομικής ισότητας που ενυπήρχε στην εργασιακή σύμβαση και την εμφάνιζε ως ανταλλαγή μεταξύ ίσων αδυνατούσε να λάβει υπόψη τις βαθιές

---

¹⁹ Ψημίτης, Μ. (1999), *Κορπορατιστική Διαμεσολάβηση και Κοινωνικός Έλεγχος*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ.98.

ανισότητες που ταλάνιζαν τις συνομαδώσεις με όρους κατανεμητικούς και εξουσίας.²⁰

Ο κορπορατισμός συλλαμβάνονταν από τις ενσωματωμένες συνενώσεις ως μέσο συνεργατικής επίλυσης οικονομικών ή πολιτικών κρίσεων και επηρεασμού των ιθυνοσών αρχών. Αυτή όμως η λογική του προνομίου και του κατακερματισμού των συμφερόντων αντέκειτο στις ανάγκες προγραμματισμού της κρατικής δράσης στο πλαίσιο της σύγχρονης φάσης της διαδικασίας συσσώρευσης.²¹ Η λειτουργική αντιστροφή που ενείχε η εσωτερίκευση από τα στελέχη των κοινωνικών εταίρων της συντεχνιακής προβληματικής σε συνθήκες μαζικών αντιπροσωπευτικών κινητοποιήσεων, μπλόκαρε τη σωστή εκτέλεση της κρατικής πολιτικής υπερβαίνοντας τα όρια αντοχής της και επέφερε τη γενικότερη κρίση νομιμοποίησης του κρατικά σχεδιαζόμενου κορπορατιστικού συστήματος. Η ιδιαίτερα διαδεδομένη κομματικοποίηση ενός συνδικαλιστικού κινήματος που βρέθηκε υποχρεωμένο να αρθρώνει συμφέροντα στρωμάτων και κλάδων παγιδευμένων σε επιμεριστικές αντιλήψεις, επέτεινε την έλλειψη εξορθολογισμού και αδυνάτισε τις προϋποθέσεις διαμόρφωσης μιας συνεκτικής βιώσιμης τακτικής σε επίπεδο κομμάτων και κράτους.

Ωστόσο, η δυναμική του νεο-κορπορατιστικού παραδείγματος συνίστατο στο γεγονός ότι στην καθαρή ιστορική του έκφραση πρότεινε μια αξιόπιστη πρόταση για τη διάταξη των σχέσεων εξουσίας καθώς νομιμοποιούσε με τη δράση του τις σύγχρονες πολιτικές δημοκρατίες. Κατατάχθηκε μάλιστα σε μια ευρύτερη δέσμη στρατηγικών που αντί να επαναφέρει μια προ-παρεμβατική τάξη πραγμάτων (κάτι που πρόκρινε η νεοφιλελεύθερη λογική) εργάστηκε πυρετωδώς για την ευρύτερη ενίσχυση των δυνατοτήτων του πολιτικο-διοικητικού συστήματος να χειριστεί πιο αποτελεσματικά τις πολυσχιδείς πολιτικές και οικονομικές ανάγκες

---

²⁰ Fox, A. (1976), "An Industrial Perspective" in *The Corporate State: Reality or Myth?* London: Centre for Studies in Social Policy, σ.50.

²¹ Hayek, F. (2008), *Το Σύνταγμα της Ελευθερίας*, Αθήνα: Καστανιώτης, σ.111.

του καθεστώτος του ώριμου καπιταλισμού, συλλαμβάνοντας εύστροφα τη δυναμική διαπλοκή τους. Αναδύθηκε ιστορικά ως πρωτότυπο είδος θεσμοποιημένης κοινωνικής επιρροής επί της πολιτικής εξουσίας και συνέθεσε τμήμα ενός μελετημένου σχεδίου που απέβλεπε στον συλλογικό και διασυμφωνητικό σχεδιασμό της οικονομικής ζωής με τρόπο που να βεβαιωθεί πως η οικονομική ανάπτυξη δε θα υπέσκαπτε την υλοποίηση των αναφυόμενων κοινωνικών προσδοκιών. Σε μια περίοδο που η πλουραλιστική ενατένιση έμοιαζε έωλη και ατελέσφορη ο νέο-κορπορατισμός πρόσφερε ένα πολύτιμο αναλυτικό εργαλείο για τη διερεύνηση του βαθμού μονοπώλησης της αντιπροσώπευσης συμφερόντων και του βαθμού συγκεντροποίησης της δομής τους, εξειδικεύοντας επιμέρους κατηγορίες ομάδων και προσμετρώντας τα ειδοποιά τους χαρακτηριστικά ανάλογα με το επικρατών πολιτικό σύστημα.

Η πολύπλευρη συνεισφορά του στη διεθνή πολιτική επιστήμη συναρτήθηκε αξεδιάλυτα με την ευχέρεια του να εντάξει διακριτά και ανισομερή Ευρωπαϊκά πρότυπα διακυβέρνησης σε ένα ενιαίο αναλυτικό και εννοιολογικό πλαίσιο.²² Η επιστημονική ενάργεια και σαφήνεια των πορισμάτων της έρευνας των πρωτοπόρων του, αφορούσαν τη διεξοδική εμπειρική επαλήθευση της καθοριστικής σημασίας του σχηματισμού πολιτικών μορφών σε οικονομικά αναπτυσσόμενες συνθετότητες. Ενσωματώνοντας τις παραμέτρους της κοινωνικής και οικονομικής υπανάπτυξης με τη σχολή της εξαρτημένης ανάπτυξης και τη μαρξιστική ανάλυση του βοναπαρτικού κράτους κατόρθωσαν να τονίσουν τη σπουδαιότητα της αλληλεπίδρασης πολιτικής και οργανωμένων συμφερόντων στη διαδικασία θεσμοποίησης και ανάπλασης των πολιτικών κατεστημένων. Κατά την εκδίπλωση της συλλογιστικής της ενδέκατης και τελευταίας υπο-ενότητας έγινε μια θεωρητική αποτύπωση των πιο επίκαιρων ζητημάτων που εγέρθηκαν με την ανάδειξη σε πρώτο πλάνο του νέο-φιλελεύθερου παραδείγματος. Παρουσιάστηκε η διάγνωση πως υπό τις σημερινές ανακατατάξεις που χαρακτηρίζουν τη διεθνή

---

²² Hayward, J. (1979), "Interest Groups and the Demand for State Action" in Hayward, J. & Berki, R.N. *State and Society in Contemporary Europe*, Oxford: Martin Robertson, σ.27.

πολιτική οικονομία το πρότυπο της ομοιογένειας και της πολιτικής επιρροής της οργανωμένης εργασίας τέθηκε εν αμφιβόλω. Η υφέρπουσα κατίσχυση νεοεμφανιζόμενων ευέλικτων τύπων καπιταλιστικής κυριαρχίας συνεπέφερε την αποδόμηση του κοινωνικού κράτους και την επακόλουθη καταστροφική κατάρρευση του συστήματος μακρο-κορπορατιστικής ανακατανομής του πλούτου μέσω των διαπραγματεύσεων που καθόριζαν την προτιμώμενη εισοδηματική πολιτική. Στα μέσα της δεκαετίας του '80 έλαβε την πιο ολοκληρωμένη της έκφραση μια πρόδηλη εξάντληση των ορίων της νεο-κορπορατιστικής ενόρασης σε διαδοχικές περιοχές της Δυτικής Ευρώπης. Αποτυπώνονταν ανάγλυφα η τάση αδυνατίσματος της ακτινοβολίας των τριμερών διαπραγματεύσεων σε σωρεία χωρών. Ακόμη και σε κράτη με μακρόπνοη και γερά εδραιωμένη κορπορατιστική παράδοση το πνεύμα συνεργασίας ανάμεσα στους εργασιακούς φορείς εμφάνιζε έντονα σημάδια εκφυλισμού. Διάφοροι καταφρονητές διατράνωναν την άποψη πως η έννοια του συνεργατισμού ήταν πιθανότερο να ευδοκιμήσει σε συνθήκες οικονομικής ευημερίας και χαμηλών ποσοστών ανεργίας και υπο-απασχόλησης.

Η ανάληψη της εξουσίας σε Μ. Βρετανία και Η.Π.Α. από τις κυβερνήσεις των Μ. Θάτσερ και Ρ. Ρέιγκαν αντίστοιχα αποτέλεσαν παράγοντα που συνηγόρησε αναμφισβήτητα υπέρ της αναδίπλωσης των αρμοδιοτήτων του άλλοτε παρεμβατικού κράτους.²³ Το επιχείρημα που δικαιολόγησε τη συρρίκνωση αυτή περιστράφηκε γύρω από την υπερβολική πύκνωση της δράσης των γραφειοκρατικών προσκομμάτων που θεωρήθηκαν στενά συνυφασμένα με τη λογική των συντεχνιακών διευκολύνσεων και την ικανοποίηση των αιτημάτων επιμέρους ομάδων. Η αναζήτηση φιλόδοξων επενδυτικών προσπαθειών σε μακρινά σημεία του πλανήτη διευκόλυνε την ανεμπόδιστη παράκαμψη των κορπορατιστικών συμφωνιών και επέτρεψε την απεμπλοκή των κεφαλαιοκρατών από την εφαρμογή άκαμπτων εργασιακών δεσμεύσεων που θα απόβαιναν σε βάρος των κερδοσκοπικών τους επιθυμιών. Η συνεχιζόμενη ιλιγγιώδης κούρσα των

---

²³ Kenneth O. Morgan, (1992), *The People's Peace: British History 1945-1990*, Oxford: Oxford University Press, σ. 449.

αχαλίνωτων δυνάμεων της αγοράς χαιρετίστηκε από τους επικαρπωτές της κοινωνικής παραγωγής ως η μοναδική πυξίδα προσανατολισμού συντελώντας παράλληλα στον παραγκωνισμό και περιθωριοποίηση των θεσμοθετημένων φορέων διεξαγωγής δημόσιου διαλόγου.²⁴ Στο διεθνές πεδίο προωθήθηκε ποικιλοτρόπως η απρόσκοπτη κινητικότητα κεφαλαιακών ροών και ο πολλαπλασιασμός της διείσδυσης ξένων κεφαλαίων σε απίθανες τοποθεσίες που υιοθέτησαν ευνοϊκές πολιτικές για τη φιλόξενη εισδοχή τους. Στην προοπτική αυτή ο ιδιωτικός τομέας ανέκτησε τη χαμένη δυναμική του κυριαρχώντας πλήρως στην παγκόσμια οικονομία.

Το βέβαιο πάντως είναι, πως μολονότι το νεο-κορπορατιστικό υπόδειγμα έληξε μάλλον άδοξα και υποκαταστάθηκε από τη νεοφιλελεύθερη απορρυθμιστική πρόταση σε πολλά μέρη του κόσμου, ορισμένες πτυχές του διατήρησαν ακόμα ανεξάντλητη την επικαιρότητα τους. Οι οργανωμένες συναρθρώσεις αναγκάστηκαν να μεταστρέψουν διττά τις στοχεύσεις τους σε σύγκριση με το παρελθόν. Αφενός προχώρησαν στην άσκηση πλουραλιστικών πιέσεων στη σφαίρα της ανακατανομής και αφετέρου φρόντισαν για την αποφυγή της ανάμειξης σε μακρο, μεταθέτοντας το κέντρο βάρους τους στις μεσο και μικρο-κορπορατιστικές πρακτικές.²⁵ Γίναμε έτσι μάρτυρες μιας ριζικής ανανέωσης της παραγωγικής βάσης των επιχειρήσεων ταυτόχρονα με την αποκεντρική διάχυση και εξειδίκευση συγκεκριμένων γεωγραφικών ζωνών σε επιμέρους φάσεις του παραγωγικού κύκλου κι ένα εκτεταμένο αναπροσδιορισμό των καταναλωτικών επιθυμιών. Η αθρόα συντηρητική κύμανση των δομών της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας δεν κατάφερε να αναιρέσει το συναινετικό υπόβαθρο και το ζητούμενο της συλλογικής εξασφάλισης που ήταν εκ των ουκ άνευ προκειμένου να μην διακινδυνεύσουμε την εξάλειψη των εγγυημένων κοινωνικών μας δικαιωμάτων σε όφελος της ασυδοσίας

---

²⁴ Lipset, S.M., Trow, M.A. & Coleman, J.S. (1956), *Union Democracy*, Illinois: The Free Press, σ.11.

²⁵ Wassenberg, A.F.P. (1982) "Neo-corporatism and the Quest for Control" in Lehbruch, G. & Schmitter, P.C. *Patterns of Corporatist Policy-Making*, Beverly Hills and London: Sage Publications, σ.85.

των αγορών. Το περιεχόμενο του εντέκατου κεφαλαίου εξετάζει τις συνέπειες της ταχύρρυθμης εισαγωγής νέων τεχνολογιών που συντέιναν στην ποιοτική μεταρρύθμιση του τρόπου οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας που στηρίζεται πλέον στη συγκρότηση και διαχείριση της πληροφορίας και την ευέλικτη εξειδίκευση που στηρίζεται στη δημιουργία μικρής κλίμακας παραγωγικών μονάδων που παράγουν μικρές ποσότητες ποιοτικά διαφοροποιημένων προϊόντων που προσαρμόζονται εύκολα στις αλλαγές της ζήτησης. Η εισαγωγή της καινοτομίας αναγορεύεται σε πρωταρχικό παράγοντα περιορισμού του κόστους της εργασίας και η αυτοματοποίηση γίνεται η προσδιοριστική κατηγορία απεικόνισης της καινούριας πραγματικότητας.

Όπως παρατήρησε με διορατικό πνεύμα η Pateman, στη σημερινή δύσκολη συγκυρία προβάλλει επιτακτικά η ανάγκη προάσπισης της άμεσης συμμετοχής των ατόμων στη λήψη αποφάσεων σε τοπικό ή διεθνικό επίπεδο ώστε να εξασφαλιστεί ο ουσιαστικότερος έλεγχος της καθημερινότητας που τα περιστοιχίζει. Η εκστρατεία μέθεξης των πολιτών στα κοινά δυνάμωσε την αίσθηση της πολιτικής αποτελεσματικότητας, μείωσε το βαθμό αποξένωσης τους από τα κέντρα εξουσίας καλλιεργώντας το ενδιαφέρον για την επίλυση των συλλογικών προβλημάτων και συντέλεσε καταλυτικά στη διαμόρφωση ενεργών και ενημερωμένων μονάδων με πραγματική όρεξη μέθεξης και ενημέρωσης για τα κοινά.²⁶ Σε κοινό τόπο της παρούσας εργασίας αναδείχθηκε το συμπέρασμα πως ένα μοντέλο αναβαθμισμένου ανταγωνιστικού νεο-κορπορατισμού οργανωμένου σε πιο ρεαλιστικές βάσεις θα συνέβαλλε καθοριστικά στην εξεύρεση λύσεων από τα σημερινά αδιέξοδα που εμφανίστηκαν απειλητικά παντού. Ο τελευταίος, στηριγμένος στις αρχές της ευελιξίας της μισθολογικής κλίμακας και συνεπικουρούμενος από μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα στην εκπόνηση συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης θα μπορούσε να ανανεώσει τη χρησιμότητα του ως μοντέλο διαμεσολάβησης των κοινωνικών συμφερόντων και διατύπωσης δημόσιων πολιτικών που να

---

²⁶ Carole Pateman, (1970), *Participation and Democratic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, σ.63.

προσιδιάζουν αρτιότερα στο καθεστώς του ώριμου καπιταλισμού που διανύουμε. Ο σημερινός πολλαπλά καταρτισμένος εργάτης μετατρέπεται σε ενεργό στοιχείο της παραγωγής όπου καλείται να αναπτύξει γόνιμη πρωτοβουλία και να συμμετέχει πιο δυναμικά στη λήψη επιμέρους αποφάσεων. Η απο-οργάνωση του Φορντικού μοντέλου και η ταυτόχρονη διείσδυση της κοινωνίας της πληροφορίας παρέχει ανεπανάληπτες ευκαιρίες άτυπων δομών αλληλεπίδρασης και συνεργασίας και την εμπέδωση ενός κλίματος εμπιστοσύνης που να προσδιορίζεται από τη χρήση πειθούς κι όχι εξουσίας. Επέρχεται έτσι η διάδοση συνεργατικών οργανωτικών μορφών μέσω του εκδημοκρατισμού όχι μόνο της διοίκησης αλλά και ολόκληρου του πλέγματος εργασιακών διασυμφωνήσεων μιας και η αδιάκοπη ροή της πληροφορίας δια μέσου των ανοιχτών τεχνολογικών δικτύων εξυγιαίνει όλους τους τομείς της επιχείρησης και προάγει διαδικασίες αλληλεξάρτησης και μοιράσματος των αποτελεσμάτων έρευνας.²⁷

---

²⁷ Δασκαλάκης, Δ. Ι. (2013), *Βιομηχανική Κοινωνιολογία και Βιομηχανικές Σχέσεις*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ.280.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Ανίχνευση της ανάδυσης του Πλουραλιστικού φαινομένου

Οι διανοητικές απαρχές της θεώρησης του πλουραλισμού εντοπίστηκαν στη φιλελεύθερη πολιτική φιλοσοφία. Ο Άγγλος συγγραφέας John Lock στη «Δεύτερη Πραγματεία του Περί Αστικής Διακυβέρνησης» επέδειξε ακλόνητη εμμονή στην εξασφάλιση συναινετικών προϋποθέσεων για την άσκηση εξουσίας και την αποφυγή μονοκρατικών απολυταρχικών καθεστώτων. Στο ίδιο μοτίβο, ο Γάλλος φιλόσοφος Montesquieu στο «Πνεύμα των Νόμων» εξύμνησε το διαχωρισμό εξουσιών που αποτέλεσε το ειδοποιό στοιχείο του Αγγλικού συστήματος διακυβέρνησης²⁸ σε εκτελεστικούς, νομοθετικούς και δικαστικούς χώρους ανάθεσης αρμοδιότητας. Τόνισε επίσης εμφατικά την ανάγκη ισορροπημένης συναρμογής ενός διευρυμένου ριπιδίου εξουσιαστικών ιδιοτήτων. Επιπρόσθετα, ο Madison διέκρινε πως ζωτικός όρος για την νομιμοποίηση και διατήρηση του αστικού πολιτεύματος μιας χώρας ήταν η αυστηρή θέσπιση δικλείδων ασφαλείας ενάντια στις δεσποτικές βλέψεις ενός αδηφάγου κράτους και η δρομολόγηση της εγκαθίδρυσης ανομοιογενών, άνισα κατανεμημένων πολιτικών φατριών.

Τέσσερα είναι τα ουσιώδης σπουδαιότητας συστατικά στοιχεία που ευθύνονται για την πνευματική γένεση της πλουραλιστικής πολιτικής επιστήμης. Εκδηλώθηκε αρχικά ως μια ομοβροντία επικρίσεων ενάντια του κρατικού απολυταρχικού μονισμού εκφρασμένου είτε φιλοσοφικά στο δόγμα περί κυριαρχίας είτε πρακτικά μέσω κεντρικά ελεγχόμενων ασφυκτικά διαρθρωμένων μονοκρατοριών. Η πλουραλιστική θεωρητική παράδοση εκθείασε πλατιά το επιχείρημα της πολλαπλότητας των θεσμών και της ετερονομίας των κοινωνικών

---

²⁸ Montesquieu, C. (1994), *Το Πνεύμα των Νόμων*, Αθήνα: Εκδόσεις Γνώση, σ.129.

και πολιτικών δογμάτων σε οξεία αντιδιαστολή με τα πιστεύω του μονισμού. Στη φιλοσοφία της κατείχε κεντρική θέση η ιδέα ότι η κοινωνική πραγματικότητα δεν μπορούσε να ερμηνευτεί επαρκώς από μια ουσία ή αρχή αλλά το μυστικό της έπρεπε να αναζητηθεί στην πολυμέρεια και την εξαιρετική ευρύτητα παραλλαγών που κάνουν την εμφάνιση τους μέσω πολύμορφων ιδεολογικών πρακτικών. Το πλουραλιστικό πρόταγμα γεννήθηκε ως μία απροκάλυπτη εκδήλωση αντίθεσης στο πολιτικό δόγμα της εννοιολόγησης περί κυριαρχικής εξουσίας και των επιστημονικών συναγωγών της. Αναδείχθηκε σε μέσο αντιστάθμισης του επιχειρήματος που πρέσβευε ότι κάθε ανεξάρτητο πολιτικό σύστημα όφειλε να διέπεται από και να συμμορφώνεται στις αποφάσεις μιας υπέρτατης, απόλυτης και τελεσίδικης διοικητικής αρχής. Στη θέση της τελευταίας οι θιασώτες του πλουραλισμού αντέτειναν το μοντέλο της αδιάκοπης εξάρτησης της εκάστοτε κυβερνητικής πλειοψηφίας από την αποδοχή και συνεργασία των ετεροειδών ομάδων πίεσης²⁹. Η διαμόρφωση της πολιτικής αναπτύχθηκε στη βάση της οργανικής αλληλόδρασης και συνεννόησης ανάμεσα στις οργανωμένες συνενώσεις και το μηχανισμό της δημόσιας διοίκησης. Κάτω από αυτές τις συνθήκες αρθρώθηκε κι εξυπηρετήθηκε πιο πιστά το πραγματικό κοινωνικό καλό.

Σε μια πλουραλιστικού τύπου κοινωνία από τη μια πλευρά οι επικρατούσες ρυθμιστικές αρχές (βασιλιάς, νομοθετικό σώμα, εκτελεστικό συμβούλιο) δεσμεύτηκαν ρητά στο να μην προβούν σε δραστικές αλλαγές που δεν έχαιραν της θετικής ανταπόκρισης σημαντικής μερίδας της κοινής γνώμης. Από την άλλη όμως, η κυβερνητική πλειοψηφία όφειλε να συμμερίζεται αμέριστα οποιεσδήποτε διχογνωμίες και διαφορές προέκυπταν ανάμεσα στις πολυειδείς συσσωματώσεις και να μεριμνήσει ακούραστα για την ομαλή διευθέτηση και ικανοποίηση τους. Η αδιάλειπτη αυτή διαδικασία εκχώρησης ολοένα και νέων δικαιωμάτων και παραχωρήσεων συνέτεινε στην ευέλικτη αποκατάσταση της πολιτικής συμφιλίωσης και την αποφυγή κεντρόφυγων συγκρουσιακών καταστάσεων.

---

²⁹ Clegg, H. A. (1975) "Pluralism in Industrial Relations", *British Journal of Industrial Relations*, τ.13, σ.313.

Δεύτερον, η πλουραλιστική ενόραση αναδείχθηκε ως το κύριο θεωρητικό ρεύμα προώθησης της οργανωτικής αυτονομίας διαφοροποιημένων νεοπαγών ομάδων. Στο πλαίσιο αυτό η πλουραλιστική ενατένιση θεώρησε την αθρόα εισροή οργανωμένων συνενώσεων στην πολιτική σκηνή ως επιτυχημένη προσπάθεια επιρροής των κυρίαρχων κυβερνητικών εκπροσώπων. Οι τελευταίοι προκειμένου να εξασφαλίσουν την επανεκλογή τους έθεσαν σαν ύψιστη προτεραιότητα τους να ανταποκριθούν άμεσα στα αιτήματα των άρτια οργανωμένων πολυπληθών ενώσεων. Όπως διατείνεται ο R.Dahl σε κεντρική και πρωτεύουσα σπουδαιότητας αξίωμα του πλουραλισμού ανάχθηκε η έννοια της πολυαρχίας (εξουσία των πολλών) που προϋπέθετε μια μορφή διακυβέρνησης στηριζόμενη στην ακατανίκητη βούληση των εμφανιζόμενων μειοψηφιών³⁰. Όσες εμπλέχτηκαν ενεργά σε ένα συγκεκριμένο θέμα υπερίσχυσαν στη ρύθμιση των συναφών αποφάσεων. Για πολλούς και μη ταυτόσημους λόγους, η ενδεδειγμένη διαπραγμάτευση της φύσης και του ρόλου των ομάδων πίεσης συνέδραμε αποφασιστικά στην ανάπτυξη και εδραίωση των κοινωνικών επιστημών.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες για παράδειγμα η ακατάπαυστη και παρατεταμένη συζήτηση περί πλουραλισμού και άλλων συναφών ζητημάτων έδωσε σημαντική ώθηση στην ξαφνική ανάδυση του νεοπαγούς τομέα των πολιτικών επιστημών. Πληθώρα παρατηρητών ενέσκηψε συστηματικά στη μελέτη του σχηματισμού μαζικών κομμάτων που αντιπροσώπευαν πολυειδή ειδικά συμφέροντα. Οι μόνιμες αυτές ενώσεις άρχισαν να διαδραματίζουν ένα καινοφανή θεσμικό ρόλο σηματοδύνοντας την άφιξη μιας πιο εξελιγμένης συλλογικής εποχής η οποία ερχόταν σε οξεία αντίθεση με την προγενέστερη περίοδο που προσέδιδε μεγαλύτερη έμφαση στα ατομικά κίνητρα δράσης και τη διασφάλιση της απρόσκοπτης διακίνησης των αγαθών. Κοινή συνισταμένη των προβληματισμών αυτών αποτέλεσε η αναγνώριση του γεγονότος ότι η ιδέα μιας ευθύγραμμης σχέσης ανάμεσα στον κρατικό και τον ατομικό φορέα δεν πρόσφερε μια ρεαλιστική απεικόνιση της πραγματικότητας.

---

³⁰ Dahl, R. A. (1956), *A Preface to Democratic Theory*, Chicago: University of Chicago Press, σ.127.

Τρίτον, σε κοινή πεποίθηση των πλουραλιστών ανήλθε η σημαίνουσα ιδέα της στενής αλληλόδρασης και ενίοτε κάθετης σύγκρουσης και αντιδικίας που διαπερνά τις σχέσεις των υπαρχουσών ομάδων συμφερόντων. Δεν είναι λίγες οι φορές που οι μειοψηφικές αυτές οντότητες ανταγωνίζονται ένθερμα η μία την άλλη με αποτέλεσμα να υπεισέρχεται μια εξισορρόπηση του τελικού συσχετισμού δυνάμεων και να εξομαλύνονται οι μεταξύ τους σχέσεις. Ως πρωταρχική παραδοχή των πλουραλιστών θεωρητικών προβλήθηκε η αρχή της κοινωνικής ενσωμάτωσης που πρέσβευε ότι μολονότι οι συμπλοκές και εντάσεις σημάδεψαν έντονα την κοινωνική πραγματικότητα, η εμβέλεια τους περιορίστηκε σε ζητήματα που άπτονταν των μεταβαλλόμενων πολιτικών προτιμήσεων και δεν άγγιζαν την εσωτερική σύσταση του ευρύτερου συστήματος. Παγιώθηκε για το λόγο αυτό μια καθολική συναίνεση αναφορικά με τους ισχύοντες δημοκρατικούς κανόνες πρόλαβε με την καθιέρωση της την εμφάνιση τυχόν ριζικών επαναστατικών εκρήξεων.

Τέταρτον, ένα περαιτέρω δόγμα της πλουραλιστικής σχολής σχετίστηκε με την ανοιχτή προάσπιση της υιοθέτησης των αρχών του μεθοδολογικού ατομοκεντρισμού και επιπροσθέτως του συμπεριφορισμού. Ο πρώτος διατεινόταν πως οποιεσδήποτε υποθέσεις απασχολούσαν τις δραστηριότητες των ανθρώπινων συλλογικοτήτων μπορούσαν να κατανοηθούν καλύτερα μόνο αν τις αναγάγαμε σε δηλώσεις που αφορούσαν τους ατομικούς φορείς.³¹ Η μορφοποίηση των πολυσχιδών ομάδων ανήγαγε τις ρίζες της στη θέληση αυτόνομων ανθρώπινων μονάδων και αποτελούσε άθροισμα των ατομικών αξιών των μελών τους. Συνεπακόλουθα, η πολιτική δραστηριότητα εκπορεύτηκε αιτιωδώς από την ενεργοποίηση μεμονωμένων φορέων και τη διάδραση που χαρακτήρισε τις πρωτοβουλίες τους. Αντίστοιχα, τα συλλογικά μορφώματα ήταν δυνατό να αναλυθούν και μελετηθούν καθαρά, διακρινόμενα και σε απομόνωση από το ευρύτερο οικονομικό-πολιτικό σύνολο. Για παράδειγμα, γενικοποιημένα προσωνύμια όπως η εργατική τάξη, οι λευκοί, το κράτος δεν περιέγραφαν τίποτα

---

³¹ Lukes S. (1973), *Individualism*, Oxford. Basil Blackwell, σ.67.

άλλο από βολικούς χαρακτηρισμούς της συμπεριφοράς των ατομικών βουλήσεων που ενυπήρχαν στις οργανώσεις αυτές.

Ο συμπεριφορισμός εκφράστηκε ως ένα επιπρόσθετο χαρακτηριστικό γνώρισμα της πλουραλιστικής προσέγγισης. Εκκίνησε από την αντίληψη πως ως καθήκον των κοινωνικών επιστημών ορίστηκε η εμπειριστατωμένη ερμηνεία της αντικειμενικής συμπεριφοράς των επιμέρους υποκειμένων. Για τους οπαδούς του συμπεριφορισμού οι ατομικές επιδιώξεις διακρίνονταν μόνο μέσω της ανάλυσης των πολιτικών επιλογών των μεμονωμένων μελών μιας κοινωνίας. Η σε βάθος διερεύνηση των ατομικών προθέσεων και κινήτρων δε έγινε αποδεκτή γιατί αυτά δεν μπορούσαν να τεκμηριωθούν με επιστημονικά επαληθευμένες μεθόδους. Αναφορικά με την κατανομή και διάχυση της εξουσίας οι εκπρόσωποι του πλουραλισμού διαπνέονταν από την αίσθηση ότι προσφερόταν μια ευρεία γκάμα διαθέσιμων πόρων που βρίσκονταν στην κατοχή διακριτών κοινωνικών φορέων. Μολονότι ο αριθμός των συμμετεχόντων στη λήψη αποφάσεων κινήθηκε σε χαμηλά επίπεδα, η δικαιοδοσία τους μετριάστηκε διττά: κατά πρώτο λόγο από την ανάγκη επανεκλογής τους και κατά δεύτερο από τα πεπερασμένα όρια της σφαίρας επιρροής τους. Το εύρος αυτής συγκρατήθηκε από το πλαίσιο μέσα στο οποίο τα διαφορετικά γραφειοκρατικά μορφώματα διαγκωνίζονταν για τον προσπορισμό κρατικών επιδοτήσεων.³² Για παράδειγμα, η δεσπόζουσα ελίτ ενός οργανισμού είχε το αντίβαρο της στις λειτουργίες που ασκούσε ένας άλλος θεσμός και η ύπαρξη της βρέθηκε στενά συνυφασμένη με την αυξανόμενη αλληλεμπλοκή της με αντίστοιχα αρχηγικά στρώματα.

Η δεκτικότητα της πολιτικής διαδικασίας στην εισδοχή νεοπαγών συμφερόντων ή στην ενεργοποίηση δυνητικών ομάδων συνιστούσε αναγκαίο όρο για την παρεμπόδιση της ανάπτυξης ενός προτύπου διακυβέρνησης αντίθετου με την αφομοίωση τους από το εγκατεστημένο πολιτικό σύστημα. Τρία επιπρόσθετα επιχειρήματα καταγράφηκαν στα θετικά οφέλη που προέκυψαν από την υιοθέτηση του πλουραλιστικού προτάγματος. Καταρχάς επισημάνθηκε ένας εξισορροπητικός

---

³² Lijphard, A. (1977), *Democracy in Plural Societies*, New Haven: Yale University Press, σ.16.

ρεαλισμός που εκφράστηκε μέσα από τη λελογισμένη αυτογνωσία της δύναμης και των δυνατοτήτων των εκπροσωπούμενων συμφερόντων.³³ Συνεπακόλουθο των πιέσεων που αναδύθηκαν από την αγωνιστική δράση τους αποτέλεσε ένα παράξενο σύμφυρμα οικονομικο-συμμετοχικών πόρων που θύμιζε έντονα το προ-πολιτικό καθεστώς συναίνεσης που διέκρινε παλιότερες εποχές. Δεύτερον, εμπεδώθηκε η προσαρμοστικότητα και η ευκινήσια στη διαπραγματευτική ικανότητα των συλλογικών φορέων. Μέσω του διαλογικού τύπου επικοινωνίας οι επιμέρους προσδοκίες επαναπροσδιορίστηκαν προκειμένου να επιτευχθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα. Υπό το πρίσμα αυτό, παράχθηκαν ουσιώδεις πληροφορίες απαραίτητες για τη μακροβιότητα της διαδικασίας διαβούλευσης.

Τρίτον, η συλλογική εκπροσώπηση των συμφερόντων απαιτούσε κάποια υποτυπώδη οργανωτική κανονικότητα. Η συντονισμένη κινητοποίηση των ποικιλόμορφων οργανώσεων οδήγησε με τη σειρά της στη θεμελίωση πλεγμάτων επιλογής ανάμεσα σε πλήθος αιτημάτων. Απ' αυτή τη σκοπιά διεξάχθηκε μια επιλεκτική σταχυολόγηση των επιμέρους διεκδικητικών απαιτήσεων και προάχθηκε η μέγιστη κατά το δυνατό ικανοποίηση των γενικότερων κοινών σκοπών τους. Η τρέχουσα πολυπλοκότητα και οι ταχείς ρυθμοί αναπροσαρμογής του σύγχρονου κοινωνικού γίγνεσθαι καθιστούσαν ολοένα και περισσότερο αναγκαία την ενστικτώδη και αθρόα προσφυγή των οργανωμένων ομάδων στις δημόσιες δομές για την απόσπαση επωφελούς αρωγής και τη σφυρηλάτηση συνθηκών αγωγής συνεργασίας με απώτερο στόχο την προαγωγή και ευόδωση των στοχοθεσιών και φιλοδοξιών τους. Κάθε μεμονωμένος κρατικός λειτουργός ή νομοθέτης συνεισέφερε συνεπώς στην κονίστρα δι-ομαδικής πάλης τις ατομικές του κοσμοαντιλήψεις και προτιμήσεις που είλκαν την καταγωγή τους στην ιδιότητα τους ως μέλη ενός εναλλακτικού επίσημου υποσυνόλου. Σε τελική ανάλυση η διαμόρφωση πολιτικής συναρτήθηκε άμεσα με τον αριθμό των ενδιαφερόμενων ομάδων.

---

³³ Pizzorno, A. (1981), "Interests and Parties in Pluralism" in Berger, S. *Organizing Interests in Western Europe*, London: Cambridge University Press, σ.259.

Η ισορροπία δυνάμεων και η κοινωνική συνέχεια είχε τις ρίζες της στην τάση αμοιβαίας αυτοσυγκράτησης που δίεπε τη συμπεριφορά των διακριτών συλλογικών υποκειμένων καθώς και στην εξισορροπητική αντιστάθμιση των στρατηγικών τους επιλογών. Η παράλληλη ή ταυτόχρονη ένταξη τους σε συχνά ανταγωνιστικά και ασυμβίβαστα ρεύματα επέφερε παλινδρομικές ανασυστάσεις και αναδιπλώσεις στον τρόπο που χειρίστηκαν τα πράγματα οι ηγέτες επικεφαλής των συμφερόντων αυτών. Βοηθητικό παράγοντα προς την εδραίωση της ειρηνικής συνύπαρξης και συνεννόησης τους σηματοδότησε το ευρύ φάσμα αποθεμάτων άσκησης επιρροής καθώς και η πολυάριθμη γκάμα σημείων πρόσβασης που επιστράτευσαν οι διεσπαρμένες ενώσεις. Υπό αυτούς τους όρους, μερικές άρτια καταρτισμένες μειοψηφίες κατόρθωσαν να εγείρουν ηχηρά βέτο απέναντι σε μέτρα που τις βρήκαν διαμετρικά αντίθετες.

Οι αναλυτές του πλουραλιστικού προτύπου διερεύνησαν με ζήλο την επικαιρότητα του ρόλου της πολιτικής κουλτούρας στην εδραίωση της συναίνεσης και τη διατήρηση της δημοκρατικής νομιμότητας. Η ομαλή εκδίπλωση διαδικασιών πολιτικής συμμετοχής ενίσχυσε την ανθεκτικότητα των δημοκρατικών θεσμών.³⁴ Η εισροή αλυσιδωτών αιτημάτων από τις διεσπαρμένες ομάδες πίεσης εμφορείτο από ένα καθολικό πνεύμα σύγκλισης και αλληλο-συνεννόησης ενώ η εξισορρόπηση και οι διαμεσολαβητικές λειτουργίες μεταξύ τους διαμόρφωσαν το τίμημα που πλήρωσαν προκειμένου να περισωθεί η συνοχή του ευρύτερου σχηματισμού δυνάμεων. Κατά τον Dahl το δημοκρατικό διακύβευμα προϋπέθετε την παροχή δυνατότητας σε όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες να διατυπώσουν ελεύθερα τις προτιμήσεις τους και να τις μεταδώσουν στους υπόλοιπους και την κυβέρνηση μέσω των ατομικών ή συλλογικών τους δράσεων, διευκολύνοντας παράλληλα την ισότιμη εξασφάλιση ευκαιριών στην διεξαγωγή της πολιτικής διαχείρισης. Το ιδανικό για αυτόν μοντέλο της πολυαρχίας συναπαρτιζόταν από ετερόκλητο αριθμό

---

³⁴ Easton, D. (1965), *A Framework for Political Analysis*, New Jersey, Prentice-Hall, σ.37.

προαπαιτούμενων, ζωτικών για την απρόσκοπτη διεύρυνση του δημοκρατικού μοντέλου.³⁵

Κάθε προηγμένη οικονομία όφειλε να κατοχυρώσει υψηλής ποιότητας εκπαιδευτικές υπηρεσίες και μονάδες πληροφόρησης και να αγωνιστεί για τη δικαιότερη διανομή πόρων και δεξιοτήτων σε ευρύτερα στρώματα ομάδων και ατόμων. Ακόμη και στην περίπτωση που εκδηλώθηκε κατάφωρα η ανισοκατανομή εισοδημάτων, η νομή πολιτικών πόρων έπρεπε να διαχέεται ισομερώς προκειμένου να μην αποσταθεροποιηθεί η δημοκρατική πολυφωνία. Η τελευταία προάχθηκε στο φως μιας πολιτικής υποκοουλτούρας που προσανατολίστηκε στις αξίες της έννομης διαπραγμάτευσης, της αρμονικής συνεννόησης και των αλληλο-υποχωρήσεων των κοινωνικών φορέων. Ο σχηματισμός αντιπροσωπευτικών θεσμών αντανάκλουσε μια απαραγνώριστη φιλοδοξία που στόχευε στην εδραίωση της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Το πολυκομματικό κοινοβούλιο και η περιφρούρηση μερικών απaráγραπτων πολιτικών ελευθεριών ανάχθηκαν σε κεντρικούς πυλώνες της πολυαρχίας. Οι πολυμερείς κινήσεις των υποψήφιων για την προεδρεία ή την κατάληψη κοινοβουλευτικών θώκων και οι εκλογικές έριδες για την ψήφιση τοπικών αντιπροσώπων κατέλαβαν περίοπτη θέση στο πλουραλιστικό μοτίβο θεώρησης δεδομένου ότι επηρέασαν προσδιοριστικά τη βούληση της κοινής γνώμης.

Τις δεκαετίες του 50 και του 60, έκαναν την εμφάνιση τους οι πρώτες πολιτικές έρευνες που κατέδειξαν την πασιφανή έλλειψη επαρκούς πληροφόρησης και το αίσθημα αδιαφορίας της συντριπτικής πλειοψηφίας των ψηφοφόρων απέναντι σε ένα αρτηριοσκληρωτικό πολιτικό κατεστημένο. Η αμοιβαία διαβούλευση για τα πολιτικά τεκταινόμενα μετατράπηκε σε φθίνον φαινόμενο και μεγάλος αριθμός από αυτούς προτίμησε να ρίχνει την ψήφο του με βάση συγγενικούς ή φιλικούς κομματικούς δεσμούς. Για τους πλουραλιστές η ατελής γνώση και το έλλειμμα ορθής κρίσης εκ μέρους των ψηφοφόρων δε συνιστούσαν

---

³⁵ Dahl, R.A. (1961), *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, New Haven: Yale University Press, σ.184.

αρνητικές εκφάνσεις αφού παραδείγματα υπερ-πολιτικοποιημένων καθεστώτων αποτελούσαν περιπτώσεις προς αποφυγήν. Η υπερβάλλουσα δε διάθεση ενεργητικής μέθεξης στα πολιτικά δρώμενα εκ μέρους του κοινωνικού συνόλου αντιμετώπιστηκε με σκεπτικισμό καθώς θα μπορούσε να οδηγήσει σε ενδεχόμενες αποσταθεροποιητικές καταστάσεις για το μέλλον του δημοκρατικού πολιτεύματος των υπό εξέταση χωρών. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Polsby η αρχή της πολιτικής αδράνειας στηρίχτηκε στην παραδοχή πως η οποιαδήποτε μορφής δημοκρατική ενεργοποίηση των πολιτών ήταν στενά συνδεδεμένη με τα ιδιοτελή τους συμφέροντα και το κατά πόσο μια τιθέμενη απόφαση τους επηρέαζε άμεσα.³⁶

Συν τω χρόνο όμως, μια πιο αισιόδοξη άποψη έγινε ευρέως διαδεδομένη στους θιασώτες του πλουραλιστικού οράματος. Έχοντας ως κύριο εκπρόσωπο τους τον Downs, οι θεωρητικοί αυτοί εξαπέλυσαν ένα δριμύτατο κατηγορώ εναντίον της τάσης για αποστασιοποίηση από τα κοινά λόγω του ότι κατά τη γνώμη τους υποτιμούσε απαξιωτικά την ικανότητα των εκλογέων να τρέφουν εύστοχες και καλοδιατυπωμένες απόψεις αναφορικά με ζητήματα που τους άγγιζαν. Σε αυτό το πλαίσιο, η σχολή της ορθολογικής επιλογής υποστήριξε ότι το εκάστοτε εκλογικό σώμα διαμόρφωνε έλλογα τις επιλογές του με βάση τα οφέλη που αποκόμιζε από τα προτεινόμενα κομματικά προγράμματα που καλείτο να διαλέξει.³⁷ Σαν αποτέλεσμα, διαπλάστηκε τμηματικά ένας ενδιάμεσος τύπος εκλογέα που μοναδικό του μέλημα είχε τη θαρραλέα προάσπιση της θέλησης της πλειοψηφίας. Τοποθετήθηκε ακριβώς στο μέσο της πολιτικής ζυγαριάς και έθεσε ως αποκλειστικό του στόχο την προώθηση της κοινωνικής ευημερίας των πολιτών. Για τους υποστηρικτές του δόγματος αυτού, η αδιατάραχτη συντήρηση και αναπαραγωγή ενός τέτοιου υγιούς εκλογικού συναγωνισμού κρατούσε διαρκώς σε επαγρύπνηση τους πολιτικούς αρχηγούς και τους καθιστούσε υπόλογους στη βούληση του κυρίαρχου λαού.

---

³⁶ Polsby, N. (1980a), *Community Power and Political Theory: Problems of Evidence and Inference*, New Haven, Yale University Press, σ.232.

³⁷ Downs, A. (1997), *Οικονομική Θεωρία της Δημοκρατίας*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ.282.

Η εμφανής απουσία θεσμικών ή κυριαρχικών κλιμάκων ιεραρχίας διευκολύνει την ομαλή συνύπαρξη των εκάστοτε φορέων νομιμοποίησης με αυτούς των ομάδων. Συνακόλουθα, προωθήθηκε η εκδίπλωση ασύμπτωτων δυνάμεων και η καλλιέργεια πνεύματος συνδιαλλαγής προκειμένου να αναβιώσει το ενδιαφέρον στην αποτελεσματική σύμπηξη συμμαχιών και να επιταχυνθεί η εκκόλαψη ενός κοινού έργου μέσω της εξαπόλυσης άοκνων και φιλότιμων διαπραγματευτικών προσπαθειών. Η προσαρμοστικότητα και ευελιξία της πολιτικής διαδικασίας στις απόπειρες εισδοχής αυθόρμητα αναδυόμενων μελών απέβη καίριας σημασίας για την έγκαιρη αποτροπή διάπλασης ενός στρεβλού πολιτικού προτύπου.

Σε κεντρικό πυλώνα της πλουραλιστικής ιδεολογίας προωθήθηκε η διακαής επιθυμία να οικοδομηθούν νομικο-πολιτικοί μηχανισμοί προικισμένοι με ικανότητες άγρυπνης περιφρούρησης των ελευθεριών των ατόμων απέναντι τόσο στις αδιάλειπτα διογκούμενες αρμοδιότητες του κράτους, όσο και στις περιοριστικές λειτουργίες μερικών ομάδων πίεσης. Όταν η κύρια απειλή έπληξε τις τελευταίες, η κρατική σφαίρα υψώθηκε σαν προστατευτικό τείχος ώστε να αποκατασταθεί ο σύνθετος χαρακτήρας και η διαφορετικότητα πολλαπλών κοινωνικών κέντρων εξουσίας. Η διαμορφωτική σημασία των ομάδων πίεσης εξυμνήθηκε ιδιαίτερα στην πλουραλιστική φιλολογία. Στο καθεστώς πολυαρχίας, η διαδικασία εκπροσώπησης υποκίνησε μια πραγματικότητα αμείωτης ρευστότητας για τη σύνθεση των επικρατέστερων συνομαδώσεων.³⁸ Οι τελευταίες, αλληλοεπιδρούσαν ποικιλοτρόπως σε ασύμπτωτα πεδία επιφέροντας συνάμα την πολυδιάσπαση των εξουσιών. Ο ρόλος τους σύναδε επίσης με τη μεταβλητότητα των τακτικών που επέλεξαν και την ανισομέρεια των πόρων που ήταν εφοδιασμένες.

Κατά συνέπεια, τα πρότυπα δράσης και η επιρροή τους μεταστοιχειώθηκε ανά περιόδους καθώς νεοπαγείς συσσωματώσεις ήρθαν στο προσκήνιο προκειμένου να ανταποκριθούν στα αναπροσαρμοσμένα ενδιαφέροντα των μελών

---

³⁸ Braybrooke, D. & Lindblom, C.E. (1963), *A Strategy of Decision: Policy Evaluation as a Social Process*, London: Collier Macmillan, σ.82.

τους χτίζοντας με επινοητικότητα ένα ευέλικτο σύστημα εισδοχής τους. Γενικότερα, οι υπέρμαχοι της πλουραλιστικής παράδοσης ατένισαν με αισιοδοξία την προοπτική συμμετοχής της βάσης στις εσωτερικές διεργασίες των οργανώσεων τους και τις περιέγραψαν ως εκφραστές της συλλογικής τους θέλησης κατοχυρώνοντας τη λογοδοσία των ηγετών που τις διοικούσαν.

Με λιγοστές εξαιρέσεις τα ανώνυμα κατώτερα στελέχη διέθεταν άμεση εμπειρία πάνω στα θέματα που πραγματεύονταν χωρίς να εξαρτώνται από την παροχή πληροφόρησης από τις προνομιούχες αρχηγείες. Ακόμη και σε περίπτωση που κάποια μερίδα ενεργοποιημένων στρωμάτων εξέφραζε τη δυσφορία της απέναντι στην ακολουθούμενη γραμμή πλεύσης είχε το αναφαίρετο δικαίωμα να εξέλθει οικειοθελώς και να συμμετάσχει κάπου αλλού ή να περιπέσει σε αδράνεια. Στις μαχητικές πρωτοβουλίες λοιπόν των μαζικών δεξαμενών του κινήματος εδράστηκε η βιωσιμότητα του, καθώς και στο χρόνο που αφιέρωσαν οι συμμετέχοντες σε παντός είδους δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα στην συνεπή καταβολή των συνδρομών, την ανελλιπή παρουσία τους στις συνελεύσεις καθώς και στις διεκδικητικές κινητοποιήσεις ή άλλες προσπάθειες επηρεασμού της κοινής γνώμης. Η καταφανής πλειονότητα των πλουραλιστών μελετητών αναγνώρισε την αδυναμία ορισμένων πληθυσμιακών συνόλων να συντονίσουν πειθαρχημένα τις ενέργειες στο εσωτερικό τους. Δεν αγνόησε ταυτόχρονα την ύπαρξη μερίδων γεωγραφικά διεσπαρμένων, ανίκανων να αποκτήσουν πρόσβαση σε πολύτιμα αγαθά και να εκφράσουν τα παράπονα τους σε ικανοποιητική βάση. Ωστόσο ακόμα και σε αυτές τις περιπτώσεις οι εν λόγω οντότητες διακατέχονταν από την κοινή συνείδηση³⁹ πως οι κυβερνώντες μεριμνούσαν ακούραστα για την ευόδωση των επιθυμιών τους σεβόμενοι τη δυνατότητα ψήφου που οι ανοργάνωτοι πολίτες ενδέχεται να ασκήσουν.

Ένας τυπικός συμβατικός πλουραλιστής, ο Galbraith, διατύπωσε με εύγλωττο τρόπο τη θεωρία της αντισταθμιστικής εξουσίας υποστηρίζοντας πως η συσσώρευση πλούτου και δικαιοδοσιών από τις ισχυρές συνενώσεις δεν

---

³⁹ Lindblom, D.E. (1965), *The Intelligence of Democracy*, New York: The Free Press, σ.15.

αντιπροσώπευε απαραίτητα μια ελλειμματική πτυχή των σύγχρονων διαπραγματευτικών συνεννοήσεων. Γι' αυτόν, τα γερά εδραιωμένα συμφέροντα έτειναν ενίοτε να αναπτύξουν μια συμβιωτική διεπίδραση με άλλες, εξίσου παντοδύναμες ομάδες, συχνά αντιτιθέμενες στις δικές τους επιδιώξεις, επιφέροντας μια εξισορροπητική ισομέρεια στον ευρύτερο συσχετισμό δυνάμεων⁴⁰. Αναφορικά με την ταυτότητα και πολιτική κεντρικότητα του κρατικού φαινομένου, ως κλασική πλουραλιστική θέση προβλήθηκε η αντίληψη πως το ισχύον κρατικό μόρφωμα διέθετε ένα συγκεντρωτικό, μονολιθικό αυστηρά ιεραρχημένο χαρακτήρα αντίθετο προς τα πρωταρχικά ενδιαφέροντα της πλουραλιστικής τάσης είτε για πολιτικούς είτε για καθαρά ιδεολογικούς λόγους. Απεναντίας οι πλουραλιστές διανοητές προτίμησαν να αναφερθούν σε πιο εξειδικευμένες έννοιες όπως αυτές της πολιτικής κοινότητας, της πολιτείας ή του πολιτικού συστήματος.

Οι εναλλακτικές αυτές σηματοδοτήσεις απηχούσαν εναργέστερα τα βασικά τους πιστεύω που αντανάκλαστηκαν έντονα στις πολλαπλές μορφές εξουσίας, της θεσμικής διαφοροποίησης ανάλογα με τη λειτουργική τους χρησιμότητα (εκτελεστική, θεσμοθετική, διαμεσολαβητική) και τέλος σε μια ανοιχτή, προσβάσιμη σε όλους κυβερνητική σφαίρα. Πρέπει να σημειωθεί πάντως ότι σε αρκετά σημεία του έργου τους, οι πλουραλιστικές μέθοδοι στοχασμού έλαβαν επαρκώς υπόψη τους την κρίσιμη σπουδαιότητα των κρατικών οργανώσεων και τη σχεσιακή τους συνάρτηση με τις κοινωνικές εκφάνσεις που ενυπήρξαν στις πολυαρχίες. Οι εκάστοτε απολογητές του πλουραλισμού επιχείρησαν μια ερμηνευτική προσέγγιση του τρόπου άσκησης της κυβερνητικής εξουσίας, διαφοροποιώντας τη συμβολή των κρατικών θεσμικών οργάνων (όπως η γραφειοκρατία, τα δικαστήρια και οι δημόσιες επιχειρήσεις) και προσδίνοντας έτσι μια επιμερισμένη κατακερματισμένη εικόνα του κράτους. Ίδωμένα ως σύνολο, τα διάφορα διοικητικά σώματα αποτυπώθηκαν ως από-ιδεολογικοποιημένα

---

⁴⁰ Galbraith, J. K. (1953), *American Capitalism and the Concept of Countervailing Power*, Boston: Houghton Mifflin, σ.98.

μορφώματα που υπάκουαν πειθήνια στις εντολές της διακυβέρνησης που έκφραζε παραστατικά τη δημοκρατική αρχή.

Ωστόσο, η ουδετεροποιημένη αυτή απεικόνιση υπέκρυπτε ανταγωνιστικές ερμηνευτικές εκδοχές. Μια πρώτη άποψη ορμώμενη από τη θεωρία των ομάδων (σχολή Dahl, Truman, Latham⁴¹) προσέλαβε την κρατική πραγματικότητα ως το καθαυτό πεδίο διαπάλης ανάμεσα σε πολυπληθείς ομάδες πίεσης. Στη συγκεκριμένη απεικόνιση, τα κέντρα της κρατικής ισχύος αποτέλεσαν απαύγασμα ευρύτερων κοινωνικών διεπιδράσεων και η δομή τους ετεροκαθορίστηκε από τη συμπύκνωση των αιτημάτων των φορέων που ξεπήδησαν από τις κοινωνικές συνθήκες.⁴² Το μοντέλο αυτό του κράτους ως μεσάζοντος πραγματεύτηκε τη δημόσια πολιτική ως απότοκο των αλληλεπιδράσεων των ομάδων στο ίδιο το έδαφος του κρατικού συστήματος. Η σχολή της Αμερικάνικης δημόσιας διοίκησης του 1940 εξήρε τον πρωτεύοντα ρόλο της γραφειοκρατικής μηχανής για τη διερμίνευση των πολιτικών πεπραγμένων. Η κρατική επέμβαση διενεργήθηκε μέσω εγωιστικών διενέξεων στο εσωτερικό του διοικητικού μηχανισμού μεταξύ διαφόρων κυρίαρχων συνασπισμών που υπέκρυπταν σημαντικές διαφοροποιήσεις στα σημεία επαφής τους. Κύριο μέλημα των δημόσιων λειτουργιών αποτέλεσε η ανάγκη χάραξης ενδιάμεσων στρατηγικών όπου θα ενεργοποιούσαν την κοινή εξεύρεση ρεαλιστικών λύσεων και τη συγχώνευση των αποκλινουσών τάσεων που παρουσιάστηκαν από τις δυσανάλογες αξιώσεις των ομάδων συμφερόντων.

Μια δεύτερη προοπτική εξήγαγε το συμπέρασμα ότι η κρατική δικαιοδοτική λειτουργία έπαιζε το ρόλο του αντικειμενικού διαμεσολαβητή που πάσχιζε να εγγυηθεί τη νομιμοποίηση των πολιτικών υπερδομών. Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, σε πρωταρχική στόχευση της πολιτείας ανήλθε η διαδικασία συγκρότησης στέρεων συνασπισμών και η δυνατότητα εναρμόνισης των

---

⁴¹ Latham, E. (1965), *The Group Basis of Politics*, New York: Octagon Books Inc., σ.225.

⁴² Odegard, P.H. (1958), "A Group Basis of Politics: A New Name for an Ancient Myth", *The Western Political Quarterly*, τ.11, σ.696.

αποκλινόντων συμφερόντων.⁴³ Ως θεμελιώδες μέλημα της τάσης αυτής ορίστηκε η θωράκιση ενός αισθήματος καθολικής δικαιοσύνης μέσω της πρωτοβουλίας για την τιθάσευση της υπεροχής των ισχυρών ενώ παράλληλα παρασχέθηκε ουσιαστική φροντίδα και κατοχύρωση για τα δικαιώματα των ανοργάνωτων κοινοτήτων. Τρεις συμπληρωματικές ιδιότητες αποδόθηκαν στην κρατική διαμεσολάβηση στην εκδοχή του ουδέτερου κράτους. Ως αμέτοχος θεατής, ως επιδιαιτητής των κείμενων κανόνων ή ως ενεργού προασπιστή της δικαιοσύνης. Σε επιτακτικό καθήκον των δημόσιων λειτουργών ανακηρύχθηκε η ακούραστη περιφρούρηση του δημόσιου συμφέροντος προκειμένου να εξασφαλιστεί η πολυμερής συλλογικότητα και ενδυνάμωση των πλουραλιστικών δεσμών. Ο σεβασμός των δικαιωμάτων των μειοψηφιών και των λιγότερο άρτια δομημένων συλλογικοτήτων πραγματώθηκε μέσω της ανάγκης των κυβερνώντων για επανεκλογή και για σύμπληξη ευρύτερων κομματικών συνασπισμών. Η υπηρετήση του δημόσιου συμφέροντος προϋπέθετε την ανάληψη πολιτικών πρωτοβουλιών που θα προλαμβάναν το ξέσπασμα απειλητικών κοινωνικών συγκρούσεων και θα εμπέδωναν κλίμα κοινωνικής νομιμοποίησης.

Η τρίτη προσέγγιση, εδράστηκε στην παραδοχή της παρατηρούμενης γιγάντωσης του μεγέθους και των αρμοδιοτήτων του φιλελεύθερου δημοκρατικού κράτους. Το γεγονός αυτό καθιστούσε ανεξέλεγκτη τη δράση του, απομακρύνοντας το από τη συνειδητή υπηρετήση του κοινού καλού. Παρατηρήθηκε μάλιστα συχνά το φαινόμενο πλήθος δημόσιων οργανισμών να εργαστούν με ζήλο για την προώθηση ιδιωτικών συμφερόντων. Για τους υποστηρικτές του πλουραλισμού, η εξέλιξη αυτή δεν επέφερε απαραίτητα αρνητικές συνέπειες αλλά συνιστούσε περίτρανη απόδειξη της κατάτμησης της φύσης των κέντρων εξουσίας που το συναπάρτιζαν τον κρατικό οργανισμό. Όπως πίστευε ο Alison, η επιλογή και εφαρμογή των εκάστοτε αποφάσεων λάμβανε χώρα εντός μιας πολυσύνθετης πολιτικής διαδικασίας που απαρτίστηκε από τη σύμπραξη ιδιωτικών και δημόσιων

---

⁴³ Truman, D. B. (1993), *The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion*, IGS: Berkley, σ.53.

γραφειοκρατιών.⁴⁴ Το κράτος προσομοιάστηκε με μια ανεμοδούρα που έμοιαζε να ανταποκρίνεται παθητικά στις πιέσεις που εξαπολύονταν από τις αναπτυσσόμενες ομάδες συμφερόντων. Η θεσμοθετική διαδικασία εξομοιώθηκε με την επικύρωση της ισχύος των επικρατέστερων συνενώσεων. Αυτό πολλές φορές συνεπάγονταν την αυξημένη μεροληψία του κρατικού μηχανισμού υπέρ των ισχυρότερων ενώσεων και την αποικιοποίηση του από αυτές. Καθώς τα ετεροειδή μορφώματα διαγωνίζονταν για μια θέση στην πολιτική αρένα η κρατική υπόσταση πάσχιζε ολοένα να εξισορροπήσει τις αντιμαχόμενες συναθροίσεις. Σαν αποτέλεσμα, το ευρύτερο κυβερνητικό πλαίσιο μεταμορφώθηκε σε ετερόκλητο συνονθύλευμα διασταυρούμενων συσχετίσεων, κατευθυνόμενο από τις παλινδρομικές εναλλαγές ισχύος των οργανωμένων οντοτήτων.

Παρ' όλες τις ενθαρρυντικές προεκτάσεις του πλουραλιστικού σχεδίου, έντονες επικρίσεις έχουν εκφραστεί αναφορικά με τη μελλοντική βιωσιμότητα και καταλληλότητα του ως ρεαλιστικού προτάγματος προβληματισμού. Το δριμύτατο κατηγορητήριο εναντίον του εκδηλώθηκε αρχικά με τη βαριά υποψία της συντηρητικής προκατάληψης που οφειλόταν στην τάση του πλουραλισμού να εξομοιώνει αυθαίρετα την ελιτιστική διαπραγμάτευση με τη γενικότερη έννοια της πολιτικής. Στο κλίμα της επιχειρηματολογίας αυτής απαξιώθηκαν ως ήσσονος σημασίας όποιες πρωτοβουλίες εκπορεύτηκαν από την αυθόρμητη κινητοποίηση μαζικών κινημάτων με ισχυρό λαϊκό έρεισμα. Σε αντιδιαστολή εκθειάστηκε με αξιοθαύμαστο ζήλο η καθοριστική συμβολή και κεντρικότητα της θέσης των κοινοβουλευτικών επιτροπών, του εκτελεστικού συμβουλίου και του υποσυστήματος των ομάδων πίεσης για τη διάπλαση της πολιτικής διαδικασίας.⁴⁵ Φανερώθηκε έτσι εύκολα, η παντελής έλλειψη μιας βαθύτερης και

---

⁴⁴ Alison, G. (1971), *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Boston: Little Brown, σ.83.

⁴⁵ Kariel, H.S. (1961), *The Decline of American Pluralism*, California: Stanford University Press, σ.88.

περιεκτικότερης διαπραγματεύσεως όσων αποκλείονταν καταδικαστικά από τον κόσμο των συνομαδώσεων.

Επιπλέον, η δυνατότητα διαπραγματευτικών ελιγμών και ο αυξανόμενος όγκος άμεσων αξιώσεων που καταχωρήθηκαν ως πλουραλιστικές αρετές, προκάλεσαν σωρεία οικονομικών δυσχερειών λόγω της υπερδιόγκωσης των μηχανισμών διευθέτησης. Η δύσμορφη επέκταση μιας επαγγελματικής τάξης γραφειοκρατών υπέθαλψε έμμεσα τη δημιουργία τεχνητών πολιτικών αντιπαραθέσεων που δε σχετίζονταν με το μοντέλο οργάνωσης της παραγωγής. Σε αυτό το τοπίο, το πλουραλιστικό σύστημα αποδείχθηκε σαφώς ανεπαρκές όχι μόνο λόγω του υψηλού κόστους συντήρησης (δυσβάσταχτες φορολογικές επιβαρύνσεις) αλλά κυρίως επειδή εξέθρεψε στα σπλάχνα του την παγίωση κεκτημένων συμφερόντων που υπερασπίζονταν τη συνέχιση και διαίωνιση ενδο-πολιτικών συγκρούσεων.

Η διαπίστωση των εκπροσώπων του πλουραλισμού ότι επικρατούσε συμμετρική κατανομή της εξουσίας ανάμεσα στις επιμέρους συσσωματώσεις, μοιάζει επίσης έωλη και ανεδραφική μιας και στηρίχτηκε στη λανθασμένη ταύτιση της με τη θεωρία της ατομιστικής άμιλλας. Ως απόρροια, συνάχθηκε άκριτα η πεποίθηση πως η συλλογική έριδα επέφερε ανεπαίσθητα τη σταδιακή συρρίκνωση του κόστους παραγωγής, γεγονός που διαψεύστηκε περίτρανα από τη σύγχρονη πραγματικότητα στο βαθμό που η τελευταία ακολουθούσε ξεχωριστούς κανόνες λειτουργίας. Ο κάθε συλλογικός φορέας προκειμένου να κατοχυρώσει τα δικά του οφέλη προσέφυγε στη χρήση απειλών απόσυρσης των πόρων του από τη σφαίρα παραγωγής καθιστώντας με αυτή τη λογική το όλο οικοδόμημα δυσλειτουργικό. Ορισμένα περαιτέρω αποσυνθετικά φαινόμενα προέκυψαν από την παρατηρούμενη από-νομιμοποίηση των ιθυνόντων στα μάτια των απλών μελών.⁴⁶ Διαπίστωνε κανείς αβίαστα ότι η επίλυση των διεσπαρμένων αντιθέσεων και η διάρθρωση των

---

⁴⁶ Harrison, R.J. (1980), *Pluralism and Corporatism: The Political Evolution of Modern Democracies*, London: George Allen & Unwin, σ.69.

όρων των συλλογικών συμφωνιών εμπεριείχε όλους τους κινδύνους μιας επερχόμενης διάρρηξης της διάπλασης μιας ευρείας συναίνεσης.

Ενίοτε, οι αναγνωρισμένοι ομαδικόι εντολοδόχοι απεκδύθηκαν με αργό αλλά σταθερό ρυθμό του αντιπροσωπευτικού τους ρόλου και του δικαιώματος εκπροσώπησης που κατείχαν. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές, ενδήμησαν και άνθισαν απροσδόκητα αποσχιστικές ριζοσπαστικές αιρέσεις που χάραξαν αποκλίνουσες κατευθύνσεις επιτείνοντας την πορεία διαρραγής των υφιστάμενων μέσων θεσμικής έκφρασης. Σχετικά με την πραγμάτευση του κράτους σαν συστατικού και αναπόσπαστου στοιχείου της φιλελεύθερης δημοκρατίας η πλουραλιστική ενατένιση φάνηκε να το υποτιμά, αφήνοντας το έξω από το πεδίο εφαρμογής της. Η παραμελημένη αυτή εικόνα ορθώθηκε σε συγκεκριμένες αιτίες. Στην Αγγλο-αμερικανική διανόηση η οριοθέτηση του κρατικού φαινομένου εμπλέχτηκε με πραγματικότητες και αναμνήσεις διαρθρωμένες σε συσχετισμό με Ευρω-κεντρικές απόψεις. Κατά συνέπεια στην Αγγλοσαξονική κουλτούρα η κρατική ολότητα έφερε στη μνήμη συνδηλώσεις περί μιας συμπαγούς, ολοκληρωτικής οργάνωσης που βρισκόταν σε αντιδιαστολή με φιλελεύθερες κοινωνικές ιδέες και ζωντάνευε το φάσμα του απολυταρχισμού.

Αλλά και όσον αφορά γνωσιολογικής υφής ζητήματα η εννοιολόγηση του κράτους έγειρε πολλαπλές ενστάσεις στους κόλπους του πλουραλισμού. Για τον Bentley το επιστημονικό ενδιαφέρον έτεινε να συγκεντρωθεί στη ρεαλιστική παρατήρηση της συμπεριφοράς των ομάδων κι όχι στη διηνεκή αναπόληση αφηρημένων ιδεολογικών προσχημάτων. Αντί να αναλωθούμε σε άκαρπες αναζητήσεις της πρόσληψης της κρατικής λογικής το αντικείμενο της έρευνας μας θα έπρεπε να εστιάζεται σε ερωτήματα του τύπου «ποιος πραγματικά κατέχει τα ηνία της εξουσίας;». Για αναλυτές σαν τους Dahl, Lindblom και Polsby υπεισήλθαν στον έλεγχο τους υποθέσεις που άπτονταν της δημοκρατικής φύσης της κοινωνίας, αγνοώντας συχνά την ανάπτυξη μιας αιτιώδους ερμηνείας του κράτους καθαυτού. Απουσίαζε⁴⁷ μια πληρέστερη και εναργής θεωρητική κατανόηση της χρησιμότητας

---

⁴⁷ Keehn, H.N. (1976), "A World of Becoming: From Pluralism to Corporatism", *Polity*, τ.9, σ.26.

του, λόγω της αρνητικής συσχέτισης ανάμεσα στην επικρατέστερη εικόνα που το θεωρούσε ως ένα συμπαγές κέντρο λήψης αποφάσεων με ομοιογενείς πολιτικές δικαιοδοσίες και της πλουραλιστικής έποψης που το αντιλήφθηκε ως ένα ψηφιδωτό αντίρροπων, μεταβαλλόμενων και πολυσύνθετων δυνάμεων. Στην ουσία τέθηκε σε δεύτερο πλάνο οποιαδήποτε σοβαρή ενασχόληση με την κρατική υπόσταση και υιοθετήθηκε εναλλακτικά μία τεκμηριωμένη θεωρητικοποίηση των δημοκρατικά εκλεγμένων κυβερνήσεων. Παρομοίως, επαπειλήθηκε μια διευρυμένη αποσύνθεση του κρατικού συστήματος διακυβέρνησης. Η συνήθης πρακτική της μακροσκελούς και χρονοβόρας αναλυτικής παρουσίασης και συζήτησης κάθε μεμονωμένου αναφύοντος ζητήματος συντέεινε με τη σειρά της στην αναδιοργάνωση της δημόσιας εξουσίας. Η τελευταία μπροστά στην ανάγκη να πάρει ενεργό μέρος στη συνεννόηση με την ιδιωτική πλευρά χρειάστηκε κάποιο βαθμό αυτονομίας.

Μέσω όμως των αυτοκεντρώμενων όρων διακανονισμού ευμεγέθη τμήματα των δημόσιων οργανισμών μιμήθηκαν τη συμπεριφορά των ενώσεων που βρίσκονταν κάτω από ιδιωτικό έλεγχο. Έφτασαν ακόμα μέχρι το σημείο να ενεργούν εκ μέρους των ιδιωτικών συμφερόντων ως απλά υποχείρια. Όπως εύστοχα παρατήρησε ο C. Wright Mills, όποτε οι δημόσιες και οι ιδιωτικές γραφειοκρατικές διοικήσεις συνδιαλλάχθηκαν σε ένα κοινό τραπέζι τα πόδια τους διαπλέχθηκαν με μύριους πολυσύνθετους συνδυασμούς.⁴⁸ Η συνεχιζόμενη επέκταση του κρατικού βραχίονα σε τομείς όπου η δραστηριότητα των παρεμβάσεων του έδειχνε εξαιρετικά χαμηλή και απρόσφορη και η υπέρπουσα εξάρτηση του από ισχυρές ολιγαρχίες, οδήγησαν σταδιακά στην απαξίωση του ως διαμορφωτή των εξελίξεων και σε σημαντική συρρίκνωση των αρμοδιοτήτων του. Καθώς οι συλλογικές προσδοκίες διογκώθηκαν υπέρμετρα, αυτό αδυνατούσε να εκπληρώσει τις προϋποθέσεις για την εδραίωση μιας ευρύτερης συναίνεσης επιταχύνοντας έτσι τις αποσχιστικές τάσεις ομάδων που διεκδικούσαν με ζήλο την ανεξαρτητοποίηση τους.

Στα γραπτά του πολιτικού επιστήμονα Easton διακρίνουμε διάχυτη την πεποίθηση πως ο σταθερά υψηλός αριθμός ανικανοποίητων αιτημάτων παρήγαγε

---

⁴⁸ Mills, S.W. (1956), *The Power Elite*, Oxford: Oxford University Press, σ.24.

μια υπερπληθώρα μαζικών αξιώσεων που το κράτος φάνηκε ανήμπορο να διαχειριστεί με ορθολογικό τρόπο⁴⁹. Η πολιτική ηγεσία φάνταζε σαστισμένη να αντιδράσει στο κύμα των εισερχόμενων αιτήσεων για νέα προγράμματα και οι ολοένα ανερχόμενες δαπάνες επέτειναν τις υφιστάμενες δημοσιονομικές κρίσεις. Όπως ισχυρίστηκε ο Britain η ίδια η υπόσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος απειλήθηκε από τις άλογες προσμονές που εκπορεύτηκαν από την πλειονότητα του πληθυσμού. Υπό τις συνθήκες αυτές, η ύπαρξη μιας υπέρμετρης δημοκρατίας υπονόμεισε την ομαλή λειτουργία των βασικών αρχών του πολιτικού παιχνιδιού.⁵⁰ Ταυτόχρονα, οι ανορθολογισμοί της κυβερνητικής διοίκησης συσσωρεύτηκαν επικίνδυνα, ενισχύοντας την αρτηριοσκληρωτική στάση και αδιαλλαξία του κρατικού μηχανισμού. Οι εκάστοτε ισχυροποιημένες κρατικές γραφειοκρατίες πέτυχαν τέτοιο βαθμό πολιτικής αυτονομίας και οικονομικής αυτοτέλειας που μετατράπηκαν συν τω χρόνω, σε παντοδύναμους και απόρθητα οχυρωμένους σχηματισμούς ικανούς να φέρουν σε αίσιο τέλος τις προϋπολογιστικές τους στοχεύσεις.

Ως άμεση απόρροια των προαναφερθέντων δυσχερειών γεννήθηκε μια επιπρόσθετη διαρθρωτική παθογένεια που είχε τις ρίζες της στην ταχεία διάδοση και εμπέδωση μιας κρίσης εμπιστοσύνης της κοινής γνώμης απέναντι στα πολιτικά τεκταινόμενα. Η πρόδηλη αποτυχία του κρατικού παράγοντα να ανταπεξέλθει επιτυχώς στις διογκούμενες ανάγκες των ομάδων και η εξελισσόμενη αυτόκεντρωμένη υφή της γραφειοκρατικής του αρχηγείας, επέφεραν την θεσμική απομόνωση του και την έλλειψη λογοδότησης του στο κοινό διαλύοντας την υπάρχουσα πολιτική κουλτούρα. Υπό το πρίσμα αυτό, ενισχύθηκε η αδιαφορία των πολιτών και το αίσθημα αλλοτρίωσης τους απέναντι στο ισχύον πολιτικό κατεστημένο καθώς και η καχυποψία που αισθάνονταν για οποιεσδήποτε πρωτοβουλίες εκπορεύτηκαν από τους εκπροσώπους του. Δημιουργήθηκε, με τα δεδομένα αυτά, ένα εκρηκτικό πολιτικό κλίμα που ενδεχομένως να πυροδοτούσε

---

⁴⁹ Easton, D. (1965), *A Framework for Political Analysis*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, σ.67.

⁵⁰ Brittan, S. (1977), *The Economic Consequences of Democracy*, London: Temple Smith, σ.109.

την αθρόα εξάπλωση περαιτέρω κρισιακών καταστάσεων.⁵¹ Κατά τις δεκαετίες του εξήντα και εβδομήντα, ήταν πλέον κοινός τόπος ότι το πλουραλιστικό πρότυπο διερχόταν μια περίοδο έντονης κάμψης και παρακμής. Νεοπαγή κινήματα εμφανίστηκαν στον πολιτικό ορίζοντα με την εμφανή πρόθεση να αποδυθούν σε μία ανηλεή κοινωνική διελκυστίνδα, την ώρα που οι κυρίαρχες πολιτικές παρατάξεις φάνταζαν αφυδατωμένες και σαθρές, ανίκανες να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των στελεχών τους. Ταυτόχρονα, οι ιθύνουσες κυβερνητικές δυνάμεις έδειχναν να γέρνουν υπερφορτωμένες από το βάρος των πολλαπλών τους αρμοδιοτήτων και εξουθενωμένες από την ορμητική διάδοση του δικαιώματος αρνησικυρίας και τις αλλεπάλληλες συμβουλευτικές συνδιαλλαγές ανάμεσα στα ανομοιογενή μορφώματα που τις απάρτιζαν.

---

⁵¹ Gourevitch, P. (1986), *Politics in Hard Times*, Ithaca and London: Cornell University Press, σ.29.

Συνοπτική παρουσίαση των κυριότερων τάσεων του Ελιτισμού

Η διάδοση της διοικητικής τάσης ή αλλιώς της ελιτιστικής ή γραφειοκρατικής παραλλαγής της, κινήθηκε γύρω από την ανασκόπηση της οργανωτικής δομής και των στρατηγικών δραστηριοτήτων των διευθυντηρίων και του ελέγχου από μέρους τους του κρατικού μηχανισμού. Κατά την άποψη αυτή, οι επιμέρους ολιγαρχικές ομάδες επιδόθηκαν σε ένα ακούραστο συναγωνισμό για την εξασφάλιση της ικανότητας διακυβέρνησης του ευρύτερου περιβάλλοντος τους με απώτερο στόχο την εξάλειψη των συνθηκών εξωτερικής αβεβαιότητας που τις περιστοίχιζε. Οι μεταξύ τους έριδες δεν ερμηνεύτηκαν απλά ως αντιδικίες με κοινωνικό έρεισμα. Αντίστροφα, η κοινωνική πραγματικότητα αντιμετωπίστηκε σαν μια ερμαφρόδιτη διοργανωτική εξουσιαστική σφαίρα επικαθοριζόμενη σε μεγάλο βαθμό από τις διεργασίες και τις αλληλοσχετιζόμενες δράσεις των αρχουσών μερίδων.⁵² Οι επιλογές των διάχυτων οργανωτικών μορφωμάτων διαμορφώθηκαν με βάση τις επιμέρους βουλήσεις των κυρίαρχων ελίτ. Εκείνες ανέλαβαν επάξια την αποδοτική διοίκηση του κράτους και της οικονομίας, αφού η διαχείριση τους απαιτούσε το σχεδιασμό πολυπλοκότερων τεχνοκρατικής φύσης αποφάσεων.

Ο γραφειοκρατικός τύπος συντονισμού και διοίκησης των εταιριών και των εργατικών σωματείων, συνοδευόμενος από τη διευρυμένη εξάπλωση των διαπραγματεύσεων ανάμεσα σε αυτές και τους κρατικούς φορείς, κατέλαβε πια το

---

⁵² Dahrendorf, R. (1959), *Class and Class Conflict in Industrial Society*, California: Stanford University Press, σ.165.

μεγαλύτερο όγκο των ενασχολήσεων των σύγχρονων ορθολογικά διαρθρωμένων κρατικών υπηρεσιών. Οι ανάγκες τους για παροχή τεκμηριωμένης επιστημονικής γνώσης, τεχνικών δεξιοτήτων και διοικητικής τεχνογνωσίας τις έστρεψαν στην συνειδητή αναζήτηση αγωγής συνεργασίας με ετεροειδείς κοινωνικούς φορείς (ακόμη και με ερευνητικά ινστιτούτα, τράπεζες κ.α.) προκειμένου να προωθηθεί η έλλογη χρήση διαθέσιμων πόρων και η αξιοποίηση τους προς όφελος του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου.

Αρχικά ο όρος ελίτ ήταν συνυφασμένος με την έννοια του βέλτιστου, του αξιότερου, του τελειότερου από όλους. Στις απαρχές του δέκατου ενάτου αιώνα η εφαρμογή του απλώθηκε στις κοινωνικές επιστήμες κυρίως από τους Ιταλούς διανοούμενους G. Mosca και V. Pareto. Σύμφωνα με τον πρώτο, δύο είδη ανθρώπων κατείχαν κεντρική θέση στην ανθρωπότητα οι κυρίαρχοι και οι κυριαρχούμενοι.⁵³ Από τη μεριά του ο Pareto συνέδεσε την έννοια της ελίτ με όσους κατείχαν το μεγαλύτερο βαθμό ευφυΐας σε μια συγκεκριμένη δραστηριότητα είτε αυτή ήταν το ψάρεμα, η πολιτική επιστήμη ή η επιχειρηματικότητα. Κι εκείνος επίσης διαχώρισε την κυβερνητική από τη μη κυβερνητική τάξη.⁵⁴ Στην πράξη οι διοικούντες συχνά επιμερίζονταν σε διαχωρίσιμες αριστοκρατίες π.χ. την εκκλησιαστική, τη στρατιωτική, την εμπορική κ.α. Με τη λογική αυτή η κοινωνική βάση ποίκιλλε θεαματικά και ανά πάσα στιγμή μπορούσε να παραμεριστεί λόγω της ανάδυσης μιας άλλης ισχυρότερης. Αλλά και τα γραπτά των αρχαιότερων μελετητών βρίθουν αναφορών στον καθοριστικό ρόλο της αριστοκρατικής τάξης. Πληθώρα Ελλήνων, Ρωμαιοκαθολικών, Κινέζων και Ινδών φιλοσόφων εντόπισαν την αναγκαιότητα εκκόλαψης ενός αναπόφευκτου καταμερισμού αρμοδιοτήτων επιβοηθητικού στην διευθέτηση των τρεχόντων πολιτικών δρώμενων. Για τον Αριστοτέλη η εμφάνιση στο προσκήνιο της αριστοκρατίας ήρθε ως φυσικό επακόλουθο⁵⁵ ενώ ο Κομφούκιος στο έργο του εξήρε τη χρησιμότητα μιας

---

⁵³ Mosca, G. (1939), *The Ruling Class*, New York: McGraw Hill, σ.50.

⁵⁴ Pareto, V. (1968), *The Rise and Fall of the Elites*, Totowa, N.J.: Bedminister, σ.157.

⁵⁵ Αριστοτέλης, (1993), *Πολιτικά*, Αθήνα: Κάκτος, σ.97.

εξειδικευμένης κυβερνητικής εμπροσθοφυλακής που θα συνέβαλλε στη αρτιότερη κατάρτιση της υφιστάμενης κοινωνίας των καστών.

Οι κλασικοί ελιτιστές θεωρητικοί ισχυρίστηκαν πως είχαν οικοδομήσει ένα συστηματοποιημένο νοηματικό πλαίσιο που διατράνωνε την πεποίθηση πως η επικράτηση μιας κλειστής ηγεμονικής αφρόκρεμας ως εδραίας ήταν νομοτελειακή. Ωστόσο, οι εκπρόσωποι της μοντέρνας σχολής ακολούθησαν διαφορετικές ατραπούς από τους προγενέστερους τους επειδή τάχθηκαν ξεκάθαρα υπέρ μιας πιο εμπειρικά τεκμηριωμένης εικόνας δόμησης των σύγχρονων κοινωνιών. Σε μια πρωτοποριακή για την εποχή της έκδοση με τίτλο « Τα Πολιτικά Κόμματα», ο Μίχελς έθεσε ως επίκεντρο της έρευνας του τις διακυμάνσεις στην πορεία των Σοσιαλιστικών κομμάτων και τη μετεξέλιξη τους σε μαζικές οργανώσεις.⁵⁶ Το έργο του διαπνεύστηκε από την αίσθηση ότι παρότι τα συλλογικά αυτά όργανα ήταν διαρθρωμένα πάνω σε δημοκρατικές βάσεις, στην πραγματικότητα εμφάνιζαν όλα τα ελαττώματα μιας γραφειοκρατικά ελεγχόμενης διοίκησης και βαθιές διχοτομήσεις ανάμεσα στην κεντρική ηγεσία και τα απλά μέλη. Οι αρχηγείες τους σταδιακά διαφοροποιούνταν ως προς τα ενδιαφέροντα, το εισόδημα και την κοινωνική τους προέλευση με αποτέλεσμα να προασπίζουν ολοένα και περισσότερο τους δικούς τους ιδιοτελείς σκοπούς.

Ενίοτε, μέσω των τοποθετήσεων τους ενθάρρυναν μια τυφλή καθυπόταξη των θέλω των μαζών στα εγωιστικά κίνητρα ενός παντοδύναμου ηγέτη. Για τους ένθερμους υποστηρικτές της διοικητικής τάσης, το χρέος των εκάστοτε πολιτικών ιθυνόντων έγκειτο στην αυθαίρετη επιβολή τους επί του κοινωνικού συνόλου, πολλές φορές με τη χρήση βίαιων μεθόδων και σφετερισμού των μηχανισμών άσκησης εξουσίας. Πρέπει να σημειώσουμε όμως ότι οι τάσεις αυτές συνυπήρχαν ταυτόχρονα με την ανάπτυξη μιας πιο ήπιας παραλλαγής αποκαλούμενης «δημοκρατικός ελιτισμός». Σε πρωταγωνιστικές μορφές του μεθοδολογικού αυτού ρεύματος αναδείχθηκαν οι M. Weber και J. Schumpeter.

---

⁵⁶ Μίχελς, Ρ. (1997), *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων* Αθήνα: Γνώση, σ.391.

Η κύρια ενασχόληση του πρώτου⁵⁷ περιστράφηκε γύρω από τη διεξοδική ενδοσκοπήση του επικρατούντος συστήματος νομικής ορθολογικής διαχείρισης των διευρυμένων επιχειρηματικών και κυβερνητικών ιεραρχιών. Ονόμασε αυτό το πρότυπο συστηματοποιημένης σπονδύλωσης γραφειοκρατία, διακηρύσσοντας την αναγκαιότητα εδραίωσης της ως προτύπου διοίκησης. Η τεχνική της ανωτερότητα στην επίλυση κρίσιμων ζητημάτων και η ικανότητα της να επικεντρώνει την προσοχή της στη διευθέτηση καίριων στοχεύσεων την καθιέρωσαν ως αναντικατάστατη. Για το Γερμανό κοινωνιολόγο, μόνο μέσω της εγκαθίδρυσης μιας χαρισματικής πολιτικής ηγεσίας θα μπορούσε να προωθηθεί η τήρηση των δημοκρατικών ιδεωδών και να προαχθεί η οργανική συνύφανση των γραφειοκρατικών δομών με τους θεσμούς του κοινοβουλίου και της εκλογικής αναμέτρησης.

Οι μηχανισμοί με τους οποίους κατέστη ικανή η διαμόρφωση μιας κοινωνίας πολιτών σε καθεστώς κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, ικανής να θέσει κανόνες στη συμπεριφορά των πολιτικών ιδυόντων, αποτέλεσε κύριο αντικείμενο διερεύνησης του βιβλίου του Schumpeter «Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία»⁵⁸. Κατά τον εν λόγω συγγραφέα, η δημοκρατική μέθοδος ταυτίστηκε με την παραγωγή θεσμοθετημένων μέσων λαϊκής έκφρασης που θα πραγματώνονταν με τη διαμόρφωση εναλλακτικών προτάσεων διεκδίκησης της ψήφου των πολιτών. Ως εκ τούτου, η δυναμική ανάπτυξης της φιλελεύθερης δημοκρατίας εκπορευόταν από τη συνεχή αναπαραγωγή μιας διαδικασίας ανεμπόδιστης άμιλλας ανάμεσα στους πολιτικούς αρχηγούς για την απόσπαση μαζικής εκλογικής αποδοχής. Ένας ακόμα αξιόλογος οπαδός της ελιτιστικής έποψης προήλθε από την αντίπερα όχθη του Ατλαντικού, ο επονομαζόμενος J.Burnham με το καινοτόμο για την εποχή του πόνημα «Η Διοικητική

---

⁵⁷ Weber, M. (1964), *The Theory of Social and Economic Organization*, New York: The Free Press, σ.135.

⁵⁸ Schumpeter, J.A. (1972), *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, σ.371.

Επανάσταση».⁵⁹ Το βιβλίο κατέγραψε με γλαφυρότητα τα μορφολογικά στοιχεία της βαθμιαίας μετάβασης εξουσίας στο εσωτερικό του εταιρικού τομέα από τους κεφαλαιοκράτες στην επιχειρηματική διοίκηση, που κρατούσε στα χέρια της τις τύχες των οικονομικών μονάδων εκπροσωπώντας απλούς μετόχους. Σε όλες τις μεσοπολεμικές πολιτικές διοικήσεις από το New Deal της Αμερικής, τη φασιστική Ιταλία μέχρι την κομμουνιστικά προσκείμενη Σοβιετική Ένωση, η διαδικασία λήψης αποφάσεων είχε περάσει στην κατοχή ενός νεοφυούς Διευθυντηρίου πολύ πιο απρόσωπου, ουδέτερου και από-ϊδεολογικοποιημένου.

Στην ίδια κατεύθυνση, ο εμπειριστής κοινωνικός επιστήμονας C.Wright Mills έπλασε την έννοια της εξουσιαστικής ελίτ που συναπαρτιζόταν από τρία διακριτά αλλά συνάμα αλληλοσυμπληρούμενα μέρη. Τα ανώτερα της στελέχη προέρχονταν στην πλειοψηφία τους από το χώρο των κολοσσιαίων επιχειρηματικών ομίλων, του στρατού και της πολιτικής.⁶⁰ Σύμφωνα με τα λεγόμενα του συγγραφέα σωρεία από κρίσιμες επιλογές επαφίονταν στα τρία αυτά κυρίαρχα λόμπι αφήνοντας θέματα ήσσονος κυρίως σημασίας έξω από τη σφαίρα επιρροής τους, για το Κογκρέσο και τις τοπικές πολιτείες. Σε εστιακή επωδό των υποστηριχτών του ελιτισμού ανάχθηκε ο εξέχων ρόλος που διαδραμάτιζε ο κρατικός παράγοντας. Το σύγχρονο κράτος είχε ισχυροποιηθεί αποφασιστικά λόγω των αυξημένων αναγκών που παρουσιάστηκαν σε πληθώρα τομέων για την ορθολογική χάραξη ουσιαστικού οικονομικού σχεδιασμού, την επιχορήγηση των επιστημών και των γραμμάτων, την πρωτοδότηση της χρήσης νέας τεχνολογίας, τη διαμόρφωση υπεύθυνης κοινωνικής πολιτικής και την εδραίωση του κράτους πρόνοιας. Ως αναγκαίο επακόλουθο των προηγούμενων πρωτοβουλιών εμφανίστηκε η συγκεντροποίηση των λειτουργιών του κρατικού φορέα σε μια κεντρικά ελεγχόμενη γραφειοκρατική ομάδα.

Η εξειδίκευση των υπηρεσιών που παρείχε και η έμφαση του στην εμπειριστατωμένη κατάρτιση καθολικών πλάνων, με βλέψεις για την αύξηση της

---

⁵⁹ Burnham, J. (1941), *Η Επανάσταση των Διευθυντών*, Αθήνα: Κάλβος, σ.76.

⁶⁰ Mills, S.R. (1956), *Η Αριστοκρατία της Εξουσίας στις ΗΠΑ*, Αθήνα: Αρσενίδης, σ.171.

παραγωγικότητας και των επιστημονικών καινοτομιών τον καθιστούσαν μπροστάρι στην προσπάθεια επιτάχυνσης των κοινωνικών μετεξελίξεων και μεγαλύτερης ευελιξίας στις δομές του. Η αλματώδης διεύρυνση του μεγέθους των εταιρικών εγκαταστάσεων και η διαρκής αλληλο-επικοινωνία των διευθυντικών στελεχών τους διευκόλυνε τη στενή σύμπλεξη των συμφερόντων τους έξω από τη σφαίρα της αγοράς. Σε αυτό το κλίμα, η κρατική παρεμβατικότητα κρίθηκε ως κομβική για τη χαλιναγωγή της αυθαιρεσίας των επιχειρηματικών ομάδων και την προάσπιση της οργανωτικής τους ακεραιότητας. Το γεγονός αυτό όμως δε συνεπαγόταν αυτόματα ότι η κρατική μεσολάβηση θα περιοριζόταν στο καθήκον του ειρηνοποιού ανάμεσα στις αντιμαχόμενες πλευρές ή του έλλογου ρυθμιστή της οικονομίας. Η απόκτηση γραφειοκρατικών γνωρισμάτων, ακολουθούμενη από ένα αυξανόμενο συγκεντρωτισμό, επέτεινε την πλειοδοτική πάλη των ελίτ στα σπλάχνα του σύγχρονου κράτους πολλαπλασιάζοντας ταυτόχρονα τους πυρήνες που διεκδικούσαν τη δική τους ταυτότητα και λόγο ύπαρξης.

Ειδική μνεία έγινε από τους στοχαστές της διαχειριστικής σχολής στην καθοριστική συμβολή των πολιτικών ταγών στη διάπλαση της κοινής γνώμης. Όπως διατείνεται ο Edelman η διαβρωτική και ανεπαίσθητη διείσδυση του μύθου περί παντοδυναμίας των υψηλά ιστάμενων διοικητικών στρωμάτων τους κράτους αποτέλεσε προϋπόθεση κεφαλαιώδους σημασίας για την μακρομέρευση και διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων.⁶¹ Κι αυτός όπως ο Weber εξήρε την ακτινοβολία της εμπνευσμένης αυθεντίας προικισμένης με υπέρμετρες αρετές σαγήνευσης των πληθών και επιδεικνύουσας απaráμιλλη τεχνική αρτιότητα στο χειρισμό της εξουσίας. Το κράτος συζητήθηκε εκτενέστατα και κατείχε περίοπτη θέση στις επισκοπήσεις που επιχείρησαν οι απολογητές του ελιτισμού. Η ανάγκη ορθολογικοποίησης του πραγματικά δαιδαλώδους κοινωνικού σχηματισμού και προγραμματισμένου συντονισμού της οικονομικής δραστηριότητας το μεταμορφώνουν σε μια πολυπλόκαμη γραφειοκρατική οντότητα με συγκεντρωτικά διευθυνόμενες δραστηριότητες. Στην αγχώδη της επιθυμία να αντιπαλέψει τις

---

⁶¹ Edelman, M. (1964), *The Symbolic Uses of Politics*, Urbana: University of Illinois Press, σ.96.

διασπαστικές επιδράσεις που εκπέμπονταν μέσω των πολλαπλών αιτημάτων των υπερδραστήριων ομάδων συμφερόντων η κρατική επέμβαση μετατοπίστηκε εκτός της Κοινοβουλευτικής αρένας στην περιοχή της εκτελεστικής εξουσίας. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, καθιερώθηκε μια πελώρια, ισχυροποιημένη κεντρική διαχείριση που με την αποκλειστική μονοπώληση των μέσων καταναγκασμού παγίωσε μια κατάσταση μόνιμης ηγεμονίας από τις ανερχόμενες πολιτικές και διοικητικές ελίτ στους κόλπους της.

Τρεις είναι οι γραμμές σκέψης που αναδείχθηκαν ως επικρατέστερες ανάμεσα στις επικρατούσες προσλήψεις του κρατικού φαινομένου. Η πρώτη αντιμετώπισε το πεδίο της κρατικής ενέργειας ως ένα μηχανισμό ελεγχόμενο από μια εξωγενή, έξωθεν προερχόμενη άρχουσα μερίδα είτε αυτή είχε δημοκρατικό έρεισμα είτε όχι. Για ένα ευρύ φάσμα δημοκρατικά διακείμενων ελιτιστών το κράτος αντιμετωπίστηκε ως ένα ακυβέρνητο πλοίο όπου μεγάλος αριθμός κομμάτων ερίζουν για το δικαίωμα διακυβέρνησης. Όπως παραδέχτηκε ο Page μόνο οι ηγέτες που ξεπήδησαν από τη λαϊκή ψήφο δικαιούνταν να ασκήσουν κυβερνητική εξουσία.⁶² Αντί αυτού, για τους ριζοσπάστες ελιτιστές τα ηνία της κρατικής διαχείρισης βρίσκονταν υπό τον άγρυπνο έλεγχο κοινωνικών εξωκοινοβουλευτικών ολιγαρχιών που δε δίστασαν να εκμεταλλευτούν στυγνά τους δημοκρατικούς θεσμούς του κράτους προκειμένου να εξυπηρετήσουν ιδιοτελώς τις προσωπικές τους βλέψεις. Ως κύριοι εκφραστές αυτής της απειλητικής δίνης που συμπαρέσυρε στο διάβα της τη συντριπτική πλειοψηφία των ψηφοφόρων, ωθώντας τους στον κοινωνικό εξοστρακισμό υπό την αμείλικτη καθοδήγηση αυθαίρετων ολιγαρχικών συνιστωσών, προβλήθηκαν ανομοιογενείς φορείς. Νευραλγικότεροι από αυτούς ήταν οι ιδιοκτήτες κεφαλαίου ικανοί να χειραγωγήσουν τον κρατικό φορέα και να τον ελέγξουν από έξω καθώς και η καθοδηγητική δύναμη της ανώτερης εκπαίδευσης αλλά και άλλων επιπρόσθετων κριτηρίων.

Η δεύτερη σχολή διαφοροποίησε τη θέση της, προσδίδοντας στην κρατική υπόσταση ένα πιο αυτόνομο χαρακτήρα που δεν υπόκειτο σε εξωτερικές πιέσεις,

---

⁶² Page, E. (1985), *Political Authority and Bureaucratic Power*, Brighton: Harvester, σ.131.

ειδικευμένη να ανταποκρίνεται με οξυδέρκεια και να προσαρμόζεται με σβελτάδα στις προτιμήσεις των κυρίαρχων ομάδων που την πλαισίωσαν. Σύμφωνα με το ανεξαρτησιακό μοντέλο, την κεντρική διοίκηση συναπάρτιζαν γραφειοκρατικά στελέχη που παρουσίαζαν μειωμένη δέσμευση στην επιρροή ευρύτερων κοινωνικών κινημάτων, κομμάτων ή ισχυρών συμφερόντων. Η επιτυχία αυτή στάθηκε προέκταση του γεγονότος πως για τους εκλεγμένους αντιπρόσωπους του λαού η ανάληψη δημοσίων αξιωμάτων δεν έκφραζε κάποιο αυτοσκοπό αφού ανά πάσα στιγμή ήταν δυνατή η εξεύρεση προσοδοφόρας μορφής εργασίας αλλού (εξάλλου σημαντικό ποσοστό βουλευτών προέρχονταν από το χώρο των επιχειρήσεων). Κατά δεύτερο λόγο, διέθεταν στη φαρέτρα τους ευρεία γκάμα στρατηγικών που η ενδεχόμενη αξιοποίηση τους θα ενίσχυε δραστικά την αυτοδυναμία τους. Οι κρατικοί λειτουργοί προέβαιναν συνήθως σε μια οικειοθελή επιλογή των κοινωνικών ομάδων που θα συνεργάζονταν μαζί τους και η πολυκεντρικότητα της δημόσιας ζωής θα γινόταν ευχερέστερα κατανοητή αν λαμβάναμε υπ' όψη μας πως υπαγορεύτηκε όχι από πολυαρχικές εξωγενείς πιέσεις αλλά από ενδο-ταξικές συγκρούσεις στο εσωτερικό της.

Μια τρίτη προσέγγιση, υποστήριξε emphatically ότι ο κρατικός πυλώνας των σύγχρονων φιλελεύθερων δημοκρατιών έδρευε σε ένα κορπορατιστικής φύσης δίκτυο συνεργασιών. Η οπτική αυτή⁶³ διαχωρίστηκε από το προηγούμενο ιδεολογικό πρόταγμα αντιτάσσοντας το επιχείρημα ότι η ανεξαρτητοποίηση των κέντρων της κρατικής ισχύος δυσχεράνθηκε σε απελπιστικό βαθμό από την αλληλοδιείσδυση και επικάλυψη των επιδιώξεων και στοχεύσεων των κρατικών και των βιομηχανικών συλλογικών υποκειμένων (κεφάλαιο και εργασία). Στο αναλυτικό αυτό σχήμα κρατικό και κοινωνικό σύστημα συναρθρώθηκαν αξεδιάλυτα, λόγω της δυναμικής εξάπλωσης του φιλελεύθερου κορπορατιστικού μοτίβου. Σε μια τέτοιας φύσης ωσμωτική διαδικασία, η θεσμική διακριτότητα της κρατικής ρυθμιστικής ισχύος εξαλείφθηκε σταδιακά και ανεπαίσθητα. Τη θέση της

---

⁶³ Grant, W. (1985), *The Political Economy of Corporatism*, London: Macmillan Publishers Ltd, σ.10.

πήρε μια αμοιβαία αποδεκτή διαμεσολάβηση ανάμεσα στη διασπορά λειτουργικών ελίτ που εργάζονται άοκνα για τη διασφάλιση του συμφέροντος της οργανωμένης εργασίας (τόσο του επιχειρηματικού κόσμου όσο και των παραγωγών αγροτικών προϊόντων).

Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημάνουμε πως οι διάφοροι κοινωνιολόγοι προπαγανδιστές του ελιτισμού επηρέασαν σε σημαντικό βαθμό τις εξελίξεις της σύγχρονης κοινωνιολογίας. Έθεσαν στο ερευνητικό τους στόχαστρο την πολυπλοκότητα των ιστορικών αλλαγών χωρίς να τοποθετήσουν ως αφετηρία της σκέψης τους τον οικονομικό αναγωγισμό του μαρξισμού. Σύμφωνα με τους Μόσκα και Παρέτο η αέναη κυκλοφορία των ηγετικών ομάδων πρόλαβε το σχηματισμό μιας σταθερής κι ερμητικά στεγανοποιημένης άρχουσας τάξης. Ένας ή περισσότεροι από τους κύριους τύπους κοινωνίας διατηρήθηκαν ή παράκμασαν με την επέμβαση μη οικονομικών παραγόντων. Συγκεκριμένα η εμφάνιση φεουδαρχικών κοινωνιών στην Ευρώπη είλκε την καταγωγή της σε πολιτικές συγκυρίες που προέκυψαν ως απάντηση στην αποσύνθεση των κεντροποιημένων αυτοκρατοριών. Όπως εύγλωττα κατέδειξε στο έργο του « Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού» ο παγκόσμιας φήμης κοινωνιολόγος Μαξ Βέμπερ, η ανάπτυξη του μοντέρνου καπιταλισμού διευκολύνθηκε απεριόριστα από το ριζικό μετασχηματισμό που επήλθε στη στάση του ανθρώπου απέναντι στην εργασία καθώς κι από την ταχεία συσσώρευση πλούτου που γέννησε η προτεσταντική θρησκεία. Σε όλη τη διάρκεια του μνημειώδους έργου του εκθειάστηκε ο πρωταρχικός ρόλος των ιδεολογιών στην διάδοση των αλλαγών και καινοτομιών που επέφερε η εκβιομηχάνιση και ο εκμοντερνισμός της κοινωνίας.⁶⁴

Η κυβερνώσα ελίτ δεν άντλησε τη δύναμη της αποκλειστικά από την οικονομική της θέση αλλά συμπεριέλαβε στους κόλπους της εκείνους που κατείχαν αναγνωρισμένες θέσεις πολιτικού κύρους σε μια έννομη τάξη. Η κατοχή των μέσων διοίκησης αντιμετωπίστηκε ως υποκατάστατο της ιδιοποίησης των μέσων

---

⁶⁴ Βέμπερ, Μ. (2006), *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, Αθήνα: Gutenberg, σ.47.

παραγωγής ως βάσης της πολιτικής εξουσίας. Αυτή η διάκριση έγινε πιο φανερή στα κομμουνιστικά καθεστώτα όπου οι αξιωματούχοι του κραταιού κόμματος και του κράτους έλεγχαν ασφυκτικά την οικονομική δραστηριότητα χωρίς να υπάρχει ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Τονίστηκε επίσης το γεγονός, πως στις προηγμένες δυτικές χώρες απουσίαζε η εξουθενωτική πόλωση και η τελική ρήξη ανάμεσα σε δύο συγκρουόμενες τάξεις, μιας και οι διαθέσιμες πηγές άσκησης εξουσίας διαχέονταν πλατύτερα λόγω της ανόδου νέων μεσαίων τάξεων. Συνακόλουθα, παγιώθηκε μια πιο σύνθετη διαφοροποίηση των επαγγελματιών που οδήγησε με τη σειρά της στο μετριασμό της πολιτικής κυριαρχίας καθιστώντας την πιο ήπια και λιγότερο καταπιεστική.

Σε πρωτεύοντα χαρακτηριστικό των πρόσφατων βιομηχανικών κοινωνικών σχηματισμών αναδείχθηκε μια ατέρμονη κοινωνική κινητικότητα που απέκλεισε τον ισχυρισμό περί ύπαρξης μιας κραταιάς ανώτερης τάξης. Κατά τα λεγόμενα του Καρλ Μάνχαιμ, γίναμε μάρτυρες της μετάβασης από ένα ταξικό σύστημα σε νέες μορφές κοινωνικής ιεραρχίας που επιδοκίμαζαν την αξιοκρατική ανάδειξη ατομικών προσόντων και επιτευγμάτων.⁶⁵ Η διαρκής αλληλόδραση της υφιστάμενης ελίτ με τον υπόλοιπο πληθυσμό συντελέστηκε σε δύο κατευθύνσεις. Αρχικά, άτομα από χαμηλότερα στρώματα πέτυχαν την εισχώρησή τους στην κυρίαρχη ελίτ και αφετέρου σχηματίστηκαν νέες ομάδες που επιδόθηκαν σε ένα αδυσώπητο αγώνα για την επικράτησή τους επί των καθιερωμένων ελίτ. Το ξέσπασμα επαναστατικών τάσεων αποδόθηκε στη συσσώρευση εκφυλισμένων στοιχείων στις ανώτερες κοινωνικές βαθμίδες και την πολλαπλή άνθηση ανώτερων ποιοτικών στοιχείων στις κατώτερες.

Ένα επιπρόσθετο γνώρισμα συνυφασμένο με την εμβάθυνση των εκπροσώπων του ελιτισμού στην κοινωνιολογική μελέτη περιέλαβε την εμπειριστατωμένη εστίαση τους σε παράγοντες που άπτονταν τόσο του ατομικού όσο και του κοινωνικού επιπέδου ανάλυσης. Ειδικότερα, σχετικά με την

---

⁶⁵ Mannheim, Karl, (1940), *Man and Society in an Age of Reconstruction*, London: Kegan Paul, σ.92.

κυκλοφορία των ελίτ υιοθετήθηκε η άποψη πως η διακίνηση των οικογενειών στο εσωτερικό των τάξεων και η γενικότερη κοινωνική άνοδος επηρεάστηκε από την αλληλεξάρτηση ατομικών προτερημάτων όπως η εξυπνάδα και η επιδέξια δράση μαζί με τη δυνατότητα διείσδυσης σε νεοπαγείς τομείς. Συνεπώς, στην απόπειρα διερεύνησης της ανόδου και πτώσης ολόκληρων τάξεων το συνετότερο θα ήταν να συνυπολογίσουμε τις προσιδιάζουσες ιδιότητες των ατόμων σε συνδυασμό με τις δομικές αλλαγές που προσδιόρισαν τη λειτουργία των ιθυνουσών ομάδων.

Όσον αφορά την αντίληψη για τη δημοκρατία σαν πολιτική αρένα όπου οι κομματικοί συνασπισμοί διαγωνίζονταν για την απόκτηση ψήφων από τους εκλογείς, επικράτησε η άποψη πως οι ελίτ απαρτίζονταν από διαρθρώσεις με ανοιχτά όρια, όπου η στρατολόγηση τους γινόταν με αξιοκρατικά κριτήρια. Θεωρήθηκε έτσι δεδομένο πως οι πληθυσμιακές μάζες απολάμβαναν την ευκαιρία να πάρουν μέρος στη διακυβέρνηση της χώρας μέσω της εκλογής τους ανάμεσα σε αντίπαλες ελίτ. Παρεχόταν τοιουτοτρόπως η δυνατότητα στους πολίτες να συμμετάσχουν έμμεσα στην πολιτική ζωή αφού τους παρεχόταν πλέον η δυνατότητα να εκφράσουν τους εκάστοτε πόθους τους. Για τους οπαδούς του ελιτισμού η δημοκρατική πολυφωνία προαγόταν καλύτερα μέσα από την ευχέρεια των κυβερνωμένων να απομακρύνουν την αρχηγεσία τους ή να την εξαναγκάσουν σε πάρσιμο αποφάσεων σύμφωνων με τα συμφέροντα της πλειοψηφίας.⁶⁶ Επεσήμαναν επανειλημμένα τη σπουδαιότητα της εκλογής ανάλογα με την αξία και την αναγκαιότητα εκμηδενισμού της απόστασης που χώριζε τους ιθύνοντες από το λαό, προκειμένου να επιτευχθεί η κατάλληλη εξισορρόπηση της κυριαρχίας της ελίτ από τη διαφύλαξη συνθηκών δημοκρατικής ομαλότητας.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, παρά την τεράστια συγκομιδή ωφέλιμων ευεργετημάτων και θετικών συνεισφορών, η ελιτιστική προσέγγιση έπασχε από πληθώρα μελανών σημείων και ανορθολογισμών. Η οξεία αντίθεση ανάμεσα στην ιδέα των ελίτ και τη δημοκρατία εκδηλώθηκε διττά. Πρώτον, η στενόμυαλη εμμονή

---

⁶⁶ Kornhauser, Arthur, (1957), *Problems of Power in American Democracy*, Detroit: Wayne State University Press, σ.59.

στην ανισότητα των ατομικών προτερημάτων παραβίαζε τη βασική αρχή της δημοκρατικής πολιτικής σκέψης που προσέδιδε περίοπτη θέση στην υποκειμενική ισότητα των ατόμων. Δεύτερο, η τυφλή εμπιστοσύνη που παραχωρήθηκε στη βούληση της κυβερνώσας μειοψηφίας συγκρούστηκε απροκάλυπτα με τη δημοκρατική θεωρία της διακυβέρνησης της πλειοψηφίας. Μπορεί μεν οι ποικίλες ελίτ οικονομικής, πολιτιστικής, πολιτικής μορφής να ήταν αξιωματικά ανοικτές και να υφίσταντο μια αδιάκοπη ανανέωση από διαφορετικά στρώματα στη βάση της ατομικής αξίας, αυτό όμως δε φάνηκε αρκετό. Ούτε θεωρήθηκε επαρκές να αναχαιτιστούν οι προσπάθειες των πολιτών να μετάσχουν άμεσα στη διαδικασία διακυβέρνησης και να τους προσφέρεται μόνο η δυνατότητα να κάνουν αισθητές τις επιθυμίες τους σε ορισμένα αραιά διαλείμματα. Σημαντικός αριθμός εκπροσώπων του ελιτισμού όπως οι Tocqueville και Ortega y Gasset αρνήθηκε πεισματικά την ενεργή ανάμειξη των μαζών στην πολιτική αντιπαράτασση το ιδεώδες της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας ως βέλτιστου. Απέρριψαν λοιπόν κατηγορηματικά την πιθανότητα της δραστήριας ενασχόλησης του λαού με το νομοθετικό και διοικητικό σώμα προβάλλοντας τη δικαιολογία πως στις πιο γνωστές κοινωνίες του παρελθόντος επικράτησε μια κάθετη διάκριση ανάμεσα σε κυβερνώντες και κυβερνώμενους. Μια έντονη δυσπιστία διαπότισε πέρα ως πέρα τα γραπτά των ελιτιστών αναφορικά με την ανικανότητα των μαζών να δράσουν αποτελεσματικά για την προώθηση των δημόσιων στόχων.⁶⁷

Σε άμεση διάκριση με τους θεωρητικούς του σοσιαλισμού, οι ελιτιστές στάθηκαν επικριτικά απέναντι στη δύναμη βούλησης του πλειοψηφικού ρεύματος, υποστηρίζοντας πως ο μέσος άνθρωπος επιδίωκε αποκλειστικά την πραγμάτωση του προσωπικού του συμφέροντος και ελάχιστα τον ενδιέφερε να εργαστεί για τη συνδιαμόρφωση του πολιτικού συστήματος που τον περιέβαλλε. Χαρακτηριζόταν από μια έντονη παθητικότητα και μια ψυχολογική ανάγκη για καθοδήγηση από τους εκλεκτούς που κατείχαν εξειδικευμένη γνώση στην άσκηση της εξουσίας. Η ανισομέρεια ταλέντων διοίκησης κατανοήθηκε ως φυσική και αναπόδραστη και

---

⁶⁷ De Tocqueville, A. (2008). *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, Αθήνα: Στοχαστής, σ.441.

συνδέθηκε συνειρμικά με την ασύμμετρη συγκέντρωση προνομίων. Η ανάληψη ανώτερων αρμοδιοτήτων από τα μέλη των κυρίαρχων ομάδων περιγράφηκε σαν μια φυσιολογική και έλλογη αλληλουχία που εξασφάλιζε την προσέλευση των πιο αρμόδιων στους θώκους της πολιτικής ζωής και συνέβαλε στην ορθολογικότερη διαχείριση της εξουσίας. Μέσα από τη θητεία τους σε σωρεία επιτροπών και συμβουλίων οι επαίοντες απέκτησαν ισχυρό συναίσθημα υπευθυνότητας και συνειδητοποίησαν με καθαρότητα τη χρησιμότητα εξεύρεσης βιώσιμων λύσεων που θα διευκόλυναν την ευόδωση του κυβερνητικού έργου. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων οι ιθύνουσες ομάδες προέρχονταν από μεσοαστικό περιβάλλον αναφορικά με το εκπαιδευτικό τους υπόβαθρο, το είδος επαγγέλματος που ασκούσαν και το εισόδημα που αποκόμιζαν. Σαν αποτέλεσμα, απέτυχαν να μετουσιώσουν τα όνειρα των απλών μελών σε χειροπιαστό έργο καθώς το χάσμα που τους χώριζε από αυτά φάνταζε αγεφύρωτο. Η υψηλή κοινωνική θέση που απολαμβάναν τους διαχώριζε από τις ποταπές επιθυμίες της βάσης που επιδίωκε κυρίως την ικανοποίηση βιοποριστικών αιτημάτων και την ανόρθωση του βιοτικού της επιπέδου. Αποξενωμένοι από τα θέλω των ατόμων που εκπροσωπούσαν συχνά κατέφυγαν σε ύποπτες συναλλαγές κάτω από το τραπέζι, που μόλις αποκαλύπτονταν αντιμετώπιζονταν με τη γενική κατακραυγή του κόσμου.

Η εξασφάλιση εκ των άνω συναίνεσης ανάχθηκε σε ύψιστη προτεραιότητα της διαπραγματευόμενης κάστας και δεν άργησε η ώρα που οι συμφωνηθέντες όροι καταγγέληθηκαν από τα κατώτερα μέλη ως απαράδεκτοι και εξουθενωτικοί. Σύμφωνα με τον Carl Friedrich, ένα από τα πλέον προβληματικά μέρη των θεωριών της ελίτ εντοπίστηκε στην υπόθεση πως τα άτομα που κατείχαν τα ηνία της εξουσίας συνέθεταν πράγματι ένα συνεκτικά διαρθρωμένο και συμπαγές σύνολο. Η πραγματικότητα κάθε άλλο παρά επιβεβαίωσε ένα τέτοιο παράτολμο συμπέρασμα αφού παντού παρατηρήθηκε το φαινόμενο οι κυβερνώντες να διασπώνται σε ετερόκλητες υπο-ομάδες που διχάζονταν από βαθιά ριζωμένες προστριβές και έριδες μεταξύ τους.⁶⁸ Αναφύονταν σε καθημερινή βάση

---

⁶⁸ Friedrich, Carl J. (1950), *The New Image of the Common Man*, Boston: Beacon Press, σ.127.

διαπραγματευτικές διελκυστίνδες που κατέτασσαν τα μέρη σε αντίπαλες παρατάξεις που μάχονταν εναγώνια για την απόλυτη επικράτηση της δικής τους άποψης κι όλα τα προαναφερθέντα ευθύνονταν για τις τεράστιες αποκλίσεις που ταλάνισαν την πολιτική και εμπόδισαν την απρόσκοπτη εφαρμογή των εξαγγελθέντων προγραμμάτων. Μια επιπρόσθετη αδυναμία της ελιτιστικής τάσης σχετίστηκε με τον υπόρρητο πεσιμισμό που την κατέτρεχε. Ενώ η έρευνα των μελετητών της φώτισε με λαμπρότητα ορισμένες σκοτεινές πτυχές του σύγχρονου πολιτικού σκηνικού, όπως φερ'επειν η αναφορά του J.S. Mills στην αυξημένη πολιτική επιρροή των στρατιωτικών αρχηγών, στο σύνολο της αποδείχθηκε ανήμπορη να εξεύρει εποικοδομητικές διεξόδους από τις επικίνδυνες παγίδες που την περίζωσαν.

Το κλίμα διάχυτης απογοήτευσης που περίλουσε σαν πέπλο σκιάς τον πνευματικό χώρο της Δύσης από το τέλος του δέκατου ενάτου ως τις αρχές του εικοστού αιώνα λόγω της αποτυχημένης εγκαθίδρυσης μαζικών επαναστάσεων ενάντια στην καπιταλιστική λύση στιγμάτισε την κοινωνική φιλοσοφία των ελιτιστών. Διανοητές του βεληνεκούς του Weber δεν άργησαν να συνειδητοποιήσουν την διαφαινόμενη απειλή ολοκληρωτικής επικράτησης του γραφειοκρατικού φαινομένου τονίζοντας τις αρνητικές επιπτώσεις που συνόδευαν την επέκταση του στις ατομικές ελευθερίες και τη δημοκρατική ποιότητα των κοινωνιών. Διακωμώδησαν με γλαφυρότητα εκείνους που αντέτειναν την ανατροπή αυτής της τάσης και την εξάλειψη της γραφειοκρατικής κωλυσιεργίας μέσω της σοσιαλιστικής ανακαίνισης των υφιστάμενων δομών. Για τους ανήκοντες στην ελιτιστική σχολή, από τη στιγμή που συντελέστηκε ο ιστορικά περίεργος συνδυασμός καπιταλισμού, επιστήμης και γραφειοκρατίας καμιά δύναμη δεν μπορούσε να αντισταχθεί στην ραγδαία μετατροπή της κοινωνίας σε απέραντο χώρο κυριαρχίας ενός είδους απομυθοποιημένης προσμονής.⁶⁹ Η αλλοτρίωση της σύγχρονης πραγματικότητας αντιμετώπιστηκε ως απόφυση δύο παράλληλα διαδραματιζόμενων διαδικασιών: της κεφαλαιοκρατικής οικονομικής οργάνωσης

---

⁶⁹ Weber, Max, (1978), *Economy and Society*, Berkeley: University of California Press, σ.636.

και του γραφειοκρατικού διευθυντικού ελέγχου. Και στις δύο περιπτώσεις οι αναπτυσσόμενες κοινωνικές σχέσεις στηρίχτηκαν στην εκλογικευμένη δράση.

Οι αγοραίες συναλλαγές προσδιορίστηκαν ιδεατά από την ωφελιμιστική λογική των οργανωμένων συμφερόντων αποκλείοντας άλλες συμβολαιακές υποχρεώσεις που εκπορεύονταν από αισθήματα αλληλεγγύης και αδελφοσύνης. Οι ανθρώπινες επαφές έπαψαν να προέρχονται από στενούς διαπροσωπικούς δεσμούς την ώρα που η ιεραρχική διάρθρωση της κεντρικής διοίκησης στερούσε τους εργαζομένους του δικαιώματος άμεσου διοικητικού ελέγχου των εργασιακών σχέσεων που τους κυβερνούσαν. Μετατράπηκαν με αυτό τον τρόπο σε παθητικά εξαρτήματα ενός συνεχώς διογκωμένου συστήματος κυριαρχίας και ασφυκτικής παρακολούθησης που τους αποξένωσε καταστροφικά από την ίδια τους την ύπαρξη. Παρόλα αυτά, η εκφρασμένη τους απαισιοδοξία δεν τους ώθησε στον υποτελή ενστερνισμό κάποιου είδους μηδενισμού αλλά τους παρέσυρε σε έναν οιονεί «αμυντικό πεσιμισμό» σύμφωνα με την έκφραση του κοινωνιολόγου Wrong. Εντούτοις, μια νότα ελπίδας άφησε να διαφανεί ο εν λόγω μελετητής στα γραπτά του. Υποστήριξε πως το αναπόφευκτο της ανθρώπινης μοίρας που επέφερε τον αυτο-εγκλωβισμό της κοινωνίας στη σιδερόφρακτη φυλακή του οργανωτικού ορθολογισμού δεν αποτελούσε αναπόδραστο νόμο μετεξέλιξης ή επιβλητική αναγκαιότητα που προκαθόριζε την πορεία της ανθρωπότητας. Απεναντίας, η παρέμβαση της χαρισματικής ηγεσίας στην κοινωνική διαδικασία που εμφανιζόταν ακαριαία κι από το πουθενά λειτουργούσε ευεργετικά κι απέτρεψε τον εξοντωτικό τυπικό ορθολογισμό της υπερ-οργάνωσης.⁷⁰

Το λυτρωτικό ενδεχόμενο παρείσφρησε αργόσυρτα στα ελιτιστικά διανοητικά εγχειρήματα, προλαμβάνοντας τον επερχόμενο όλεθρο και τις επιβλαβείς του εκφάνσεις. Σύμφωνα με το Weber, ακόμη κι όσοι δεν ανήκαν στις τάξεις των ηγετών ή των ηρώων έπρεπε να οπλιστούν με ένα αίσθημα ευτυχίας που θα τους ανόρθωνε αναζωογονητικά ακόμη και στην περίπτωση που θα έβλεπαν όλα τα όνειρα τους να καταρρέουν απότομα. Η ηθική και πολιτική αντοχή που σύστησε

---

⁷⁰ Wrong, Denis, (1970), *Max Weber*, Englewood: N.J. Prentice Hall, σ.6.

ανεπιφύλακτα ο συγγραφέας δε συνέβαλλε στην παγίωση ενός αισθήματος συντήρησης και απομονωτισμού αλλά κατέτεινε αναπόφευκτα σε οδούς δημιουργικής ανάπλασης του κόσμου προς επιθυμητές κατευθύνσεις. Μας παρέπεμψε με οξυδέρκεια στην υιοθέτηση ενός κριτικού φιλελευθερισμού χαρακτηριστικού στο έργο προγενέστερων του (Tocqueville, J.S.Mill). Οι αντιλήψεις τους μπορεί να μην απέπνεαν υπέρμετρη αισιοδοξία για το μέλλον ούτε άφατο ενθουσιασμό για τις ανθρώπινες δυνατότητες. Συνετό θα ήταν πάντως να μην τις ταυτίσουμε καταδικαστικά με μια απελπισμένη εγκατάλειψη κάθε απόπειρας που προσέβλεπε στην ενεργό παρέμβαση και το λελογισμένο έλεγχο της ιστορικής μας τροχιάς. Μπορεί να μην κόμισαν ένα εναλλακτικό όραμα συλλογικής δράσης αλλά με κανένα τρόπο δε συμμάχησαν με τις δυνάμεις της αδράνειας⁷¹ και του κυνισμού ούτε ατένισαν το μέλλον στατικά μέσα από το πρίσμα ενός έωλου παρελθόντος.

---

⁷¹ Βέμπερ, Μ. (1954), *Η Πολιτική ως Επάγγελμα*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ.152.

Γενική επισκόπηση των Μαρξιστικών θέσεων περί κράτους

Η Μαρξιστική ενόραση ως εναλλακτικό σύστημα ιδεών διαμορφώθηκε στις απαρχές του δέκατου ενάτου αιώνα αντλώντας εκλεκτικά από τα νοήματα της Βρετανικής οικονομικής θεωρίας, της Γερμανικής φιλοσοφίας και της Γαλλικής επαναστατικής εμπειρίας. Ανάμεσα στο 1840 και το 1880 οι K. Marx και F. Engels άσκησαν δριμεία κριτική και ανασκεύασαν εκτενώς σημαντικό μέρος των εννοιών που ενυπήρχαν στις τρεις αυτές ευρύτατα διαδεδομένες επιρροές επιχειρώντας συνάμα την εποικοδομητική σύνθεση των ευρημάτων τους. Από τους Βρετανούς κλασικούς οικονομολόγους ⁷²Smith, Ricardo, Ferguson και James Mill υιοθέτησαν την κεντρική αποδοχή πως οι νόμοι κίνησης του καπιταλισμού θα κατανοούνταν πιο ολοκληρωμένα μόνο μέσω της χρήσης απλοποιημένων οικονομικών μοντέλων. Ωστόσο ο Marx διαφοροποίησε τη θέση του, τονίζοντας πως οι νομοτέλειες αυτές δεν ήταν φυσικές και αναπόφευκτες αλλά εκφράζαν πραγματικότητες προσιδιάζουσες στην εμφάνιση του καπιταλιστικού διακυβεύματος. Όσον αφορά τη Γερμανική φιλοσοφική παράδοση, διαγράφηκε ως έντονα διαποτισμένη από τη διαλεκτική του Hegel⁷³ που πρέσβευε πως μία ιδιάζουσα λογική διέπε την ωρίμανση της σκέψης των ανθρώπινων θεσμών και κατ' επέκταση της κοινωνικής ιστορίας. Αυτή η διευρυνόμενη άρνηση της άρνησης ανάγκασε το έλλογο κράτος

---

⁷² Smith, A. (1976), *An Enquire into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Chicago: University of Chicago Press, σ.148.

⁷³ Hegel, G.W.F. (1967), *The Philosophy of Right*, New York: Oxford University Press, σ.94.

(που καταγράφηκε ως ένα πολυσύνθετο συμπίλημα ανισότιμων συλλογικοτήτων) να υπερβεί την πολυσυλλεκτικότητα του και να κατανικήσει διαλεκτικά τις ενδότερες αντινομίες του.

Κατά ανάλογο τρόπο, οι πρωτοπόροι του Μαρξισμού χάρισαν την πλήρη εύνοια τους στη διαπίστωση πως η ιστορική εξέλιξη έφερε την ιδιότητα μιας εσκεμμένης τελεολογικής διαδικασίας, που κινήθηκε διαλεκτικά προς ένα τελικό στόχο που ταυτίστηκε με την καθολική απάμβλυνση των κοινωνικών συγκρούσεων και την ολική επικράτηση μιας πανεθνικής τάξης. Χάρη στη διαμεσολάβηση της οικονομικής ανασυγκρότησης η κοινωνική πραγματικότητα μεταμορφώθηκε μέσω της αμοιβαίας μετεξέλιξης των κοινωνικών συστημάτων. Εκκινώντας από τις αρχέγονες κομμουνιστικά οργανωμένες φυλετικές οντότητες τα τελευταία μετασχηματίστηκαν αργόσυρτα σε ταξικά διαιρεμένες μορφές κοινωνικής διαστρωμάτωσης με απώτερο προορισμό την σύμπτυξη μιας ανομοιογενούς δομής που θα προήγαγε δραστήρια τα ιδεώδη ενός προηγμένου κομμουνισμού, απαλλαγμένου από οικονομικές στερήσεις και ταξικές έριδες. Το όραμα αυτό αποτέλεσε άλλωστε και την πεμπτουσία του δόγματος του ιστορικού υλισμού που συμβόλιζε την ανάπλαση της προγενέστερης Χεγκελιανής διαλεκτικής εξαγγέλλοντας την υπεράσπιση της θέσης πως σε κύριο μοχλό της ιστορικής αναδιάταξης ανάχθηκε η επαναστατική τόλμη και η ταξική διαμάχη.

Η Γαλλική ριζοσπαστική εμπειρία της περιόδου εκείνης διείσδυσε αθόρυβα σε κάθε πτυχή της μαρξιστικής επεξεργασίας. Για τους Marx και Engels η συνεχώς διευρυνόμενη στρατιά των βιομηχανικών εργατών, στερημένη ιδιοκτησίας, στριμωγμένη σε εξαθλιωμένες παραγκουπόλεις και βρισκόμενη σε κατάσταση απεχθούς φτώχειας έδωσε το έναυσμα για τη δημιουργία μιας νεοφανούς ανατρεπτικής τάξης, του επονομαζόμενου προλεταριάτου.⁷⁴ Η αποστολή του έγκειτο στην διάρρηξη των περιορισμών που επέβαλλε η καπιταλιστική διαρρύθμιση και στην πληρέστερη αξιοποίηση των ρηζικέλευθων τεχνολογικών καινοτομιών.

---

⁷⁴ Marx, K. & Engels, F. (1936), *The German Ideology*, London: Progress Publishers, σ.342.

Στα μάτια τους, η Παρισινή Κομμούνα του 1870-1 αντιπροσώπευε την πιο αυθεντική μορφή λαϊκής πάλης που θα προλείανε το έδαφος για την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του προλεταριάτου. Εκδηλώθηκε ως ένα μεταβατικό στάδιο που θα οδηγούσε αναπόφευκτα στην οριστική εξάλειψη όλων των ειδών καπιταλιστικού ελέγχου. Μόνο μέσα από τη βίαια ρήξη με το εγκαθιδρυμένο εκμεταλλευτικό καθεστώς θα επέρχονταν ανεμπόδιστα η διακαώς προσδοκώμενη εποχή της σοσιαλιστικής οικοδόμησης. Οι συνήγοροι της μαρξιστικής τάσης διαπνέονταν από δύο οργανικές δοξασίες που τους διαχώρισαν από εναλλακτικές θεωρήσεις. Η πρώτη πρέσβευε ότι η παγίωση και σταδιακή σύσταση των συμφερόντων έλαβε χώρα σε μια ταξικής φύσης κοινωνία και ότι οι σχέσεις παραγωγής διαδραμάτισαν προσδιοριστικό ρόλο στην άρθρωση τους. Κοντολογίς, η εκάστοτε πολιτική εξουσία αποτέλεσε άμεσο αποκύημα της οικονομικής λειτουργίας. Η κατοχή και νομή των παραγωγικών μέσων απέκτησε αληθινά αποφασιστική σημασία για τον επικρατούντα συσχετισμό δυνάμεων μιας και οι ιθύνουσες αρχές βρέθηκαν εκ των πραγμάτων αναγκασμένες να ανταποκριθούν έγκαιρα στους όρους που τους έθεσαν οι οικονομικά ισχυροί.

Η υπόθεση αυτή βρήκε τη βάση της στο γεγονός ότι η συντριπτική πλειονότητα των καπιταλιστικών χωρών παρουσιάστηκαν ως δομικά εξαρτημένες στον κυρίαρχο τρόπο παραγωγής που βρισκόταν στα χέρια των δυνάμεων του κεφαλαίου. Αυτές καταφέραν με ευχέρεια να διαφυλάξουν την προνομιακή μονοπωλιακή τους θέση ανεξάρτητα με την πολιτική απόχρωση του κυβερνόντος κόμματος. Μολονότι οι κάθε μορφής εργατικές ή σοσιαλδημοκρατικές αρχηγείες τόλμησαν να προβούν σε αξιόλογες και κοσμοϊστορικές παραχωρήσεις προς τους εργαζόμενους, παντού διαγράφηκε μια σαφής και απαραβίαστη διαχωριστική γραμμή πέρα από τα όρια της οποίας αρνούνταν κατηγορηματικά να κινηθούν.⁷⁵ Η κατανομή πολιτικών αρμοδιοτήτων προβλήθηκε ως στενά συνυφασμένη και περιορίστηκε σε θέματα που δε έθεσαν σε κίνδυνο ή υπονόμευσαν τα απαραράγραπτα περιουσιακά δικαιώματα των κεφαλαιοκρατών.

---

⁷⁵ Althusser, L. (1970), *Reading Capital*, London: New Left Books, σ.207.

Το δεύτερο πρωταρχικό αξίωμα της μαρξιστικής ενόρασης ενυπήρχε στην άποψη πως ένα καπιταλιστικό καθεστώς ωμής ταξικής εκμετάλλευσης, δεν προάσπιζε ούτε εξυπηρετούσε τους αντικειμενικούς προσανατολισμούς της εργατικής τάξης. Παρόλα αυτά, οι φορείς της εργατικής δύναμης φάνηκαν ανήμποροι να συνειδητοποιήσουν τη δεινή τους θέση και περιήλθαν βαθμιαία σε μια κατάσταση αδράνειας και παθητικότητας. Η ειδοποιός διαφορά που δημιούργησε έντονο σχίσμα ανάμεσα στο αντικειμενικό τους συμφέρον και τις ορατές τους προτιμήσεις και συμπεριφορές εδράστηκε στην καίρια επίδραση που άσκησε ο ιδεολογικός μηχανισμός. Η κατίσχυση και ευρεία διάδοση του σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ύπαρξης κατέληξε στην αποκρυστάλλωση εκ μέρους της εργατικής τάξης μιας μυστικοποιημένης, ψευδούς συνειδητότητας των πραγματικών της αναγκών και δυνατοτήτων.⁷⁶

Η διαβρωτική και με καταστροφικές συνέπειες διάχυση της επίσημης κατασκευής νοήματος διατυπώθηκε εναλλακτικά μέσω ενός ενοποιητικού, τυφλά εξισωτικού λόγου που αποκήρυσε ρητά το σχηματισμό ταξικών διαχωρισμών. Δεδομένου ότι οι εργαζόμενοι συγκροτούσαν ατομικότητες με μη ταυτόσημα συμφέροντα υποκινούμενα από τις δεξιότητες, την εθνικότητα, το φύλλο και την ηλικία τους, η πλειονότητα των ασύμπτωτων αυτών παραγόντων οδήγησε στη σχηματοποίηση προσωπικοτήτων χωρίς κοινά σημεία αναφοράς επιφέροντας μια πολυδιάσπαση της προλεταριακής τους ενότητας. Η προοδευτική υπερνίκηση του οργανωτικού κατακερματισμού των συνδικάτων δυσχεράνθηκε περαιτέρω από την ιεραρχική διάρθρωση των σύγχρονων κορπορατιστικών οντοτήτων. Οι τελευταίες άσκησαν ισχυρότατες πιέσεις στα συνδικάτα να τις μιμηθούν τυφλά ενώ ταυτόχρονα επέτειναν την αποσύνθεση της ενότητας του εργατικού κινήματος. Επιπλέον, η υιοθέτηση από μέρους του μιας πιο ήπιας και διαλλακτικής συνειδητότητας απέτρεψε την εκδήλωση εκτροχιαστικών μορφών δράσης.

Προσαρμόστηκε ως παθητικός μέτοχος ενός συστημικού πλαισίου που δεν επιδεχόταν ουσιαστικές τροποποιήσεις και περιορίστηκε σε περιθωριακές

---

⁷⁶ Anderson, P. (1977), "The Antinomies of Antonio Gramsci", *New Left Review*, τ.100, σ.38.

διεκδικήσεις που κάθε άλλο παρά αμφισβήτησαν το νομιμοποιητικό ρόλο της καπιταλιστικής ιδεολογίας. Μερικοί μάλιστα έφτασαν στο σημείο να εξυμνήσουν την επιτυχημένη πορεία του μονοπωλιακού τομέα στο να βελτιώνει αισθητά τις συνθήκες διαβίωσης και να ικανοποιεί τις υλικές ανάγκες του εργατικού κόσμου. Ως περίτρανη απόδειξη τούτου παραθέσανε τους αρνητικούς οικονομικούς δείκτες των σοσιαλιστικά προσκείμενων καθεστώτων που μαρτυρούσαν γι αυτούς καταφανώς την αποτυχία εφαρμογής του εξισωτικού οράματος.

Το φαινόμενο του σχηματισμού ποικιλώνυμων ομάδων πίεσης κατείχε εμφανώς υποδεέστερη θέση στη μαρξιστική θεώρηση καθώς γι αυτούς πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιζαν άλλες σημαντικότερες πολιτικές δυνάμεις. Ακόμα κι όταν αναγνώρισαν την πρωτεύουσα σημασία και τις υφιστάμενες διαφοροποιήσεις της μορφής τους, η κοινή συνισταμένη των προσανατολισμών τους επικεντρώθηκε κυρίως στην αυξανόμενη σημαντικότητα των ταξικών ταυτίσεων που τους χαρακτήριζαν. Η οργανωτική καχεξία και αδυναμία των εργατικών στρωμάτων συνδέθηκε ευθέως με την άδικη και ανισομερή κατανομή της κοινωνικής εξουσίας προς όφελος της άρχουσας τάξης.⁷⁷ Παράλληλα, η διαδικασία καθυπόταξης των εργαζομένων γεννήθηκε ως προϊόν του βαθμού ταξικής συνειδητοποίησης που τα διακατείχε. Προέκυψε επομένως αβίαστα το συμπέρασμα ότι ο αυξανόμενος όγκος και η πολλαπλότητα της εμφάνισης στο πολιτικό προσκήνιο ετεροειδών ενώσεων επενεργούσε ως προκάλυμμα που επικάλυπτε τεχνηέντως τις αναφύουσες ταξικές διαφορές. Η πρόσκληση που απευθύνθηκε στις ομάδες για ενεργή συμμετοχή στα πολιτικά δρώμενα αποτελούσε μια εξ' ορισμού συμβολική χειρονομία εκ μέρους του status quo που απώτερη στόχευση της είχε την εκτροπή και απόσπαση της προσοχής των πολιτών από τις πραγματικές μα βάνανυσες εξουσιαστικές σχέσεις.

Κοινή διαπίστωση πολλών αναλυτών παρέμεινε η άποψη πως η οπτική της μονομερούς ταξικής εκμετάλλευσης παραγνώριζε την καίρια σημασία των συμμετοχικών πολιτικών διαδικασιών που υποστύλωναν τις σύγχρονες φιλελεύθερες δημοκρατίες. Σύμφωνα με τον Crouch, ο βασικός παράγοντας για την

---

⁷⁷ Ινγκράο, Π. (1979), *Μάζες και Εξουσία*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ.79.

υποτίμηση αυτή πήγαζε από ένα βαθιά ριζωμένο φόβο και καχυποψία που διακατείχε τους οραματιστές του Μαρξισμού όταν αποπειράθηκαν να πραγματευτούν ενδελεχώς τη δημοκρατική λειτουργία των θεσμών.⁷⁸ Ένιωθαν τρωτοί απέναντι στην απειλή ότι θα απωλέσουν τη θεωρητική τους προσήλωση στα ιδεώδη της επανάστασης, του σοσιαλισμού και της υπηρετήσης των θελήσεων της εργατικής τάξης.

Κατατρήχονταν από ανησυχία μπροστά στον κίνδυνο να μετουσιωθούν σε πειθήνιους ρεφορμιστές που θα αποδέχονταν ανεπιφύλακτα τη χρήση αστικών εργαλείων. Στις ελάχιστες περιπτώσεις που κατεύθυναν το βλέμμα τους στην αλματώδη ανάδυση των κοινοβουλευτικών ελευθεριών το έκαναν μέσα από το πρίσμα μιας λογικής που υπέτασσε τη δράση των ομάδων στις ανάγκες συσσώρευσης του κεφαλαίου. Στα γραπτά του Πολωνού κοινωνιολόγου Wesolowski ενυπήρχε ο ισχυρισμός πως ο παραδοσιακός μηχανισμός προαγωγής και στερέωσης της πολιτικής κυριαρχίας της καπιταλιστικής τάξης δομήθηκε γύρω από το δημοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης.⁷⁹ Σπονδυλώθηκε ως υποπροϊόν γνωρισμάτων όπως το δικαίωμα καθολικής ψηφοφορίας και πόρων θεσμικής εξουσίας σαν τα πολιτικά κόμματα και το σύνταγμα. Λαμπρές εξαιρέσεις σε αυτή τη δογματικά άτεγκτη στάση της μαρξιστικής διαπραγμάτευσης σηματοδότησαν τα έργα των Πουλαντζά και Przeworski. Ο πρώτος υποστήριξε πως η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας εμπλέχτηκε άρρηκτα με τις πρωτοβουλίες δράσης των ελεύθερων πολιτών και απηχείτο στην πορεία εκδίπλωσης της ταξικής πάλης. Όσο κι αν η υλική υπόσταση του κράτους έθετε ανυπέρβλητους φραγμούς στη διάχυση των ετεροειδών μορφών αντιπροσώπευσης η δημοκρατική μέθοδος κατάφερε σε τελευταία ανάλυση να εμπεδωθεί.

---

⁷⁸ Crouch, C. (1979), *State and Economy in Contemporary Capitalism*, New York: St. Martin's Press, σ.19.

⁷⁹ Wesolowski, W. (1981), "Classes, Strata and Power", *Studies in Soviet Thought*, τ.22, σ.242.

Επίσης, στο εμπνευσμένο ανάγνωσμα του Przeworski συναντά κανείς την ανεκτικότερη ως τώρα θέση των δημοκρατικά προσκείμενων πολιτευμάτων.⁸⁰ Το ερευνητικό του ενδιαφέρον εστιάστηκε στο ανατρεπτικό επιχείρημα πως το αστικό πολίτευμα χαρακτηρίστηκε από μια εγγενή ροπή προς την αναρχία λόγω των αντίρροπων δυνάμεων που το απάρτιζαν. Μολονότι ο οξυδερκής συγγραφέας αναγνώρισε την αντιφατικότητα που έτεμνε τις σχέσεις των εργαζομένων που επιδίωκαν υψηλότερες απολαβές και των εργοδοτών που στόχευαν στη μεγιστοποίηση των κερδών τους δε στάθηκε μόνο εκεί. Η προηγούμενα αναφερθείσα διαμάχη δεν κατόντησε αναγκαστικά αιτία για την πρόκληση μιας γενικότερης σύρραξης ως προς την οργανωτική δομή που θα έπαιρνε η μελλοντική κοινωνία. Δεν επιδιώχθηκε η ανάμειξη των κοινωνικών φορέων σε μια ευρύτερη ανατροπή των συγκυριών και η στυγνή απάλειψη του δίπολου καπιταλισμός-δημοκρατία ούτε και επιβεβαιώθηκε η με βίαια μέσα κατίσχυση της σοσιαλιστικής στρατηγικής. Αντιθέτως, όπως εύστοχα παρατήρησε ο Gramsci, οι επικρατούσες διαδικασίες παραγωγής εξομαλύνθηκαν και εξασφαλίστηκε η διαιώνιση τους υπό δημοκρατικές συνθήκες. Ωστόσο, το καθεστώς ανάληψης εκμετάλλευσης διαιωνίστηκε με την ανοχή και πλατιά συγκατάθεση των αδυνάμων στρωμάτων που μοιάζανε ανήμπορα να αντιδράσουν.

Σε παρόμοιο ύφος ο Σουηδός διανοητής Therborn προσυπόγραψε την ιδέα πως κάποιες επιμέρους σύμφυτες τάσεις της καπιταλιστικής διευθέτησης ευνόησαν την άνθηση της πολυφωνίας επειδή οι προϋποθέσεις που κρίνονταν απαραίτητες για την ευόδωση του καπιταλιστικού οράματος διευκόλυναν τη διάχυση της λαϊκής πάλης⁸¹. Παράγοντες όπως η εντεινόμενη εκβιομηχάνιση, η εγκαθίδρυση της ελεύθερης αγοράς και η συσσώρευση κεφαλαίου έθεσαν τις βάσεις για την ανάδειξη ενός νεοφανούς εργατικού κινήματος πρωτοφανούς δυναμικότητας και πυγμής. Σε αντιδιαστολή με τις πλουραλιστικές προσεγγίσεις οι ένθερμοι οπαδοί του

---

⁸⁰ Przeworski, A. (1985), *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, σ.126.

⁸¹ Therborn, G. (1978), *What Does the Ruling Class Do When It Rules*, London: NLB, σ.67.

μαρξισμού όχι μόνο απέκλιναν αλλά και αντιμετώπιζαν με σκεπτικισμό τη θέση περί θέσπισης ενός ουδέτερου κράτους. Ισχυρίστηκαν αντίθετα πως αυτό οριζόταν σε αναφορά με και συνιστούσε αναπόσπαστο τμήμα του ιστού της ιδιωτικής ιδιοποίησης. Τα νήματα σκέψης τους συχνά πήραν διαφορετικούς δρόμους και οι απόψεις τους δίσταντο αναφορικά με το βαθμό χειραγώγησης της κρατικής οντότητας και τις τεχνικές που διασφάλιζαν σε καλύτερο βαθμό την ενότητα της καπιταλιστικής τάξης.

Κεντρικό στοιχείο συνέχειας σηματοδότησε το επιχείρημα πως το σημερινό κράτος έφερε μια ακραιφνώς καπιταλιστική υφή δεδομένου ότι η αποστολή του συνυφάνθηκε και βρέθηκε σε αμοιβαία αλληλεξάρτηση με την ταξική μορφή του συστήματος κοινωνικής οργάνωσης. Κατά την ορθόδοξη κρατικο-μονοπωλιακή εκδοχή του κράτους, η υπέρμετρη συσσώρευση περιουσιακών στοιχείων και η ανορθολογική καθετοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας είχαν αναπτυχθεί σε σημείο που καθιστούσαν αναχρονιστική κάθε προσπάθεια συλλογικής αντιπροσώπευσης.⁸² Από την άλλη η σχέση αλληλόδρασης ανάμεσα σε κρατικούς λειτουργούς και μονοπωλιακούς παραγωγούς ήταν τόσο διαδεδομένη ώστε να εξαντλήσει τη δυναμική κάθε διαμεσολαβητικής δράσης. Η στρουκτουραλιστική έποψη έτεινε επίσης να εκλαμβάνει τις επικρατούσες κορπορατιστικές ιδέες ως υποδεέστερες και ανάξιες εννοιολογικής εμβάθυνσης. Οι απανταχού εισηγητές της διατείνονταν πως η διάρθρωση του επικρατούντος κρατικού σχηματισμού επικαθορίστηκε σε τελική ανάλυση από τους συστημικούς περιορισμούς και τις αντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Στο βαθμό που οι τελευταίες αναχαιτίστηκαν κι επιλύθηκαν επιτυχημένα, η καταφανής ταξική συμμετοχή τέθηκε στο περιθώριο. Η έμφαση των δομικών μαρξιστών εστιάστηκε στην εγγενή δυναμική και τις αναγκαιότητες του κοινωνικού σχηματισμού που στέγαζε το κράτος. Δύο τάσεις διακρίθηκαν στην περίπτωση αυτή, μια πολιτική και μια οικονομική. Η πρώτη εκπροσωπήθηκε επάξια από εξέχοντες διανοητές όπως ο Πουλαντζάς κι ο Αλτούσσερ. Τα γραπτά του Πουλαντζά εμφορούνταν από την

---

⁸² Sweezy, P. (1968), *The Theory of Capitalist Development*, New York: Monthly Press, σ.243.

αίσθηση ότι η κρατική διαμεσολάβηση λειτουργούσε ως ένας κρίκος συνοχής του εν ενεργεία συστήματος κοινωνικής οργάνωσης.

Λόγω της εγγενούς αδυναμίας της μπουρζουαζίας να εξασφαλίσει την απαραίτητη πολιτική ομογενοποίηση για να ασκήσει ηγεμονικό ρόλο, η κρατική επέμβαση θεωρήθηκε εκ των ουκ άνευ προκειμένου να συγκολληθούν σε ένα ενιαίο όλο οι διασπασμένες καπιταλιστικές επιδιώξεις. Σύμφωνα με τη διαπίστωση αυτή, το κράτος ερμηνεύτηκε ως μια σχετικά αυτοδύναμη οντότητα ικανή να διασυνδέσει οργανικά τις επιμέρους ηγετικές συνιστώσες της κυρίαρχης τάξης (βιομηχανικό, χρηματιστικό κεφάλαιο). Επενέργησε δραστικά ως ένας εξωτερικός διαμεσολαβητικός θεσμός που εμπόδισε τον εκφυλισμό των μερίδων αυτών σε ασυνάρτητες διεκδικητικές και ολοκληρωτικά αντικρουόμενες παρατάξεις.⁸³ Κατά δεύτερο λόγο, μέσω της υπέρβασης των διαιρέσεων και της συγκρότησης μιας κοινής ταυτότητας οι προνομιούχες τάξεις διευκολύνθηκαν κατά πολύ στο έργο της καθυπόταξης των ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων. Το σύγχρονο καπιταλιστικό κράτος παρουσιάζοντας τον εαυτό του ως προασπιστή της εθνικής ομοψυχίας και των ευρύτερων συμφερόντων του λαού συνολικά, συνέβαλλε καίρια στη διασφάλιση της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων και τη νομιμοποίηση της τρέχουσας πολιτικής πρακτικής. Αυτό επιτεύχθηκε ομαλότερα με τη θεσμοποίηση συγκεκριμένων αστικών ελευθεριών όπως η αναγνώριση του συνδικαλιστικού δικαιώματος και την καθιέρωση δικαιωμάτων καθολικής ψηφοφορίας σε όλα ανεξαιρέτως τα προηγμένα δυτικά κράτη.

Παρόλα αυτά, η στρουκτουραλιστική προσέγγιση βρίθει ελλειμματικών πτυχών και τρωτών σημείων. Με το να προσδίδει στο κράτος ένα ενοποιητικό, σταθεροποιητικό καθήκον ως εγγυητή της μακροπρόθεσμης αναπαραγωγής του καπιταλισμού αγνόησε κατάφωρα τις απεριόριστες επικλήσεις και επιθυμίες των πολυειδών κοινωνικά διαμορφωμένων τάξεων. Η στρουκτουραλιστική πολιτική οικονομία συνέχευε τη σφαίρα της σχετικά αυτοτελούς κοινωνίας πολιτών με το διογκωμένο κρατικό παράγοντα που διέθετε στη δικαιοδοσία του πανίσχυρους

---

⁸³ Poulantzas, N. (1973), *Political Power and Social Classes*, London: New Left Books, σ.128.

ιδεολογικούς μηχανισμούς με ανεξάντλητες κατασταλτικές και αναδιανεμητικές ιδιότητες. Το σημαντικότερο μειονέκτημα της εδράστηκε στην παραμέληση της καθοριστικής σημασίας που επέχει η ταξική συνειδητοποίηση ως κινητήριο μοχλός της ταξικής δράσης. Οι κάθε λογής ατομικές συμπεριφορές διαμορφώθηκαν με βάση μια περιρρέουσα συστημική λογική και απέτυχαν να ευθυγραμμιστούν με μια αυτοσυνείδητα ορμώμενη πολιτική πρακτική.

Με τη σειρά της η εργαλειακή σχολή επικεντρώθηκε μονομερώς στην ταξική μορφή και έλεγχο της πολιτικής διαδικασίας λήψης των αποφάσεων χωρίς να πάρει υπόψη τους συστημικούς παράγοντες που την παρακίνησαν ή την παρακώλυσαν. Έθεσε έτσι σε δεύτερη μοίρα το κατά πόσο τα αιτήματα και οι ανάγκες των κυρίαρχων τάξεων επηρεάστηκαν από τις προσπάθειες χειραγώγησης που επέβαλλε ο υπάρχων κοινωνικός σχηματισμός στην εσωτερική δομή του κράτους, αγνόησε ποικιλοτρόπως το ευρύτερο πλαίσιο της οικονομικής παραγωγικότητας και τις σχέσεις κράτους οικονομίας. Η εργαλειακή τάση οδηγήθηκε στη βασική διαπίστωση ότι το σύγχρονο κρατικό σύστημα διακυβέρνησης ισοδυναμούσε με πειθήνιο όργανο στα χέρια της ιθύνουσας τάξης με το οποίο επιβεβαιώθηκε και ευνοήθηκε η ενίσχυση της δυναμικότητας της εγκατεστημένης ταξικής ιεραρχίας. Ενίοτε μια τέτοια οπτική εξομοίωνε αφαιρετικά τη σφαίρα επιρροής των κεφαλαιούχων με τη θέση που κατείχε το διοικητικό προσωπικό στα πλαίσια του επικρατούντος κοινωνικού καταμερισμού εργασίας. Σύμφωνα με το Miliband⁸⁴ σε συστατικό στοιχείο της ρέουσας πραγματικότητας στην πλειονότητα των καπιταλιστικών χωρών αναδείχθηκε η ιδιορρυθμία της ανέλιξης στον κυβερνητικό μηχανισμό των διοικούντων εκείνων που είλκαν την καταγωγή τους στα πιο εύπορα οικονομικά κοινωνικά στρώματα.

Η θεωρία του σωματειακού φιλελευθερισμού έκφραζε μια πιο εκλεπτυσμένη απόδοση του ιδεολογικού αυτού ρεύματος. Τα εννοιολογικά του θεμέλια στηρίχτηκαν στην επινοητικότητα και ετοιμότητα με την οποία επιμέρους προοδευτικά κομμάτια του κεφαλαίου κάναν δυνατό τον προκαθορισμό των ορίων

---

⁸⁴ Miliband, R. (1984), *Το Κράτος στην Καπιταλιστική Κοινωνία*, Αθήνα: Εκδόσεις Πολύτυπο, σ.84.

του κοινωνικού μετασχηματισμού. Για τους υπέρμαχους της παράδοσης αυτής οι επιχειρηματικά χρηματοδοτούμενες ομάδες προήγαγαν δυναμικά και ενθαρρύναν με τις πρωτοβουλίες τους τη γρήγορη λήψη αποφάσεων καθώς και την πολιτική έρευνα, με απώτερο σκοπό την οριοθέτηση ευδιάκριτων συνόρων εντός των οποίων θα διεζάγονταν οι κομματικές μάχες.

Στην αντίπερα όχθη, οι μαρξιστές διανοητές του ιστορικού υλισμού χωρίς να παραβλέψουν τη διαρκή πάλη για την οριστική υπερκέραση των σύμφυτων αγκυλώσεων και παθολογιών των νόμων κίνησης της κεφαλαιοκρατικής ανάπτυξης προχώρησαν σε μια βαθύτερη ανάλυση των διαδικασιών διαμεσολάβησης που σημάδεψαν την εμφάνιση των συνομαδώσεων. Η πρωτοβουλία αυτή απέκτησε μια αυτόνομη και ουσιαστική σημασία για την άρθρωση συχνά αντιτιθέμενων στοχεύσεων εκ μέρους των διαφόρων κοινωνικών ενώσεων. Η διεξοδική ενατένιση τους απεικόνιζε με ισχυρή δόση ενάργειας τις συνθήκες και εξελίξεις που στρέβλωσαν και διευρύναν το χάσμα που διαχώριζε τα ετεροειδή συμφέροντα μεταξύ τους. Μερικά απτά παραδείγματα αντανάκλαστηκαν στην έφεση εκλογίκευσης των λειτουργικών όρων, τις διεργασίες τυποποίησης της παραγωγής, την εκστρατεία χειραγώγησης υπονήφινων μελών, την εξάπλωση ενός επαγγελματικού πνεύματος κ.α. Η εναλλακτική αυτή προοπτική ατένιζε την κρατική υπόσταση ως αντικείμενο σφοδρής ταξικής σύγκρουσης και αντιπαλότητας.⁸⁵ Ενώ οι κάτοχοι των μέσων παραγωγής πασχίζαν άοκνα να σφυρηλατήσουν ανθεκτικές και στέρεες κρατικές δομές που να παροχετεύσουν τις εργατικές αξιώσεις σε ακίνδυνους πολιτικά ατραπούς, η εργατική τάξη αντιμαχόταν τέτοιες πρακτικές και προσπάθησε να τις ακυρώσει.

Μέσω της σχολής της πολιτικής ταξικής διαμάχης τείνανε να εκπληρωθούν δύο προτεραιότητες. Πρώτον, η επινόηση ενός συνεκτικού θεωρητικού πλαισίου που θα παρακολουθούσε στενά την πορεία ανάπτυξης του κράτους και των συστημικών αντιφάσεων που το βασάνιζαν. Δεύτερον, η ενσωμάτωση στη μέθοδο

---

⁸⁵ Hirst, P. (1977), "Economic Classes and Politics" in Poulantzas, N., Hall, S., Hunt, A. & Gardiner, J. *Class & Class Structure*, London: Lawrence and Wishart, σ.153.

στοχασμού της των μεθόδων με τις οποίες η διεξαγωγή της ταξικής πάλης διαμορφώθηκε από αλλά και διέπλασσε η ίδια την κρατική υπόσταση. Ένα επιτυχημένο υπόδειγμα του παραπάνω συγκερασμού ενσαρκώθηκε στο εμπνευσμένο έργο του J.O'Connor «Οικονομική Κρίση του Κράτους» όπου δόθηκε με αδρές γραμμές το περίγραμμα του πως η ανάσχεση της επιχειρηματικής κερδοφορίας κατάφερε να επιφέρει την χρεοκοπία του κράτους λόγω των δυσχερειών είσπραξης της φορολογίας⁸⁶.

Καταπιάστηκε επίσης εκτενώς με τη διαλεύκανση των τεχνικών μέσω των οποίων οι ταξικές εχθροπραξίες εκπέμπαν εξωτερικούς καταναγκασμούς και δυσκόλευσαν αισθητά την κρατική απόπειρα εξορθολογισμού του καπιταλιστικού συστήματος. Σε επιπρόσθετο μέλημα του συγγραφέα υποδηλώθηκε η αποτύπωση των όρων υπό τους οποίους οι κρατικοί οργανισμοί αναπροσαρμόστηκαν με ευλυσία και διάθεση υπαναχώρησης ώστε να ανταποκριθεί επιτυχώς στις συνδικαλιστικές προκλήσεις και απειλές. Για τους θεωρητικούς της τάσης αυτής, το κρατικό μόρφωμα διαδραμάτισε καθοριστική επίδραση τόσο στην απόπειρα σύμπληξης συμμαχιών όσο και στην εξισορρόπηση των εμφανιζόμενων κοινωνικών δυνάμεων αλλά και στη μορφοποίηση και επιλογή τρεχουσών πολιτικών πρακτικών. Ο θεσμικός του προσανατολισμός άφησε ευδιάκριτα ίχνη στην άνιση και ετεροβαρή ικανότητα των συγκροτημένων κοινωνικών φορέων να ασκήσουν πολιτική επιρροή. Διαφορετικές τάξεις ανάλογα με τη θέση τους στον κοινωνικό σχηματισμό επέδειξαν μεταλλασσόμενη αποτελεσματικότητα στην επίτευξη των πολιτικών τους επιδιώξεων. Σαν αποτέλεσμα, η κρατική ισχύς αντανάκλούσε μια πολύπλοκη κοινωνική σχέση που σπονδυλώθηκε άμεσα και προσαρτήθηκε στην τελική ισορροπία δυνάμεων που κατίσχυσε τη συγκεκριμένη συγκυρία.

Η μαρξιστική συλλογιστική όρισε τον κορπορατισμό ως ένα σύστημα αντιπροσώπευσης όπου εργαζόμενοι και εργοδότες δικαιούνταν να συμμετάσχουν στην κατάστρωση και την υιοθέτηση μέτρων που αφορούσαν τη συσσώρευση κεφαλαίου. Μια τέτοια ενεργή ανάμιξη συνυπήρξε και ακολουθήθηκε από την

---

⁸⁶ O'Connor, James (1977) *Οικονομική Κρίση του Κράτους*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ.138.

ομόφωνη συγκατάβαση και ανεπιφύλακτη συνηγορία τους υπέρ της νομιμότητας του ισχύοντος πλέγματος σχέσεων εξουσίας. Σε τέτοιες συνθήκες οι ομάδες πίεσης υποτάχτηκαν πλήρως και προσδέθηκαν σύσσωμες στο άρμα του αγοραίου πνεύματος. Ταυτόχρονα, ο κορπορατισμός φρόντισε ώστε να εισακουστούν λιγότερο ή περισσότερο οι επιμέρους απόψεις και να ενσωματωθούν στο γενικότερο πλάνο των κρατικών παρεμβάσεων.⁸⁷ Οι δύο αυτοί παράγοντες είχαν θετικό αντίκτυπο στον πληρέστερο σχεδιασμό μιας βιώσιμης και συνεκτικής οικονομικής πολιτικής που έγινε αποδοτικότερη λόγω του ασφυκτικότερου ελέγχου που άσκησαν οι συντεχνίες στα κοινά μέλη. Η ανάγκη ποδηγέτησης της εργατικής δύναμης αναγορεύτηκε σε κυρίαρχη τάση, χάρη στο γεγονός ότι στον ύστερο καπιταλισμό η προϊούσα ακατάπαυστη καθίζηση των κερδών συνεπέφερε την αναθέρμανση της απεργιακής δραστηριοποίησης εκείνων που μπορούσαν μονάχα να πουλήσουν την εργατική τους δύναμη.

Μοιραία λοιπόν, η τελική ένταξη του στις κορπορατιστικές διευθετήσεις συνεπαγόταν αυτόχρονα την αποδοχή εκ μέρους των συμφερόντων ενός δραστήριου και ενεργητικού οικονομικού ρόλου και την απάρνηση απεργιακών διεκδικήσεων υπέρ της ανάληψης υπεύθυνων αντιπροσωπευτικών καθηκόντων. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές, σημειώθηκε μια σταδιακή μετακίνηση διαπραγματευτικών αρμοδιοτήτων από την οργανωτική βάση στα κεντρικά επιτελεία και τη μεμονωμένη μονάδα παραγωγής σε εθνικό πολιτικό επίπεδο. Όπως και να' ναι η όλη αυτή διαδικασία ενσωμάτωσης έμεινε ουσιαστικά ανεφάρμοστη και αντιφατική μιας και δημιούργησε ολοένα και περισσότερες ανισοροπίες. Αυτές προκλήθηκαν και θράφηκαν όχι τόσο από τον απόλυτο αποκλεισμό συναφών οικονομικών συσσωματώσεων αλλά κυρίως από τη συνεχή προάσπιση στους χώρους των συνδικάτων της αρχής της μισθολογικής εγκράτειας υπέρ ενός ακαθόριστου διατυπωμένου εθνικού συμφέροντος.⁸⁸

---

⁸⁷ Strinati, D. (1982), *Capitalism, the State and Industrial Relations*, London: Croom Helm Ltd, σ.121.

Όπως εύστοχα πρότεινε ο Przeworski, οι παντός είδους συνδικαλιστικές ηγεσίες δεν ήταν οι μόνες καθ' ύλην αρμόδιες για την περιστολή και συγκράτηση των εργατικών αιτημάτων αλλά εξίσου καθοριστική και βαρύνουσα υπήρξε η απήχηση της βούλησης της βάσης.⁸⁹ Επομένως οι όποιες προσπάθειες ανάσχεσης της δράσης τους υπονόμεισαν άμεσα κι απροκάλυπτα την παγίωση ενός κλίματος συναίνεσης και ομοψυχίας. Ελλόχευε συνεπώς ο κίνδυνος έκφρασης σπασμωδικών αντιδράσεων στις συνδικαλιστικές οργανώσεις, είτε σε επίπεδο εσωτερικών εκλογών ή μέσω ανεπίσημων απεργιακών κρουσμάτων, γεγονός που θα μπορούσε να απολήξει σε ευρύτερη κλιμάκωση κινητοποιήσεων και πιθανή απόσυρση τους από κάθε λογής κορπορατιστικές διαβουλεύσεις.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι η εκδήλωση φαινομένων ασυγχρονισμού που ενυπήρχαν στη λογική του κορπορατιστικού διακυβεύματος επιτάθηκαν από δύο πρόσθετες αδυναμίες του. Η παρατηρούμενη σταδιακή απομόνωση των ηγετικών κλιμακίων από τα κατώτερα μέλη συνεπέφερε ως υποπροϊόν της το μετριασμό των πιέσεων που απευθύναν οι μάζες στους εφαρμοστές του κυβερνητικού έργου. Με αυτά τα δεδομένα όμως τα ανώτερα στελέχη αποξενώθηκαν και έχασαν βαθμιαία τη νομιμοποίηση τους απέναντι στους ψηφοφόρους που τους εξέλεξαν. Εάν από την άλλη μεριά οι ιθύνοντες διατηρούσαν στενούς και άρρηκτους δεσμούς με την εργατική πλευρά και παρέμεναν πολιτικοί βραχίονες και εκφραστές των συμφερόντων τους, ο κορπορατιστικός σχεδιασμός κινδύνευε να υποβαθμιστεί από τη διαρκή προσαρμογή του προκειμένου να ικανοποιήσει τα πολυειδή λαϊκά αιτήματα. Δεδομένου αυτού, οι ταξικές αντιδικίες εξαπλώθηκαν ανεπαίσθητα και διάβρωσαν υπόρρητα τη διοικητική έδρα του ίδιου του κράτους απειλώντας το με διαμελισμό⁹⁰.

---

⁸⁹ Przeworski, A. & Wallerstein, M. (1982), "The Structure of Class Conflict in Democratic Capitalist Societies", *The American Political Science Review*, τ.76, σ.224.

⁹⁰ Gosta, Esping-Andersen, Friedland, R. & Right, E.O. (1976), "Modes of Class Struggle and the Capitalist State", *Kapitalistate*, τ.4, No.5, σ.208.

Το μεγαλύτερο φάσμα των μαρξιστικών μελετών στηλίτευσαν δημόσια την ταξική μεροληψία που ενυπήρχε στις ενέργειες του κορπορατιστικού κράτους που στη συντριπτική τους πλειοψηφία ευνοούσαν μονομερώς τις κεφαλαιουχικές οργανώσεις εις βάρος των μισθωτών που παρείχαν χειρωνακτική εργασία. Τρία ήταν τα γενεσιουργά αίτια πίσω από την προτιμησιακή αυτή συμπεριφορά. Πρώτον, το διοικητικό προσωπικό της δημόσιας διοίκησης στρατολογήθηκε κατά βάση από τα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα με αποτέλεσμα να παραγνωριστούν με τον πλέον ορατό τρόπο οι επιθυμίες των εκπροσώπων του εργατικού κόσμου.

Οι επαγγελματικές ομάδες των επιχειρηματιών διέθεταν περισσότερους πόρους και διατηρούσαν κοινούς δεσμούς, αξίες κι εμπειρίες με τους κρατικούς λειτουργούς. Μπορούμε να συμπεράνουμε λοιπόν ότι τους φάνηκε πιο εύκολο να προασπίσουν και να προωθήσουν επιτυχημένα τις επιδιώξεις τους. Επίσης, έγινε ευρέως αποδεκτό ότι συνέτρεχαν δομικοί λόγοι για την υπεροχή της καπιταλιστικής τάξης στη σχέση της με το κράτος. Η φύση του τελευταίου πήρε το περιεχόμενο της και σημαδεύτηκε πρωταρχικά από τις επιταγές και τη λειτουργία του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής συνεπώς αναφύονταν εκ νέου συστημικά προσκόμματα που καμία κυβέρνηση, ανεξαρτήτως απόχρωσης, δεν είχε την πολυτέλεια να αγνοήσει. Στο φως των εξελίξεων αυτών, τα εργοδοτικά συμφέροντα παρουσιάστηκαν ως αλληλένδετα με το γενικότερο καλό και κράτησαν μεγαλύτερες αποστάσεις από τις στοχεύσεις των μισθωτών. Τα κυβερνητικά προγράμματα και δαπάνες συμπορεύτηκαν αξεχώριστα με ένα καθεστώς οικονομικής ευημερίας που τροφοδοτήθηκε από την κερδοφορία του κεφαλαίου. Ειδικά σε περιόδους στασιμότητας και οικονομικής αποσταθεροποίησης, οι συσχετισμοί δυνάμεων και οι ισορροπίες ανάμεσα στις αντιμαχόμενες τάξεις επίδρασαν ευεργετικά για τους επικαρπωτές της κοινωνικής παραγωγής.

Στη συγκυρία αυτή έγινε αισθητή μια τεράστια ασυμμετρία και ανισομέρεια⁹¹ ανάμεσα στις δύο πλευρές και ως εκ τούτου οι συνδικαλιστικές

---

⁹¹ Dunleavy, P. (Sep.1980), “The Political Implications of Sectoral Cleavages and the Growth of State Employment”, *Political Studies*, τ.28, σ.364-84.

οργανώσεις έχασαν την πρότερη ισχύ και αίγλη τους και μετατράπηκαν σε ασπόνδυλες, υποτονικές ομάδες που ενεργούσαν ως διαμεσολαβητές στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ του κράτους και των εργαζομένων. Παράδοξο ωστόσο θεωρήθηκε ότι τα όρια δράσης τους ήταν πεπερασμένα και τα περιθώρια αυτονομίας τους ασφυκτικά στενά πράγμα που σήμαινε ότι στερούνταν ικανότητας αυτό-καθοριζόμενου προσδιορισμού των μέσων οικονομικής κινητοποίησης⁹².

Στο μνημειώδες και πολυσήμαντο έργο του ο Μαρξ με τον τίτλο «Κεφάλαιο» αναφέρθηκε ρητά στο γεγονός ότι η υπερδιογκωμένη μεγέθυνση της κεφαλαιοκρατικής τάξης συντέινε καταλυτικά στη βαθμιαία συρρίκνωση και οριστική απάλειψη του στρώματος των μικροαστών. Η έσχατη εξαθλίωση και σταδιακή κατάπτωση των υποδεέστερων πληθυσμιακών κατηγοριών προσέφερε τους απαραίτητους συνεκτικούς δεσμούς για την προϊούσα αναγκαιότητα ομογενοποίησης του προλεταριάτου. Οι μεταγενέστερες ωστόσο μετεξελίξεις ήρθαν να διαψεύσουν τις προσδοκίες των ορθόδοξων μαρξιστών ενισχύοντας την πυκνότητα των ενδιάμεσων τάξεων που απαρτίζονταν πλέον από σωρεία ειδικότερων επαγγελματιών όπως των μη-χειρωνακτικά απασχολούμενων μισθωτών, των εργοδηγών και άλλων κρατικών υπαλλήλων. Σε μια πρωτοποριακή για την εποχή του έρευνα ο Wright Mills επιβεβαίωσε την αλήθεια της υπόθεσης πως, με την αυστηρή σημασία του όρου, οι χειρωνακτικά απασχολούμενοι εργάτες που στερούνταν τίτλων ιδιοκτησίας και αποτέλεσαν αντικείμενο στυγνής εκμετάλλευσης δεν ξεπερνούσαν το ένα πέμπτο της συνολικής ενεργούς παραγωγικής δύναμης⁹³.

Σε μια απόπειρα υπέρβασης των πιο πάνω δυσχερειών, οι νεο-μαρξιστές θεωρητικοί εισήγαγαν σημαντικές καινοτομίες στην ιδεολογική πραγμάτευση της πρόσφατης πραγματικότητας. Πρώτον, τα κριτήρια προσδιορισμού της εργατικής τάξης διατηρούσαν μια διάσταση πιο χαλαρή επιτρέποντας σε ενδιάμεσες συνομαδώσεις να ενταχθούν με τη σειρά τους στις διαθέσιμες κατηγοριοποιήσεις.

---

⁹² Panitch, L. (1981), "Trade Unions and the Capitalist State", *New Left Review*, τ.125, σ.35.

⁹³ Mills Wright S. (1968), *Οι Χαρτογιακάδες: Η Νέα Μεσαία Τάξη*, Αθήνα: Κάλβος, σ.284.

Μελετητές σαν τον Carchedi στάθηκαν επιφυλακτικά απέναντι σε ευθείες αναφορές των εργαζομένων στο βιομηχανικό τομέα ως εκμεταλλεζόμενων.⁹⁴ Στους αντίποδες, επεκτείνουν τον όρο προλετάριοι για να συμπεριλάβουν και όσους δεν εργάζονταν με τα χέρια τους όπως οι πωλητές, υπάλληλοι γραφείου και άλλοι μισθосυντήρητοι. Οι τελευταίοι σχημάτισαν μια νεο-αναδυόμενη μεταπολεμικά εργατική στρατιά που χρησιμοποίησε κατά κόρο τις πνευματικές της δεξιότητες στην υπηρεσία κρατικών ή επιχειρηματικών συμφερόντων.

Μια δεύτερη αναπροσαρμογή της νεο-μαρξιστικής έποψης μπροστά στην ανακύπτουσα πολυπλοκότητα που μαστίζε τις φιλελεύθερες δημοκρατικές πολιτείες περιστράφηκε γύρω από την εφαρμογή της θεωρίας της διττής πάλης. Στη βάση της διατύπωσης αυτής συνεξετάστηκαν δύο στάδια διαίρεσης παρεπόμενα της ταξικής διαμάχης. Το πρώτο και μακροβιότερο σχετίστηκε με τη διαμόρφωση ενός πνεύματος συλλογικής συνείδησης από τους φορείς της εργασιακής διαδικασίας προκειμένου να υπερνικήσουν τις αναφυόμενες αποσχιστικές τάσεις στο εσωτερικό τους. Μόνο εάν κι εφόσον ολοκληρωνόταν η προκαταρκτική αυτή φάση θα διευκολυνόταν η απρόσκοπτη μετάβαση στο επόμενο βήμα. Αυτό ταυτίστηκε με την ανοιχτή και αποκάλυπτη ρήξη μεταξύ της προλεταριακής και της βιομηχανικής πλευράς. Αν πιστεύαμε την προσέγγιση αυτή, η συντριπτική πλειοψηφία των Δυτικο-ευρωπαϊκών χωρών διένυαν την πρώτη περίοδο. Οι δυνάμεις της εξαρτημένης εργασίας κατέβαλλαν ακούραστες προσπάθειες ώστε να συγκροτήσουν μια κοινή εθνική ή φυλετική ταυτότητα και να αντιπαρέλθουν τους διαχωρισμούς στις τάξεις τους που υποθάλλονταν από τις ασταμάτητες παρεμβάσεις του κρατικού μηχανισμού και των κεφαλαιοκρατών.

Η τρίτη αξιολογική σκοπιά της αναθεωρημένης μαρξιστικής εκδοχής του φιλελεύθερου προτύπου δημοκρατίας εστίασε την προσοχή της στις ενδο-ταξικές γραμμές κοινωνικής διαίρεσης. Στη βάση της προσέγγισης αυτής κείτονταν η πεποίθηση πως οι αφετηρίες διαφοροποίησης επιδιώξεων εμφάνιζαν αντιστοιχίες

---

⁹⁴ Carchedi, G. (2011), *Behind the Crisis: Marx's Dialectics of Value and Knowledge*, Danvers: IDC Publishers, σ.57.

σε όλες τις βαθμίδες ανεξαρτήτως εθνικότητας και γεωγραφικής καταγωγής. Οι μικρομεσαίες λόγω χάρη επιχειρήσεις εξελίχθηκαν αντιστρόφως από το μεγάλο εταιρικό τομέα. Συνακόλουθα, το εργατικό δυναμικό των πρώτων δε μετείχε στις διεργασίες των συνδικάτων, αμειβόταν πενιχρά και υπέφερε σε υψηλότερο βαθμό από τις αρνητικές επιπτώσεις της κάμψης στην αγορά εργασίας.

Εναλλακτικά, το εργατοτεχνικό προσωπικό⁹⁵ που δραστηριοποιήθηκε στη μαζική καθετοποιημένη μεταποίηση εγγράφηκε σε συνδικαλιστικές οργανώσεις, απολάμβανε εμφανώς καλύτερες αποδοχές και του παρεχόταν ασφαλέστερες προοπτικές εξέλιξης. Οι υπερασπιστές της θεώρησης αυτής Habermas, Dunleavy πρόσβευαν ότι η δημιουργία στεγανών και διχαστικών σχισμάτων ανάμεσα στους εργαζόμενους και τους κατόχους των μέσων παραγωγής διεξάχθηκε σε επίπλαστη βάση αφού και οι μεν και οι δε υπάχθηκαν σε εφάμιλλες τυπολογικές διακρίσεις. Περαιτέρω κατηγοριοποιήσεις παρόμοιου χαρακτήρα αφορμίσθηκαν από την αντιδιαστολή που υπήρχε ανάμεσα σε δημόσιες και ιδιωτικές εργασιακές ρυθμίσεις, καθώς και από αντιθέσεις στενά συνυφασμένες με συλλογικά-εξατομικευμένα είδη καταναλωτικών προτύπων.

Σε αυταπόδεικτο συμπέρασμα της παρούσας διερεύνησης αναγορεύτηκε το αξίωμα πως η μαρξιστική ενατένιση των πραγμάτων έβριθε εσωτερικών αντινομιών και μεθοδολογικών ατελειών ενώ φάνταζε ανήμπορη να ερμηνεύσει με επάρκεια την πολιτική συμπεριφορά των δρώντων στις αναπτυγμένες χώρες του δυτικού κόσμου. Με το να αποδώσει πρωταρχική σημασία στο ρόλο της ταξικής διαμάχης μας πρόσφερε μια μονομερή και ελλειμματική απεικόνιση των σφαιρών της πολιτικής, της οικονομίας και του πολιτισμού. Ως φυσική συνέπεια, οι ταξικές έριδες και φιλονικίες απέτυχαν πολλές φορές να προτείνουν μια ολοκληρωμένη ερμηνεία της πολυδαίδαλης κοινωνικής πραγματικότητας. Πληθώρα καίριων ζητημάτων και διλημμάτων εξαιρέθηκαν από το περιοριστικό αναλυτικό πεδίο μιας μεθόδου στοχασμού που προήλθε από την αφαιρετική λογική της αντίχνευσης της

---

⁹⁵Dunleavy, P. “The Political Implications of Sectoral Cleavages and the Growth of State Employment”, *Political Studies*, τ.28, σ.375.

προέλευσης των ταξικών συμφερόντων. Σε κοινή διαπίστωση εξυψώθηκε η παρατήρηση πως ενώ εύλογα μια εκτεταμένη πλειάδα πολιτικών θεμάτων έχρηζαν ενδελεχούς ταξικής ανασκόπησης π.χ. μισθολογικές απαιτήσεις, στεγαστικά, κοινωνική ασφάλεια και εργασία, ποικίλες εξίσου σοβαρής υφής διενέξεις εμφάνιζαν μια διαφορετική ιδιοσυστασία.⁹⁶ Τελείως ενδεικτικά αναφέρω χαρακτηριστικούς τομείς ενδιαφέροντος όπως οι θρησκευτικές εχθρότητες, οι φυλετικοί διαχωρισμοί, οι εδαφικές αντιπαλότητες, οι προστριβές που σχετίζονταν με υποθέσεις ασφαλείας και την ατζέντα της εξωτερικής πολιτικής καθώς και τις ανιμαχίες μεταξύ αντιτιθέμενων εθνοτήτων κ.α. Τέτοια κρίσιμα διακυβεύματα επιδέχονταν μιας ειδικότερης αντιμετώπισης από τους τιμητές του σοσιαλιστικού οράματος.

Μια συνοδευτική προβληματική πτυχή της μαρξιστικής κοσμοαντίληψης εκπορεύτηκε από τον τρόπο σύλληψης των νόμων που ρύθμιζαν την κίνηση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, ως επιρρεπούς σε αλληπάλλληλες πτωτικές τάσεις και επιβραδύνσεις του ρυθμού συσσώρευσης. Ο ίδιος ο Μαρξ διαβεβαίωσε από νωρίς πως η καταβολή σύντονης προσπάθειας από τους ανθρώπους του πλούτου προκειμένου να εξασφαλίσουν την αέναη επέκταση των παραγωγικών συντελεστών θα είχε ολέθριες συνέπειες για την άρτια ενοργάνωση των σχέσεων παραγωγής. Μέσω της μαρξιστικής δογματικής πρόγνωσης περί αναπόφευκτης συρρίκνωσης της κερδοφορίας και καθοδικής πορείας των αποθεμάτων κεφαλαίου γινόταν η θεμελιακή υπόθεση πως το οικοδόμημα της καπιταλιστικής κυριαρχίας αργά ή γρήγορα θα κατέρρεε. Για τους κλασικούς μαρξιστές η ραγδαία επέλευση κρουσμάτων οικονομικής δυσπραγίας σηματοδοτούσε μια περίοδο επαγρύπνησης της προλεταριακής πρωτοπορίας που θα πυροδοτούσε βαθμιαία την επαναστατική ρήξη με το κυρίαρχο καθεστώς. Ακολούθως, μεταγενέστεροι προασπιστές του νέο-μαρξισμού συγκλονίστηκαν από διάχυτα σημάδια ενός λανθάνοντα πεσιμισμού αναφορικά με το μέλλον των σύγχρονων κοινωνιών (που διακατέχονταν από το

---

⁹⁶ Lowi, T.J. (1979), *The End of Liberalism: The Second Republic of the United States*, New York: W.W. Norton & Company, σ.36.

πνεύμα του ελεύθερου κι εξουθενωτικού συναγωνισμού) και έθεσαν στο επίκεντρο της εννοιολογικής τους πραγμάτευσης εμπειρίες που βρίσκονταν έξω από τον μυωπικό οικονομικό χώρο.

Στο πρότυπο αυτό, το καινοτόμο έργο του Habermas εκφράστηκε διθυραμβικά για τον πρωταρχικό ρόλο που διαδραμάτιζε το σημερινό κράτος προσπαθώντας να θεραπεύσει κρούσματα κρισιακών φαινομένων.⁹⁷ Αγωνίστηκε εναγωνίως για την εξεύρεση ισορροπίας ανάμεσα στην απαιτούμενη αύξηση των φόρων (ώστε να αποφύγει την όποια επιβράδυνση της ανάπτυξης) και την αναγκαία νομιμοποίηση των πράξεων του στα μάτια των ψηφοφόρων. Οι αντιφατικές του ενέργειες το έφεραν μπροστά σε εκβιαστικούς διχασμούς που υπονόμευσαν την ορθολογική του λειτουργία. Στο επιχείρημα περί κρίσης ορθολογικότητας προωθήθηκε η αντίληψη πως τα σύγχρονα προνοιακά κράτη αναμετρήθηκαν με μια κρίση διαχείρισης της κρίσης, αφού οι εναπομένουσες πολιτικές τεχνολογίες υπέκρυπταν περαιτέρω υφέσεις και καθοδικές καμπές τόσο στο χώρο της νομιμοποίησης όσο και της οικονομικής μεγέθυνσης.

Ο συγκεντρωτικός, γραφειοκρατικός τύπος διακυβέρνησης διαποτίστηκε από ακαμψία και αγκυλώσεις που παρακάλυσαν τον μακρόπνοο σχεδιασμό αναπτυξιακών στρατηγικών. Η τεχνοκρατική εισαγωγή μεταρρυθμίσεων αντέκειτο ευθέως στους δημοκρατικούς θεσμούς παγίωσης νομιμοποίησης, παροξύνοντας έτσι τις εμπλοκές και προκαλώντας έντονους τριγμούς στο ευρύτερο κοινωνικό οικοδόμημα. Ως αποτέλεσμα, γενικεύτηκε η αίσθηση ηττοπάθειας στους κόλπους του δυτικού μαρξισμού που διατυμπάνισε τη θέση πως βρισκόταν προ των πυλών μια έσχατη τάση αποδιάθρωσης του καπιταλιστικού σχεδίου με επιβλαβείς συνέπειες για το μέλλον ολόκληρης της ανθρωπότητας.⁹⁸

---

⁹⁷ Habermas, J. (1976), *Legitimation Crisis*, London: Heinemann, σ.35.

⁹⁸ Bell, D. (1976), *The Cultural Contradictions of Capitalism*, New York: Basic Books, σ.172.

Σημεία σύγκλισης και διαφοροποίησης των εναλλακτικών θεωρητικών ρευμάτων

Από την απόπειρα εκτενούς συσχέτισης των εναλλακτικών εννοιολογικών παραδειγμάτων αναδύθηκε σωρεία αδιευκρίνιστων ερωτημάτων που προκάλεσαν αμηχανία στους πολιτικούς ερευνητές γιατί εμπειρείχαν σημαντικά διλήμματα. Ποιες συστατικές ασυμμετρίες και ετερότητες ανέκυψαν; Υπήρχαν άραγε σημεία σύγκλισης ανάμεσα στις κριτικές αναπαραστάσεις που μας επέτρεπαν να κατασκευάσουμε μια ευκρινή εικόνα της δημοκρατικής πολιτικής διαδικασίας συνθέτοντας επιλεκτικά ετεροειδείς απόψεις; Πως ήταν δυνατό να επιλέξουμε τη βέλτιστη για εμάς συλλογιστική; Πληρούνταν τα κριτήρια ενσωμάτωσης των επιμέρους τοποθετήσεων με απτές εμπειρικές επιβεβαιώσεις; Μήπως η υιοθέτηση μιας εξ' αυτών συνεπάγονταν αποκάλυπτη παραδοχή υποκειμενικών κρίσεων σχετικά με το τι ενδεικνυόταν να προσμετράται ως ενδιαφέρουσα ή πειστική εκδοχή του αντιπροσωπευτικού μας εποικοδομήματος; Και τα τρία συστήματα εννοιών προσανατολίστηκαν στην εμπειριστατωμένη διαπραγμάτευση του διδύμου κράτους-κοινωνίας πολιτών. Η βαθύτερη ενατένιση του συγχρωτισμού τους διευκόλυne το μελετητή να καταδείξει την αιτιώδη συνάφεια που διαθλάστηκε στη δυναμική διάπλεξη των συμφερόντων των ισχυρών ομάδων με τον κυβερνητικό μηχανισμό. Υπό το πρίσμα αυτό, καμιά γραμμή πλευσης δεν εμφανίστηκε ως εντελώς απομονωμένη από τις υπόλοιπες.⁹⁹ Κάθε νοηματικό πλαίσιο συνδέθηκε άρρηκτα με τα γειτονικά του αποτυπώνοντας διαδοχικές εκλεκτικές συγγένειες.

---

⁹⁹ Κονιαβίτης, Θ. (1993), *Πλουραλισμός στην Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Οδυσσέας, σ.21.

Ενδεικτικά η θεωρία των ελίτ ταυτίστηκε ποικιλοτρόπως με το νεο-πλουραλισμό στην έξαρση που και οι δύο απέδωσαν στη σημασία των κορπορατιστικών διευθετήσεων στα σύγχρονα δυτικά κράτη. Τα τεχνοκρατικά διευθυντήρια είχαν εκτοπίσει τους συμμετοχικούς αντιπροσωπευτικούς θεσμούς στον τομέα της κατάστροφης και εκτέλεσης δημόσιων πολιτικών και ειδικότερα στο πεδίο της μακρο-οικονομικής διαχείρισης, της παροχής προνοιακών υπηρεσιών και της προώθησης της τεχνολογικής εξέλιξης. Η διοικητική σχολή αντιλήφθηκε την κρατική αρχηγεία ως ένα συμπαγές οικονομικο-πολιτικό σύνολο όπου οι διευθυντικές ολιγαρχίες διαγκωνίζονταν για την κατίσχυση των δικών τους ωφελμιστικών προτιμήσεων, παρά για την ευόδωση ευρύτερων κοινωνικών αιτημάτων. Από την πλευρά τους και οι νεο-πλουραλιστές ενώ συναίνεσαν στην αναγνώριση της αδιαφορίας εκ μέρους του πολιτικού συστήματος απέναντι στις ευαισθησίες των κυβερνωμένων, διακήρυξαν απροκάλυπτα πως η διάχυση της εξουσίας διενεργήθηκε σε αποσπασματικά κατανεμημένες κάστες της γνώσης που απασχολήθηκαν με τη διαχείριση ad hoc αποκεντρωμένων δικτύων κρατικών οργανισμών. Γι' αυτούς η θαρραλέα όρθωση απροσπέλαστων φραγμών ενάντια στη συγκεντροποίηση αρμοδιοτήτων και η εισαγωγή νέων μορφών ελέγχου υπέρ του δημόσιου καλού εξασφάλισαν τη βιωσιμότητα και προήγαγαν το δημοκρατικό χαρακτήρα του ευρύτερου συσχετισμού δυνάμεων.

Επιπλέον, χορεία ολόκληρη ελιτιστών και πλουραλιστών συγγραφέων συμμερίστηκε από κοινού μια σχετικά πλούσια συλλογή ελιτιστικών ιδεωδών όπως το μεθοδολογικό μοντέλο που ίδρυσε ο Σουμπέτερ περί κομματικού συναγωνισμού για τη διεκδίκηση της λαϊκής ψήφου.¹⁰⁰ Επίσης, συμπεριφορικές πεποιθήσεις περί της σπουδαιότητας εμπέδωσης κλίματος κυβερνητικής σταθερότητας συνοδευόμενη από τονισμό της ανάγκης διαχωρισμού των ξεχωριστών ελίτ συγκλίνουν σε μια Βεμπεριανή απεικόνιση του γραφειοκρατικού παρεμβατισμού για τον εκμοντερνισμό των σύγχρονων κοινωνιών. Την περίοδο που κυμαινόταν από το 1945 έως το 60 αλληπάλληλες πλουραλιστικές διαπιστώσεις συμφώνησαν στη

---

¹⁰⁰ Schumpeter, J. (1955), *A History of Economic Analysis*, London: Allen & Unwin, σ.142.

διατύπωση που κατέληξε στο συμπέρασμα πως η διάδοση ενός πνεύματος νοηλικής απάθειας συντέλεσε στη δημιουργία πολιτικής συναίνεσης αποκλείοντας ταυτόχρονα τους λιγότερο κοινωνικοποιημένους και δυνητικά επικίνδυνους συμμετέχοντες από το να ενταχθούν στη συλλογική πράξη. Στο ίδιο μήκος κύματος, εκπρόσωποι της λεγόμενης αποριζοσπαστικοποιημένης διοικητικής τάσης υπερθεμάτισαν, βαθιά επηρεασμένοι από την εμμονή των οργανωσιακών εργασιών στις εγγενείς δυσκολίες που κατέτρυχαν τη δυνατότητα έλλογης λήψης αποφάσεων καθώς και τις παθογένειες που συνόδευσαν τη διεύρυνση της μέθεξης της βάσης.

Παράλληλα, δε χώραγε αμφιβολία ότι μεγάλος όγκος Μαρξιστικών αφηγήσεων (και πιο συγκεκριμένα η εργαλειακή εκδοχή του Miliband) μαζί με την ελιτιστική τάση που πρέσβευε έναν έξωθεν προερχόμενο συντριπτικό έλεγχο (θεωρία του Domhoff¹⁰¹) ακολούθησαν ανάλογους δρόμους. Και οι δύο αυτές λογικές έδειξαν ακλόνητη εμμονή στην λεπτομερή καταγραφή του τρόπου που οι επιχειρηματικές εκμεταλλεύσεις κρατούσαν σφιχτά τα ηνία της κομματικής κούρσας. Ταυτόχρονα όμως ενέχονταν δυναμικά στη διαχείριση της διαμεσολάβησης των οργανωμένων συμφερόντων και υπήγαγαν υπό τη δικαιοδοσία τους τη λειτουργία των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Και οι δύο παρέθεσαν μια μακρά λίστα επιχειρημάτων αναφορικά με το βαθμό χειραγώγησης των δράσεων του καπιταλιστικού κράτους από τους κατόχους των μέσων παραγωγής έτσι ώστε να προαχθεί η αέναη επαύξηση της κεφαλαιοκρατικής κερδοφορίας και να περιθωριοποιηθούν οι εξουσιαζόμενοι από την άσκηση πρακτικών εποπτείας.

Σε κοινό σημείο των ερμηνειών τους αναγορεύτηκε η κριτική κατόπτευση της πλουραλιστικής προοπτικής, ειδικότερα, μέμφθηκαν αυστηρά το πολυσυλλεκτικό μοτίβο που η εν λόγω θεωρία πρότεινε ως επικρατέστερη εξήγηση της κοινωνικής πραγματικότητας. Αντί αυτού προβάλλαν μια πραγματικότητα με περιορισμένη χωρικά κοινωνική προέλευση απαρτιζόμενη από τις ομοειδείς διευθυντικές αξίες και χαρακτηριζόμενη από τον κοινωνικό απομονωτισμό των

---

¹⁰¹ Domhoff, W. (1967), *Who Rules America?* New Jersey: Prentice-Hall, σ.89.

κηδεμονεύουσων προνομιούχων τάξεων. Σε ένα δεύτερο βήμα, ο νεο-πλουραλισμός συγκέντρωνε αρκετά γνωρίσματα που συναντώταν αντίστοιχα και στο μαρξισμό, όπως λόγου χάρη η συνειδητοποίηση της θεαματικής διείσδυσης της ιδιωτικά κατευθυνόμενης πλουτοκρατίας στο πολυαρχικό σύστημα που περιέγραφε. Αλλά και οι διανοητές του μαρξισμού από τη μεριά τους τείνανε ολοένα και περισσότερο να συμβιβαστούν με και να υπακούσουν στους κανόνες λειτουργίας των υφιστάμενων φιλελεύθερων δημοκρατικών πολιτευμάτων. Αποδέχονταν πλέον ανεπιφύλακτα τη λειτουργική χρησιμότητα τους για το μεθοδικό κτίσιμο ενός ανεκτικότερου, μη καταπιεστικού καθεστώτος που θα κατευθυνόταν εξελικτικά στην ειρηνική μετάβαση στο σοσιαλιστικό ιδεώδες (ένα όραμα εξαιρετικά προσφιλές στους θιασώτες του Δυτικού Ευρωκομμουνισμού)¹⁰².

Σε θεμελιακής σημασίας επιχείρημα της παρούσας εργασίας ανήλθε η άποψη πως η κάθε ξεχωριστή διανοητική παράδοση πρόβαλλε το δικό της ιδιότυπο χώρο επεξηγηματικής εμβέλειας. Οι διακριτές πολύμορφες επόψεις διαφοροποιήθηκαν έντονα ως προς τις αναλυτικές κατευθύνσεις που ακολούθησαν, είτε αυτές ανέτεμναν την ατομική συμπεριφορά είτε προσήλωσαν το ερευνητικό τους ενδιαφέρον στις ομάδες πίεσης, είτε στην ευρύτερη κοινωνική υπόσταση. Η μεταξύ τους συσχέτιση όμως μας προμήθευσε με μια πληρέστερη εικόνα του θολού πολλές φορές κοινωνικού τοπίου προωθώντας την ενεργή παρέμβαση καινοτόμων κοινωνικών κινημάτων. Αυτά συνέτειναν με τη δράση τους στη διαμόρφωση ρηξικέλευθων στρατηγικών αποτελεσματικής αντιμετώπισης της εμφάνισης και διάδοσης των κρουσμάτων των οικονομικών κρίσεων, των πολέμων και κάθε είδους ωμής πολιτικής βίας και πολιτιστικής καταστολής. Κάθε προοπτική πρόταξε την ιδιαίτερη της κοσμοθεωρία αναφορικά με τη διασύνδεση ξεχωριστών επιπέδων ανάλυσης.¹⁰³ Ανίχνευσε διεξοδικά τις διαντιδράσεις υποκειμενικών, οργανωσιακών

---

¹⁰² Laclau, E. & Mouffe, C. (1982), *Hegemony and Socialist Strategy*, London: New Left Books, σ.45.

¹⁰³ O'Leary, B. & Dunleavy, P. (1987), *Theories of the State: The Politics of Liberal Democracy*, London: Palgrave Macmillan, σ.11.

και κοινωνικών οντοτήτων μέσω μιας ειδικότερης ψηλάφησης των μεταξύ τους διασταυρώσεων. Κατά συνέπεια, έγινε διακριτή χωρίς καμιά αμφιβολία μια άκρως ασυμβίβαστη κατάσταση ανάμεσα στη λογική που προσδιόριζε τη λειτουργία του συνόλου καθ'αυτού και τις αυθαίρετες ενέργειες των μονάδων που το συναπάρτισαν.

Συγκεκριμένα, στο πλουραλιστικό διακύβευμα η μετριοπαθής δημοκρατική συμμετοχή σε καθεστώς μιας συναινετικής πολιτικής κουλτούρας οδήγησε στην εμπέδωση ενός φιλήσυχου και νομοθετούμενου κράτους. Η κυρίαρχη αντίφαση ανάμεσα στην ενεργή μέθεξη και τη συναινετική διεπίδραση επιλύθηκε με τη μεσολάβηση της κυβερνητικής ηγεσίας και του κομματικού στερεώματος που εξασφάλισαν την ισοσκελισμένη συναρμογή των ετεροειδών ομαδικών αιτημάτων με την παράλληλη εξυπηρέτηση του δημόσιου συμφέροντος. Στο μεταξύ, οι συναπτόμενες ισορροπίες παρέμειναν εύθραυστες και ελλόχευε ανά πάσα στιγμή ο κίνδυνος αποσταθεροποίησης και ακυβερνησίας. Η προκύπτουσα υπέρμετρη συλλογική ενεργοποίηση ή διάρρηξη των διαδικασιών συνεργασίας είχαν πιθανότατα αρνητική επίδραση στην εύρυθμη απόδοση του συνόλου. Η ελιτιστική τάση με τη σειρά της κατέτεινε στην επισήμανση των απειλών που συνεπαγόταν η υπερτροφία του γραφειοκρατικού κρατικού συγκεντρωτισμού.¹⁰⁴ Ταυτόχρονα, ισχυρές ομάδες πίεσης συνέτειναν με τη συμπεριφορά τους στον κατατεμαχισμό του κρατικού βραχίονα την ώρα που καθίστατο αναγκαία η διαμεσολάβηση του σε νευραλγικούς τομείς της κοινωνίας. Προέκυψαν επομένως όχι λίγα φαινόμενα ασυγχρονισμού που ταλάνισαν την ιδιωτική και δημόσια ορθολογικότητα. Ο κορπορατισμός ανέκυψε εδώ προκειμένου να ανακουφίσει το ασυμβίβαστο της συγκεντροποίησης με τον κοινωνικό πολυ-τεμαχισμό, δίνοντας δυνατότητες έκφρασης και ενσωμάτωσης στα επιμέρους συμφέροντα. Σε άμεση προτεραιότητα της κρατικής ελίτ αναδείχθηκε το ζήτημα της εξεύρεσης μιας ενδιάμεσης λύσης ώστε να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα του συστήματος.

---

¹⁰⁴ Nettl, J.P. (1965), "Consensus or Elite Domination: The Case of Business", *Political Studies*, τ.13, σ.33.

Οι μελετητές που ενστερνίστηκαν τη μαρξιστική παράδοση στρέψαν το ερευνητικό τους ενδιαφέρον στον τρόπο που η καπιταλιστική συσσώρευση παραβίαζε την κρατική δομή και περιόριζε την ακώλυτη διαμόρφωση και συνεπή χάραξη πολιτικής. Η ταξική αντιπαλότητα που συμπυκνώθηκε σε υπαλλακτικές μορφές αντίστασης, διαμαρτυρίας και επαναστατικής ορμής αμφισβήτησε κατάφωρα τη μονοπωλιακή ηγεμονία των κυρίαρχων σχέσεων παραγωγής η οποία έτεινε να εξουδετερωθεί. Το δύσκολο αυτό έργο αναλήφθηκε από το παρεμβατικό κράτος που κλήθηκε να διαχειριστεί την κρίση και να καθυποτάξει αμείλικτα τις όποιες διεκδικητικές αξιώσεις εγέρθηκαν από το ενθουσιώδες εργατικό κίνημα.¹⁰⁵ Επιχειρήθηκε έτσι ένας αυταρχικός διαχωρισμός αρμοδιοτήτων που αποδείχθηκε ζωτικός για τη μακροήμερευση του καθεστώτος μέσω προσπαθειών κατευνασμού και χειραγώγησης των εργατικών διεκδικήσεων. Λόγω όμως της διαρκούς εξάρτησης της δημοσιονομικής στρατηγικής από τη φορολόγηση του ιδιωτικού κεφαλαίου έμοιαζε αναπόφευκτο οι οικονομικές και πολιτικές κρίσεις να αναπαράγονται αδιάλειπτα διαγράφοντας ένα απειλητικό μαύρο πέπλο.

Όσον αφορά τη στάση του απέναντι στη διάσταση της ανθρώπινης φύσης, ο μαρξισμός εξήγαγε το συμπέρασμα πως σε όλους μας ανεξαιρέτως παρεχόταν η ευκαιρία να συμπεριφερθούμε κατά την ελεύθερη κρίση μας. Οι περιτρέχουσες κατασταλτικές κοινωνικές συνθήκες δε θα έπρεπε να μας επηρεάζουν, μιας και τόσο η ατομική ιδιοκτησία όσο και οι σχέσεις οικονομικής εκμετάλλευσης απέρρεαν από τις επιταγές της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Ας πάρουμε το νεο-μαρξισμό του Habermas που ανέδειξε το δυαδισμό που διαπερνούσε την ανθρώπινη δραστηριότητα. Στον ένα πόλο έχουμε την επαγγελματική απασχόληση και την παραγωγική αξιοποίηση της φύσης ενώ ο άλλος στηρίχτηκε στην επικοινωνιακή ιδιοσυστασία και δημιουργικότητα των κοινωνικών διαδράσεων.

---

¹⁰⁵ Frankel, B. (1979), "On the State of the State: Marxist Theories of the State after Leninism", *Theory and Society*, τ.7, σ.224.

Από την άλλη μεριά, η κλασική ελιτιστική οπτική¹⁰⁶ γωνία υιοθέτησε μια διαφοροποιημένη, πιο πεσιμιστική διατύπωση σύμφωνα με την οποία μη έλλογα στοιχεία πράττειν συμπαρέσυραν μεγάλες μερίδες του πληθυσμού στο να καθυποτάξουν την ατομικότητα τους σε μια αδιάσπαστη μείξη αποτελούμενη από τις βουλήσεις ισχυρών ταγών, ενίοτε σε ευθεία σύγκρουση με τις προσωπικές τους επιδιώξεις. Οι πλουραλιστές με τη σειρά τους επισήμαναν την πολυμερή φύση των προσωπικών κινήτρων και μείναν στενά προσηλωμένοι στην αντίληψη πως μόνο ένα ολοένα συρρικνούμενο κομμάτι της κοινής γνώμης έβρισκε συμφερότερη την πολιτική ανάμειξη από την ενασχόληση με τις ιδιωτικές του υποθέσεις. Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή, οι νεωτεριστικοί τρόποι κοινωνικής ύπαρξης φέραν στην επιφάνεια μια πλούσια εισροή οικογενειακών, εργασιακών και ψυχαγωγικών προτύπων και δράσεων.

Και οι τρεις επιστημονικές εννοιολογήσεις πήραν ως κέντρο της αναζήτησης τους ανομοιόμορφες πτυχές ανάλυσης. Οι πλουραλιστές έθεσαν στο στόχαστρο τους ζητήματα που άπτονταν της ατομικής ταυτότητας, των συμμετοχικών δικαιωμάτων και βραχυπρόθεσμων αποφάσεων. Οι ελιτιστές φάνηκε να επιδοκιμάζουν φαινόμενα εξουσίας, οργανωτικά και αποδοχής ή αναδιάταξης καθεστώτων ενώ οι μαρξιστές κατανάλωσαν αρκετό χρόνο σε μεταβολές του τρόπου παραγωγής, εποχιακούς πολιτικούς μετασχηματισμούς ή επαναπροσδιορισμούς των ταξικών διχονοιών και μορφών πάλης. Κάθε ερμηνευτική προσπάθεια προσέγγισε το ζήτημα της εξουσίας από τη δική της οπτική γωνία. Στον πλουραλισμό η μέτρηση της συναρτήθηκε άρρηκτα με τη δυνατότητα άσκησης επιρροής στις αντιφατικές διαδικασίες συμμετοχής¹⁰⁷ ενώ η διοικητική σχολή εξέτασε το πλέγμα κυριαρχίας συστημικά και συγκέντρωσε το ενδιαφέρον της στην ευχέρεια που επιδείκνυε το πολιτικό κράτος μαζί με τα οργανωμένα συμφέροντα να υπερισχύσουν το ένα στο άλλο. Η μαρξιστική εκδοχή

---

¹⁰⁶ Guttman, W.L. (1963), *The British Political Elite*, London: Macgibbon & Kee, σ.71.

¹⁰⁷ Lipset, S.M. (1977), *Political Man: The Social Bases of Politics*, Chicago: The University of Chicago Press, σ.201.

έγειρε τις δικές της ενστάσεις επισημαίνοντας ότι η νόμιμη κυριαρχία είχε δομικά εγγεγραμμένες καταβολές και διαμορφώθηκε από την αναπαραγωγή των εκμεταλλευτικών κοινωνικών διαντιδράσεων.

Τα εξηγητικά τους μοντέλα εμφάνισαν αρκετές ετερονομίες από τη στιγμή που οι πλουραλιστές φρόντισαν να παγιώσουν μια στενή συνάφεια ανάμεσα στις θεωρητικές τους παρεμβάσεις και τα τρέχοντα πολιτικά δρώμενα. Η ελιτιστική παράδοση εν τούτοις, προάσπιζε μια πιο κυνική εκδοχή εμπειρικού πραγματισμού που οριοθετούσε με σαφήνεια τα σημεία συνέχειας του εκάστοτε τύπου διακυβέρνησης στο πλαίσιο ασύμβατων καθεστώτων. Παρομοίως, η μαρξιστική προσέγγιση εγκολλώθηκε ένα διευρυμένο πλαίσιο κατανόησης γεφυρώνοντας ανισομερείς πτυχές της κοινωνίας. Πέρα από τις οικονομικο-πολιτικές μεταβλητές έριξε άπλετο φως σε ερωτήματα ιστορικά, πολιτισμικά και κοινωνικής ολοκλήρωσης. Τα προαναφερθέντα γνωστικά εγχειρήματα αποτέλεσαν ερέθισμα για την κατακόρυφη απογείωση της εμπειρικής αναζήτησης στις θεματικές ενότητες των πολιτικών επιστημών, της κοινωνιολογίας και της πολιτικής οικονομίας.

Σημαντικοί βαθμοί απόκλισης εμφανίστηκαν και ως προς τον τρόπο θέασης τριών θεμελιωδών διαστάσεων της κοινωνικής ζωής: την πολιτιστική, την πολιτική και την οικονομική¹⁰⁸. Η πλουραλιστική κατεύθυνση αναγνώρισε πρωταρχικό ρόλο στις επικρατούσες πολιτιστικές αξίες και πεποιθήσεις που διέπαν προσδιοριστικά τις αλληλεπιδράσεις των ατόμων. Τόσο η συγκρότηση όσο και η διεύρυνση κοινωνιών αντικρίστηκαν και τεκμηριώθηκαν με βάση τις απόψεις μεμονωμένων ατόμων κοινωνικοποιημένων και εμποτισμένων από μια αποχρώσα κουλτούρα. Η πολιτική διάσταση προσέλαβε περίοπτη θέση στο διοικητικό παράδειγμα που έθεσε ως επίκεντρο της έρευνας του τις σχέσεις εξουσίας που εκτυλίσσονταν ανάμεσα στα δίκτυα οργανώσεων και τα διευθυντικά τους επιτελεία. Τα ρυθμιστικά κέντρα-δομές κατανομής πυγμής συναρθρώθηκαν από σχετικά παγιωμένες συμμαχίες που αποσκοπούσαν στην οχύρωση και διαιώνιση της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων.

---

¹⁰⁸ Bowles, S. & Gintis, H. (1986), *Democracy & Capitalism*, New York: Basic Books, σ.23.

Πολιτιστικοί και οικονομικοί παράμετροι μελετήθηκαν μέσω των πόρων που βρίσκονταν στην κατοχή των κατεστημένων ελίτ. Σημειωτέο επίσης ότι, σε κρίσιμης σπουδαιότητας μεταβλητή ανάχθηκε η νομική εγκυρότητα που προσέδωσε ένα πέπλο νομιμοποίησης στον ισχύοντα κοινωνικό συσχετισμό. Με ανάλογο τρόπο, η ταξική αντίληψη μετατόπισε την προσοχή της στον οικονομικό τομέα με το αιτιολογικό ότι ο επικρατέστερος τρόπος παραγωγής κατόρθωσε να διεισδύσει σε κάθε πτυχή του κοινωνικού γίνεσθαι. Οργανώσεις και άτομα θεωρήθηκαν άμεσα συνυφασμένα με τις υλικές συνθήκες αναπαραγωγής. Ταυτόχρονα, οι πολιτικές και πολιτιστικές διαστάσεις διερμηνεύτηκαν από την επίδραση τους στη διάσωση και μετάλλαξη των ταξικών αναδράσεων και του δεσπόζοντος παραγωγικού μοντέλου.¹⁰⁹

Όπως όμως εύλογα θα αναρωτηθεί κανείς, για ποιο λόγο οι θεωρήσεις του πλουραλισμού, του ελιτισμού και της ταξικής σύγκρουσης καθιλώνουν την ερευνητική προσοχή μας και καθίστανται αντικείμενο κριτικής τεκμηρίωσης; Μια πρόχειρη απάντηση προσφέρεται αν αναλογιστούμε πως οι διαδοχικές αυτές κοσμοαντιλήψεις εκλογίκευσαν και πρότειναν μια ολοκληρωμένη ερμηνεία των πολιτικών πραγμάτων και του κόσμου γενικότερα. Ενθαρρύναν τη διερεύνηση ακανθωδών ζητημάτων και αποπειράθηκαν να διαλευκάνουν τι βρισκόταν πίσω από αυτά. Η εξηγητική τους εμβέλεια δεν περιορίστηκε μωπικά σε μια ορισμένη κουλτούρα ή κοινωνία αλλά μπορούσε κάλλιστα να βρει γόνιμο έδαφος σε οποιαδήποτε είδος δυτικής δημοκρατίας. Πολλές φορές παρατηρήθηκε το γεγονός οι εν λόγω μελετητές να μην διστάσουν να υπερκεράσουν τις διαχωριστικές γραμμές διάκρισης που ταξινομούσαν τις αναλυτικές τυπολογίες σε διαφοροποιημένα υποσύνολα. Κατέστη έτσι δυσκολότερο το έργο της σαφούς οριοθέτησης και διακριτής αποτίμησης των πολύμορφων θεωρητικών παραδειγμάτων. Δυσχεράνθηκε επίσης οποιαδήποτε φιλοδοξία αφοριστικής

---

¹⁰⁹ Westergaard, J. & Resler, H. (1975), *Class in a Capitalist Society: A Study of Contemporary Britain*, London: Heinemann, σ.92.

διάψευσης ενός απ' αυτών καθώς τα εννοιολογικά τους απαυγάσματα συμπλέκονταν ελικοειδώς και αξεδιάλυτα.

Παρόλα αυτά, το συνολικό συμπέρασμα που συνάχθηκε αγόγγυστα από μια σύντομη απόπειρα κατόπτευσης των εννοιολογικών διερευνήσεων που ανατέμνει η παρούσα εργασία, αρθρώθηκε γύρω από τη θέση πως καμιά διανοητική σχολή δεν επαρκούσε αυτοτελώς για να διερευνήσει με επάρκεια τη λαβυρινθώδη υφή των χαοτικών κυρίαρχων πολιτικών σχέσεων. Αν και οι κοινωνικές επιστήμες και η πολιτική ανάλυση φέραν όλα τα χαρακτηριστικά πολύ-θεωρητικών δραστηριοτήτων, η εναργής εννόηση θεμελιωδών συνεκφάνσεων απαιτούσε αυξημένη οξυδέρκεια και προσέκρουσε σε ολοένα νέο-αναδυόμενους φραγμούς. Η τάση αυτή επιδεινώθηκε από την έμφυτη έξη των ανθρώπων να αποδώσουν μονομερή έμφαση σε περιοριστικές εκδιπλώσεις των κοινωνικών φαινομένων, παραμελώντας άλλα, ουσιαστικά αλλά ήσσοнос γι' αυτούς σημασίας περιστατικά. Απουσίασε περίτρανα η ευρύτερη συγκατάνευση ως προς τα οφέλη που προέκυψαν από την αποδοχή μιας κηδεμονεύουσας κεντρικής δοξασίας. Αντικρίζοντας κανείς την πανσπερμία σημασιολογικών εκφορών θα ήταν προτιμότερο να επιλέξει αυτοβούλως το θεωρητικό εκείνο ρεύμα που εναρμονιζόταν πιστότερα με τις ιδεολογικές του προτιμήσεις και συνάδει με το αξιακό του πλέγμα. Εντούτοις, διαφάνηκε από τα προηγούμενα ότι μόνο μέσω μιας επικοινωνιακής συζήτησης με το πλεόνασμα εννοιολογικών προσλήψεων που θίχτηκαν θα ήταν ικανός κάποιος να αποκρυσταλλώσει σφαιρικότερη αντίληψη της υλικής μας αντικειμενικότητας, σταχυολογώντας τις συνεισφορές εκείνες που θεωρούσε αξιότερες και πιο εναργείς διανοητικά.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Η αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τον κορπορατισμό

Το κορπορατιστικό πρότυπο ανάλυσης κατέλαβε μία ενδιάμεση βαθμίδα στην κλίμακα αξιολόγησης των ανταγωνιστικών συστημάτων διακυβέρνησης. Οι εμφανιζόμενοι ως εκφραστές του διατείνονται ότι συνθέτουν έναν τρίτο δρόμο, μια εναλλακτική προοδευτική επιλογή που δραπετεύει από τις παθολογίες τόσο του φιλελεύθερου πλουραλιστικού όσο και του Μαρξιστικού μοντέλου. Σηματοδοτεί μια εναλλακτική ρηξικέλευθη κοινωνιολογική προσέγγιση αφοσιωμένη στην ενδοσκόπηση της δημοκρατικής συμμετοχής στα πολιτικά τεκταινόμενα, τον τρόπο λειτουργίας του οικονομικού συστήματος, τη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικής και τη διαλεύκανση των σχέσεων εργοδοσίας-εργατών με στόχο την εξομάλυνση της κοινωνικής σύγκρουσης. Αναπτύχθηκε έτσι ένα οργανικό πλέγμα σχέσεων συμπεριφορικής αντιπροσώπευσης, ένας ιδεατός-τυπικός θεσμικός διακανονισμός που εγγυήθηκε τη διασύνδεση των εκπροσώπων της κοινωνίας πολιτών με τις διοικητικές δομές του σύγχρονου κράτους.

Το κορπορατιστικό σχέδιο σηματοδότησε ένα κοινωνικό όραμα κατάλληλο να λειτουργήσει ως αποτελεσματικό αντίδοτο στη σωρεία των δυσχερειών που συνάντησαν οι προοδευτικές βιομηχανικές χώρες ενώ παράλληλα κατόρθωσε να παραμείνει μακριά από την υιοθέτηση μέτρων γραφειοκρατικού και αυταρχικού προσανατολισμού αποκρούοντας την ταύτιση του με αυταρχικού τύπου καθεστώτα. Η αναζωπύρωση¹¹⁰ του θεωρητικού ενδιαφέροντος για το Κορπορατιστικό

---

¹¹⁰ Cawson, A. (1986), *Corporatism and Political Theory*, Oxford: Basil Blackwell Ltd, σ.1.

φαινόμενο είναι ενδεικτική της δυσaréσκειας των μελετητών με τα διαθέσιμα αναλυτικά εργαλεία και εκφράζει τη βαθιά συνειδητοποίηση της χρησιμότητας του στην προσπάθεια ερμηνείας της κοινωνικής πραγματικότητας. Τα προϋπάρχοντα αναλυτικά κοινωνικά προτάγματα που διατηρούσαν μεταπολεμικά τα θεωρητικά σκήπτρα αποδεικνύονταν ολοένα και περισσότερο αλυσιτελή ως εργαλεία ενδοσκόπησης των πολιτικών τεκταινομένων. Τόσο το φιλελεύθερο-δημοκρατικό όσο και το μαρξιστικό επικρίθηκαν σφοδρά από την κορπορατιστική φιλολογία ως άγονες τυπολογίες που είτε αγνοούσαν εσκεμμένα είτε υπερβάλλαν μυωπικά ουσιώδεις πλευρές της δυτικής πολιτικής εμπειρίας από τη λήξη του Δευτέρου Παγκόσμιου πολέμου και μετά. Το πλουραλιστικό μοντέλο στηρίχθηκε μονομερώς στην υπόθεση ότι οι άνθρωποι καθορίζουν αυτόβουλα τα συμφέροντα τους και έτσι θεωρείται αδύνατο να σφάλλουν στις επιλογές τους. Αυτή η θεώρηση όμως μοιάζει κάπως περιορισμένη μιας και αρνείται να προσδώσει ένα διακριτό ρόλο στα συμφέροντα των ομάδων σε σχέση με αυτά των μελών που τις απαρτίζουν. Επίσης αγνοεί προκλητικά την καθοριστική επίδραση του κράτους στη διαμόρφωση των αυτόνομων συμφερόντων.

Από την άλλη μεριά οι Μαρξιστικές προσεγγίσεις διατείνονται ότι η διαμόρφωση των συμφερόντων διεξάγεται σε μια ταξική κοινωνία που είναι καίρια επικαθοριζόμενη από τις εκάστοτε σχέσεις παραγωγής.¹¹¹ Το χάσμα ανάμεσα στο αντικειμενικό συμφέρον και τις πραγματικές επιλογές των εργατικών στρωμάτων αποδίδεται στην καθοριστική επίδραση της ιδεολογίας μέσω της οποίας ενσταλάζεται στους εργαζόμενους μία ψευδής συνείδηση των πραγματικών τους συμφερόντων. Οι απόψεις αυτές δέχθηκαν τα πυρά των ιδεολόγων του κορπορατισμού για την ανεπαρκή και μη σφαιρική τους κατόπτευση των δεδομένων της κοινωνικής μας ύπαρξης. Ακριβώς εδώ αναδεικνύεται η ζωτική προσφορά και σημασία της Κορπορατιστικής διαρρύθμισης η οποία εκφράζει μια

---

¹¹¹ Jessop P. (1983), “Accumulation Strategies, State Forms and Hegemonic Projects”, *Kapitalistate*, τ.10/11, σ.98.

σύνθεση των σημαντικότερων πτυχών τόσο της Πλουραλιστικής όσο και της Μαρξιστικής φιλολογίας. Κεντρικό χαρακτήρα λαμβάνει η διαδικασία της οργάνωσης. Οι βασικές κοινωνικές σχέσεις στο σύγχρονο καπιταλισμό απαντώνται στο εσωτερικό των ομάδων πίεσης. Οι μεγαλύτερες από αυτές ασκούν εξουσία μέσω μιας διεργασίας κοινωνικού εγκλεισμού (closure) λόγω της οποίας μεταλλάσσονται σε μονοπωλιακούς εκπροσώπους μιας συγκεκριμένης κατηγορίας λειτουργικών συμφερόντων. Εμπλέκονται σε μια διαδικασία διαπραγμάτευσης με το κράτος προκειμένου να συμμετάσχουν στη διαμόρφωση κομβικών πολιτικών επιλογών.

Η εκπροσώπηση τους ανατίθεται σε περιορισμένο αριθμό, υποχρεωτικών, μη-ανταγωνιστικών συνομαδώσεων ούτως ώστε κάθε επιμέρους κατηγορία συμφερόντων να αναπτύσσεται κάτω από την κυριαρχία μιας παντοδύναμης οργάνωσης που οι στρατηγικές της στοχεύσεις ελέγχονται από την κρατική διοίκηση. Σε αντάλλαγμα για την ένταξη τους στο μηχανισμό διακυβέρνησης υφίστανται ορισμένους περιορισμούς όσον αφορά την επιλογή ηγεσίας και κάποιο μετριασμό στο είδος των αιτημάτων που εκφράζονται από τα απλά μέλη. Το μόνιμο προσωπικό που στελεχώνει τις συνενώσεις διαθέτει μοναδικής σπουδαιότητας γνώσεις, εξειδικευμένες πληροφορίες και ιδιαίτερες δεξιότητες προκειμένου να εξασφαλίσει την ανετότερη επικοινωνία του με τους έμπειρους κρατικούς γραφειοκράτες. Βαθμιαία η δομική σύνθεση τους μεταβάλλεται ώστε να αντιγράφει με ζήλο τον ιεραρχικό χαρακτήρα της κρατικής μηχανής. Οι εκπρόσωποι των ομάδων μετατρέπονται έτσι σε τεχνικούς ειδήμονες σε ευρύ αριθμό θεμάτων που άπτονται πολλαπλών πτυχών της πολιτικής και οικονομικής μας ζωής.¹¹²

Το κορπορατιστικό τρίγωνο προβλήθηκε ως ο ιδανικός τρόπος διασφάλισης της κοινωνικής ισορροπίας. Μέσω του υπερτονισμού των οργανικών δεσμών που συνέδεαν τους κοινωνικούς εταίρους και υπό την άγρυπνη καθοδήγηση ενός

---

¹¹² Schmitter, P.C. (1981), "Interest intermediation and regime governability in contemporary Western Europe and Latin America", in Berger, S. (ed.) *Organizing Interests in Western Europe: Pluralism, Corporatism and the transformation of politics*, London: Sage, σ.312.

δραστήριου κράτους οι οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις εξασφάλιζαν την ταχεία προώθηση του εθνικού συμφέροντος. Μια θετική αντιμετώπιση των εργατικών ενώσεων ήρθε να υπερκεράσει παλιότερες αρνητικές προσλήψεις. Στην βιομηχανική χειρωνακτική εργασία αποδόθηκε ένας σταθερός ρόλος στην πολιτική διαδικασία και αντιλήψεις περί κοινωνικής δικαιοσύνης κέρδισαν γρήγορα έδαφος. Οι προηγούμενες πατερναλιστικού είδους πεποιθήσεις για τους εργαζόμενους που τους εξίσωναν με υποζύγια εξάντλησαν τη δυναμική τους. Σε σαφή διαχωρισμό ως προς την οριζόντια διεύρυνση και την ανταγωνιστική διεπίδραση που πρότασσε η πλουραλιστική έποψη, οι διανοητές του κορπορατισμού εξαίρουν την καθετοποιημένη διαστρωμάτωση και τη λειτουργική προσαρμογή ενός αλληλεξαρτώμενου όλου. Ταυτόχρονα με την καθολική έμφαση που δίνουν στη στρατηγική σύγκλιση των ομάδων και την αποφυγή ρήξης μεταξύ τους, αποφεύγουν να θίξουν επιστάμενα τις ταξικές έριδες και τη διχοτόμηση κέντρου-περιφέρειας που απασχολεί κατά κόρο τους μαρξιστές ερευνητές.¹¹³ Για τους θιασώτες του κορπορατιστικού διακυβεύματος αυτό που προέχει είναι η ενδεδλεχής διαπραγμάτευση του ρόλου που διαδραματίζουν οι οργανώσεις συμφερόντων σε αντίθεση με την πλουραλιστική εμμονή στις εξατομικευμένες βλέψεις ή τη μαρξιστική προσήλωση στη διαλεύκανση της έννοιας του αντικειμενικού ταξικού συμφέροντος. Για το κορπορατιστικό μοντέλο οι κρίσιμες σπουδαιότητας κοινωνικές ισορροπίες δε λαμβάνουν χώρα στο πεδίο των σχέσεων παραγωγής αλλά διενεργούνται μεταξύ των ομάδων και του κρατικού μηχανισμού.

Η σύμπτυξη παραγωγικών συσσωματώσεων δε συνιστά απλά πρόφαση για την απόκρυψη εκμεταλλευτικών σχέσεων κυριαρχίας όπως διατείνεται η μαρξιστική τάση ούτε αποτελεί ευθύγραμμους αγωγούς μεταβίβασης των αιτημάτων των μεμονωμένων πολιτών. Αντίθετα οι παραγωγικοί φορείς συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία διαμόρφωσης συμφερόντων και διαπραγματεύονται δυναμικά με τους κρατικούς παράγοντες επιτυγχάνοντας

---

¹¹³ Griffiths, R.T. (1977), *Government, Business and Labour in European Capitalism*, London: Europotentials Press, σ.107.

συμφωνίες δεσμευτικού χαρακτήρα όπου τα απλά μέλη οφείλουν να υπακούσουν πρόθυμα στα κελεύσματα της ηγεσίας. Είναι γεγονός πάντως ότι ευρεία γκάμα νέο-κορπορατιστών συγγραφέων διάκεινται φιλικά σε βασικές πτυχές του μαρξιστικού έργου επιχειρώντας ενίοτε να παραλλάξουν και να αναδιαμορφώσουν καίρια σημεία των τοποθετήσεων αυτών και να τα προσαρμόσουν στο δικό τους έργο. Για παράδειγμα, δεν είναι αμελητέος ο αριθμός των αναφορών τους στη χρησιμότητα των κορπορατιστικών διαρρυθμίσεων για την αναπαραγωγή της οικονομίας και τη διατήρηση των υφιστάμενων σχέσεων της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Η κοινωνική ολότητα απεικονίζεται ως απαρτιζόμενη από ετεροειδή συμφέροντα που όμως συνδιαλέγονται αρμονικά σε αντίστροφη σχέση με όσα πρεσβεύει η Μαρξιστική θεώρηση που υπερτονίζει την τελική αντιφατικότητα των κοινωνικών επιδιώξεων και την προτεραιότητα της ταξικής αντιπαράθεσης. Σε αντιδιαστολή με τους Μαρξιστές που αναγνωρίζουν πρωταρχικό ρόλο μόνο στις εργοδοτικές ενώσεις οι οπαδοί¹¹⁴ του κορπορατισμού εκθειάζουν την καθοριστική σημασία των εργατικών σωματείων στην πολιτική διεκυστίνδα και συχνά αναδεικνύονται σε συνδιαμορφωτές των επικρατούντων πολιτικών αποφάσεων. Η άσκηση και κατοχή εξουσίας δεν πηγάζει από την ευχέρεια ενός δρώντα να επιτύχει τις στοχεύσεις του παρά την αντίθετη βούληση των άλλων όπως πρεσβεύει η πλουραλιστική τάση. Ούτε εκφράζει αποκάλυπτα το κυρίαρχο πρότυπο σχέσεων παραγωγής όπως διατείνονται οι μαρξιστές. Τουναντίον, εμφωλεύει στο εσωτερικό των οργανώσεων. Διαχωρίζοντας τη θέση τους από τους οπαδούς του Μαρξ που διακηρύσσουν ανοιχτά πως η διάχυση της εξουσίας κατανέμεται σε τομείς που δεν απειλούν άμεσα τη διαδικασία συσσώρευσης οι κορπορατιστές υποστηρίζουν πως τεράστιος όγκος θεμάτων καθίσταται αντικείμενο συνομολόγησης ανάμεσα στους εταίρους και τον κρατικό παράγοντα. Πολιτικές που άπτονται του οικονομικού σχεδιασμού, επενδυτικές στρατηγικές, κοινωνικές και εισοδηματικές πρωτοβουλίες συζητούνται ενδελεχώς από τους εκπροσώπους της τριμερούς συνεννόησης.

---

¹¹⁴ Maier, C.S. (1981), "Fictitious bonds...of wealth and law", in Burger S. *Organizing Interests in Western Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, σ.48.

Αναφορικά με διερμηνεύσεις που πραγματεύονται τη σημασία της κρατικής υπόστασης κι εδώ η επίδραση της κορπορατιστικής προσέγγισης δεν είναι καθόλου αμελητέα. Οι πλουραλιστές αντιμετώπισαν την κρατική διακυβέρνηση ως ένα ουδέτερο μηχανισμό επωμισμένο με την προώθηση και διαφύλαξη του κοινού καλού. Στην πλουραλιστική κοσμοαντίληψη ο χώρος προέλευσης των ομαδικών αιτημάτων βρίσκεται μέσα στην ίδια την κοινωνία, η ιστορική αποστολή κάθε πολιτικού συνυφαίνεται με τη διαρκή διαμεσολάβηση του ανάμεσα σε επιμέρους διεκδικήσεις.

Οι προσκείμενοι στη μαρξιστική τάση από την άλλη τη θεωρούν ως μέσο εμπέδωσης της καπιταλιστικής επιβολής και απότοκο της ταξικής διαπάλης. Απεναντίας, πάγια θέση των υπέρμαχων του κορπορατισμού συνιστά η ανάδειξη σε πρώτο πλάνο¹¹⁵ του αυτόνομου χαρακτήρα του κρατικού συστήματος που επέχει θέση συνδιαμορφωτή στην εκπόνηση και εφαρμογή των πολιτικών αποφάσεων από κοινού με τις ετεροειδείς ομάδες συμφερόντων, θολώνοντας τα διαχωριστικά όρια ανάμεσα στη δημόσια και την ιδιωτική σφαίρα. Οι κάτοχοι των πολιτικών αξιωμάτων ενέχονται δυναμικά στη διαχείριση των σχέσεων των ομάδων με την πολιτική διαδικασία νομιμοποιώντας συχνά την αντιπροσώπευση τους. Η στοχαστική αμφισβήτηση του πλουραλιστικού μοντέλου εδράζεται σε τρεις διακριτές αξιολογικές τοποθετήσεις. Η πρώτη εστιάζεται στην υποτιθέμενη διαθεσιμότητα πολυάριθμων εθελοντικών ομάδων πίεσης που διαγκωνίζονται ευγενικά και επί ίσοις όροις για την εξεύρεση νέων μελών και ζωτικών πόρων καθώς και για την άσκηση επιρροής στις κυβερνητικές στρατηγικές. Για τους θιασώτες του κορπορατισμού, η ωραιοποιημένη αυτή απεικόνιση των πραγμάτων μοιάζει ουτοπική μιας και η συναγωνιστική άμιλλα δεν είναι καθολική αλλά περιορίζεται σε ένα στενό κύκλο ισχυρών συσσωματώσεων που δεν απαρτίζονται από μέλη που εντάσσονται οικειοθελώς στις τάξεις τους δεδομένου ότι η μη

---

¹¹⁵ Eckstein, H. (1960), *Pressure Group Politics*, London: Allen & Unwin, σ.81.

συμμετοχή τους σε αυτά συνεπάγεται αυτόχρονα τον κοινωνικό τους αποκλεισμό και το χαρακτηρισμό τους ως δευτεροκλασάτων πολιτών.

Ένα δεύτερο σημείο απόκλισης εκκινεί από τον πλουραλιστικό διαφορισμό ανάμεσα στη δημόσια και την ιδιωτική σφαίρα. Οι κορπορατιστές αμφισβητούν ριζικά την προηγούμενη παραδοχή αντιτείνοντας πως στις συνθήκες της σύγχρονης ζωής η διάκριση αυτή καταπατάται *αέναα*. Δεν είναι λίγες οι δημόσιες αρχές που παρεισδύουν στον ιδιωτικό τομέα προκειμένου να προωθήσουν τη δράση τους και να λάβουν μέρος στην πολιτική συμφερόντων.¹¹⁶ Την ίδια ώρα οι κάθε λογής συνενώσεις αποκτούν μια ημι-δημόσια υπόσταση λόγω της προνομιακής τους θέσης στη μορφοποίηση της φυσιογνωμίας των πολιτικών κατευθύνσεων αλλά και χάρη των αυξημένων αρμοδιοτήτων που τους έχουν παραχωρηθεί. Το τρίτο στοιχείο διχογνωμίας έγκειται στην εξέταση του κρατικού φαινομένου. Στην πραγματικότητα όπως τονίζουν οι κορπορατιστές το κράτος δεν αντιδρά παθητικά στις οποιεσδήποτε αξιώσεις των ομάδων ικανοποιώντας δουλικά τις ακόρεστες βουλήσεις τους.¹¹⁷ Διαδραματίζει έναν αξιοσημείωτο παρεμβατικό ρόλο στο σχηματισμό των ίδιων των ομάδων και των συμφερόντων τους μέσω της ικανότητας του να αδειοδοτεί την ύπαρξη τους καθώς και της δυνατότητας του να επιτρέπει την είσοδο τους στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων ή να τις μπλοκάρει αποκλείοντας τες εντελώς.

Η ενδελεχής διαπραγμάτευση του κορπορατισμού καταλαμβάνει μία περίοπτη θέση στον ακαδημαϊκό προβληματισμό και έχει εγείρει ευρεία γκάμα εννοιολογήσεων και αξόνων χρησιμοποίησης του όρου. Η ύπαρξη πολυμορφίας ερμηνευτικών σχημάτων συντέλεσε στην αθρόα εκδήλωση διχογνωμιών στο κορπορατιστικό στρατόπεδο ενώ βασικές θεωρητικές συνιστώσες της έννοιας έχουν αποτελέσει αντικείμενο σκληρής κριτικής από σωρεία επικριτών. Ένα

---

¹¹⁶ Lehmbbruch, G. (1983), "Interest Intermediation in Capitalist and Socialist Systems", in *International Political Science Review*, τ.4, σ.167.

¹¹⁷ Grant W. & Marsh, D. (1977), *The CBI*, London: Hodder & Stoughton, σ.23.

ευρύτατο φάσμα όρων έχει κατά καιρούς αποπειραθεί να καταγράψει τις σχέσεις κράτους ομάδων συμφερόντων και οι αναφορές σε αυτές κυμαίνονται από τη διάκριση ανάμεσα στον κρατικό και τον κοινωνικό, το φιλελεύθερο και τον αυταρχικό, τον αναδιανεμητικό και το συντηρητικό, το δημοκρατικό, τον υπόρρητο, το διαμεσολαβητικό και το νέο. Πλήθος μελετητών ερίζουν ως προς το βαθμό εξάπλωσης και έντασης του από χώρα σε χώρα ενώ άλλοι εστιάζουν το βλέμμα τους στο κατά πόσο η διάδοση της εμβέλειας του έχει εμφολωρήσει σε ευρύτερα πεδία αποφάσεων ή η εφαρμογή του έχει απλά περιοριστεί σε μικρότερης κλίμακας τομείς.

Η σε βάθος εννόηση του κορπορατιστικού προτύπου προβάλλει ως μια λεπτή και ανευθύγραμμη διαδικασία καθότι σημειώνεται σημαντική θεωρητική ασάφεια όσον αφορά το περιεχόμενο του συγκεκριμένου όρου.¹¹⁸ Έκδηλη είναι η αντιφατικότητα που ταλανίζει τις επίπονες και άοκνες προσπάθειες των μελετητών να καταπιαστούν με τη διαύγηση ενός τόσο σύνθετου και πολυπλόκαμου φαινομένου. Τι άραγε πραγματεύεται και ποιο είναι το αντικείμενο θεώρησης του; Πρόκειται για ένα καινοφανές ιδεολογικό ρεύμα εφάμιλλο σε διανοητική ευκρίνεια του φιλελευθερισμού ή του Μαρξισμού; Αποτελεί ένα είδος κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης που ευημερεί σε ετεροειδείς χώρες; Όπως και να έχει, ένα είναι βέβαιο, ότι η εννοιολογική ενασχόληση με το πολύχρωμο και συνάμα δαιδαλώδες αυτό ερευνητικό πεδίο συνιστά ένα πρόσφορο εργαλείο για την λεπτομερή κατανόηση πρωτόφαντων κοινωνικοοικονομικών πραγματικοτήτων. Η ανάδυση μιας ευρύτερης πολυμορφίας κορπορατιστικών θεωρήσεων συνέβαλλε καίρια τόσο στην εμβριθή μελέτη του πολιτικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων πολλών αναπτυσσόμενων εθνών όσο και στην αποκρυπτογράφηση της δημόσιας διακυβέρνησης των προηγμένων κρατών. Έδωσε επίσης ιδιαίτερη ώθηση στην ανάπτυξη του γνωστικού τομέα της συγκριτικής πολιτικής.

---

¹¹⁸ Wilson, Frank (1983), "Interest Groups and Politics in Western Europe: The Neo-Corporatist Approach", *Comparative Politics*, τ.16, σ.112.

Η έλλογη χρήση του κορπορατιστικού μοντέλου μας προμηθεύει με ένα λειτουργικό διανοητικό καλούπι προκειμένου να προχωρήσουμε στη διερεύνηση μιας πληθώρας ακανθωδών ζητημάτων που άπτονται των εργασιακών σχέσεων, της δυναμικής της κοινωνικής μεταλλαγής, την ομαλή διαχείριση του κράτους πρόνοιας και την αρμονική ενσωμάτωση των εκάστοτε ομάδων συμφερόντων σε αυτό.¹¹⁹ Οι πολυάριθμες θεωρητικές προσεγγίσεις του πολυσύνθετου αυτού όρου συνιστούν ένα ετερόκλητο ιδεολογικό συμπίλημα, αντί όμως να τις εξετάσουμε στο σύνολο τους θα ήταν προτιμότερο να απλοποιήσουμε κάπως τα πράγματα εστιάζοντας σε τέσσερις κυρίαρχες θεωρητικές τάσεις.

Η πρώτη πιο διαδεδομένη κορπορατιστική θεώρηση είναι αυτή που επικεντρώνεται στην οργάνωση και δομή των οικονομικο-πολιτικών συμφερόντων στην κοινωνία και τον αλληλο-συσχετισμό τους με την κρατική υπόσταση. Πρωταρχική στόχευση της φιλελεύθερης αυτής ενατένισης αποτέλεσε η διαφοροποίηση της από την πλουραλιστική έποψη. Πρεσβεύει μια εξέταση του κράτους και των κορπορατιστικών πρακτικών ως ταξικά ουδέτερων μηχανισμών διακυβέρνησης που αποσκοπούν στη βελτίωση της διαβίωσης όλων ανεξαιρέτως των μελών της κοινωνίας. Σημείο τομής με το πλουραλιστικό μοτίβο συνιστά ο τρόπος λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού. Ο τελευταίος αντί να συμπεριφέρεται ως ένας αμερόληπτος μεσολαβητής που επιχειρεί να συμβιβάσει τα αντικρουόμενα συμφέροντα διάφορων επιμέρους αυτόνομων ομάδων, τις αναγνωρίζει ρητά και τις ενσωματώνει επίσημα στις εκάστοτε πολιτικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων υπό ένα και μοναδικό όρο. Ότι αυτές θα αποδεχτούν αδιαμαρτύρητα την καθυπόταξη των προσωπικών επιδιώξεων των μελών τους στις γενικότερες εθνικές στοχεύσεις.

Η συστηματικότερη παρουσίαση του κορπορατιστικού μοντέλου σαν μορφή διαμεσολάβησης συμφερόντων έγινε από τον Schmitter. Κατά τα λεγόμενα του, ο κορπορατισμός συνιστά μορφή εκπροσώπησης συμφερόντων στην οποία οι

---

¹¹⁹ Therborn, G. (1987), "Does Corporatism Really Matter?" *Journal of Public Policy*, τ.7, σ.273.

ενότητες που την απαρτίζουν είναι οργανωμένες σε περιορισμένο αριθμό μοναδικών κατηγοριών, αναγκαστικών, ιεραρχικά δομημένων και λειτουργικά διαφοροποιημένων αναγνωρισμένων από το κράτος το οποίο διατηρεί συγκεκριμένους ελέγχους στην επιλογή των ηγεσιών και στην άρθρωση των αιτημάτων τους. Πρωταρχική στόχευση του Schmitter μέσω αυτής της εννοιολόγησης ήταν να παράσχει ένα σαφές εναλλακτικό του πλουραλισμού θεωρητικό μοντέλο διαμεσολάβησης κράτους και ομάδων συμφερόντων. Στη θέση της αριθμητικής πολλαπλότητας, της οριζόντιας επέκτασης και της ανταγωνιστικής διεπίδρασης ο νεο-κορπορατισμός πρόταξε τον ποσοτικό περιορισμό των ομάδων την κάθετη διαστρωμάτωση και τη συμπληρωματική τους διεπίδραση. Απεικονίζει τον κορπορατισμό ως σύστημα εφάμιλλο σε διανοητική ισχύ δύο άλλων ιδεολογικών ρευμάτων του συνδικαλισμού και του πλουραλισμού που ευδοκίμει σε εποχές οξυμμένης εσωτερικής αστάθειας και φρενήρους κοινωνικής αναδιάρθρωσης.¹²⁰

Μία συμπληρωματική διανοητική πρόταση στρέφει το αναλυτικό της ενδιαφέρον στη θεσμική όψη του φαινομένου. Οριοθετεί το νεο-κορπορατισμό ως ένα διακριτό τρόπο διαμόρφωσης σύγχρονης πολιτικής. Σύμφωνα με τους μελετητές της τάσης αυτής η καθιέρωση της εισοδηματικής πολιτικής και η ανάπτυξη των βιομηχανικών σχέσεων μεταπολεμικά στηρίχτηκαν στην ενσωμάτωση της οργανωμένης εργασίας στη διαδικασία λήψης κρίσιμων αποφάσεων. Αντί να εμπιστευτούν τη διαδικασία της ανάπτυξης στην αυτορρύθμιση της αγοράς πολλές Ευρωπαϊκές κυβερνήσεις προτίμησαν να διαπραγματευτούν απευθείας με τους κοινωνικούς εταίρους. Η θεωρητική αυτή τάση τονίζει τον υψηλό βαθμό συνεργασίας όχι μόνο μεταξύ κράτους και κοινωνικών φορέων αλλά και στις τάξεις αυτών καθαυτών των οργανωμένων ομάδων στην πιστή εφαρμογή των δημόσιων πολιτικών. Ο κορπορατισμός συνιστά ένα θεσμοποιημένο πρότυπο διαμόρφωσης πολιτικής όπου οι μεγάλες οργανώσεις συμφερόντων αναζητούν κοινωνικές συμμαχίες τόσο μεταξύ τους όσο και με τις

---

¹²⁰ Schmitter, P. (1974), "Still the century of Corporatism?" *Review of Politics*, τ.36, σ.97.

δημόσιες αρχές για τον αξιωματικό επιμερισμό των αξιών και την υλοποίηση των πολιτικών αυτών. Ο Lehmbruch¹²¹ κύριος εκφραστής της σχολής αυτής εστιάζει σε δύο κεντρικά της γνωρίσματα. Ιδιαίτερη έμφαση στην οικονομική σφαίρα και ειδικότερα στα πεδία της νομισματικής σταθερότητας, της εισοδηματικής πολιτικής, του ισοζυγίου πληρωμών και των εργασιακών σχέσεων. Παράλληλη εστίαση σε δύο κατηγορίες συσσωματώσεων, τους εργοδότες και τα συνδικάτα.

Μια δεύτερη θεωρητική επεξεργασία εκκινεί από διαφορετική αφετηρία. Προτάσσει ως καταλληλότερη την υιοθέτηση μιας ταξικής-θεωρητικής στη θέση της ενασχόλησης που πραγματεύεται τις ομάδες πίεσης. Οι Μαρξιστικές νέο-κορπορατιστικές θεωρήσεις τονίζουν τον ανισομερή, ταξικό χαρακτήρα του σύγχρονου κράτους. Γι' αυτούς οι νέο-κορπορατιστικές πολιτικές εξυπηρετούν με τον πλέον ορατό τρόπο τις κυρίαρχες αστικές κοινωνικές και οικονομικές δομές. Αντιτάσσονται στον φιλελεύθερο νέο-κορπορατισμό χαρακτηρίζοντας τον ως μονομερή και ελαττωματικό μιας και ατενίζει την κοινωνική πραγματικότητα ιδεολογικά και όχι ως εγγενής δομική οντότητα προκύπτουσα από ένα στρεβλό κρατικό παρεμβατισμό που προσπαθεί εναγωνίως να διασφαλίσει την απρόσκοπτη ροή της καπιταλιστικής συσσώρευσης¹²² και την ενδυνάμωση του χρηματοοικονομικού συστήματος.

Επικρίνουν με δριμύτητα τους φιλελεύθερους μελετητές του κορπορατισμού για το γεγονός ότι αποτιμούν την εξέλιξη όλων των συσσωματώσεων και ξεχνούν να εστιάζουν αποκλειστικά σε αυτές που σχετίζονται άμεσα με τις βιομηχανικές σχέσεις και την ευρύτερη οικονομία. Σημειώνουν ότι η νέο-κορπορατιστική πρόσληψη δεν πρέπει να αποτελεί ένα ευρείας κλίμακας καθολικό φαινόμενο που εκτοπίζει από το πολιτικό προσκήνιο την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση, τη γραφειοκρατική διαχείριση και τον ακτιβισμό των ομάδων αλλά

---

¹²¹ Lehmbruch, G. (1979), "Liberal Corporatism and Party Government", in Schmitter, P. & Lehmbruch, G. *Trends towards Corporate Intermediation*, London: Sage, σ.150.

¹²² Heisler, M. O. (1979), "Corporate Pluralism Revisited: Where is the Theory?" *Scandinavian Political Studies*, τ.2, σ.283.

συνυπάρχει αρμονικά με αυτά. Η προβληματική τους άλλοτε περιστρέφεται γύρω από τη διάρθρωση της βιομηχανικής παραγωγής άλλοτε ενστερνίζεται μια κατά βάση πολιτική οπτική θέαση ενώ συχνά προσανατολίζεται σε μια καυστικότερη κριτική των δομικών συστατικών του κοινωνικού οικοδομήματος. Οι κορπορατιστικοί μηχανισμοί συνεργασίας αντιμετωπίζονται ως κάτι εφήμερο, ενδημικό κυρίως σε περιόδους ανάσχεσης της συσσώρευσης κεφαλαίου. Υπό τέτοιες συνθήκες, τα εργατικά στρώματα δυσανασχετούν και εξεγείρονται, κατά συνέπεια το κράτος οφείλει παρεμβαίνοντας να διασφαλίσει την εύρυθμη λειτουργία του πολιτεύματος. Δίνει το περίγραμμα τριών διαδοχικών ιστορικών σταδίων κορπορατιστικής ανάπτυξης άρρηκτα συνυφασμένων με εισοδηματικές πολιτικές και άλλα συναφή βιομηχανικά ζητήματα.

Αρχικά εντοπίζεται ένας οικειοθελής κορπορατισμός κατά τη διάρκεια του οποίου τα συνδικάτα αναδεικνύονται σε συμπαγείς οργανώσεις. Ακολουθεί η δεύτερη φάση του διοικητικού κορπορατισμού όπου η κρατική υπόσταση μετέχει πια ενεργά στην οικονομική δραστηριότητα, ενώ στον τρίτο και τελευταίο κύκλο διαδραματίζει ένα ρυθμιστικό και καίριο ρόλο στην παραγωγική διαδικασία. Συνάμα οι συνδικαλιστικές ενώσεις γίνονται περισσότερο διαλλακτικές και ανάγονται σε ισότιμους κοινωνικούς συνομιλητές. Σε παρόμοιο ύφος ο Panitch διαπιστώνει ότι ο τριμερής διακανονισμός αποτελεί αναμφίλεκτο απαύγασμα της αδυναμίας του αγοραίου παραδείγματος να εξασφαλίσει την απρόσκοπτη παραγωγή πρωτογενούς πλεονάσματος, συνεπιφέροντας την πύκνωση της εργατικής συνοχής και το δυνάμωμα της συνειδητότητας της.¹²³ Η καθιέρωση του ισοδυναμεί με μια απέλπιδα πρωτοβουλία από την πλευρά της άρχουσας τάξης στην κατεύθυνση της διαφύλαξης της πρωτοκαθεδρίας της υποβοηθούμενη από ένα εκμεταλλευτικό, αρπαχτικό κράτος. Σύμφωνα με το θεωρητικό αυτό, το μέλλον μιας τέτοιας προσπάθειας διευθέτησης φαντάζει αβέβαιο μιας και αργά ή γρήγορα το συνδικαλιστικό κίνημα θα οδηγηθεί στο περιθώριο και η εξισορρόπηση των κοινωνικών θέσεων θα δώσει τη θέση της σε έναν ωμό απολυταρχισμό. Για τους

---

¹²³ Panitch, L. (1980), "Theorizations of Corporatism", *British Journal of Sociology*, τ.31, σ.171.

Beer και Shonfield καθίσταται οφθαλμοφανές ότι η μετάβαση στο κορπορατιστικό στάδιο της πολιτικής διεργασίας διεξάγεται μέσω ιδεολογικών συγκλίσεων ρεαλιστικού χαρακτήρα και υπό συνθήκες συναινετικής αναγνώρισης της σπουδαιότητας των λειτουργικά οργανωμένων συμφερόντων μέσα σε μια αναπροσαρμοσμένη δομή διεπίδρασης τους με την κυρίαρχη πολιτική εξουσία και τη δημόσια διοίκηση.¹²⁴

Σταδιακά η φυσιογνωμία των εργασιακών σχέσεων αποκτά ένα πιο συγκεντροποιημένο χαρακτήρα που βοηθά στην αναχαίτιση των εσωτερικών ή γεωγραφικών διαφοροποιήσεων και επιβάλλει ένα πρότυπο αποτελεσματικής και ειλικρινούς συνδιαλλαγής σε επίπεδο κορυφής ανάμεσα στους κοινωνικούς εταίρους αλλά και στη σχέση τους με το κράτος. Σε μια ύστατη απόπειρα να αποφευχθούν οι διαλυτικές τάσεις που αποσταθεροποιούν τη διαίωνιση του συστήματος είναι απαραίτητο να καθιερωθεί η υποχρέωση των οργανωμένων συμφερόντων να συγκροτούν και να προβάλλουν τις αξιώσεις τους μέσα από ελεγχόμενες δομές εσωτερικής διαπραγμάτευσης που θα απέχουν πόρρω των φυγόκεντρων λογικών που πυροδοτούν οι εξωτερικές πιέσεις και διαβουλεύσεις. Σε θεμελιώδη συνθήκη για τη διάπλαση κορπορατιστικών δομών συνεννόησης ανάγεται ο στενός συνδυασμός της δυνατότητας του κράτους να συνδιαλέγεται με συνδικαλιστικές οργανώσεις, που κατέχουν το μονοπώλιο εκπροσώπησης, με τη δυνατότητα των δεύτερων να επιδρούν με συναινετική διαπραγμάτευση στη χάραξη της οικονομικής πορείας ενός τόπου. Υπό το πλαίσιο αυτό τα συνδικάτα αναγορεύονται σε θεσμικά όργανα με δημόσιο status ικανά να μετατρέψουν προς όφελος τους τα αποτελέσματα της διαδικασίας της αγοράς.

Ο κοινωνικός κορπορατισμός δεν φιλοδοξούσε να υποκαταστήσει το κομματικό μοντέλο αλλά επιχείρησε να συμβιώσει μαζί του στο φως της λειτουργικής εξειδίκευσης του ευρύτερου πολιτικού εποικοδομήματος σε ad hoc υποσυστήματα. Σε καμία περίπτωση δεν υποσκέλιζε την αποτελεσματικότητα της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης, την εξέλιξη της γραφειοκρατικής διοίκησης ή

---

¹²⁴ Beer, S. (1965), *British Politics in the Collectivist Age*, New York: Knopf, σ.178.

την αυτορρύθμιση των οργανωμένων λόμπι αλλά επιβίωσε δίπλα τους και συνυπήρξε αρμονικά μαζί τους.¹²⁵ Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Lehmbruch η κορπορατιστική εμπλοκή των ομάδων δεν μπορεί να αξιολογηθεί επαρκώς χωρίς τη συμμετοχή τους σε στη διαδικασία διακυβέρνησης και την ανεμπόδιστη συνεργασία τους στον αξιωματικό επιμερισμό και την εφαρμογή των διαμορφωμένων πολιτικών. Οι εκάστοτε κοινωνικοί φορείς με τη διείσδυση τους σε νευραλγικά κυβερνητικά πόστα εμποτίζονται από πνεύμα συλλογικής συνείδησης και αποσκοπούν στην προώθηση του κοινού οφέλους όλων των πλευρών προτείνοντας λυσιτελείς λύσεις που γίνονται κοινά αποδεκτές.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται κι όσοι εννοιοδοτούν τις τριμερείς διαπραγματεύσεις ως ένα αγωνιώδες εγχείρημα του καπιταλιστικού μοντέλου να εξομαλύνει τις εγγενείς τριβές και να καταπολεμήσει τις αποσχιστικές τάσεις αποκαθιστώντας την ισορροπία της σωρευτικής διαδικασίας. Η αποστολή του κράτους ως φορέα του ιδιωτικού κεφαλαίου αποκρύπτεται έντεχνα και οι κάτοχοι του εμπορεύματος της εργατικής δύναμης παγιδεύονται σε ένα επικίνδυνο παιχνίδι όπου η συγκατάβαση τους αποτελεί όρο εκ των ουκ άνευ για την αναπαραγωγή του αγοραίου δικτύου. Η στάση των Paul και Winkler μοιάζει αρχικά κάπως απαισιόδοξη μιας και γι' αυτούς ο κορπορατισμός εκφράζει ένα είδος φασισμού με ανθρώπινο πρόσωπο. Ατενίζουν την νεο-κορπορατιστική διευθέτηση της κοινωνικής πραγματικότητας ως ένα στέρεα εδραιωμένο σχέδιο αποτελεσματικής επίλυσης χρόνιων και δυσεπίλυτων εγγενών δυσλειτουργιών. Κατά τον Winkler ο κορπορατισμός αντιπροσωπεύει ένα αυτοτελές πρότυπο οργάνωσης της οικονομίας μέσω του οποίου το κράτος καθοδηγεί και ελέγχει τις ιδιωτικές επιχειρήσεις σύμφωνα με τέσσερις οργανωτικές αρχές: α) της ενότητας, β) της τάξης, γ) του εθνικισμού και δ) της επιτυχίας.

---

¹²⁵ Heisler, M.O. (1974), *Politics in Europe*, New York: David McKay Company Ltd, σ.57.

Η έννοια της ενότητας υποδηλώνει την καθολική αναπλήρωση του ανταγωνισμού από μία λογική συλλογικής δράσης των εταίρων καθώς και την απάμβλυνση των οποιωνδήποτε ταξικών διαχωρισμών και το μετριασμό της βιομηχανικής σύγκρουσης. Η εγκαθίδρυση της τάξης αποσκοπεί στην ριζική εξάλειψη κρουσμάτων αναρχίας της αγοράς και την καθιέρωση ενός συναινετικού σχεδίου δράσης ανάμεσα στους δύο φορείς (εργασία και κεφάλαιο) και στη σφυρηλάτηση σταθερών δομών σε όλα τα κοινωνικά πεδία. Η αρχή του εθνικισμού συνεπάγεται κοινή αφοσίωση σε πανθομολογούμενες εθνικές προτεραιότητες και ενίσχυση του αισθήματος ταύτισης με την ομάδα. Τέλος, ο παράγοντας της επιτυχίας¹²⁶ προϋποθέτει αποφασιστική προσήλωση σε σταθερές στοχεύσεις παρακάμπτοντας τυχόν ηθικούς φραγμούς και παραδοσιακές δοξασίες. Καθοριστικό γνώρισμα του προτύπου αυτού ειδικά σε περιόδους κρίσης, είναι ο βαθμός παρέμβασης του σύγχρονου κράτους στην οικονομική ζωή και η προοδευτική μετάβαση του από υποστηρικτικό σε δυναμικό και παρεμβατικό παράγοντα διαμορφωτικό του κοινωνικού γίγνεσθαι. Ο κρατικός φορέας καθίσταται πρωταγωνιστικός ρυθμιστής των επενδυτικών πρωτοβουλιών, αυστηρός ελεγκτής των τιμών και της προμήθειας χρήματος, πρόθυμος χορηγός τεχνολογικών καινοτομιών και εξαγωγικών προσπαθειών και ένθερμος προαγωγός ανταγωνιστικότητας.

Τέταρτον, σημαντική μερίδα δοκιμίων και άρθρων κάνουν μνεία στο νέο-κορπορατιστικό μοτίβο μόνο όταν αναπτύσσουν μια σειρά επιχειρημάτων για συγκεκριμένες πτυχές του πολιτικού μικρόκοσμου και ενδιαφέρονται για πιο επιμεριστικές κέντρα της οικονομικής ζωής. Ειδικότερα στην αξιολόγηση τοπικών θεμάτων ή αναφορικά με ένα τομέα, υπηρεσία ή δραστηριότητα. Στη μεγάλη τους πλειοψηφία οι θεωρητικοί του νεο-κορπορατισμού εστιάζουν στο μακρό-επίπεδο δηλαδή στις εθνικές τριμερείς διαβουλεύσεις μεταξύ των κοινωνικών συνομιλητών (εργοδοσία-μισθωτοί) και του κράτους. Ωστόσο γίνεται ολοένα και περισσότερο

---

¹²⁶ Winkler, J.T. (1977), "The Corporate Economy: Theory and Administration" in Scase, R. *Industrial Society: Class, Cleavage and Control*, London: Allen &Unwin, σ.47.

διακριτή μια τάση διαχωρισμού της έννοιας στο μέσο (βιομηχανικός τομέας) ή ακόμη και στο μικρό (εταιρικό) επίπεδο. Η συγκεκριμένη προσέγγιση ερμηνεύει τις νεο-κορπορατιστικές εξελίξεις ως μια απόπειρα αποκέντρωσης που υποκαθιστά τη διείσδυση κυβερνητικών λειτουργιών σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές. Εστίασε στη λήψη αποφάσεων σε μεμονωμένες παραγωγικές μονάδες και επιμέρους εισοδηματικές πολιτικές. Προσπάθησαν να μελετήσουν διεξοδικότερα ειδικά πεδία ταξικής πάλης προκειμένου να εξακριβώσουν την ιδιοσυστασία των ομάδων που εμπλέκονται σε αυτά και τη μεταμόρφωση τους από θέμα σε θέμα.

Σύμφωνα με αυτή τη διατύπωση η κυβερνητική εξουσία μεταβιβάζει ένα σημαντικό μέρος των διαδικασιών διαμόρφωσης και εφαρμογής των δημόσιων πολιτικών σε αυτόνομα τοπικά συμβούλια και υπηρεσίες. Τέτοιας μορφής επισκοπήσεις συναγάγουν την αναγκαιότητα τους από το επιχείρημα ότι συνιστά φανερά ασφαλέστερη επιλογή να ασχολείται κανείς με λεπτότερες επιμέρους θεσμικές ή οικονομικές δομές από το να επιδιώκει να παρουσιάσει μια σφαιρικότερη ολιστική διάγνωση των κοινωνικών πεπραγμένων.¹²⁷ Συνοψίζοντας λοιπόν τη σύντομη αναδρομή μας στη διαχρονική πορεία του κοινωνικού κορπορατιστικού μοτίβου θα ήταν προσφορότερο αν εστιάζαμε σε τρία ειδοποιά του στοιχεία που σημάδεψαν ανεξίτηλα την εξελικτική του τροχιά.

Πρώτον, στρέφεται κυρίως στην υιοθέτηση εθελοντικών προτύπων εξασφάλισης της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Οι διάφοροι κοινωνικοί συνομιλητές αποδέχονται εγκάρδια την εμβάθυνση των ριζών της κοινωνικής συνεργασίας, συμβιβασμού και αμοιβαίων παραχωρήσεων για την επίτευξη συμφωνίας καθώς και την πλήρη συμμόρφωση τους με τα συμφωνηθέντα. Η παρουσία ισχυρών, ανεξάρτητων από κάθε είδους πολιτική εξάρτηση και αντιπροσωπευτικών οργανώσεων εργαζομένων και εργοδοτών που πασχίζουν φιλότιμα για την ανάληψη δεσμευτικών υποχρεώσεων σε εθνικό επίπεδο και για την πιστή εκτέλεση των συμφωνηθέντων αποτελεί απαραίτητο όρο για την επιτυχία της πολυμερούς

---

¹²⁷ Katzenstein, P.J. (1984), *Corporatism and Change*, London: Cornell University Press, σ.173.

συνεννόησης.¹²⁸ Δεύτερον, στη νεο-κορπορατιστική προσέγγιση το κρατικό φαινόμενο ανακτά την ευρεία ερμηνευτική του σημασία που του αρνήθηκε ο πλουραλισμός και μεταμορφώνεται σε ενεργητικό υποκείμενο πρωταρχικής σημασίας τόσο για τη διαμόρφωση των αποφάσεων όσο και για την εσωτερική δόμηση των ομάδων συμφερόντων. Την ίδια ώρα όμως η βιωσιμότητα του εξαρτάται άμεσα από την ειρηνική συμβίωση και αλληλο-υποστήριξη των κορπορατιστικών συσσωματώσεων μεταξύ τους που με τη μορφή σταθερών σχέσεων συναλλαγής συνιστά βασική προϋπόθεση για την αποτελεσματικότητα της κρατικής παρέμβασης.

Τρίτον, γινόταν ολοένα και πιο διάχυτη η πεποίθηση πως οι κορπορατιστικές διευθετήσεις σηματοδοτούσαν την εμφάνιση ενός παράγοντα προσιδιάζοντα στη φύση των ανεπτυγμένων εκβιομηχανισμένων κοινωνιών όπου η ραγδαία εξάπλωση καινοφανών ιδεολογικών ρευμάτων δεν ταυτιζόταν πλέον με μια δυνητική απειλή για την πολιτική σταθερότητα. Σε αδρές γραμμές φαντάζει έλλογη η συναγωγή του συμπεράσματος πως η συνεισφορά της φιλελεύθερης εκδοχής της θεωρίας του κοινωνικού κορπορατισμού εκκινεί από τη σημαντική ώθηση που έδωσε στη ρηξικέλευθη αναζήτηση ενός τρίτου, ενδιάμεσου δρόμου ανάμεσα στα προτάγματα που πρόσφερε ο καπιταλισμός και ο σοσιαλισμός. Με αυτό τον τρόπο, κράτος και κοινωνία συναγελάζονταν αρμονικά και η σχέση τους διαπνεόταν από μια συγκολλητική ηθικότητα εξυπηρετώντας μη ηδονιστικά προτάγματα. Ο κρατικός μοχλός στήριζε την επιτυχία του στην διάχυση συμμαχικών δράσεων όπου η αρωγή των συμπαγέστερων ομάδων εξασφαλιζόνταν μέσω σημαντικών παραχωρήσεων εκ μέρους του.¹²⁹ Σε αυτό το πλαίσιο η πορεία του κορπορατιστικού πειράματος μοιάζει συνώνυμη όχι ενός μεγαλοπρεπούς πολιτικού σχεδίου αλλά ενός εργαλείου τακτικών πρωτοβουλιών με απώτερη

---

¹²⁸ Crouch, C. & Streeck, W. (2006), *The Diversity of Democracy*, Cheltenham: Edward Elgar, σ.53.

¹²⁹ Banting, K. (1986), *The State and Economic Interests*, Toronto: University of Toronto Press. σ.8.

σκόπευση τη διευκόλυνση μιας αμφίδρομης συνδιαλλαγής μεταξύ των συλλογικών παραγόντων των ομάδων εκπροσώπησης και των κρατικών αρχών.

Οι τελευταίες στερούνται επαρκείς εξουσίες ώστε να υπαγορεύσουν μονομερώς την υιοθέτηση πολιτικών και να επιβάλλουν πατερναλιστικά την πιστή εφαρμογή τους. Συνάμα όμως διαθέτουν σημαντικά αποθέματα ισχύος ώστε να διατηρήσουν την ανεξάρτησή τους από τις απαιτήσεις των ομάδων και να γλιτώσουν την αποικιοποίηση τους από αυτές. Στο έργο του Ionesco δεσπόζει η αντίληψη πως ορατό παρακολούθημα της εκδήλωσης της βιομηχανικής-τεχνολογικής επανάστασης είναι η ενίσχυση της δύναμης και η διεύρυνση των δικαιωμάτων των συντεχνιακών οντοτήτων σε βαθμό ώστε η θέληση τους να έχει αναχθεί σε κινητήρια ωθητική συνιστώσα του ευρύτερου κοινωνικού σχηματισμού. Σαν αποτέλεσμα, πασχίζοντας εναγωνίως να αποσείσουν την επαπειλούμενη γενίκευση της χαοτικής απραξίας οι κυβερνήσεις αναγκάζονται εκ των πραγμάτων να απωλέσουν την μονοπώληση της άσκησης πολιτικής και να επιδιώξουν πλατύτερες συνεργασίες και σύναψη συμβολαίων με τις νέο-εμφανιζόμενες συνενώσεις σε μια ύστατη προσπάθεια να εμπεδωθεί η κοινωνική ειρήνη στις σύγχρονες ταραχώδεις περιστάσεις. Με τη σειρά τους οι φορείς των εργαζομένων και των εργοδοτών βγήκαν σαφώς κερδισμένοι από την ανάμιξη και ενσωμάτωση τους στο κορπορατιστικό παιχνίδι.¹³⁰ Η αποδοχή τους ως ισότιμων μελών στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων τους προσέδωσε απaráμιλλο κύρος στα μάτια των κρατικών ιθυνόντων και ισχυροποίησε τη συνοχή τους καθιστώντας απαγορευτική την απόσχιση απλών μελών μιας και κατέχουν πια ένα νομικά επικυρωμένο μονοπώλιο εκπροσώπησης.

---

¹³⁰ Ionescu, G. (1975), *Centripetal Politics*, London: Hart-Davis, Macgibbon, σ.9.

Διαχρονική ιχνηλάτηση της εξάπλωσης των δύο διακριτών ειδών κορπορατισμού

Σύμφωνα με τον ιστορικό μελετητή Birnbaum η πλειονότητα των Κορπορατιστικών αναλύσεων υστερούν λόγω του αφηρημένου και ολιστικού τους χαρακτήρα.¹³¹ Η βιομηχανική πραγματικότητα αντιμετωπίζεται εξισωτικά με αποτέλεσμα να οδηγούμαστε σχεδόν πάντοτε σε συναφή συμπεράσματα. Μόνο η υιοθέτηση μεθόδων ιστορικής κοινωνιολογικής εξέτασης δύναται να συσχετίσει την κάθε υπο-περίπτωση με την συγκεκριμένη ιστορική τροχιά που διένυσε μια χώρα όπως για παράδειγμα η κρίση της φεουδαρχίας. Η ενδελεχής εμβάθυνση σε ζητήματα πολιτικής ιστορίας προσφέρει μια μοναδική βάση κατόπτευσης των επιμέρους κοινωνικο-οικονομικών δομών της κάθε μεμονωμένης επικράτειας. Η περιοδολόγηση της ιστορικής εμφάνισης του κορπορατισμού διευκολύνει κατά πολύ την προσπάθεια κατανόησης των βαθύτερων ριζών που προκάλεσαν την ανάδυση του και βοηθά να ανιχνεύσουμε τις πραγματικές αιτίες για την ευρύτερη διάδοση του. Τα ίχνη του εντοπίζονται σε ένα ευρύ φάσμα παραδοσιακών κοινωνικών σχηματισμών που αποδίδουν πρωταρχική σημασία στην αλληλεγγύη και την ομαδική ταύτιση καθώς και στην ενδυνάμωση των κοινοτικών δεσμών ανάμεσα στα μέλη τους. Σε αυτή την κατηγορία υπάγονται οι Αφρικανικές εθνότητες και φυλές, η έμφαση στους κοινοτικούς δεσμούς των κομφουκιανών κοινοτήτων της ανατολικής και νότιας Ασίας και η μουσουλμανική αλληλόδραση κυβερνώντων και κυβερνωμένων που εδράζεται στο κοράνι. Ο παραδοσιακός

---

¹³¹ Birnbaum, P. (1982b), “The State Versus Corporatism”, *Politics and Society*, τ.11, σ.477-501.

κορπορατισμός αναφέρεται στις στοιχειώδεις ιστορικές ομάδες απλών μελών που συναπαρτίζουν κάθε πρωτόγονη κοινοτική σχέση.¹³² Αυτές βέβαια συναρτώνται άμεσα και παραλλάσσονται ανάλογα με το πολιτιστικό υπόβαθρο της κάθε περιοχής. Οι βασικότερες ωστόσο μονάδες αναφοράς απαρτίζονται από την εκτεταμένη οικογένεια, τη φατρία, τη φυλή, τη θρησκευτική ενορία, την κάστα κ.α.

Την περίοδο του Μεσαίωνα συναντάμε ευρέως διαδεδομένα, αρκετά στοιχειώδη χαρακτηριστικά της κορπορατιστικής φιλοσοφίας. Για παράδειγμα, η ιδέα ότι η ιδιοκτησία επιτελεί ένα καθοριστικό έργο που μπορεί να αξιοποιηθεί για το καλό όλων καθώς και η εκκολαπτόμενη θεωρία μιας κρατικά προσδιοριζόμενης δικαιότερης κλίμακας τιμών κι ενός πιο ισομερούς μισθολογίου. Επίσης καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα η αντίληψη μιας κοινωνίας διατεταγμένης σε φυσικές συντεχνιακές μονάδες. Αυτή είχε τις ρίζες της σε επικρατούσες Χριστιανικές δοξασίες που πρέσβευαν ότι οι σχέσεις αγοραστή –πωλητή, εργαζόμενου-εργοδότη διέπονταν όχι από ανταγωνιστικές έριδες ή τις απρόσωπες διαδικασίες του μηχανισμού της αγοράς αλλά και τις Χριστιανικές έννοιες της αδελφότητας και ομοψυχίας. Στην πεφωτισμένη Δύση η ανάδυση ιστορικών κορπορατιστικών θεσμών αποτέλεσε από νωρίς μια γενικευμένη διαδικασία. Τρανή απόδειξη προσφέρει η ταχύρρυθμη διάδοση των ομάδων γειτνίασης, της αριστοκρατίας, των επαγγελματικών ενώσεων, πανεπιστημιακών και χριστιανικών αδελφοτήτων οι οποίες καθιερώθηκαν ευρέως την Μεσαιωνική εποχή¹³³.

Η πρωτοφανής οικονομική άνθηση που σημειώθηκε συνεπέφερε την αποκρυστάλλωση νέων γεωγραφικών συσσωματώσεων (κωμοπόλεις). Ταυτόχρονα, δημιουργήθηκαν στρατιωτικά τάγματα και νεοπαγείς συντεχνιακές οργανώσεις απαρτιζόμενες από τεχνίτες και εμπόρους οι οποίες αποδύθηκαν σε ένα επίμονο και αδιάλειπτο αγώνα για την κατοχύρωση της αυτονομίας τους από τον

---

¹³² Jepperson, R. L. (March 2002), “Political Modernities: Disentangling Two Underlying Dimensions of Institutional Differentiation”, *Sociological Theory*, τ.20, No.1, σ.61-85.

¹³³ Bowen, R.H. (1947), *German Theories of the Corporative State*, New York: Whittlesey House, σ.51.

κυβερνητικό έλεγχο. Φέροντας τη σφραγίδα του νόμου αναγορεύτηκαν σε αυτοτελείς κοινοπραξίες ικανές να διευθετούν κατά το δοκούν τα εσωτερικά τους ζητήματα αλλά και να μετέχουν δυναμικά στην πολιτική διαδικασία. Ανέπτυξαν την ικανότητα να ρυθμίζουν την εμπορική δραστηριότητα, να αδειοδοτούν και να ελέγχουν τα μέλη τους και να προάγουν την πρόοδο και την κοινωνική ειρήνη. Αποτέλεσαν έτσι πηγή έμπνευσης για μετέπειτα αναλυτές του κορπορατιστικού φαινομένου ως ένας άκρως αποτελεσματικός τρόπος οικονομικής διαχείρισης και ταξικής συνεργασίας. Για κάποιο διάστημα δύο σημαντικές εξελίξεις διαδραματίζονταν παράλληλα. Η ανάπτυξη της συντεχνιακής κοινωνίας συμβάδιζε αρμονικά με την εγκαθίδρυση ενός κεντρικά ελεγχόμενου κράτους. Δε θα αργούσε όμως η στιγμή που θα επερχόταν η μεταξύ τους σύγκρουση.

Η περιορισμένης εμβέλειας αυτονομιστική λειτουργία των συντεχνιακών οντοτήτων αποδείχτηκε ασυμβίβαστη με τις συγκεντρωτικές τάσεις των νεοπαγών μοναρχιών. Εξελικτικά και αργόσυρτα η ολοκληρωτική επικράτηση και εδραίωση πιο σκληρών απολυταρχιών σε ολόκληρο τον Ευρωπαϊκό ορίζοντα υπονόμεισε κάθε αυτοδύναμη συντεχνιακή δραστηριότητα υποκαθιστώντας την με την τυφλή υποταγή στο μονάρχη. Σαν να μην έφτανε αυτό, κατά το δέκατο έβδομο και δέκατο ένατο αιώνα την ορμητική έλευση της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού συνόδευσε η εδραίωση μιας πλήρους ατομιστικής έμφασης που κορυφώθηκε με το ξερίζωμα του θεσμού των επαγγελματικών τάξεων (Estates) και την αναπάντεχη εξάλειψη της πλειονότητας των συντεχνιακών κεκτημένων. Σαν φυσική απόληξη,¹³⁴ πολλά από τα γραπτά των υπέρμαχων του κορπορατισμού αυτής της περιόδου κατακλύστηκαν από ένα αντιδραστικό πνεύμα που θύμιζε αναπόληση μιας παρωχημένης μεσαιωνικής συντεχνιακής λογικής.

Επιχειρώντας μια ιστορική αναδρομή της κορπορατιστικής τροχιάς μπορούμε αβίαστα να αποτολμήσουμε τη διαπίστωση της ύπαρξης μιας φανερής ποικιλομορφίας ανάλογα με την ιστορική περίοδο που εξετάζουμε. Στις περιοχές

---

¹³⁴ Williamson, P. (1985), *Varieties of Corporatism: Theory and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, σ.20.

της Αφρικής και της Μέσης Ανατολής ο κορπορατισμός προσέλαβε ένα εθνικό χαρακτήρα διανθισμένο με στοιχεία φυλετικά-κοινοτιστικά. Παραπλεύρως, στην Ασία εμποτίστηκε με την επιρροή του Κομφουκιανισμού ενώ στη Λατινική Αμερική απέκτησε μια ημι-μεσαιωνική χροιά. Την ίδια ώρα στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης υιοθετήθηκε μια πιο σύγχρονη συμμετοχική μορφή κοινωνικής πρόνοιας εμπλουτισμένης με ψήγματα αυταρχικού-κρατικισμού που προσέγγιζε δικτατορικού τύπου καθεστώτα. Εάν ρίξουμε μια σύντομη ματιά στην ιστορική διαδρομή των παλιότερων προ-μοντέρνων κοινωνικών σχηματισμών θα μείνουμε βαθιά εντυπωσιασμένοι από την διάδοση παραδόσεων και αξιακών πλεγμάτων που διαπνέονται από αλληλέγγυες, κοινοτικές συνεργατικές δράσεις εστιασμένες στην ευόδωση ομοειδών στοχοθεσιών.

Ο φυσικός κορπορατισμός που διέπνεε τις πρωτόλειες αυτές απόπειρες κοινοτισμού στηρίχθηκε κυρίως στην εθνοτική σύμπνοια των υπαρχουσών φυλών και διευρυσμένων οικογενειακών δεσμών. Οι στενές αλληλεξαρτήσεις που συνέδεαν τις κάστες προσέδιδαν μια απaráμιλλη συνοχή στους τρόπους κοινωνικής ύπαρξης των περιοχών της νοτιο-ανατολικής Ασίας. Η θρησκεία από τη μεριά της έπαιξε ένα καθοριστικό ρόλο στην παγίωση και το δέσιμο των πρωτόγονων αυτών εθνότητων. Ακόμα και στα εδάφη της σημερινής Δύσης πριν τη ραγδαία εξάπλωση των κινήματων της Αναγέννησης, του Διαφωτισμού και της βιομηχανικής επανάστασης η ευρεία διάχυση φυσικών κορπορατιστικών θεσμικών οντοτήτων πρόσφερε έναν απaráβατο συνεκτικό κοινωνικό ιστό. Συλλογικά μορφώματα όπως η γειτονιά, η ενορία, οι συντεχνίες, τα στρατιωτικά τάγματα, η καθολική εκκλησία και η αριστοκρατία συνιστούσαν απτά παραδείγματα προς μίμηση κορπορατιστικών εκφάνσεων που έλαβαν μια σαφέστερα προσδιορισμένη διάπλαση σταδιακά και με φυσιολογικές διαδικασίες. Η εγκαθίδρυση τους συνέβαλλε στην ευλαβική διαφύλαξη των ντόπιων ηθικών προτύπων και τη διασφάλιση της ιδιαίτερης ταυτότητας των νεο-αναδυόμενων εθνών-κρατών.

Κατά την απαρχή της φάσης εκμοντερνισμού σημειώνεται οξεία αντιπαλότητα ανάμεσα στο κεντρικό κράτος που πασχίζει εναγώνια να προασπίσει τα κεκτημένα του και τις πρωτο-σχηματιζόμενες κορπορατιστικές συντεχνίες που

αγωνίζονταν κι αυτές να περιχαράξουν την αυτονομιστική τους ισχύ με τη σύναψη αμοιβαίως επωφελών και για τα δύο μέρη συμβάσεων. Όταν η πλάστιγγα έγερνε προς την κατεύθυνση του κράτους, τυραννία και δεσποτισμός προέκυπταν ενώ όπου διαμορφωνόταν ένα νομικό πλαίσιο ικανοποιητικό για τους εμπλεκόμενους θέτονταν οι συνταγματικές βάσεις της δημοκρατικής ομαλότητας. Ο Διαφωτισμός και το τέλος της Γαλλικής Επανάστασης σηματοδότησαν την έλευση ενός παρορμητικού κύματος ατομικισμού που συμπαρέσυρε στο πέρασμα του τα με ιδρώτα κατακτημένα δικαιώματα των συντεχνιακών συνεννοήσεων. Ο αχαλίνωτος ανταγωνισμός που ενέσκηψε με την καθολική επικράτηση φιλελεύθερων δογμάτων υπέρ της ελεύθερης αγοράς ερχόταν σε κατάφωρη και πρόδηλη αντίφαση με τις επικρατούσες αρχές που καθόριζαν την κορπορατιστική ευγενή άμιλλα.¹³⁵ Η τελευταία διαποτισμένη από ύψιστης σπουδαιότητας ηθικές βάσεις και υπό την άγρυπνη επίβλεψη ενός κράτους ρυθμιστή συνιστούσε την καθιερωμένη τάση της εποχής (δεύτερο μισό του 19ου αιώνα) και είχε εδραιωθεί ως αντίδραση στην προγενέστερη τάξη πραγμάτων στο Δυτικο-Ευρωπαϊκό χώρο.

Τα πληθυσμιακά στρώματα που αισθάνονταν ιδιαίτερος θιγμένα από τις καινοτομίες που εισήγαγε ο εξικνούμενος βιομηχανικός καπιταλισμός αντιτάχθηκαν με αποφασιστικότητα στην εμπέδωση των φιλελεύθερων πολιτικών θεσμών. Ενστάσεις ακούστηκαν τόσο από την πλευρά των Καθολικών όσο και από τους αριστοκρατικές ελίτ που εκδήλωσαν την έντονη ανησυχία τους για τα πρωτόγνωρα φαινόμενα αλλοτρίωσης και ταξικής σύγκρουσης που επέφερε η άφιξη του αδυσώπητου ανταγωνισμού. Η σφοδρή επίθεση στα δόγματα του οικονομικού φιλελευθερισμού έλκυε την καταγωγή της στην προκύπτουσα ιδεολογική ασυμβατότητα των δοξασιών του φιλελευθερισμού με τις κορπορατιστικές πεποιθήσεις περί διαστρωματικής συνεργασίας. Ο ανεξέλεγκτος ατομικός συναγωνισμός απέληγε με μαθηματική ακρίβεια στη στυγνή κατίσχυση των ισχυρότερων ή των διαφόρων επιτήδειων. Σε αντιδιαστολή, οι λάτρεις του συνεργατισμού επικαλούνταν ενός ανώτερου ηθικού χρέους ρυθμιστικής

---

¹³⁵ Crabtree, D. & Thirlwall, A. P. (1993), *Keynes and the Role of the State*, St Martin Press, σ.45.

παρέμβασης δεδομένου ότι η αλόγιστη ελευθερία συνεπαγόταν βλαβερές παρενέργειες για τη διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης. Η λήψη αποφάσεων όφειλε να σέβεται τη βούληση των οργανωμένων συμφερόντων και να αποσκοπεί στην εκπλήρωση κοινωνικών δεσμεύσεων την ώρα που η κρατική παρέμβαση φάνταζε εκ των ουκ άνευ για την τιθάσευση των αυθαιρεσιών που απέρρεαν από την αγοραία εφόρμηση.

Η άρρηκτη διάπλεξη του πολιτικού κορπορατισμού με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ανατρέχει την προέλευση της στο μακρινό παρελθόν. Η θρησκευτική ηγεσία από την εποχή του μεσαίωνα διέθετε ισχυρή αντιπροσώπευση στο κυρίαρχο σύστημα των κοινωνικών τάξεων που αντικατόπτριζε τους συσχετισμούς δυνάμεων της εποχής. Η δεσπόζουσα θέση της διαιωιζόταν από το ισχύον καθεστώς που έθετε φραγμούς στην αναρρίχηση στην εξουσία επίδοξων πριγκίπων που εμφανίζονταν ως διεκδικητές του ηγεμονικού της ρόλου. Η επίκληση της μεσαιωνικής τάξης γινόταν επανειλημμένα ως επακόλουθο της επικράτησης του Διαφωτισμού και των σοβαρών ρηγμάτων που προκάλεσε το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης στην καθεστηκία τάξη πραγμάτων.¹³⁶ Με τη σύμπληξη δημοκρατικών πολιτευμάτων και την επακόλουθη αφαίρεση των προνομιακών δικαιωμάτων που απολάμβανε η εκκλησία, οι επικεφαλείς της στράφηκαν στην αναζήτηση ενός σταθερού πολιτικού περιβάλλοντος μακριά από τις ριζοσπαστικές απειλές υποβάθμισης της σπουδαιότητας του ρόλου τους. Η διπλή απειλή που βρισκόταν φωλιασμένη στα ιδεολογικά δόγματα του φιλελευθερισμού και του μαρξισμού έθεταν σε κίνδυνο τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και γι αυτό επιβαλλόταν η δημιουργία παγκόσμιων θεμελιακών κανόνων που θα προσδιόριζαν τα πλαίσια αποδεκτής συμπεριφοράς εκ μέρους των λαών της ανθρωπότητας.

Οι πνευματικοί διανοητές του Καθολικισμού βρήκαν ιδεολογικό αποκούμπι στην κορπορατιστική σύλληψη που υπερασπιζόταν το πνεύμα ομαδικής αλληλεγγύης και αδελφικότητας και την υιοθέτηση κολεκτιβιστικών πρακτικών στη θέση ενός αιμοδιψούς και αδίστακτου ανταγωνισμού όλων εναντίον όλων. Στο

---

¹³⁶ Morck R. & Yeung B. (2010), *Corporatism and the Ghost of the Third Way*, σ.9.

συντεχνιακό μοτίβο αλληλεπίδρασης, οι εργαζόμενοι απέχοντας από κάθε μορφή ταξικής αντιπαλότητας θα πετύχαιναν την απόκτηση ενός υψηλού βαθμού υλικής και διανοητικής ασφάλειας. Ο τρίτος δρόμος που αντιπροτάθηκε από τη Ρωμαιοκαθολική εκκλησία καθαγίαζε διθυραμβικά την διασφάλιση της έννομης ιεραρχικής κοινωνικής δομής με επικεφαλής την παπική πρωτοκαθεδρία. Καταδίκασε την εξάπλωση των ανισοτήτων που συνόδευαν την άκρατη επέκταση της ελεύθερης αγοράς και εκθείαζε με θαυμασμό τη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων στο χαμηλότερο δυνατό επίπεδο διακυβέρνησης. Το κράτος θα αναδεικνυόταν σε πολύτιμο αρωγό στην απόπειρα προάσπισης της ακεραιότητας των πολιτών μεσολαβώντας όπου δυνατό για την εξομάλυνση των κοινωνικών συγκρούσεων προάγοντας με τη σειρά του το κοινό καλό¹³⁷. Στην κρατική οντότητα είχε ανατεθεί το σημαντικό έργο της ηθικής ανοικοδόμησης της οικονομικής και πολιτικής ζωής. Οι κρατικοί φορείς επωμίστηκαν το χρέος να παρεμβαίνουν επιλεκτικά στα κοινωνικά δρώμενα ώστε να προασπίσουν το εθνικό συμφέρον στο όνομα της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Για τους οραματιστές της Καθολικής τάσης ο κρατικός οργανισμός δεν περιοριζόταν μόνο στην ανάληψη αρμοδιοτήτων ενός μισοκοιμισμένου επιστάτη υπεύθυνου να τηρεί ένα διακριτικό ρόλο εποπτείας και να δραστηριοποιείται μόνο σε έσχατη ανάγκη. Αντιθέτως διαδραμάτιζε ένα κηδεμονικό καθήκον ηθικής φύσης συναρτώμενου με τη Θεϊκή υπόσταση και το ιστορικό του παρελθόν. Υπηρετούσε τη δόξα του Δημιουργού συντονίζοντας τις δραστηριότητες του κεφαλαίου και της εργασίας αποσκοπώντας στην απάλειψη των αδικιών και την εμφύσηση μιας νέας πίστης στη χρησιμότητα του επαγγέλματος. Ασκήθηκε έντονη κριτική στις αποξενωτικές όψεις της καπιταλιστικής εργασίας και τις βάνανυσα εκμεταλλευτικές σχέσεις απόσπασης της υπερεργασίας ως πλεονάσματος που σχετίζονταν με την εδραίωση του αγοραίου ορθολογισμού. Σε αντίπραξη η παλινόρθωση απόψεων περί συνάθροισης δυνάμεων με κοινό στόχο την ηθική ανύψωση των συλλογικών αξιών

---

¹³⁷ Smith, V. (July 2009), "Putting the Political Back into Political Economy by Bringing the State Back In Yet Again", *World Politics*, τ.61, No.3, σ.516-546.

της τοπικής κοινότητας αναβίωσε τις μεσαιωνικές αντιλήψεις προώθησης της αγαστής συνεργίας των μελών της καθολικής αδελφότητας. Η κορπορατιστική νοοτροπία εμπλουτίστηκε απεριόριστα από τρεις κεντρικής σημασίας εννοιολογικούς όρους του καθολικισμού. Πρώτον την αρχή της οργανικότητας στενά συνυφασμένης με την έννοια της ενότητας που απαντάται τακτικά στην εκκλησιαστική ορολογία και αντιλαμβάνεται το πολιτικό σώμα ως ενιαίο και αδιάσπαστο κατ' εικόνα του σώματος του Χριστού και εμπλουτισμένο με αμόλυνη αξιοπρέπεια. Όπως το τελευταίο απαρτίζεται από ανομοιογενή όργανα που συντελούν όμως στην εξυπηρέτηση των αναγκών του οργανισμού έτσι και η κοινωνία σχηματίζεται από πολυάριθμες ομάδες που εργάζονται για την ευόδωση του κοινού της σκοπού που συναρτάται με την εύρυθμη λειτουργία του πολιτικού συστήματος.¹³⁸

Δεύτερον την αρχή της συμπληρωματικότητας που προέκυψε αρχικά από την αυτονομία που έχαιρε ανέκαθεν η εκκλησιαστική εξουσία από τις κρατικές προσταγές. Σε πυρηνικό της δόγμα ανάγεται η ιδέα πως σε αναλογία με την ανεξαρτησία που διέθεταν το τοπικά θρησκευτικά τάγματα από την μητροπολιτική καθοδήγηση έτσι και οι επιμέρους συντεχνιακές ενώσεις δε θα έπρεπε να υπόκεινται σε αυστηρή κρατική κηδεμονία αλλά να μη διστάζουν να επιδοθούν σε αυτόβουλους χειρισμούς. Με αυτή τη λογική ο κάθε βιομήχανος κρίνεται σωστό να διαχειρίζεται την επιχείρηση του όπως αυτός θεωρεί φρόνιμο καθώς και ο κάθε επιστάτης δύναται να επιτηρεί με τον τρόπο που πιστεύει καλύτερο ενώ ο κάθε μεμονωμένος εργαζόμενος έχει τη δυνατότητα να επιλέγει ο ίδιος το ρυθμό που θα ακολουθήσει προκειμένου να ολοκληρώσει την εργασία του. Τρίτον, η αρχή της πολυτροπικότητας αναφέρεται στην ικανότητα μιας οργάνωσης να ασχολείται με ετεροειδείς τομείς κοινωνικής δραστηριότητας την ίδια χρονική περίοδο. Για παράδειγμα μπορεί να εκτελεί καθήκοντα υπεργολαβίας για την κυβέρνηση, να πουλάει τα προϊόντα της στην ανταγωνιστική αγορά και συνάμα να αναλώνεται σε φιλανθρωπικές αγαθοεργίες ώστε να παρασχεθεί μέριμνα για τα αδύναμα μέλη της

---

¹³⁸ Novak, M. (1993), *The Catholic Ethic and the Spirit of Corporatism*, Toronto: Free Press, σ.4.

κοινότητας. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Novak η πολυτροπικότητα συνιστά καίριο χαρακτηριστικό γνώρισμα των σύγχρονων προνοιακών πολιτικών που πασχίζουν να συνδυάσουν τη διαπραγμάτευση με τους κρατικούς παράγοντες για το χώρο ρύθμισης που δικαιούνται ενώ παράλληλα παραβγαίνουν με άλλους ιδιώτες επενδυτές στον αγοραίο στίβο και μιμούμενοι την θρησκευτική φιλευσπλαχνία και την καθολική παράδοση θυσιάζονται για την στήριξη των απόρων.

Η διαρκής επίκληση της αρμονικής συνύπαρξης και της ιδεολογικής ομοιογένειας που δέσποζαν στη μεσαιωνική κοινωνία προβλήθηκαν ως ανταπάντηση στα επερχόμενα δεινά που επακολούθησαν του ερχομού του ανεξέλεγκτου φιλελευθερισμού. Η παραχώρηση από το προαναφερθέν καθεστώς των προηγούμενων, κοινών πολιτικών και οικονομικών δικαιωμάτων διέφερε από την προϊσχύουσα ιεραρχικά δομημένη κοινωνική διάρθρωση. Η πλειονότητα των υπέρμαχων του κορπορατιστικού διακυβέματος έβλεπαν με καχυποψία τα δημοκρατικά ιδεώδη και πιο συγκεκριμένα την αρχή της πλειοψηφίας. Σε αυτό το σημείο εμφανίζεται απόλυτα διαποτισμένος από τον ελιτισμό που διέπνεε την ιεραρχική διάρθρωση της δυτικής εκκλησίας με το Βατικανό στην κορυφή της. Η αλτρουιστική αφοσίωση στο πρόσωπο του Πάπα παραλληλίστηκε με την κατανομή θέσεων κλειδιών στους εκπροσώπους του κράτους και των συνενώσεων που είχαν επωμιστεί με το ηθικό χρέος διαχείρισης της οικονομικής πραγματικότητας.¹³⁹

Σύμφωνα με το διάταγμα του Πάπα Leo XII *Reum Novarum* που εκδόθηκε το 1891 οι φορείς των εργαζομένων της εργοδοσίας και του κράτους που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των κραταιών ελίτ θα συνέθεταν ένα κορπορατιστικό σύστημα αντιπροσώπευσης. Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ, πως το εδραιωμένο Ρωμαιοκαθολικό κατεστημένο παρουσιαζόταν αρκετά ανήσυχο μπροστά στην αυξημένη επιρροή που κατείχαν οι εύποροι καπιταλιστές επιχειρηματίες και επιθυμούσε διακαώς να τους εντάξει στο κορπορατιστικό πλέγμα διασυμφωνήσεων

---

¹³⁹ Manhattan, A. (1950), *The Catholic Church against the Twentieth Century*, London: Watts, σ.132.

ώστε να επιβλέπει την δράση τους. Σύντομα οι συναινετικές συνομολογήσεις βρήκαν πρόσφορο έδαφος τόσο στο Προτεσταντικό στερέωμα όσο και στους κοσμικούς, μη θρησκευτικούς παράγοντες που την έθεσαν σε εφαρμογή για να διαφυλάξουν την κοινωνική γαλήνη και να αποφύγουν το ξέσπασμα επιβλαβών ρήξεων με τις νεοπαγείς ομάδες. Εκπρόσωποι των εργατών συμμετείχαν ενεργά στη χάραξη των πρώτων προγραμμάτων κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας. Τους δόθηκε η δυνατότητα να απολάβουν χρήσιμες παροχές όπως υγειονομική περίθαλψη, επιδόματα ανεργίας και στεγαστικές διευκολύνσεις. Επιπλέον, η αναγνώριση από τη μεριά του κράτους της νομικής υπόστασης των ομάδων παρείχε σε αυτές το δικαίωμα να επιδείξουν ενεργό ενδιαφέρον για τα πολιτικά τεκταινόμενα.

Για τον Αυστριακό Othmar Spann η λαϊκή προσφυγή στο ψηφοδέλτιο συμβόλιζε μια αξιόμεμπτη και γελοία μέθοδο να αντιμετωπιστούν θέματα δικαιοσύνης και αλήθειας. Μόνο το συντεχνιακό πρότυπο οργάνωσης επέτρεπε την ακώλυτη αλληλοκατανόηση και κοινή δράση των λαών. Επίσης, ¹⁴⁰στη σκέψη του La Tour το Κοινοβούλιο που δεν αντιπροσώπευε αναλογικά τα ενδιαφέροντα των συντεχνιών αλλά ακολουθούσε άβουλα τα συγκυριακά καπρίτσια του ανοργάνωτου όχλου ισοδυναμούσε με ένα εφήμερο και εύθραυστο μηχανισμό εκπροσώπησης. Η ελλειμματική πτυχή του δημοκρατικού εγχειρήματος έγκειτο στην παντελής απουσία ενός συνεκτικού δεσμού ανάμεσα στον ψηφοφόρο και τον εκπρόσωπο του πέρα από την τυπική και επιδερμική συμμετοχή στην κάλπη. Αλλά και οι προτάσεις του Manoilesco κατέτειναν προς την σύσταση ενός δεύτερου Κοινοβουλίου απαρτιζόμενο κυρίως από τους πληρεξούσιους των επαγγελματικών ομάδων. Οι νομοθετικές εξουσίες θα έπρεπε να περιοριστούν αυστηρά και η εκτελεστική διακυβέρνηση να ενδυναμωθεί θεαματικά έτσι ώστε να συντονίζει δυναμικά τις εθνικές δραστηριότητες και να διαμεσολαβεί κατευναστικά προς την εξομάλυνση αντίρροπων τάσεων.

---

¹⁴⁰ La Tour du Pin, (1909), *Aphorismes de Politique Sociale*, Paris: Nouvelle Librairie Nationale, σ.132.

Μόνο μια ελίτ άρτια εκπαιδευμένων ιθυνόντων θα κατόρθωνε να προασπίσει έλλογα το εθνικό συμφέρον και να επιτύχει μια ευρύτερη κοινωνική ανάταση. Η κορπορατιστική λογική αποδεχόταν πλήρως την ιεραρχική δομή του συστήματος που παρότρυνε τους υφιστάμενους να υποτάσσονται στη νομική αρμοδιότητα των ανωτέρων τους αναγνωρίζοντας την ανωτερότητα τους που βασιζόταν στις επιτελικές τους δεξιότητες και την πολύπλευρη εμπειρογνομοσύνη τους. Για μεγάλη γκάμα μετριοπαθών στοχαστών του βεληνεκούς του Γάλλου πολιτικού επιστήμονα Alexis de Toqueville και των Γερμανών νομικών και κοινωνιολόγων Friedrich Hegel, Otto Von Gierke και Max Weber σχολίασαν δυσμενώς την κατάλυση της συντεχνιακής διάρθρωσης ως επιζήμιας και απειλητικής για τη μελλοντική βιωσιμότητα του κοινωνικού ιστού μιας και οδηγούσε στη διάρρηξη της εθνικής ομοψυχίας.¹⁴¹ Έδωσαν ξεχωριστή βαρύτητα μέσα από τα έργα τους στη σταδιακή ανάπλαση του παρόντος με πρότυπο τον ουτοπικό κοινοτισμό των κορπορατιστικών μοντέλων. Οι προοδευτικές ιδέες των Γάλλων φιλοσόφων G.H. Saint-Simon και Francois La Farelle πρότειναν στρατηγικές που συνδύαζαν με αξιοθαύμαστη οξυδέρκεια τα πλεονεκτήματα του παραδοσιακού μοτίβου διαβίωσης με τις προκύπτουσες απαιτήσεις της μοντέρνας εποχής. Νεοπαγείς συντεχνιακές ομοσπονδίες εμπνευσμένες από τα ιδεώδη των νεο-εμφανιζόμενων μεσαίων και εργατικών τάξεων θα έπαιρναν τη θέση παλιότερων διευθετήσεων. Τόνιζαν με τα γραπτά τους την ανάγκη ανασχηματισμού και διαμόρφωσης ενός πιο εύπλαστου, προοδευτικού και λιγότερο αντιδραστικού κορπορατιστικού κινήματος υπάκουου στην διαταξική σύμπνοια εργαζομένων-εργοδοτών.

Οι συντεχνίες ανέλαβαν τη σοβαρή αποστολή του ισότιμου νομικού εκπροσώπου των θέσεων των μελών τους και προσέλαβαν αυτόνομη θεσμική προσωπικότητα. Ασχολούνταν με την επίβλεψη της παραγωγής, τον έλεγχο των τιμών των προϊόντων, τη φροντίδα για την παρότρυνση για αέναη τεχνολογική

---

¹⁴¹ Βέμπερ, Μ. (1979), *Max Weber: Η Επιστήμη ως Επάγγελμα, Κριτική της Θεωρίας του Stammer, η Γέννηση του Σύγχρονου Καπιταλισμού*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ.71.

πρόοδο και την προώθηση ορθολογικής βιομηχανικής ανάπτυξης πάντα σε σύμπνοια με το κράτος. Το πολιτικό σύστημα παρομοιαζόταν με ζωντανό ανθρώπινο σώμα όπου τα χέρια, τα πόδια, η καρδιά και το μυαλό αλληλοσυνδέονταν λειτουργώντας σα μια καλολαδωμένη μηχανή που διασφάλιζε την επιβίωση του ανθρώπινου γένους. Κατ' αναλογία, όλοι οι επιμέρους κοινωνικοί συντελεστές (θρησκεία και κυβέρνηση, οικονομία και πολιτική, φεουδάρχες και αγρότες) έπρεπε να εργάζονται συμβιωτικά προς όφελος της ολότητας των πολιτών. Η βαθμιαία κατάργηση των συντεχνιακών προνομίων μετατράπηκε σε δεδομένη πραγματικότητα όχι μόνο στην επαναστατημένη Γαλλία αλλά και στο Βέλγιο, τη Γερμανία, την Ολλανδία και την Ισπανία όπου η μεσαιωνική προϊστορία και οι ισχύουσες φεουδαρχικές δομές διευκόλυναν την άνθιση κορπορατιστικών παραδόσεων. Σωρεία επικριτών της απότομης εξάπλωσης των δημοκρατικών ελευθεριών αναπολούσαν τις φθίνουσες αξίες της σταθερότητας, της ευταξίας, της κοινωνικής ειρήνης που ίσχυαν στην προγενέστερη τάξη πραγμάτων.

Τη δεκαετία του 1870 το κορπορατιστικό μοντέλο είχε πλέον μετεξελιχθεί σε ολοκληρωμένο πολιτικό σύστημα με αποσαφηνισμένες ιδεολογικές ορίζουσες.¹⁴² Οι προτροπές του έβρισκαν μεγάλη απήχηση στην Ευρώπη και οι λεγόμενοι εργατικοί κύκλοι αποτελούσαν διαδεδομένη πραγματικότητα. Εμπειρείχαν ως μέλη τους, αντιπροσώπους του κεφαλαίου και της εργασίας και ευελπιστούσαν στην ενθάρρυνση της κοινωνικής προόδου συνυφασμένης με αρχές αλληλεγγύης και συνεργατικής σύμπλευσης. Με τη διοργάνωση χορών και άλλων συναφών κοινωνικών εκδηλώσεων μετρίασαν σε αξιόλογο βαθμό τα αισθήματα αποξένωσης που διακατείχαν τους εκπροσώπους της εργατικής τάξης. Οι πρωτοβουλίες αυτές παρείχαν μοναδικής σημασίας αρωγή στους ιθύνοντες στην προσπάθεια τους να αποσείσουν την επισείουσα απειλή μιας πιθανής επαναστατικής ρήξης προερχόμενης από την οξυμένη δυσαρέσκεια των εξαθλιωμένων προλετάρων. Ολοένα και περισσότερες θετικές προσλήψεις αναφορικά με τον κρίσιμο ρόλο που

---

¹⁴² Bendix, R. (1961), "The Lower Classes and the Democratic Revolution", *Industrial Relations*, τ.1, σ.104.

διαδραμάτιζαν τα συνδικάτα άρχισαν να υποκαθιστούν προγενέστερες αρνητικές προκαταλήψεις. Καθίστατο πλέον πρόδηλο ότι η ομαλή εναρμόνιση των εργαζομένων στο κοινωνικό στερέωμα συνιστούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την εμπέδωση της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Ακολουθως, σε ολόκληρη χορεία χωρών του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, ευάριθμες συντεχνιακές ενώσεις κατόρθωσαν να προσαρμοστούν με ευελιξία στα νέα δεδομένα, συγκεράζοντας επιτυχημένα στοιχεία από τον παλιό με το νέο τρόπο ζωής και απορρόφησαν μεταστοιχειωτικά ρηξικέλευθες πρακτικές και συμπεριφορές.¹⁴³ Λόγου χάρη, οι Ινδικές κάστες παρά την οπισθοδρομική θεσμική τους υπόσταση μετεξελίχθηκαν σε μοντέρνες μονάδες εκπροσώπησης συμφερόντων και γεφύρωσαν συνενωτικά το παρελθόν με το μέλλον. Παρομοίως, στην Ασιατική Ήπειρο επικράτησε το Κομφουκιανό ήθος που έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην πειθαρχημένη διαβίωση, την οικογενειακή θαλπωρή, την οργάνωση και τη σκληρή δουλειά. Στο πλαίσιο αυτό φέρει ακέραια την ευθύνη για την πρωτόγνωρη οικονομική άνθηση της περιοχής της Ανατολικής Ασίας. Ενισχυτικά, στην Αφρικανική ήπειρο ενισχύθηκαν οι θεσμοί της φυλής και των ομοιογενών εθνοτήτων που τελούσαν χρέη τοπικών κοινοτήτων αρμόδιων για την επιμελή άσκηση διοικητικών και δικαστικών λειτουργιών επιδεικνύοντας αξιοθαύμαστο κοινωνικό έργο.

Κοινή ήταν η πεποίθηση πως η διάχυση των καπιταλιστικών ωφελημάτων έπρεπε να επιμερίζεται πιο ισότιμα χωρίς να επιβαρύνει μονομερώς την εργατική πλευρά. Συνειδητοποιούνταν έτσι η αναγκαιότητα να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη οι υλικές επιδιώξεις των μισθωτών και η γενικότερη χρησιμότητα της εργασίας ανεξάρτητα από την υφιστάμενη οικονομική συγκυρία. Το κράτος με τη σειρά του κατέβαλλε άοκνες προσπάθειες να πείσει τους κεφαλαιούχους να προβούν σε μισθοδοτικές παραχωρήσεις ως αντάλλαγμα για την τήρηση της υπόσχεσης των εργαζομένων να απέχουν από απεργιακές κινητοποιήσεις. Οι τελευταίοι έδειχναν

---

¹⁴³ Therborn, G. (1984), "The Prospects of Labour and the Transformation of Advanced Capitalism", *New Left Review*, τ.145, σ.7.

αξιοσημείωτη εγκράτεια και προχώρησαν¹⁴⁴ σε απτές υποχωρήσεις παραδίδοντας την αυτονομία τους στην κρίση του κράτους με το να συμφωνήσουν στην απαρέγκλιτη τήρηση των κανόνων του πολιτικού παιχνιδιού και την εγκατάλειψη των φρούδων ονείρων περί επαναστατικής αναμόρφωσης του περιρρέοντος πολιτικού σκηνικού.

Μέχρι την παραμονή του πρώτου παγκοσμίου πολέμου ευμεγέθους αριθμός χωρών είχαν ενστερνιστεί τις κορπορατιστικές διδαχές. Παρόλα αυτά η ακτίνα επιρροής των συναινετικών ιδεών ήταν σχετικά περιορισμένη σε λιγοστούς επιχειρηματικούς τομείς και οργανώσεις μισθωτών. Με τη μαζική εισροή πολυπληθών αγροτικών ρευμάτων στις πόλεις επήλθε η απότομη διόγκωση τους και η σύσταση των πρώτων εργατικών συνδικάτων. Η αρχική αντίδραση των ιθυνόντων στην εμφάνιση τους ήταν μια προσπάθεια βίαιης καταστολής της δράσης τους. Όταν όμως η αριθμητική τους δύναμη σκαρφάλωσε σε αφάνταστα επίπεδα άρχισε βαθμιαία να υιοθετείται μία ηπιότερων τόνων στάση απέναντι τους. Το κορπορατιστικό πρόταγμα προβλήθηκε ως η ιδανική λύση προσανατολισμένη στην ενσωμάτωση των εργατικών στρωμάτων στο πολιτικό σύστημα, υπό την άγρυπνη καθοδήγηση του κρατικού μηχανισμού. Ο επείγων χαρακτήρας του πολέμου ώθησε τα εμπλεκόμενα μέρη σε στενότερη συνεργασία προκειμένου να ανταποκριθούν επαρκώς στις αυξανόμενες παραγωγικές απαιτήσεις.

Στο μεσοπόλεμο η κορπορατιστική ενόραση προβλήθηκε ως ο τρίτος εναλλακτικός δρόμος που θα πρόσφερε ένα πρωτότυπο μοντέλο διακυβέρνησης ανάμεσα στο δογματικό μαρξισμό και τον ανεύθυνο φιλελευθερισμό. Θα διατηρούσε παράλληλα ανέπαφους τους ζωτικούς για το κοινωνικό σύνολο θεσμούς της θρησκείας, της κοινότητας και της σωματειακής οργάνωσης της βιομηχανίας. Τόνιζε την πρωταρχικότητα των ομαδικών δικαιωμάτων σε διάκριση από τα ατομικά και περιέγραφε τη διαδικασία της καινοτομίας και της ανανέωσης ως εκπορευόμενα εκ των άνω με το κράτος να επιστατεί και να ρυθμίζει επινοητικά

---

¹⁴⁴ Block, F. & Hirschhorn, L. (1979), "New Productive Forces and the Contradictions of Contemporary Capitalism", *Theory and Society*, τ.7, σ.369.

την όλη εξέλιξη. Οι σχέσεις των τριών μερών θα βασίζονταν σε συνεργατικές αρχές και συμφιλιοτικές τάσεις απομακρύνοντας τυχόν διχαστικές έριδες και εξουθενωτικές για το σύστημα τριβές.¹⁴⁵

Το δυναμικά ανερχόμενο εργατικό κίνημα θα χρησιμοποιούσε το κύρος του προκειμένου να πείσει την εργοδοτική πλευρά να παραχωρήσει μισθολογικές αυξήσεις. Σαν αντάλλαγμα, οι κάτοχοι της εργατικής δύναμης δεσμεύτηκαν ότι δε θα έκαναν χρήση του κοινωνικού κεκτημένου της απεργίας. Η σύναψη του νέου αυτού κοινωνικού συμβολαίου μεταξύ κράτους και κοινωνικών εταίρων εξασφάλισε τη μακροήμερευση του status quo, προάσπισε την εύρυθμη λειτουργία του κοινωνικού ιστού και εξουδετέρωσε κάθε απειλητική αποσχιστική τάση υπονόμησης του. Με το πέρας του πρώτου παγκοσμίου πολέμου η ανερχόμενη μεσαία τάξη είδε τον κορπορατισμό ως ένα εύχρηστο εργαλείο που αποσκοπούσε στην αναδόμηση των κοινωνικών σχέσεων με τρόπο που θα διασφάλιζε τη διατήρηση της συντριπτικής της υπεροχής. Τώρα εδραιωνόταν ένας αρτιότερος, πιο έκδηλος τύπος κορπορατιστικών διευθετήσεων που ξεπερνούσε τα στενά πλαίσια και τους περιορισμούς των προηγούμενων ατροφικών μοντέλων και εγκαινίαζε τον ριζικό και εκ βάθρων μετασχηματισμό των υφιστάμενων κοινωνικοοικονομικών δομών.

Κάτω από το πρίσμα αυτό, ο κορπορατισμός απέκτησε μεγάλη απήχηση και μαζί με το φιλελευθερισμό και το Μαρξισμό προτάθηκε σαν ένα αξιόπιστο εναλλακτικό κοινωνικό όραμα. Το αναπάντεχο ξέσπασμα του πρώτου παγκοσμίου πολέμου είχε καταδείξει τον εύθραυστο χαρακτήρα των κοινοβουλευτικών θεσμών καθιστώντας έτσι ελκυστικότερη την κορπορατιστική λύση. Επίσης, η επικράτηση των Μπολσεβίκων στη Ρωσία ενδυνάμωσε τα αντικαπιταλιστικά, αντιθρησκευτικά αισθήματα τρομοκρατώντας τους ιθύνοντες της Ευρώπης ενώ η κατάρρευση του χρηματοοικονομικού συστήματος το 1929 κατάφερε ένα σοβαρό χτύπημα στο φιλελεύθερο πρόταγμα προσδίδοντας παράλληλα στον κορπορατισμό απaráμιλλη δημοτικότητα. Ένας κομβικός παράγοντας, υπεύθυνος σε μεγάλο βαθμό για την

---

¹⁴⁵ Newman, Otto (1981), *The Challenge of Corporatism*, London: The Macmillan Press, σ.49.

αστραπιαία διάδοση του κορπορατιστικού μοτίβου τη δεκαετία του 30, ήταν η αυξανόμενη ελκυστικότητα του κεντρικού σχεδιασμού, της κρατικής παρεμβατικότητας στην οικονομία και της σύστασης¹⁴⁶ προγραμμάτων πρόνοιας όπως το νεο-ιδρυόμενο σύστημα κοινωνικής ασφάλειας. Οι διάχυτοι φόβοι διολίσθησης της δημοσιονομικής διαχείρισης σε νέα πτωτική φάση καθιστούσε πλέον επιτακτική την ανάγκη εξορθολογισμού της κοινωνίας με πυλώνες ένα ειρηνικό και διαλλακτικό εργατικό δυναμικό και από την άλλη χρειαζόταν τη σύναψη σταθερών σχέσεων αγωγής συναρμογής του με τους εργοδοτικούς φορείς.

Αξιοσημείωτο είναι ότι στη μεσοπολεμική περίοδο κορπορατιστικές μορφές διακυβέρνησης εντοπίστηκαν κυρίως στις καθολικές χώρες της κεντρικής, νότιας και ανατολικής Ευρώπης. Αν και σε περιοχές όπως η Σκανδιναβία και η Μεγάλη Βρετανία επικρατούσαν διαφορετικές παραλλαγές κορπορατιστικών κινημάτων, σε καμιά χώρα δεν κατάφεραν αυτά να αναρριχηθούν στην εξουσία ούτε κατόρθωσαν να περάσουν σημαίνουσες θεσμικές καινοτομίες. Δεν είναι αμελητέος ο αριθμός των Δυτικών κοινωνιών του μεσοπολέμου που θέσπισαν κάποια υποτυπώδη κορπορατιστική νομοθεσία με περιορισμένο όμως εύρος και αποτελεσματικότητα. Ιδρύθηκαν ορισμένα συντονιστικά συμβούλια απαρτιζόμενα από μέλη της εργοδοσίας και των μισθωτών, αντιπροσωπευτικές ρυθμιστικές οργανώσεις και τριμερή όργανα με στόχο την αναζωογόνηση του εκβιομηχανισμού και την ενίσχυση της απασχόλησης. Δύο είδη κορπορατισμού έκαναν την εμφάνισή τους σε διαφορετικά μήκη και πλάτη του πλανήτη στις απαρχές του εικοστού αιώνα. Το πρώτο υπήρξε προϊόν ενός μεθοδευμένου κρατισμού που άπλωνε απειλητικά τα πλοκάμια του στις δράσεις μιας πλειάδας αδύναμων και υπανάπτυκτων θεσμικών μορφωμάτων. Σταδιακά έπνιξε και ξερίζωσε τις όποιες αρχικά δοθείσες κοινωνικές ελευθερίες και οδηγήθηκε με μαθηματική ακρίβεια στην κατίσχυση καθεστώτων ωμής βιαιότητας και αυταρχισμού. Σε αντίστιξη, σε ευρεία γκάμα Δυτικών χωρών ευδοκίμησε ένα ηπιότερος τρόπος συνδιαλλαγής των ετεροειδών συμφερόντων που προσέλαβε την όψη ενός πιο δημοκρατικού συστήματος με έντονα πλουραλιστικά

---

¹⁴⁶ Keynes, J.M. (1963), *Essays in Persuasion*, New York: Norton, σ.44.

γνωρίσματα. Ο επονομαζόμενος κοινωνικός κορπορατισμός διέπονταν από το πνεύμα μιας σχεδιασμένης οικονομικής στόχευσης και προλείανε το έδαφος για την εγκαθίδρυση του κράτους πρόνοιας. Ισχύει ωστόσο ότι και οι δύο ενυπάρχουσες τυπολογίες απέβλεπαν στη δημιουργία μιας αρτιότερα οργανωμένης κοινωνικής δομής και την ενοργάνωση της αδειοδότησης των οργανωμένων συμφερόντων, την ομαλή ένταξη τους στο μηχανισμό του κράτους και την αποφυγή επιβλαβών κοινωνικών αποσχίσεων.

Κατά τον Αυστριακό πολιτικό αναλυτή Schmitter τα δύο μοντέλα κορπορατισμού συναγωνίζονται μεταξύ τους. Ο κρατικός κορπορατισμός αποκτά ανταγωνιστικό πλεονέκτημα σε περιστάσεις που ευνοούν τη διάνθιση ισχνών, αναιμικών δημοκρατικών καθεστώτων. Είναι απροκάλυπτα αυταρχικός, ελιτιστικός, συμπαγής και προκλητικά κατασταλτικός. Ασκεί άμεση και ολοκληρωτική κρατική ηγεμονία παραμερίζοντας με δόλιες μεθοδεύσεις τα ενεργά εκλεγμένα σώματα και ποδοπατώντας με κυνισμό αναγνωρισμένα εργασιακά δικαιώματα.¹⁴⁷ Χαρακτηρίζεται από την υιοθέτηση καταναγκαστικών μορφών δράσης αλλά εντούτοις κατορθώνει να ενσωματώσει στις τάξεις του ικανό αριθμό συσσωματώσεων μέσω συναισθηματικών προσφυγών στο συλλογικό εθνικό συμφέρον. Απεναντίας, ο κοινωνικός κορπορατισμός εμφωλεύει σε κοινωνικές δομές με ισχυρά δημοκρατικά ιδεώδη όπου οι υποδεέστερες ταξικές οντότητες έχουν εισχωρήσει βαθιά στο εσωτερικό του πολιτικού συστήματος ανταποκρινόμενες σε ριζοσπαστικές κοινωνικές αλλαγές. Κάτω από αυτούς τους όρους, εξασφαλίζεται η εύρυθμη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών και προωθείται η αρμονική συνύπαρξη του κρατικού τομέα με τις κατεστημένες πολιτικές παρατάξεις.

Επίσης καθίσταται αποδοτικότερη η δόμηση ενός πλέγματος κάθετα διαρθρωμένων λειτουργικών συνομαδώσεων ανεξάρτητων από κάθε πολιτική εξάρτηση και εμπνεόμενων από διαδικασίες ιδεολογικής συναίνεσης και διαλόγου.

---

¹⁴⁷ Schmitter, P. (1983a), "Democratic Theory and Neo-corporatist Practice", *Social Research*, τ.50, σ.901.

Το αποτέλεσμα είναι να αναχθεί ως καθοριστικός ο ρόλος της βιομηχανικής οργάνωσης, να αναγνωριστεί η πρωταρχική σημασία των συλλογικών ενεργοποιήσεων, να επιβραβευτεί η αποπολιτικοποίηση κρίσιμων ζητημάτων και να αναγνωριστεί η ισοτιμία και συνυπευθυνότητα του φορέα της εργασίας. Ένας ακόμη μελετητής του κορπορατιστικού σχεδίου μας προμηθεύει με μια απaráγραπτης σημασίας διάκριση ανάμεσα στον γνήσιο και τον καθυποταγμένο κορπορατισμό. Στο πρώτο είδος η νομιμοποίηση και λειτουργία του κρατικού θεσμού ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την ακούραστη δραστηριοποίηση μοναδικών, μη ανταγωνιστικών, ιεραρχικών αντιπροσωπευτικών συσσωματώσεων.

Στο δεύτερο τύπο τα ομοίως διαρθρωμένα σωματεία αποτελούσαν υποβοηθητικά παραρτήματα και συμπληρωματικούς βραχίονες ενός πανοπτικού και ισχυρού κράτους που αντλούσε τη νομιμοποιητική του δικαιοδοσία από αλλού. Από θεσμική άποψη τα δύο είδη συνιστούν δύο εντελώς άνισες πραγματικότητες. Ο κοινωνικός κορπορατισμός που αντικατοπτρίζεται στο πρώτο ρεύμα λειτουργεί ως ένα ολοκληρωμένο σύστημα διαμεσολάβησης συμφερόντων με την έννοια ότι συγκροτείται βάσει των μηχανισμών εκπροσώπησης και μια διαδικασία αληθινών μετατοπίσεων τους.¹⁴⁸ Αυτή θεμελιώνεται σε ένα αποτελεσματικό κοινωνικό έλεγχο ικανό να διαπλάθει νέα συμφέροντα ώστε να τα μεταβιβάζει στα απλά μέλη των οργανώσεων με τρόπο που να προσλαμβάνονται από αυτά ως δικά τους. Αναφέρεται σε όλες εκείνες τις θεσμικές δομές και συλλογικές συμπεριφορές που ενεργούν συναινετικά στη σφυρηλάτηση δημόσιων πολιτικών και διεκπεραιώνουν τις ρητές δεσμεύσεις που έχουν αναλάβει οι κοινωνικές ομάδες για την πιστή υλοποίησή τους. Αντίθετα όσον αφορά τον κρατικό κορπορατισμό παρατηρείται η καθολική κατίσχυση ανελεύθερων μεθοδεύσεων που αποβλέπουν στη ριζική συρρίκνωση των εργασιακών δικαιωμάτων και τη στυγνή καθυπόταξη του εργατικού κόσμου στα κελεύσματα μιας ασφυκτικά ελεγχόμενης εξουσίας. Η τελευταία ασκείται αυταρχικά εκ των άνω και δε διστάζει να επιδοθεί σε

---

¹⁴⁸ Almond, G.A. (1983), "Corporatism, Pluralism and Professional Memory", *World Politics*, τ.35, σ.254.

επιτηρητικές τακτικές καταστολής και στυγνής καθυπόταξης των υφιστάμενων ομάδων εκπροσώπησης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα διάφορα κρούσματα φασιστικών διακυβερνήσεων που εκδηλώθηκαν σε διαφορετικές μεριές του πλανήτη κατά την περίοδο του μεσοπολέμου και αργότερα.

Διαπραγμάτευση της τροχιάς του κρατικού κορπορατισμού

Ο κρατικός κορπορατισμός ασχολείται ως επί τω πλείστο με την αυθαίρετη συγκρότηση ενός απλού συστήματος εκπροσώπησης συμφερόντων που ισχυρίζεται ότι μιλάει εξ' ονόματος των απλών μελών των οργανώσεων αλλά δεν πραγματοποιεί ανάλογες συμφεροντολογικές μετατοπίσεις στη βάση τους. Σχετίζεται έτσι με μια κατασταλτική πολιτική του κράτους που προσαρτά αδίστακτα τις οργανωμένες κοινωνικές ομάδες στις δομές γνώσης που σε εμπειρική βάση προσέκρουε σε ανυπέρβλητους υφάλους μιας και κανενός από τα κορπορατιστικά καθεστώτα που κατέλαβαν την εξουσία οι προσπάθειες δε στέφθηκαν με επιτυχία.¹⁴⁹ Την περίοδο του μεσοπολέμου παντού θεσπίστηκε ένα ολοκληρωτικής υφής, από τα πάνω αυταρχικό κράτος όπου δικτατορικές μέθοδοι καταπίεσης των ομάδων πίεσης υποκατέστησαν κάθε μορφή δημοκρατικής διαβούλευσης και κοινωνικής συνεργασίας. Κατά τον Gaeton Pιρου οι προασπιστές του κοινωνικού κορπορατισμού στον ενθουσιασμό τους να σκιαγραφήσουν την αρμονική διάταξη της ιδανικής τους κοινωνικής σύλληψης παρέλειψαν να καταδείξουν τι θα συνέβαινε αν οι αναφερόμενες ταξικές διαιρέσεις εξακολουθούσαν να υφίστανται. Σε αυτές τις περιπτώσεις το κράτος ήταν εκ των πραγμάτων αναγκασμένο να επιβάλλει την τάξη και συνακόλουθα η κυριαρχία του γινόταν ολοένα και πιο καταπιεστική λαμβάνοντας διαχρονικά ασφυκτικό χαρακτήρα.

---

¹⁴⁹ Williamson, P.J. (1989), *Corporatism in Perspective*, London: Sage Publications Ltd, σ.35.

Στην πράξη ο κρατικός κορπορατισμός εμφυτεύτηκε σε πληθώρα καθεστώτων. Απλώθηκε σε χώρες που στερούνταν συμπαγείς κομματικές διαρθρώσεις ως και σε ανίσχυρα μονοκομματικά κράτη αλλά ακόμη και σε γερά εδραιωμένα μονοπωλιακά κομματικά μορφώματα. Η φασιστική Ιταλία, η Ναζιστική Γερμανία, η Γαλλία των Vichy, η Ισπανία του Φράνκο, η Ελλάδα του Μεταξά, η Πορτογαλία του Salazar, η Αυστρία του Dollfuss, η Αργεντινή του Peron και η Βραζιλία του Vargas ταυτίστηκαν εξορισμού με απολυταρχικές μορφές διακυβέρνησης. Φαινομενικά η εγκαθίδρυση του κρατικού κορπορατισμού αποτέλεσε προϊόν μιας ραγδαία εξελισσόμενης και ταχύρρυθμης διαδικασίας. Εν μία νυκτία μαζικές οργανωτικές ιεραρχίες έκαναν την εμφάνιση τους με ηχηρά ονόματα και διακτινώθηκαν σε ευρεία πεδία πολιτικής με απίθανη αντιπροσωπευτική συμμετρία και ισότητα πρόσβασης.¹⁵⁰ Δυστυχώς όμως ο σχηματισμός τους συμβόλιζε απατηλή επίφαση που υποδήλωνε την αδυναμία τους να επηρεάσουν αποφασιστικά τη λήψη πολιτικών αποφάσεων υποκρύπτοντας την κατασταλτική βιαιότητα ενός αυταρχικού κράτους απέναντι στις οργανωμένες ομάδες συμφερόντων.

Ειδικότερα, τα κεκτημένα με κόπους δικαιώματα των εργατικών ενώσεων καταπατήθηκαν ασύστολα ενώ ο κρατικός μηχανισμός μεροληπούσε πρόδηλα υπέρ των εργοδοτικών μερίδων. Για παράδειγμα, στη φασιστική Ιταλία ο Mussolini ενεργοποίησε τον κορπορατισμό προκειμένου να εδραιώσει την κυριαρχία του και να διαχειριστεί με μεγαλύτερη άνεση την οικονομική πραγματικότητα. Οι κορπορατιστικοί μηχανισμοί που διαμόρφωσε δεν ήταν τίποτα άλλο από ένα ευρηματικό προπέτασμα καπνού που πίσω του έκρυβε τα υποχθόνια σχέδια του για την εγκαθίδρυση ενός παγερού, ολοκληρωτικού καθεστώτος. Τα συμμετοχικά ιδεώδη που με τόση αυτοθυσία υπερασπίστηκαν οι εμπνευστές της κορπορατιστικής θεώρησης παραβιάστηκαν καταφανώς από την ισοπεδωτική λογική του ανελεύθερου φασιστικού κράτους. Η καθολική κατίσχυση του κρατικού

---

¹⁵⁰ Wiarda H.J. (1997), *Corporatism and Comparative Politics: The Other Great -Ism*, New York, Armonk: M.E. Sharpe, σ.20.

κορπορατισμού στις εν λόγω χώρες εκδηλώθηκε ως μέσο ανασυγκρότησης των καθυστερημένων τους αγροτικών οικονομιών και υποβοήθησε τη μετεξέλιξη τους στα πρότυπα εκβιομηχανισμένων καπιταλιστικών χωρών¹⁵¹. Η καθιέρωση δημοκρατικών θεσμών παρέμεινε υποτυπώδης με ένα πολιτικό σύστημα που επέτρεπε ελάχιστη μαζική μέθεξη και στηριζόταν κατά κύριο λόγο στην κυριαρχία μιας πανίσχυρης διοικητικής ελίτ. Σαν να μην έφτανε αυτό, ο βιομηχανικός τομέας παρουσίαζε ένα μανιχαϊκό δυϊσμό ανάμεσα σε υψηλό κατατεμαχισμό και ισχυρό συγκεντρωτισμό σε κατά τόπους τομείς. Η εργοδοτική ηγεσία διέθετε τεράστια οικονομική βαρύτητα και όγκο και διαδραμάτιζε λειτουργίες κομβικής σημασίας για την εθνική πρόοδο. Ωστόσο, εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από την κρατική στήριξη και στερούνταν μιας ανταγωνιστικής διεθνούς θέσης ενώ υπολειπόταν επίσης σε οργανωτική αρτιότητα και αδυνατούσε να παρέμβει διαμορφωτικά στην οικοδόμηση των εργασιακών σχέσεων.

Στα κρατικά ελεγχόμενα κορπορατιστικά μοντέλα το πανοπτικό κράτος ενσάρκωνε τον αποκλειστικό εγγυητή της κοινωνικής ειρήνευσης και δε δίσταζε να υιοθετήσει με αποκάλυπτο συχνά τρόπο μεθόδους στυγνής καθυπόταξης των ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων στους αυθαίρετους μηχανισμούς του. Στις περιπτώσεις αυτές απέκλειε ρητά οποιαδήποτε απόπειρα αυτόνομης έκφρασης των συμφερόντων και κατέπνιγε βίαια τυχόν αντιδράσεις στην εξομοιωτική και αδιάλλακτη στάση του διασώζοντας έτσι την καπιταλιστική διαδικασία συσσώρευσης και εξασφαλίζοντας την μακροήμερευση της. Από την αρχή, οι κρατικές αρχές εναντιώνονταν πεισματικά στη μεταβίβαση ρυθμιστικών αρμοδιοτήτων στους εταίρους και κάθε άλλο παρά σέβονταν τη θεσμοθετική τους ανεξαρτησία. Ο απόλυτος έλεγχος του συστήματος αδειοδότησης των οικονομικών δρώντων δεν άφηνε περιθώρια απόκλισης από τις κρατικές επιλογές καθιστώντας τους πειθήνια όργανα εκτέλεσης προειλημμένων αποφάσεων. Στο εξωτερικό πεδίο

---

¹⁵¹ Maier, C.S. (1975), *Recasting Bourgeois Europe*, New Jersey: Princeton University Press, σ.584.

επιχειρούνταν η απομόνωση της εθνικής οικονομίας από τις πιέσεις που ασκούσε η διεθνοποιημένη αγορά.¹⁵²

Η στροφή αυτή στο εγχώριο περιβάλλον επέφερε την επαύξηση του κρατικού παρεμβατισμού σε ετερογενείς οικονομικές σφαίρες και περιλάμβανε τον καθορισμό των μισθών, τον προσδιορισμό των τιμών, τον ασφυκτικό έλεγχο του αριθμού των βιομηχανικών επενδύσεων τη χειραγώγηση των εργασιακών προτεραιοτήτων καθώς και την στενή επιτήρηση του ρυθμού της παραγωγής και των εξωτερικών συναλλαγών. Οι συνενώσεις των κοινωνικών φορέων εμφανίζονταν εξασθενημένες και συνεδρίαζαν σπάνια ή και καθόλου προκειμένου να λάβουν αποφάσεις. Η συνεχής ψήφιση αλληπάλληλων ισοπεδωτικών νόμων περιέστελλε το δικαίωμα της απεργίας φτάνοντας ενίοτε στο σημείο να υποβληθούν εξουθενωτικές κυρώσεις, πρόστιμα ακόμα και ποινές φυλάκισης στους παραβάτες. Η χρήση μεθόδων βίαιης καταστολής εξαπλώθηκε με πρωτόγνωρη ορμή σε όλο το φάσμα των εργασιακών και πολιτικών σχέσεων. Η συντριπτική πλειονότητα των εργατικών ενώσεων απαρτίζονταν κυρίως από κομματικά στελέχη που διορίζονταν από την κεντρική εξουσία και δεν είχαν καμία επαφή με τη βάση των απλών μελών.

Τα μονοπωλιακά ενσωματωμένα σωματεία διοικούνταν από στελέχη πειθήνια στα κελεύσματα της κεντρικής διοίκησης. Μετατράπηκαν έτσι σε μοχλό πειθαναγκασμού της εργατιάς και τα κρούσματα φυλάκισης και τρομοκράτησης των αντιφρονούντων αποτέλεσαν καθημερινό φαινόμενο. Ακόμα και οι φορείς της εργοδοσίας υπόκειντο σε συχνές απειλές και περιορισμούς της δράσης τους. Αναγκάζονταν διαρκώς να ασκούν αυστηρό αυτοέλεγχο στη συμπεριφορά τους αν ήθελαν να επιβιώσουν. Η στυγνή κρατική παρέμβαση απέβλεπε στην απροκάλυπτη περιστολή των μισθοδοτικών απαιτήσεων μέσω της σύναψης επαχθών συμβάσεων ενώ θεσπίστηκαν αμέτρητες νομοθετικές ρυθμίσεις για την εκ των άνω επιβολή

---

¹⁵² Pike, F.B. & Stritch, T. (1974), *The New Corporatism: Social-Political Structures in the Iberian World*, London: University of Notre Dame Press, σ.9.

υποχρεωτικής διαιτησίας και την πειθαρχημένη διευθέτηση των εργασιακών αντιδικιών.

Αργά αλλά σταθερά οι συνδικαλιστικές οργανώσεις απώλεσαν την αντιπροσωπευτικότητά τους και παραδόθηκαν έρμαιοι στις ορέξεις των πολιτικών ιθυνόντων. Όσον αφορά την εργοδοτική πλευρά, επήλθε σταδιακά η περιθωριοποίηση και απομόνωση των μικρομεσαίων ασθενέστερων επιχειρηματικών μονάδων. Ο ιδιωτικός τομέας προσδεμένος σφιχτά στο άρμα του φασισμού επωφελούνταν μεν από την καθυπόταξη του εργατικού κινήματος αλλά είχε στη διάθεση του ελάχιστα εργαλεία παρέκκλισης από την επικρατούσα κυβερνητική γραμμή. Οι σπασμωδικές του κινήσεις πρόδιδαν αθέλητα την αντιδραστική και εκ των υστέρων αντίδραση του κυβερνητικού αυταρχισμού. Οι εκπρόσωποι του κεφαλαίου εκδήλωναν στη συμπεριφορά του μια ανώριμη ανασφάλεια λόγω της παραλυτικής εξάρτησής τους από το κράτος ανίκανοι να ανταποκριθούν επάξια στο ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον πόσο μάλλον να επεκτείνουν τη δράση τους σε νέες αγορές.¹⁵³

Σε αυτό το πλαίσιο η εμφάνιση του κρατικού κορπορατισμού προσέφερε στα απολυταρχικά καθεστώτα την προσδοκώμενη ευκαιρία για να δικαιολογήσουν την ύπαρξη και να νομιμοποιήσουν τις ύποπτες μεθοδεύσεις τους στην ύψιστης σημασίας επιδίωξη τους να γαντζωθούν με νύχια και με δόντια στην εξουσία. Η κρατική, μη συνεκτική οντότητα απαρτιζόταν από ένα ανομοιογενές συμπύλημα μισαλλόδοξων πολιτικών και ιδιωτικών συμφερόντων που δεν αποσκοπούσε στην εξυπηρέτηση του δημόσιου συμφέροντος. Ως απόρροια, επήλθε η απαξιοτική απογύμνωση των δημοκρατικών ιδεών και η βάρβαρη υποκατάσταση των διαλογικών διαδικασιών λόγω της υποτιθέμενης αναποτελεσματικότητάς τους στην προώθηση του κοινού καλού. Στον οικονομικό πεδίο κυριαρχούσε η αγροτική παραγωγή και ο ανερχόμενος βιομηχανικός τομέας μαστιζόταν από ένα έντονο

---

¹⁵³ Brown, D. (2016), *Germany, 1871-1990: United, Divided and Reunited*, London: Pearson Education Limited, σ.114.

δυσισμό μιας και απαρτιζόταν από περιοχές με οξύμένο παραγωγικό κατακερματισμό από τη μία και θύλακες με ισχυρές τάσεις συγκεντροποίησης από την άλλη. Η διευρυμένη σκέπη της κρατικής υπερπροστασίας σηματοδότησε την πολιτική ποδηγέτηση της αναπτυξιακής δυναμικής αποκόποντας τις διασυνδέσεις της με τις εγχώριες και τις διεθνείς αγορές. Η αρνητική διεθνής συγκυρία που εκτονώθηκε με το ξέσπασμα της μεσοπολεμικής οικονομικής κρίσης του 1929 δεν επέτρεψε την παραχώρηση οικονομικών ανταλλαγμάτων στις εργαζόμενες μάζες. Επιπλέον, ανασχέθηκαν για το απώτερο μέλλον κάποια ίχνη προνοιακής πολιτικής και οι δοθείσες παραχωρήσεις κατευθύνθηκαν κυρίως σε πληθυσμιακές μερίδες που η ρίζοσπαστικότητα τους προκαλούσε τρόμο στις άρχουσες ελίτ.

Μια πρόχειρη ματιά στα κρατικά διευθυνόμενα κορπορατιστικά πειράματα που ευδοκίμησαν τις δεκαετίες 1920 και 1930 διατρανώνει την κατηγορηματική διάψευση της θεωρίας από την πράξη. Θεωρήθηκε δεδομένη η αυτόματη εφαρμογή των εννοιολογικών δοξασιών της θεωρίας ενώ στην πραγματικότητα σημειώθηκε ένας αλόγιστος σφετερισμός και κατάχρηση εξουσίας από τους εμφανιζόμενους ως σωτήρες δικτάτορες. Οι πολιτικές αρχηγείες διακήρυσσαν δημόσια ότι οι πράξεις τους δεν απάδουν με τις κορπορατιστικές αντιλήψεις την ώρα που εγκαθίδρυναν απολυταρχικά, μονοκομματικά καθεστώτα διαρθρωμένα πάνω στον άξονα ατομοκεντρικών ή στρατιωτικών διακυβερνήσεων. Συνάγεται εύκολα πως η κορπορατιστική επίκληση εκδηλώθηκε ως ένας κατ' επίφαση μηχανισμός για να προσδοθεί επιπρόσθετο κύρος στην εφαρμογή κρατικών στρατηγικών και να ενδυναμωθεί στο έπακρο το απολυταρχικό κράτος (το οποίο σταδιακά απαλείφθηκε και περιέπεσε σε αχρηστία όταν η αιτιολόγηση της δεν κρίνονταν πλέον απαραίτητη). Με το ξέσπασμα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου η επιβίωση του κρατικού κορπορατισμού καθίστατο ολοένα και πιο απίθανη¹⁵⁴. Η εξακολούθηση κατασταλτικών μέτρων και θεσμοθετημάτων αποδείχθηκε ανεπαρκής να αποφέρει την αξιόπιστη πληροφόρηση, την εθελοντική συμμόρφωση και ενσωμάτωση των

---

¹⁵⁴ Marquand, D. (1976), "Social Democracy and the Corporate State", in *The Corporate State: Reality or Myth?* Centre for Studies in Social Policy, σ.85.

κοινωνικών εταίρων στη σύναψη συμβολαίων και συμφωνιών εκ των ουκ άνευ για τη διαχείριση και ανασύσταση μιας πιο μοντέρνας οικονομίας.

Σημαντικές αποκλίσεις καταγράφονται ανάμεσα στα κρατικά κατευθυνόμενα κορπορατιστικά μοντέλα της Ισπανίας και της Λατινικής Αμερικής της Ιταλίας και της Πορτογαλίας. Στις δύο πρώτες περιοχές επιχειρήθηκε η εφαρμογή γνήσιων πειραμάτων εργασιακών μεταρρυθμίσεων σε όφελος των χαμηλότερων εισοδηματικά πληθυσμών ενώ στις υπόλοιπες παρατηρήθηκε μια εμμονή σε άκαμπτες, περιοριστικές μεθόδους δράσης που ευνοούσαν μονομερώς την κεφαλαιουχική τάξη. Σύμφωνα με τον Charles Maier, οι συντεχνιακές επαφές που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο απέβλεπαν στην επιβολή ελέγχου εκ μέρους της αστικής τάξης που πάσχιζε να εδραιώσει την πρωτοκαθεδρία της μέσω της αναμόρφωσης των κοινωνικών σχέσεων υπέρ της στοχεύοντας συνάμα στην ολοκληρωτική καθυπόταξη της οργανωμένης εργασίας. Σε κάθε περίπτωση πάντως παραμένει ενδιαφέρον ότι ενώ συνήθως οι θεσμικές πτυχώσεις του μονολιθικού κράτους περιείχαν δικλίδες ασφαλείας που φρόντιζαν για την υγιή αντιπροσώπευση των εταίρων, στην πράξη χρησίμευαν ως προπέτασμα καπνού για την εξάπλωση μιας βάνουσης κρατικής καταστολής και νόθευσης των διαδικασιών δημοκρατικής έκφρασης.

Στην Ιταλική χερσόνησο, η άνοδος του Mussolini στην εξουσία πραγματοποιήθηκε με την περιβόητη κάθοδο στη Ρώμη το 1922.¹⁵⁵ Το φασιστικό κράτος για να σταθεροποιήσει την παντοδυναμία του σύναψε διαρκείς συμμαχίες με τις υπάρχουσες παραδοσιακές ελίτ δηλαδή τη μοναρχία, το στρατό, την κρατική γραφειοκρατία, την καθολική εκκλησία, τους γαιοκτήμονες, το χρηματιστικό κεφάλαιο και τους βιομηχάνους. Η νευραλγική του θέση στο συσχετισμό δυνάμεων του προσέδιδε μια συντηρητική, αντιδραστική χροιά προκειμένου να κατορθώσει να εξισορροπήσει τις αντικρουόμενες διεκδικήσεις των διαφορετικών ελίτ. Η

---

¹⁵⁵ Hall, K., Shuter, J., Brown, D. & Williams, B. (2015), *Nationalism, Dictatorship and Democracy in 20th Century Europe*, London: Pearson Education Limited, σ.201.

δικαιοδοσία του κρατισμού απλώθηκε σε υψηλά επίπεδα οικονομικής παρέμβασης σε σημείο που το 1930 η Ιταλία δικαιούνται να καυχείται ότι συγκαταλεγόταν ανάμεσα στις πιο εκτενώς κεντρικά διαρρυθμισμένες οικονομίες. Ο κρατικός βραχίονας χειραγωγούσε τομείς όπως το εύρος των βιομηχανικών επενδύσεων και υποδομών, καθόριζε το επίπεδο των τιμών και μισθών, επέβλεπε με αυστηρότητα την παραγωγή προϊόντων, τις συνθήκες εργασίας, τη διεξαγωγή διεθνούς εμπορίου, εκπονούσε προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας και ρύθμιζε την συναλλαγματική πολιτική. Το ιδεολογικό σχέδιο του εθνικιστή Alfredo Rocco εστίαζε στην προσπάθεια απελευθέρωσης της Ιταλίας από την υποτέλεια της στην πλουτοκρατικά εξαρτημένη διεθνή οικονομία.

Η αιφνίδια επέλευση της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής ύφεσης τη δεκαετία του 30 επέφερε αβεβαιότητα στο ισοζύγιο πληρωμών συνοδευόμενη από απειλητικές οικονομικές δυσχέρειες. Συνακόλουθα, οι Εθνικοσοσιαλιστές αντέδρασαν με την ανύψωση ενός τείχους προστατευτικής απομόνωσης από το περιρρέον αρνητικό κλίμα. Το κορπορατιστικό κράτος επιχείρησε να καταπολεμήσει την κρίση μέσα από την αναδιάρθρωση των βιομηχανικών και αγροτικών δομών. Οι διασυνδέσεις του με την αναδυόμενη, μικρής κλίμακας βιοτεχνική παραγωγή ισχυροποιήθηκαν. Παραμερίζοντας τα δόγματα περί αρμονικής κοινωνικής συνύπαρξης, το Φασιστικό καθεστώς επίσεισε την απειλή του εξωτερικού εχθρού ώστε να εμποτίσει με την κυριαρχία του κάθε σημείο του κοινωνικού ιστού. Η συντεχνία, από ανεξάρτητη νομική οντότητα μετατράπηκε σε πειθήνιο κρατικό όργανο που συναρτούσε τη δράση του με την απονομή κυβερνητικής έγκρισης. Η υφιστάμενη συνδικαλιστική διάρθρωση μετουσιώθηκε σε άβουλο άθυρμα στις ακόρεστες ορέξεις των ιθυνόντων με απώτερο σκοπό τη συρρίκνωση της μισθολογικής κλίμακας.¹⁵⁶ Την ίδια ώρα, οι ενώσεις των εργοδοτών υπέστησαν τη δοκιμασία της κάθαρσης από απείθαρχα μέλη που αντικαταστάθηκαν από όσους το φασιστικό καθεστώς θεωρούσε αξιόπιστους και φερέγγυους

---

¹⁵⁶ Horowitz, D. L. (1963), *The Italian Labour Movement*, Cambridge: Harvard University Press, σ.87.

συνεργάτες του. Στην τελευταία φάση μάλιστα της φασιστικής ηγεμονίας οι εκπρόσωποι του κεφαλαίου φάνηκαν ιδιαίτερα απογοητευμένοι από τον ιμπεριαλιστικό τυχодиωκτισμό που επεδείκνυε ο Duce επειδή τους εξώθουσε στην καταβολή επαχθών και δυσβάσταχτων τελών και φόρων για να χρηματοδοτήσει τις αλλοπρόσαλλες εθνικιστικές του βλέψεις.

Ο εργασιακός νόμος που είχε ψηφιστεί το 1926 καθιστούσε απαγορευτική την προσφυγή σε απεργίες, lock out και άλλα είδη κινητοποιήσεων. Όποια συσσωμάτωση επέλεγε τέτοια μέσα διαμαρτυρίας θα υφίστατο ανηλεείς ποινές, πρόστιμα και φυλακίσεις. Η συνδιαλλαγή του Mussolini με τις κραταιές ελίτ ανέδειξε τον κρατικό θεσμό σε κατεξοχήν πεδίο ύποπτων μεθοδεύσεων και τον υποβίβασε από προασπιστή του κοινού συμφέροντος σε υποκινητή κρουσμάτων διαφθοράς και σήψης. Σε συνήθη τακτική αναδείχθηκε η υποκατάσταση των εργατικών δικαστηρίων από το Υπουργείο Συντεχνιών που εκδίκασε αυθαίρετα εργατικές υποθέσεις και αποφαινόταν τις περισσότερες φορές ενάντια στις εύλογες αξιώσεις των εργαζομένων που υφίσταντο κάθε μορφής αδικίες. Η συνεχής διεύρυνση τοπικών αντιδικιών και ταξικών διχογνωμιών συνδυαζόταν με την ευρεία διάδοση συνδικαλιστικών αποσχιστικών τάσεων και ο βαθμός εκβιομηχάνισης συνιστούσε δείγμα καθυστέρησης και οπισθοδρόμησης. Μπροστά στις εξελίξεις αυτές ο κρατικά ελεγχόμενος κορπορατισμός χρησίμευσε ως ένας οιονεί ενοποιητικός μύθος που διέσπειρε την πεποίθηση πως τα τελευταία ίχνη ταξικής αντιπαλότητας είχαν επιτυχώς εξαλειφθεί και η μάστιγα της φτώχειας αποτελούσε παρελθόν λόγω των διασυμφωνητικών πρωτοβουλιών που είχε οργανώσει το κράτος.

Στην Πορτογαλία ένας καθηγητής πολιτικής οικονομίας, ο Antonio Salazar ανέλαβε τα ηνία της χώρας ύστερα από πρόσκληση των αποχωρούντων στρατιωτικών ηγετών μετά το πραξικόπημα που επιχείρησαν το 1926. Χειρίστηκε με δεξιότητα τη διακυβέρνηση της χώρας για σαράντα συναπτά έτη και κατάφερε μέσα σε σχετικά σύντομη περίοδο να αναχθεί σε ηγετική μορφή και να κερδίσει επάξια την πρωθυπουργία επιδεικνύοντας εξαιρετικές αρετές. Ασχολήθηκε

επισταμένως με την επίλυση ακανθωδών ζητημάτων εφαρμόζοντας πιστά τις κορπορατιστικές συνταγές. Έθεσε ως πρότιστη μέριμνα του νεοπαγούς του κράτους την παγίωση σχέσεων αρμονικής συνύπαρξης και αμοιβαίου σεβασμού των επιμέρους συμφερόντων. Τυχόν διαξιφισμοί και ατομικοί ωφελιμισμοί παραμερίστηκαν με αλτρουισμό προς όφελος της κοινής προκοπής. Η απήχηση των κορπορατιστικών πρακτικών διευκολύνθηκε από την ιστορική διείσδυση των παλιότερων μερκαντιλιστικών τρόπων και τον πρωταρχικό ρόλο που ανέκαθεν διαδραμάτιζε το παρεμβατικό Πορτογαλικό κράτος.¹⁵⁷ Οι ημι-μεσαιωνικές του δομές ενθάρρυναν την σύναψη στενότερων σχέσεων με το ιδιωτικό κεφάλαιο που εξαρτάτο σε σημαντικό βαθμό από τα οφέλη που αποκόμιζε από τον κρατικό κορβανά.

Το διεθνές κλίμα επίσης συνέβαλλε στην εμπέδωση της τριμερούς συνεργασίας κυρίως λόγω της καταλυτικής επίδρασης του χρηματιστικού κραχ που προξένησε την υιοθέτηση ενός εσωστρεφούς απομονωτισμού στις δυτικές χώρες. Η δημοτικότητα της καθολικής εκκλησίας συνέτεινε στην περαιτέρω εδραίωση του κορπορατιστικού οικοδομήματος που ήταν χωρισμένο σε διακριτές βαθμίδες απαρτιζόμενο από ένα εθνικό σύστημα εργοδοτικών ενώσεων διαβαθμισμένο ανά τομέα παραγωγής. Παρομοίως, τα εργατικά σωματεία αντιπροσώπευαν ετεροειδή είδη εργασίας ενώ τα ελεύθερα επαγγέλματα διέθεταν τις δικές τους αυτόνομες οργανώσεις. Οι αγροτικές ενορίες συμμάχησαν με τους φορείς της γαιοκτησίας σε ένα διφυές σύστημα εκπροσώπησης. Το πολυσχιδές αυτό μόρφωμα συμπληρωνόταν από τις συντεχνίες ψαράδων και πλοιοκτητών που στεγάζονταν στα επονομαζόμενα κέντρα αλιείας. Το ετερόκλητο αυτό συνονθύλευμα αποδείχτηκε ωστόσο αλυσιτελές και ανεδαφικό με αποτέλεσμα να καταταμηθεί στα επιμέρους του στοιχεία.

---

¹⁵⁷ Pinto, A. C. (2015), *Corporatism and Dictatorships in Portugal and Spain, Comparative Perspectives*, Lisbon: University of Lisbon, σ. 499.

Η παρουσία του κράτους αν και διακριτική επέβη καθοριστική αφού οι κρατικοί παράγοντες διατήρησαν τη δυνατότητα όχι μόνο να ασκούν βέτο στις ληφθείσες αποφάσεις αλλά και να μπλοκάρουν κάθε είδους διαβούλευση όποτε αυτοί έκριναν σκόπιμο. Συχνό φαινόμενο αποτέλεσαν οι ωμές παρεμβάσεις του αυταρχικού κρατισμού με την πλουσιοπάροχη ανταμοιβή συνδικάτων-σφραγίδων και την αποκήρυξη όσων προέβαλαν αντίσταση στις κυβερνητικές επιβουλές. Με αυθαίρετα διατάγματα εξασφαλιζόταν η προσκόλληση των εργοδοτικών συντεχνιών στην κυβερνητική γραμμή. Παράλληλα ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας του συστήματος εκπροσώπησης άφηνε ελάχιστα περιθώρια στην έκφραση αντιλόγου εκ μέρους των τοπικών συντεχνιών και δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις επιδιαιτησίας από τα πάνω στη διενέργεια συλλογικών διαπραγματεύσεων. Η εκδήλωση απεργιακών κινητοποιήσεων θεωρήθηκε συνώνυμο της έσχατης προδοσίας την ώρα που η όποια παρακώληση της παραγωγής ισοδυναμούσε με εγκληματική πράξη. Σε μοναδική φροντίδα του καθεστώτος του Salazar μετατράπηκε η ασταμάτητη επαύξηση της προσωπικής του επιρροής και η αδιάλειπτη απολαβή ατομικών πλεονεκτημάτων.

Στη Γερμανία, τις δεκαετίες 1870 και 1880, ο Bismarck εργάστηκε ενεργητικά για την εισαγωγή και καθιέρωση θεσμών που να προσιδιάζουν στο μοντέλο του κρατικά εμπνευσμένου, ανελαστικής φύσης κορπορατισμού. Εξ' αρχής επιχείρησε με αδυσώπητο αυταρχισμό να αφομοιώσει τα νέο-εμφανιζόμενα αγροτικά στρώματα, τον κόσμο του εμπορίου και της εμβρυώδους βιοτεχνικής παραγωγής. Οικοδόμησε με αυτό τον τρόπο ένα πολυδαίδαλο δίκτυο συμβουλίων επωμισμένων με την ευθύνη της διαχείρισης δημόσιων καθηκόντων όπως η εκπαίδευση και η πολύπλευρη επιμόρφωση των μαθητευόμενων και έπλασε ένα σύνθετο πλέγμα ομοσπονδιών όπου τα ιδιωτικά συμφέροντα ήταν επαρκώς εκπροσωπημένα στο χώρο της κεντρικής διοίκησης. Σε συστατικό γνώρισμα του προτύπου διακυβέρνησης που ακολούθησε αναδείχθηκε η ανέγερση φραγμάτων στη ραγδαία ανάπτυξη του δυναμικά εξελισσόμενου εργατικού κινήματος και η ψήφιση αντι-σοσιαλιστικών νόμων που απέβλεπαν στην αποτροπή επαναστατικών

ρήξεων και την έγκαιρη αποσόβηση διχαστικών απειλών. Ως ύψιστο διακύβευμα της θητείας του Γερμανού ηγέτη ανακηρύχθηκε η σφυρηλάτηση στενότερων δεσμών μεταξύ των βιομηχανικών εταίρων, η θεσμική κατοχύρωση του εργατικού συνδικαλισμού και η επιδίωξη εξεύρεσης ειρηνικών μέσων επίλυσης των αναφυόμενων συγκρούσεων στο πεδίο της εργασίας. Η ιδέα της εκπροσώπησης με βάση τις επαγγελματικές ενώσεις υποκατέστησε σταδιακά τη λειτουργία των κοινοβουλευτικών διαδικασιών.

Το πολιτικό σύστημα του Bismarck περιλάμβανε μια ισχυρή μοναρχία πλαισιωμένη από μέλη της αριστοκρατίας και των χειροτεχνών που εμπνέονταν από συντεχνιακές αρχές. Στο αξιομνημόνευτο έργο του ο G. D. Friedman με τίτλο «Στρατός, Βιομηχανία και Εργασία στη Γερμανία» αποπειράται να υπεισέλθει σε μια διεξοδική μελέτη των υφιστάμενων τριμερών διακανονισμών ανάμεσα στο ισχυρό στρατιωτικό κατεστημένο και τους φορείς της εργασίας την επαύριο του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Η μεθοδική του ανάλυση καταδεικνύει το πώς ένα καθαρά εξωκοινοβουλευτικό σύμφυρμα θεσμών δημιουργήθηκε προκειμένου να διασυμφωνηθεί η προσφορότερη για όλους ανόρθωση της Γερμανικής οικονομίας και να εξασφαλιστεί η ομαλότερη παραγωγή προσαρμοσμένη στις πολεμικές ανάγκες. Κατά το μεσοπόλεμο, ο κοινωνικός κορπορατισμός απέτυχε να τελεσφορήσει λόγω της σθεναρής αντίστασης που προέβησαν οι αντιπρόσωποι της βαριάς βιομηχανίας και των αντιπαλοτήτων που κατέκλυσαν τις τάξεις των εργατών. Στο κλίμα αυτό, το νεοπαγές Εθνικό Σοσιαλιστικό κόμμα βρήκε πρόσφορο έδαφος και ενδυναμώθηκε σημαντικά εκμεταλλευόμενο έξυπνα την γενικότερη δυσπιστία στους μηχανισμούς κοινοβουλευτικής νομιμοποίησης. Στις ρίζες του υπόβηκε ένας διάχυτος αντι-φιλελευθερισμός και η καθολική απόρριψη των διαδεδομένων μαρξιστικών δογμάτων περί εξάλειψης της ταξικής ανισότητας.¹⁵⁸

---

¹⁵⁸ Winkler, H. A. (Oct.1976), "German Society, Hitler and the Illusion of Restoration 1930-33", *Journal of Contemporary History*, τ.11, No.4, σ.1-16.

Η επίκληση της ιεραρχικής αντίληψης της κοινωνικής διάρθρωσης έδωσε το κατάλληλο έναυσμα για την ωμή καταδίκη κάθε προσπάθειας για την εισαγωγή πειραμάτων κοινωνικής δικαιοσύνης και πολιτικού εξισωτισμού. Η ανεπιφύλακτη αποδοχή της οργανικής φύσης του κράτους αποτέλεσε δικαιολογητικό πρόσχημα για την εφαρμογή κατασταλτικών μεθόδων διακυβέρνησης και την παγίωση της άκρατης προσωπολατρίας του επιβλητικού Führer. Η εναγώνια αναζήτηση για τη διασφάλιση συνθηκών γενικότερης ευημερίας προσέκρουε στην ευτελή εξύμνηση των προτερημάτων του μεγάλου αρχηγού που γνώριζε καλύτερα από κάθε άλλον το κοινωνικό συμφέρον του Γερμανικού λαού. Όταν ο Χίτλερ κατέλαβε την εξουσία τα ανερχόμενα Ναζιστικά στελέχη πήραν τη θέση των ηγετών των συντεχνιών μετατρέποντας τες σε αδύναμα πόνια ενός απολυταρχικά εδραιωμένου κράτους. Το Φεβρουάριο του 1934, ακόμα και η εργοδοτική πλευρά όφειλε να εφαρμόζει πιστά τις αρχές της υποχρεωτικής εγγραφής των μελών της, να επιδεικνύει μια ενοποιημένη αντιπροσώπευση και να δέχεται αδιαμαρτύρητα τις εντολές των κυβερνητικά διορισμένων αρχηγείων. Ήταν πλέον θέμα χρόνου ο ολοσχερής παραμερισμός κάθε συναινετικής διασυμφώνησης αφού σύμφωνα με το δικτάτορα ο Γερμανικός λαός διέθετε υψηλό μορφωτικό επίπεδο που τον εξουσιοδοτούσε να φροντίζει για την επιτυχημένη επαγρύπνηση, την τήρηση και ευόδωση των φασιστικών σχεδίων.

Στην Ισπανία, οι απαρχές του εικοστού αιώνα είδαν την ταχύρρυθμη άνθηση πλήθους καθολικών κοινοτήτων που στρατολογούσαν μέλη μέσω ενσωματωτικών μεθόδων. Αποτέλεσαν τη ραχοκοκαλιά της Ισπανικής φάλαγγας του Antonio Primo de Rivera και αναρριχήθηκαν σε κομβικές διοικητικές βαθμίδες του κρατικού μηχανισμού. Το σύστημα κορπορατιστικής διαμεσολάβησης που προέκυψε επιδίωξε τη ρητή αναγνώριση οντοτήτων όπως η οικογένεια, ο δήμος, το συνδικάτο και η εργοδοτική οργάνωση ως αυθεντικές βάσεις κοινωνικής οργάνωσης. Η προσθήκη κορπορατιστικών στοιχείων στο άκαμπτο δικτατορικό καθεστώς εδραζόταν στην παταγώδη αποτυχία του υπάρχοντος

κοινοβουλευτισμού.¹⁵⁹ Το νεοσύστατο απολυταρχικό κράτος έπρεπε να στηριχτεί στις σταθερές αξίες που προσδιόριζαν προγενέστερες εποχές. Οι δικλείδες ασφαλείας που συνένωναν τον κρατικά ελεγχόμενο κορπορατισμό οδήγησαν στη διαμόρφωση των πολιτικών θεσμών που θα διευκόλυναν την οργανική αποδοχή των οργανωμένων ομάδων υπό την άγρυπνη ποδηγέτηση μέρους της ελίτ. Επιδιώχθηκε με ζήλο η υποταγή τους σε κελεύσματα που εκπορεύονταν εκ των άνω καθώς εσμός πολιτικών ζητημάτων αναγορεύτηκαν σε αποφάσεις τεχνικού τύπου χωρίς καμία ουσιαστική σημασία. Το παντοδύναμο κόμμα της Πατριωτικής Ένωσης (U.P.) άπλωσε τα πλοκάμια του απειλητικά με απώτερο στόχο τη ματαίωση οποιονδήποτε προσπαθειών σύστασης ταξικά προσανατολισμένων συνδικαλιστικών ενώσεων. Αποπειράθηκε να εξασθενήσει στο έπακρο το ισχύον κοινοβούλιο και να υπαγάγει κάθε πηγή έκφρασης συμφερόντων στην απόλυτη εξουσία του αυταρχικού κράτους.

Όταν ο Φράνκο το 1939 επέβαλε το δικό του μονολιθικό καθεστώς, την επαύριο ενός αιματηρού εμφυλίου, η ζυγαριά είχε πλέον γύρει υπέρ της εγκαθίδρυσης ενός στυγνού Φασισμού. Στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων, το ύψος των μισθολογικών απολαβών και οι συνθήκες εργασίας καθορίζονταν αυστηρά από την κρατική παρέμβαση ενώ κάθε εκδήλωση δυσαρέσκειας με τη μορφή απεργιακών κινητοποιήσεων θεωρούνταν ανεπίτρεπτη και τιμωρούνταν από την κρατική Φάλαγγα με φανερή αναληψία. Τα *Sindicatos Verticales* που ανέκυψαν δεν ήταν παρά οργανώσεις φερέφωνα που στερούνταν οποιαδήποτε ουσιαστική αυτοδυναμία μιας και οι εκπρόσωποι τους επιλέγονταν με κριτήρια καθαρά υποκειμενικά. Ταυτόχρονα, η εργοδοτική πλευρά λόγω του γεγονότος ότι είχε αναδειχθεί ως η νικήτρια δύναμη της εμφύλιας σύρραξης ήρθε σε τελική ρήξη με τον Φράνκο αναφορικά με τη διαχείριση των οικονομικών προτεραιοτήτων της χώρας. Σαν αποτέλεσμα, προέκυψε ο ασφυκτικός εναγκαλισμός της από το κυρίαρχο καθεστώς και οι άστοχες κεντρικές επεμβάσεις αποστέρησαν τους

---

¹⁵⁹ Friedrich, C. J. & Brzezinski, Z. (1956), *Totalitarian Dictatorship and Democracy*, Cambridge, MA: Harvard Univ. Press, σ.131.

επενδυτές από εγχειρήματα επιχειρηματικής καινοτομίας ωθώντας τους σε ύποπτες συναλλαγές με τους διεφθαρμένους πολιτικούς ιθύνοντες της Χούντας. Φαινόμενα καθολικής σήψης συνέβαλαν στην παγίωση εξω-θεσμικών πρακτικών μέσω της σύναψης διαβλητών συμφωνιών, κάτω από το τραπέζι, προς όφελος καλά εδραιωμένων ολιγαρχιών.

Τις δεκαετίες του 1960 και 1970, παρατηρείται μια στροφή από το ιδεολογικό επίπεδο σε οικονομικής φύσης θέματα, η έμφαση μετατοπίζεται τώρα από δόγματα περί κοινωνικής αρμονίας σε πιο απτές συζητήσεις οικονομικού σχεδιασμού και παρατηρείται μια πρωτόγνωρη πρωτοκαθεδρία οικονομικών θεμάτων. Κι εδώ όμως οι επιτυχημένη χάραξη μιας κοινά αποδεκτής εισοδηματικής πολιτικής προσκρούει στο τείχος της κρατικής αδιαλλαξίας και της παντελούς απουσίας διαλογικού πνεύματος και συνεργατικής βούλησης εκ μέρους των συνομιλητών. Μπροστά στο επερχόμενο φιάσκο διεξαγωγής συλλογικών διαπραγματεύσεων σε τοπική κλίμακα η εξουσία καταφεύγει σε τακτικές υποχρεωτικής διαιτησίας και τη θέσπιση ανώτατων επιτρεπόμενων μισθολογικών νορμών. Στην πράξη όμως οι επιταγές της έμειναν ανεφάρμοστες οδηγώντας στον περαιτέρω εκτροχιασμό της όλης διαδικασίας και την εκτόξευση στα ύψη των μισθολογικών απαιτήσεων των εργαζομένων. Το κρατικά ελεγχόμενο εποικοδόμημα κατέρρευσε σταδιακά αποδεικνύοντας τον ατελέσφορο χαρακτήρα του κορπορατιστικού εγχειρήματος.

Στη Λατινική Αμερική ευδοκίμησε ένας ιδιόρρυθμος κορπορατισμός. Οι καταβολές του ήταν άλλοτε συντηρητικές και οπισθοδρομικές και άλλοτε αριστερές και προοδευτικές. Στη δεύτερη περίπτωση τα συστατικά του μέρη αποτελούνταν από εργατικά, αγροτικά και άλλα προοδευτικά στρώματα που αναζητούσαν διακαώς κοινωνικές συμμαχίες με τις ισχυρές ολιγαρχίες, το στρατό και την εκκλησία ή τους υποκαθιστούσαν ολοκληρωτικά.¹⁶⁰ Λόγω της χαμηλής στάθμης

---

¹⁶⁰ Malloy, J.M. (1977), *Authoritarianism and Corporatism in Latin America*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, σ.4.

της οικονομικο-κοινωνικής ανάπτυξης στην περιοχή, παλιότερα πρότυπα Μεσαιωνικού κορπορατισμού επεβίωσαν αναλλοίωτα και ενίοτε συνυπήρξαν με νεότερες δοξασίες περί κοινωνικής δικαιοσύνης. Σε μακροσκοπικό επίπεδο, η κορπορατιστική ενατένιση δεν απέφυγε την εξομοίωση της με τη γέννηση και τον πολλαπλασιασμό των φασιστικών καθεστώτων. Δεν είναι άξιο απορίας επομένως το ότι επήλθε η πλήρης θεωρητική της απαξίωση με το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και η συνταύτιση της με τη μοίρα των τελευταίων.

Στο λατινοαμερικάνικο μοντέλο κατά τον Wiarda επικράτησε ένα διακριτό, *sui generis* οργανισμο-κρατικό κορπορατιστικό πρότυπο. Τα κυρίαρχα κυβερνητικά καθεστώτα της Λατινικής Αμερικής διατήρησαν μια μακρόχρονη κορπορατιστική παράδοση.¹⁶¹ Παρά την επανάκτηση της ανεξαρτησίας τους, τα απομεινάρια παλιότερων αυταρχικών, συντηρητικών, ημι-φεουδαλικών κορπορατιστικών πειραμάτων άντεξαν στο πέρασμα του χρόνου. Μόνο σε ελάχιστες περιοχές παρατηρήθηκε η εδραίωση ενός πιο σύγχρονου και λιγότερο αρτηριοσκληρωτικού μοντέλου διακυβέρνησης. Ευρύτατα διαδεδομένη ήταν μια άκαμπτη και μονολιθική ταξική διάρθρωση κι ένα κεντρικά διευθυνόμενο οικονομικό οικοδόμημα. Οι κοινωνικές σχέσεις κατευθύνθηκαν στηριγμένες σε πελατειακού τύπου συναλλαγές και οι εταίροι υπάχθηκαν σε ένα καθεστώς γραφειοκρατικής διαχείρισης όπου προσδιοριζόταν με βάση το κράτος. Τέλος ενδήμησε μια πρωτίστως καθολική πολιτική κουλτούρα με ιδιαίτερη έμφαση στην τάξη και την πειθαρχία και κάθε ομάδα οφείλει να αποδεχθεί αδιαμαρτύρητα τη θέση που της αντιστοιχεί στο όλο. Ο ρόλος του κρατικού φορέα καθίσταται καθοριστικός όχι τόσο λόγω της σημασίας του για την οικονομική ζωή των πολιτών όσο γιατί διαπλέκεται σε τεράστιο όγκο αρμοδιοτήτων και κατορθώνει να διεισδύσει σε κάθε πτυχή της κοινωνικής δομής οργανώνοντας δράσεις που επηρεάζουν άμεσα την καθημερινότητα των κυβερνωμένων μαζών. Αναδομεί προϋπάρχουσες οριοθετήσεις και τροποποιεί τους

---

¹⁶¹ Wiarda, H.J. (1973), "Toward a Framework for the Study of Political Change in the Iberic-Latin Tradition: The Corporative Model", *World Politics*, τ.25, σ.227.

όρους του πολιτικού παιχνιδιού με στόχο να διευρύνει το δίκτυο γνωριμιών του και να κερδίσει περισσότερους ψηφοφόρους.

Παράλληλα σημειώθηκε η γένεση ενός γραφειοκρατικού-αυταρχικού συστήματος αποκλεισμού της λαϊκής βάσης από τις διεξόδους έκφρασης της βούλησης της μέσω της κρατικοποίησης των οργανωτικών της ερεισμάτων. Λαμβάνει έτσι χώρα μία απόπειρα αφομοίωσης της από το κρατικό οικοδόμημα και καθυπόταξης των αρμοδιοτήτων του εργατικού κόσμου από μια ανώτερη εξουσία. Όσον αφορά τη μεριά της εργοδοσίας, η αποικιοποίηση των λειτουργιών της δεν της στέρησε τους απαιτούμενους για την επιβίωση της οργανωτικούς πόρους αλλά την έστρεψε σε εναλλακτικές μορφές οργάνωσης τις οποίες επινόησε με οξυδέρκεια προκειμένου να διατηρήσει την ανεξαρτησία της από τις κρατικές αυθαιρεσίες. Στη σύγχρονη εκδοχή του, ο κρατικός κορπορατισμός αναπαριστά το κράτος ως αναλυτική κατηγορία αυτόνομη από τις κοινωνικές δυναμικές λόγω της παρεμβατικής του διείσδυσης στην οικονομία τόσο σε τοπικό όσο και σε διεθνές επίπεδο ευνοώντας έτσι τη σύλληψη του ως ενός *sui generis* κρατικού μοχλού δημιουργού των κοινωνικών ισορροπιών.

Όπως εύστοχα παρατηρεί η Skocpol το σύγχρονο κράτος είναι επωμισμένο με την ευθύνη να διαχειρίζεται βαρυσήμαντες αυτογενείς αποφάσεις που πολλές φορές αντιβαίνουν στα θέλω και τις επιδιώξεις των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων. Στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και της Βορείου Αμερικής φαίνεται να έχει επεκτείνει τη δραστική του παρέμβαση στον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο με την υιοθέτηση πολιτικών που επηρεάζουν καταλυτικά τη συμπεριφορά των πολιτών.¹⁶² Για παράδειγμα, η κρατική διαχείριση φροντίζει για την εξεύρεση των απαραίτητων πλουτοπαραγωγικών πηγών, συλλέγει πολύτιμες πληροφορίες, ρυθμίζει τις οικονομικές συναλλαγές, διανέμει αγαθά και υπηρεσίες κι όλα αυτά διεκπεραιώνονται με αξιοζήλευτο βαθμό αυτονομίας που φαντάζει πραγματικά πρωτόγνωρος. και προκαλεί θαυμασμό. Στην προσπάθεια του να συμβάλλει στη

---

¹⁶² Skocpol, T. (1985) *Bringing the State Back In*, Cambridge: Cambridge University Press, σ.21.

θεραπεία εγγενών ατελειών της διαδικασίας κεφαλαιοποίησης και να μετριάσει τις αποσχιστικές τάσεις στο εσωτερικό του, το πανταχού παρόν κράτος αναγκάζεται να παλέψει δυναμικά για τη διάδοση ενός καθεστώτος πλήρους απασχολησιμότητας των πολιτών του, να προάγει την ισορροπημένη οικονομική ανάπτυξη, να καταπολεμήσει τον πληθωρισμό, να εργαστεί ακούραστα για την εξομάλυνση των συνθηκών εργασίας και του εργασιακού κύκλου, να αποτρέψει τη διαβρωτική επίδραση των ελλοχευόντων κοινωνικών κινδύνων και να φροντίσει για την ομαλή επίλυση των εργατικών ερίδων.

Στη σύγχρονη συγκυρία, οι κρατικοί φορείς προσλαμβάνουν την ιδιότητα ενός ανεξάρτητου και σημαντικού μεσολαβητή που επιδιώκει πεισματικά την εμπέδωση συναινετικών συμβιβασμών ανάμεσα στους επιμέρους φορείς διαβούλευσης. Τα επιμέρους συμφέροντα ανάγονται σε μονοπωλιακούς εκπροσώπους ευρύτερων συσσωματώσεων και σχηματίζουν ιεραρχίες τμηματικού ή ταξικού συντονισμού βασιζόμενες στην επίσημη αναγνώριση που τους παρέχει η κρατική συνεργασία. Για σημαντική μερίδα θιασωτών του κορπορατιστικού προτύπου, η εξέταση των συμπεριφορικών χαρακτηριστικών των οργανωμένων συμφερόντων (που κρίνονται απαραίτητα για την ολοκλήρωση της κορπορατιστικής διεπίδρασης) έχει περιοριστεί αποκλειστικά στα αποτελέσματα των κρατικών επιλογών και του ρόλου του κρατικού παράγοντα στη ρύθμιση του κορπορατιστικού συστήματος. Οι περισσότεροι τείνουν να πραγματεύονται τη συμμετοχή του κράτους ως τη μοναδική ανεξάρτητη μεταβλητή στις σχέσεις μεταξύ των συμφερόντων έτσι ώστε συχνά να εμφανίζεται ότι η μονομερής αναφορά σε αυτή αρκεί για να προωθηθεί η αποδοχή και καθιέρωση των κορπορατιστικών προτύπων.¹⁶³ Η αντίληψη αυτή ενισχύθηκε επίσης από τη διαδεδομένη άποψη κατά την οποία στις νέες συνθήκες οι συνδικαλιστικές

---

¹⁶³ Muller, P. & Surel, Y. (2002), *Η Ανάλυση των Πολιτικών του Κράτους*, Αθήνα: Τυπωθήτω-Δαρδανός, Γ., σ.82.

οργανώσεις των εργαζομένων καθίστανται ανίκανες να προσδιορίσουν αυτόνομα τις στρατηγικές που προκρίνουν.

Το ερευνητικό πεδίο της τάσης αυτής αναλώθηκε κυρίως στη μελέτη των παραγόντων που οδήγησαν στην ανάδυση των κορπορατιστικών φαινομένων ειδικότερα στο πεδίο των συμφερόντων και των πρωτοβουλιών του κράτους, παραμερίζοντας επιδεικτικά τις προτεραιότητες και δράσεις των κοινωνικών εταίρων. Σύμφωνα με το ρεύμα αυτό της νέο-κορπορατιστικής θεωρίας αποδίδεται στον κρατικό μοχλό εκτός από τη δυνατότητα ελέγχου των δημόσιων αποφάσεων και η επιπλέον ικανότητα του να κατασκευάζει την οργανωτική δομή των ομάδων που εμπλέκονται στην κορπορατιστική ρύθμιση. Σε αυτό το πλαίσιο, το κράτος μετατρέπεται σε κεντρικό πολιτικό εκφραστή της κοινωνικής σημασιολόγησης των κορπορατιστικά βαρυνόντων ομάδων και σε δημιουργό των απαραίτητων οργανωτικών τους εκφάνσεων.

Μια πολυπληθής σχολή αναλυτών επικεντρώνει την έρευνα της στις προσπάθειες μακροοικονομικής διακυβέρνησης, τις επιτελικές και συντονιστικές λειτουργίες του σύγχρονου παρεμβατικού κράτους. Χαρακτηριστικά ο Samuel Beer αναφέρει ότι ο νεο-κορπορατισμός δεν αντιπροσώπευε μονοδιάστατα ένα κατακάθι της περιόδου του πολέμου αλλά εκπορευόταν από την αδήριτη ανάγκη της κεντρικής διοίκησης για λεπτομερή κατάρτιση καινοτόμων προγραμμάτων οικονομικού σχεδιασμού και κοινωνικής πρόνοιας. Είχε γίνει πλέον φανερό ότι οι σύγχρονες μορφές οικονομικού σχεδιασμού, η συγκρότηση κεντρικής διοίκησης και η εκκίνηση του κράτους πρόνοιας αποτελούσαν καινοτομίες απαραίτητες για την αποτελεσματικότερη λειτουργία του πολιτικού συστήματος.¹⁶⁴ Κρίθηκε σκόπιμο οι επιμέρους συνομαδώσεις που θα θίγονταν άμεσα από τις κυβερνητικές πρωτοβουλίες να συμμετάσχουν ενεργά στη διαμόρφωση και εφαρμογή των

---

¹⁶⁴ Beer, S. (1965), *British Politics in the Collectivist Age*, New York: Knopf, σ.97.

προγραμμάτων αυτών. Υπερθεματίζοντας ο οικονομολόγος Andrew Shonfield¹⁶⁵ διερευνά συστηματικά το Ηράκλειο έργο που η μεταπολεμική κρατική επέμβαση καλείται να διεκπεραιώσει. Ως κεντρικές της φροντίδες τίθενται η αναθέρμανση της οικονομικής ζωής, η επιδότηση νεοσύστατων επιχειρήσεων, ο προσδιορισμός του ύψους των μισθών, η εξασφάλιση πλήρους απασχόλησης και η υλοποίηση προνοιακών μέτρων. Προκειμένου να πραγματοποιηθούν με επιτυχία οι στοχεύσεις της, η κρατική γραφειοκρατία οφείλει να συνάψει ευρύτερης εμβέλειας κοινωνικές συμμαχίες με τις κυρίαρχες ομάδες συμφερόντων. Ο Offe εξαιρεί την ιδιαίτερη σημασία του κράτους ως στυλοβάτη της τριμερούς διασυμφώνησης. Στα γραπτά του εμφανίζεται διάχυτη η άποψη ότι η εμπέδωση και διάδοση του νέο-κορπορατιστικού μοντέλου σχηματίστηκε σαν μια πολιτική, ιδεολογική και θεσμική απάντηση στην σοβούσα οικονομική απειλή πηγάζουσα από τα πάνω, από τον κρατικό παράγοντα.¹⁶⁶

Κυρίαρχη λογική του νέο κορπορατιστικού μοτίβου είναι η κρατική επιβολή ενός αυτοπεριορισμού και μιας συνείδησης υπευθυνότητας στους κοινωνικούς εταίρους έτσι ώστε να διασφαλιστεί ότι η διεπίδραση ανάμεσα στα οργανωμένα συμφέροντα τους διοικητικούς και νομοθετικούς φορείς της κυβέρνησης θα γίνει πιο ομαλή. Ταυτόχρονα συνειδητοποιήθηκε η ανάγκη ενσωμάτωσης των αντιπροσωπευτικών οργανώσεων προκειμένου να εφαρμοστούν οι δημόσιες πολιτικές. Η συνεργασία τους θεωρήθηκε απαραίτητη προϋπόθεση λόγω των ζωτικών πληροφοριών που παρέχουν αλλά και της τεράστιας επιρροής που ασκούν στις περιφέρειες τους. Στη θεωρητική επεξεργασία του Offe¹⁶⁷ ο τόνος τοποθετείται στην κρατική δραστηριότητα σε ένα είδος κορπορατισμού από τα πάνω όπου το κορπορατιστικό υποσύστημα περιλαμβάνει αδιακρίτως εκτός από τις συνομαδώσεις τις προκύπτουσες από τη δόμηση των σχέσεων παραγωγής και τις

---

¹⁶⁵ Shonfield, A. (1965), *Modern Capitalism: The Changing Balance of Public and Private Power*, Oxford: Oxford University Press, σ.64.

¹⁶⁶ Offe, C. (1985), *Disorganized Capitalism*, Cambridge: Polity Press, σ.241.

¹⁶⁷ Offe, C. (1983), "The Capitalist State", *Political Studies*, τ.31, σ.670.

επαγγελματικές ομάδες, και όλες εκείνες τις συνενώσεις που επωφελούνται από την εφαρμογή των δημόσιων πολιτικών. Στην περίπτωση των ταξικών οντοτήτων ο κρατικός βραχίονας προωθεί την κορπορατικοποίηση με απώτερο στόχο την γραφειοκρατικοποίηση την καθοδήγηση και την άμβλυνση των συγκρουσιακών συμπεριφορών των εταίρων και ιδίως των εργατικών συνδικάτων. Αντίθετα, η απόδοση ενός δημόσιου status στις ομάδες που αναφύονται ως απλοί αποδέκτες των δημόσιων πολιτικών αποσκοπεί στο να εκτρέψει τις πολιτικές τους αξιώσεις σε περιφερειακές περιοχές του πολιτικού στίβου δηλαδή σε μέρη όπου η διοχέτευση τους δεν πρόκειται να μεταβάλλει ριζικά τη σταθερότητα της κεντρικής κυβέρνησης και τη συνοχή του κόμματος που την υποστηρίζει.

Κατά τα λεγόμενα του, οι κρατικές πολιτικές συμβάλλουν στον προσδιορισμό μιας αναδόμησης του πλαισίου εκπροσώπησης συμφερόντων κατά πολύ ανώτερου των μεταβολών που συντελούνται στο χώρο των ιδεολογικών προσανατολισμών ή στην κατανομή των κοινωνικο-οικονομικών ευκαιριών.¹⁶⁸ Η απόδοση ενός δημόσιου status στις οργανωμένες ενώσεις παίρνει μια τετραπλή υπόσταση που περιλαμβάνει: α) την κατοχή και επιμερισμό των οικονομικών πόρων και των αποθεμάτων επιρροής που συναρτώνται με το αν τελικά ο κρατικός παράγοντας καθορίζει ή όχι την επιδότηση των οργανώσεων ή τη δυνατότητα πρόσβασης τους στα μέσα μαζικής επικοινωνίας, β) την αντιπροσωπευτική ισχύ των οργανώσεων που σχετίζεται με το αν το κράτος παρεμβαίνει στη βάση των μελών της οργάνωσης καθορίζοντας την επιρροή της, γ) τη διάταξη της εσωτερικής διάρθρωσης δηλαδή το κατά πόσο η κρατική μεσολάβηση διέπει την πορεία των σχέσεων βάσης-ηγεσίας και δ) την αναγνώριση και εξουσιοδότηση της ομάδας που προσδιορίζεται από το βαθμό εξουσιοδότησης που το κράτος παρέχει απ' ευθείας στην οργάνωση ώστε να λαμβάνει μέρος στη νομοθετική διεργασία, το στάδιο σχεδιασμού δημόσιων πολιτικών κ.α.

---

¹⁶⁸ Offe, C. (1975), "The Theory of the Capitalist State and the Problem of Policy Formation", in Lindberg, L. *Stress and Contradiction in Modern Capitalism*, Lexington: D.C. Heath, σ.127.

Για τη S. Berger επίσης η επιμονή στην αδυναμία εντοπισμού ενός πυρήνα οικονομικών συναλλαγών που να επιτρέπει τον προσδιορισμό της κοινωνικής τάξης, προκαλεί την προσφυγή στον κρατικό παράγοντα¹⁶⁹. Σε μια εμπειριστατωμένη της μελέτη για την εκπροσώπηση των μεσαίων τάξεων στη Γαλλία η συγγραφέας ισχυρίζεται ότι η ισχύς και συνεκτικότητα τους εξαρτάται άμεσα από την ειδική σχέση που αυτές διατηρούν με τον κρατικό φορέα παρά με την ύπαρξη των οικονομικών συμφερόντων. Στην ενδελεχή της ανάλυση η απόλυτη κυριαρχία του κράτους στη δόμηση των κοινωνικών σχέσεων δεν περιορίζεται στην απόδοση σε αυτές ενός δημόσιου ρόλου αλλά περιλαμβάνει μια σειρά πρακτικών που κατασκευάζουν ex ante τις υφιστάμενες κοινωνικές κατηγορίες παρέχοντας μάλιστα στις τελευταίες τη δυνατότητα να προσφύγουν σε βίαιες μορφές κινητοποίησης εναντίον του κράτους.

Μια άλλη εξίσου ενδιαφέρουσα τοποθέτηση που διάκειται ευνοϊκά υπέρ της θεμελιώδους σημασίας του κρατικού τομέα στην εγκαθίδρυση του κορπορατιστικού οικοδομήματος είναι εκείνη που αναπτύσσει ο Cawson. Ο συγγραφέας διατείνεται ότι οι κορπορατιστικές συμμαχίες χτίζονται με γνώμονα τον λειτουργικό καταμερισμό της εργασίας και την κοινή θέση των μελών τους στην οικονομικο-κοινωνική δομή. Εκτός από εκείνες που απηχούν τις συλλογικές επιδιώξεις των παραγωγών συναντάμε κι όσες αντιπροσωπεύουν εκείνους που παρέχουν υπηρεσίες στους τομείς της συλλογικής κατανάλωσης, της παιδείας, την υγεία, την τοπική αυτοδιοίκηση κ.α.¹⁷⁰ Οι υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες που στηρίζονται στην εθελοντική διεπίδραση των μελών τους, εκπροσωπούν κοινά μοιρασμένες στοχεύσεις και η ισχύς τους εκτιμάται σε συνάρτηση με το βαθμό πίεσης που ασκούν στην πολιτική διεργασία. Τα όρια δράσης αυτών των υπο-

---

¹⁶⁹ Berger, S. (1981), “Regime and Interest Representation” in Berger, S. *Organizing Interests in Western Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, σ.85.

¹⁷⁰ Cawson, A. (1983), “Functional Representation and Democratic Theory”, in Duncan, G. *Democratic Theory and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, σ.180.

συνόλων προσδιορίζονται από τα όρια που θέτουν οι δύο βασικοί χώροι εντός των οποίων πραγματοποιείται η οικονομική παρέμβαση του κράτους.

Όπου αυτό ασχολείται με τη διανομή του υπερ-προϊόντος που έχει συλλέξει μέσω του φορολογικού εργαλείου και συναλλάσσεται με τις ανταγωνιστικές ομάδες πίεσης υιοθετεί μια γραφειοκρατική ορθολογικότητα και τείνει στη συγκεντροποίηση των εξουσιών του. Όπου όμως δεσμεύεται με σκοπό την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών που διαπραγματεύεται απευθείας με τις εργατικές και επαγγελματικές οργανώσεις προωθεί μια κορπορατιστική ορθολογικότητα που κατατέμνει κάθετα τις αρμοδιότητες του. Στις συνθήκες αυτές οι ομάδες συμφερόντων των εμπλεκόμενων παραγωγών προχωρούν σε διαβουλεύσεις με τους κρατικούς φορείς συντελώντας στην ευόδωση των πολιτικών που προκρίνονται. Μετατρέπονται σταδιακά σε ενδογενείς συνδιαμορφωτές των πολιτικών αποφάσεων και αυτό το οφείλουν αποκλειστικά στην υπόρρητη ανοχή και ενεργή ενθάρρυνση των κρατικών φορέων. Αυτοί αποκτούν μια δομικής υφής αυτονομία, απορρέουσα από την ικανότητα τους να κερδίζουν αξιόλογες παραχωρήσεις από τους εταίρους τους. Η θαυμαστή καταποσίωση των κρατικών λειτουργών να αποσπάσουν την οικειοθελή συγκατάθεση των εταίρων είναι στενά συνυφασμένη με την αξιοπιστία που αποπνέει το κράτος ως συμβολικό πρότυπο. Ταυτίζεται στις συνειδήσεις των περισσότερων με τον προεξάρχοντα διαμορφωμένο κοινωνικό θεσμό που ενσαρκώνει και προασπίζει το δημόσιο συμφέρον.

Υπό τις συνθήκες αυτές μπορούμε κάλλιστα να συμπεράνουμε πως οι ίδιοι οι κρατικοί παράγοντες αποφασίζουν να νομιμοποιήσουν το ρόλο των ομάδων και να τους παραχωρήσουν αρμοδιότητες να συνδιαλέγονται τόσο μεταξύ τους όσο και με εκείνους.¹⁷¹ Η αναγνώριση τους ως ισάξιων συνομιλητών και η εκχώρηση σε αυτές ενός εγνωσμένου δημόσιου κύρους καθώς και η παράλληλη απονομή στις διασυμφωνήσεις τους ενός νομικά επικυρωμένου χαρακτήρα κάθε άλλο παρά

---

¹⁷¹ Holland, S. (1972), *The Socialist Challenge*, London: Quarter.

υπέσκαψε την ευρύτερη κρατική δικαιοδοσία στην προάσπιση του δημόσιου συμφέροντος. Στο μοτίβο του κρατικού κορπορατισμού οι κοινωνικοί δρώντες προσέλαβαν καθοριστικά ρυθμιστικά καθήκοντα προκειμένου να κατευθύνουν τη στάση των μελών τους σε κοινωνικά ασφαλείς για το κράτος διεξόδους. Οι συντονιστικές τους ιδιότητες δεν αφορούσαν μόνο τις εσωτερικές σχέσεις της οργάνωσης αλλά αποσκοπούσαν στην εξασφάλιση της γενικότερης υπακοής τους στις κρατικές κατευθυντήριες γραμμές. Το κράτος, σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, στην εναγώνια επιμονή του να αποσείσει τις απειλητικές προοπτικές μιας δυνητικής σύρραξης ανάμεσα στους ατομικούς ανταγωνιστές, στο πλαίσιο της αχαλιναγώγητης αγοράς, προτίμησε να ελέγξει τις οικονομικές συνδιαλλαγές των οργανώσεων των παραγωγών και να τους εντάξει σε ένα κεντρικά διευθυνόμενο κορπορατιστικό πλαίσιο.

Πλειάδα κοινωνικών μελετητών αναγνώρισαν την πρωταρχική σημασία του κρατικού παράγοντα στη θεσμική ενσωμάτωση και μετακύληση δημόσιων λειτουργιών στις επιμέρους ομάδες πίεσης. Ο Pizzorno κάνει ειδική μνεία στην εξουσιαστική παρέμβαση του γραφειοκρατικού μηχανισμού με στόχο την επιδότηση των οργανωτικών ομάδων και την απόδοση σε αυτές ενός μονοπωλιακού πρόσημου καθιστώντας τη συμμετοχή των μελών τους υποχρεωτική. Για τον συγκεκριμένο διανοούμενο, η αυστηρή κατανομή δραστηριοτήτων και ο επιλεκτικός καθορισμός των ζητημάτων προς συζήτηση συνθέτει απαρέγκλιτο όρο για την εξασφάλιση σημαντικών πληροφοριών και την εξεύρεση έμπιστων συμμάχων για τη συνετή υλοποίηση των δημόσιων επιλογών. Η συντριπτική πλειονότητα των απολογητών του κρατικού κορπορατισμού διακηρύσσουν συνήθως την ανεπιφύλακτη αντίθεση τους με οποιουδήποτε τύπου κρατισμό και προτάσσουν την ολόπλευρη προσήλωση τους στην αρχή της οργανωτικής ανεξαρτησίας και της αποκέντρωσης των ληφθέντων αποφάσεων.

Ωστόσο μπροστά στην ανησυχητική απειλή της πολυδιάσπασης και του ταξικού κατακερματισμού του πολιτικού συστήματος πρεσβεύουν ότι εναπόκειται στην κρατική εγρήγορση να ενεργήσει για την θεμελίωση των οργανώσεων ως

μοναδικών, ενιαίων, ιεραρχικά διαρθρωμένων και λειτουργικά εξειδικευμένων μονάδων που δεν θα έχουν ως αφετηρία τους την αυθόρμητη πρωτοβουλία των μελών τους. Συμπληρωματικά, στο όνομα του εθνικού συμφέροντος, η άμεση και δραστική παρέμβαση της πανταχού παρούσας κρατικής διοίκησης μπορεί να διευκολύνει ¹⁷²τη σύναψη ταξικής ειρήνευσης και να συντονίσει τις διασπασμένες και αποκομμένες δράσεις προς την ευόδωση ενός κοινά επωφελούς στόχου. Το πνεύμα της εθνικής ομοψυχίας μέλλει να αντικαταστήσει τις ενυπάρχουσες ταξικές έριδες μέσω της θέσπισης αλληλεξαρτώμενων και αμοιβαία εξισορροπημένων ενώσεων.

Απέχοντας πολύ από το να εγκαινιάσουν ένα συμπαγές δίκτυο συμμαχιών χτισμένο πάνω στην αρχή της ταξικής συμβίωσης τα νεοπαγή κορπορατιστικά καθεστώτα κατέφυγαν κατά κανόνα στη χρήση αυταρχικών μέσων καταπάτησης των ελευθεριών των οργανωμένων ομάδων. Κεντρικά χαρακτηριστικά του καταναγκαστικού, κρατικού κορπορατιστικού μοντέλου αποτέλεσαν τα παρακάτω: Ένα μονολιθικής υφής κράτος που επέβαλε εκ των άνω ένα δύσκαμπτο κύκλωμα κοινωνικο-οικονομικού ελέγχου εν τη απουσία ευρύτερης κοινωνικής συναίνεσης. Η στρατηγική κρατικής εποπτείας ανατέθηκε σε μία άρχουσα ομάδα ή επιμερίστηκε σε διάφορες ad hoc συνομαδώσεις μέσω ενός διακανονισμού αμοιβαίας αλληλεξάρτησης. Η ρύθμιση της δράσης των καθιδρυμένων κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων εξασφαλίστηκε με τη σύσταση μονοπωλιακών, κρατικά εγκρινόμενων ενδιάμεσων συνομαδώσεων οι οποίες άσκησαν απόλυτη δικαιοδοσία σε όσους υπάχθηκαν στην περιφέρειά τους. ¹⁷³Οι ενώσεις αυτές διεκπεραίωσαν πολλαπλά εξισορροπητικά καθήκοντα όσον αφορά τις βιομηχανικές σχέσεις, τη φροντίδα για τη συνέχιση της παραγωγής και την πρόνοια καθώς και για τη δημοκρατική αντιπροσώπευση των μελών τους. Οι πρωτοβουλίες τους ωστόσο

---

¹⁷² Hayward, J. (1975), *Planning, Politics and Public Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, σ.8.

¹⁷³ Winkler, J.T. (1976), "The Corporatist Economy: Theory and Practice" in Scase, R. *Industrial Society: Class, Cleavage and Control*, τ.17, σ.115.

υπάχθηκαν σε απαγορεύσεις και στρεβλώσεις από ένα πανταχού παρόν κρατικό οργανισμό. Οι συνήθεις μορφές βιομηχανικής δραστηριότητας υπονομεύτηκαν κάθετα από το θεσμό της υποχρεωτικής διαιτησίας που ενέργησε προς το συμφέρον ενός αρτηριοσκληρωτικού κρατισμού. Τις εξουσιοδοτημένες ομάδες των εργοδοτών και της εργασίας περιστοίχισαν θεσμικά όργανα που απηχούσαν συγκεκριμένες πεποιθήσεις και αρχές όπως η κοινωνική δικαιοσύνη, η αλληλεγγύη και το εθνικό συμφέρον.

Η καθιέρωση τους αντικατοπτρίζει μια οξυδερκής προσπάθεια εκ μέρους των ιθυνόντων να νομιμοποιήσουν την εξουσία τους και να χειραγωγήσουν τους κατόχους της εργατικής δύναμης. Σύμφωνα με την πρωτόλεια θεωρία του Manoilesco υφίσταται σοβαρή αναντιστοιχία ανάμεσα στην αργόσυρτη ανάδυση ενός περιφερειακού, καθυστερημένου και εξαρτημένου καπιταλισμού χαρακτηριζόμενου από στενάχωρη δυσαρέσκεια για τη μείωση του διεθνούς κύρους της χώρας και την επιθυμία για αυξημένη εθνική οικονομική και πολιτική αυτάρκεια. Στις χώρες αυτές παρατηρήθηκε μια εντυπωσιακή επέκταση της κρατικής διείσδυσης μέσω διευρυσμένων ρυθμιστικών αρμοδιοτήτων, εκπόνηση τομειακού σχεδιασμού και ανόδου των δημόσιων επιχειρήσεων. Ένα πιο επαγγελματικοποιημένο και φιλόδοξο σώμα δημόσιων λειτουργών συνοδεύτηκε από μια από τα πάνω, αναγκαστική συντεχνιοποίηση των θεσμών εκπροσώπησης των συμφερόντων.

Ιστορική επισκόπηση της πορείας του Κοινωνικού Κορπορατισμού

Για τη σαφέστερη κατανόηση των παραγόντων εκείνων που ευθύνονται για την ανάπτυξη του κοινωνικού κορπορατισμού κρίνεται σκόπιμο σε αυτό το σημείο η παράθεση μιας σύντομης ιστορικής επισκόπησης των κυριότερων χαρακτηριστικών της ιδεολογικής προέλευσης της έννοιας σε βάθος χρόνου. Αρκεί να λεχθεί ότι η κορπορατιστική ιδεολογία αναδείχθηκε ως ο κατ' εξοχήν τρόπος απάντησης στην εξάλειψη του *ancient regime* σε διάφορες Δυτικο-ευρωπαϊκές χώρες. Η ακαριαία αυτή αντίδραση προήλθε από όσους ζημιώθηκαν από την επικράτηση του βιομηχανικού καπιταλισμού και τη συγκρότηση φιλελεύθερων πολιτικών θεσμών. Δεν είναι άξιο απορίας λοιπόν που οι πνευματικοί πρωτεργάτες του βρίσκονταν ανάμεσα στα στρώματα των Καθολικών και των αριστοκρατών. Τόνισαν ιδιαίτερα την οργανική φύση της κοινωνίας, την αρμονική συνύπαρξη και τάξη που διέπνεε τα μέλη μιας ευνομούμενης πολιτείας εμπνευσμένης από τις Μεσαιωνικό ταξικό σύστημα (*Estates*). Αν οι αρχές της ευταξίας και της κοινωνικής ομαλότητας κατάφεραν να εμφιλοχωρήσουν σε κάθε πτυχή της νέο-διαμορφωμένης βιομηχανικής πραγματικότητας θα καταπολεμούνταν δραστικά η ταξική διαμάχη και η διεύρυνση των ανισοτήτων που επέφερε η γέννηση του βιομηχανικού καπιταλισμού. Το ηθικό έρεισμα αυτής της κοινωνικο-οικονομικής συναίνεσης το εξασφάλιζαν τα ιδεολογικά ρεύματα του Καθολικισμού και του εθνικισμού.

Η κορπορατιστική οπτική γωνία ήταν περισσότερο αντι-φιλελεύθερη παρά αντι-καπιταλιστική. Υπερασπιζόταν τη διαφύλαξη της ιδιωτικής περιουσίας σαν

την επικρατέστερη μορφή ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής υπό την προϋπόθεση ότι θα συντελούσε αποφασιστικά στην πραγμάτωση ζωτικών κοινωνικών σκοπών όπως η αρωγή των απόρων, η βελτίωση της ποιότητας των βιομηχανικών προϊόντων και ο καθορισμός δικαιότερων τιμών. Μέσω τέτοιων πρωτοβουλιών θα αποφεύγονταν οι καταχρηστικές τακτικές των μονοπωλίων και θα εξαλείφονταν νοσηρά φαινόμενα σαν την κερδοσκοπία και την τοκογλυφία. Στόχος των επικρίσεων της υπήρξε ο φιλελευθερισμός που προκαλούσε την ανεπανόρθωτη διάρρηξη των κοινωνικών δεσμών και μετέτρεπε την κοινωνία σε απλή συνάθροιση ιδιοτελών, κτητικών ατόμων στερημένων από κάθε ίχνος συναίσθησης των ηθικών δεσμεύσεων τους. Ένας πρόσθετος λόγος που το φιλελεύθερο πρόταγμα έγινε αποδιοπομπαίος τράγος ήταν η παραχώρηση πολιτικής ισονομίας και οικονομικής ισότητας συλλήβδην στο σύνολο των ατόμων.¹⁷⁴

Υιοθετώντας μια διαφορετική κατεύθυνση, οι κορπορατιστές διανοητές θεωρούσαν τον κοινωνικό ιστό ως μια αυστηρά διαρθρωμένη ιεραρχική πυραμίδα όπου τα ατομικά δικαιώματα και οι υποχρεώσεις στηρίζονταν αποκλειστικά στην κοινωνική θέση κάθε ατόμου. Ρυθμιστικός μοχλός για την επιβολή και διατήρηση της έννομης τάξης ήταν το κρατικό οικοδόμημα. Σε αυτό είχε ανατεθεί το ηθικό καθήκον να υπηρετεί το μεγαλείο του Θεού ή το ανώτερο εθνικό συμφέρον και όφειλε να παρεμβαίνει επιλεκτικά στην οικονομικο-κοινωνική σφαίρα. Η εποπτική του αποστολή διαφοροποιούνταν κατά πολύ από το φιλελεύθερο μοντέλο του κράτους νυχτοφύλακα. Το κράτος τώρα αποκτούσε μια ηθικοπλαστική διάσταση και οι διαμεσολαβητικές του εξουσίες δεν ήταν απεριόριστες και ανεξέλεγκτες. Πρώτιστο μέλημα του συνιστούσε η θέσπιση και κατοχύρωση γενικών κατευθυντήριων γραμμών προς τις υπάρχουσες επαγγελματικές ομάδες. Έτσι απαλλαγμένο από χρονοβόρες γραφειοκρατικές πρακτικές τους παρότρυνε να διαμορφώσουν αυτοδύναμα το πλαίσιο δικαιοδοσίας τους.

---

¹⁷⁴ Maine, H. (1901), *Ancient Law*, London: J. Murray, σ.170.

Από κει και πέρα δεν προσδοκούσαν από το κράτος να εφαρμόσει μεμονωμένα προνοιακές πολιτικές. Η διαχείριση αυτών θα έπρεπε να αποτελεί κατεξοχήν αρμοδιότητα των συντεχνιακών μονάδων μέσα στις οποίες μισθωτοί και εργοδότες θα εργάζονταν από κοινού προς εξεύρεση των καταλληλότερων επιλογών. Κάτω από αυτό το πρίσμα, οι συντεχνίες διαμορφώθηκαν σε κομβικές αυτό-ρυθμιζόμενες οντότητες με διευρυμένες συντονιστικές εξουσίες που τους είχαν παραχωρηθεί από το κράτος. Προήγαγαν την αλληλεγγύη μεταξύ των μελών τους αντικαθιστώντας την ταξική προσκόλληση με την ανιδιοτελή προσήλωση στη διεκπεραίωση κοινωνικών ρόλων. Όπως εύγλωττα παραθέτει ο Rathenau διέθεταν δική τους ιδιάζουσα προσωπικότητα και ενσαρκωμένες σε δημόσιου χαρακτήρα και μόνιμες δυνάμεις πάσχιζαν για την ευόδωση δημόσιων πολιτικών και κοινωνικών λειτουργιών. Οι μεγαλύτεροι θεωρητικοί του κορπορατισμού επισήμαιναν το γεγονός ότι η φυσική διαδικασία συντεχνιακής νομιμοποίησης θα υπονόμεινε αυθαίρετες και έκνομες αναμειξεις του κράτους. Επειδή λοιπόν οι συντεχνίες μοιράζονταν ομόλογους αξιακούς προσανατολισμούς με το κράτος εκείνο δε διέπονταν από την αδήριτη ανάγκη ανάπτυξης παρεμβατικών τάσεων στις συντεχνιακές διεργασίες¹⁷⁵.

Η λεπτομερής μελέτη της ιστορικής κοινωνιολογίας μας επιτρέπει με σαφήνεια να κατανοήσουμε τους αποχρώντες εκείνους λόγους που δυσχέραναν τη διείσδυση του κοινωνικού κορπορατισμού σε μέρη όπως η Μ. Βρετανία και η Γαλλία. Στην πρώτη, η άναρχη φύση του κρατικού τομέα σε ευθεία συνάρτηση με τα ρευστά του όρια κατέστησαν δύσκολη υπόθεση την επικράτηση σταθερών τριμερών συναλλαγών. Όσον αφορά τη Γαλλία, ενώ το κράτος διέθετε μια αξιοπρόσεκτη ομοιομορφία, οι κοινωνικοί φορείς απέφυγαν πρόδηλα να εμπλακούν σε διαπραγματευτικές τακτικές και επιδίωξαν την πάση θυσία διαφύλαξη της αυτονομίας τους.

---

¹⁷⁵ Rathenau, W. (1921), *In Days to Come*, London: Allen and Unwin, σ.93.

Εναλλακτικά, στο Σκανδιναβικό κόσμο οι διαδικασίες κοινωνικής συναίνεσης διευρύνθηκαν σε όλο το πλέγμα των σφαιρών διακυβέρνησης με ιδιαίτερη έμφαση στην εμπέδωση των τριμερών διαπραγματεύσεων ανάμεσα στους κοινωνικούς φορείς. Συγγενικοί δεσμοί μεταξύ των κομμάτων και των κοινωνικών ομάδων διαπότισαν όλα τα κλιμάκια της διοίκησης. Ο χαρακτήρας των εργοδοτικών ενώσεων και των συνδικάτων ήταν εξαιρετικά συμπαγής και ομογενοποιημένος και οι τάσεις μονοπωλιακής εκπροσώπησης αναχαιτίστηκαν επιτυχημένα λόγω της ιστορικής κληρονομιάς οργανωτικού πλουραλισμού που ήταν εξαπλωμένη στις χώρες αυτές. Η επικρατούσα μακρόχρονη παράδοση ύπαρξης φιλελεύθερων-δημοκρατικών πολιτικών θεσμικών διευθετήσεων βοήθησε στην ολική απόρριψη εγκαθίδρυσης οποιασδήποτε μορφής κρατικού κορπορατισμού. Παράλληλα έκανε την εμφάνιση της η βαθιά συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι στη μοντέρνα βιομηχανική κοινωνία αναδύονταν ορισμένες βασικές συνεργατικές τάσεις που συνοδεύονταν από μια αδιάκοπη εξασθένιση του ατομιστικού πνεύματος ανταγωνισμού. Ο τελευταίος έχανε αθόρυβα έδαφος από τη διασυμφώνηση και σύναψη συλλογικών συμβολαίων μεταξύ των οργανωμένων ομάδων εκπροσώπησης που έτειναν να γίνονται ολοένα και πιο πυκνές και ομοιογενείς προκειμένου να επηρεάσουν την κρατική εξουσία.¹⁷⁶ Σε μερικές χώρες μάλιστα είχαν πετύχει σημαντική εκπροσώπηση στα εθνικά οικονομικά συμβούλια που αποσκοπούσαν στο να χρησιμεύσουν ως συμβουλευτικά βιομηχανικά κοινοβούλια.

Ο κοινωνικός κορπορατισμός συναντήθηκε ως επί το πλείστο σε μοντέλα διακυβέρνησης αποτελούμενα από αυτόνομες, πολύ-επίπεδες εδαφικές μονάδες με ανοιχτές, εκτεθειμένες στο συναγωνισμό εκλογικές διαδικασίες, από ποικιλόχρωμες ιδεολογικά διοικήσεις, διαπνεόμενες από συνεργατικά ιδεώδη, καθώς και από την εξάπλωση έντονα κατατεμαχισμένων και διακριτών πολιτικών υπο-κουλτουρών. Για ευμεγέθης μερίδα προασπιστών του στις δημοκρατικές

---

¹⁷⁶ Brenner M.J. (1969), “Functional Representation and Interest Group Theory”, *Comparative Politics*, τ.2, σ.120.

κοινωνίες, οι απαρχές του εδρεύουν σε ριζικές αναστατώσεις και μετατοπίσεις εκπορευόμενες από το ευρύτερο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης ή από εσωτερικές ανακατατάξεις της δομής αντιπροσώπευσης. Για εκτιμητές σαν τον Pizzorno η διάδοση του φαινομένου του κοινωνικού κορπορατισμού προήλθε κυρίως αλλά όχι αποκλειστικά από τη διατύπωση ενδο-οργανωτικών αιτημάτων και μέσω διασωματειακών συσχετίσεων από κάτω, εκφράζοντας τις διεκδικήσεις της βάσης.¹⁷⁷ Η εισαγωγή του κοινωνικού κορπορατισμού ήρθε σαν απάντηση στην παρακμή του προηγούμενου μοντέλου της κρατικά ελεγχόμενης τάσης που αποδείχθηκε απελπιστικά αλυσιτελής φέροντας μάλιστα το στίγμα ενός ακραιφνούς δογματισμού εξουθενωμένη από κρούσματα εξτρεμισμού. Πρόβαλλε ως μια αξιόπιστη λύση στην αναζήτηση μιας κεντρικής διοίκησης διεπόμενης από συναινετικές αρχές, ευρύτερη συμμετοχική αντιπροσώπευση, έμφαση σε τεχνικά κριτήρια και απο-πολιτικοποιητικές τάσεις.

Οι οργανώσεις των εργαζομένων πέτυχαν την ισότιμη εκπροσώπηση τους στις θεσμικές διευθετήσεις ενώ η ιδεολογική στροφή στον περιορισμό του ανταγωνισμού και την εξομάλυνση των ταξικών διαφορών προήγαγε ένα κλίμα συμβιβαστικών ισορροπιών ευνοϊκών για την αναπαραγωγή της κοινωνικής ειρήνης. Η ενδυνάμωση αगाστής συνύπαρξης στηρίχθηκε στην προσήλωση σε τριμερείς συνεργασίες όπου κυβέρνηση, βιομηχανία και παραγωγικές ενώσεις συνέβαλλαν δημιουργικά στη χάραξη κοινά αποδεκτών στρατηγικών επίλυσης των ακανθωδών οικονομικών ζητημάτων στο πλαίσιο αμοιβαίων αλληλο-παραχωρήσεων και συμφωνιών. Λόγου χάρη, όσον αφορά τη βιομηχανική πολιτική, εξασφαλίστηκε η εποπτεία του ύψους των τιμών, η συγχώνευση σωρείας εταιριών σε ομίλους και η υπαγωγή του τομέα των πωλήσεων σε ένα κεντρικό σώμα σχεδιασμού παραγωγής. Ξεκινώντας από την περίοδο του μεσοπολέμου μια σειρά διευκολυντικών παραγόντων οδήγησαν στην υπογραφή αλληπάλληλων

---

¹⁷⁷ Pizzorno, A. (1987), *Changing Boundaries of the Political*, Cambridge: Cambridge University Press, σ.77.

κοινωνικών συμβολαίων λόγω και της αυξανόμενης πίεσης που ασκήθηκε από το νέο-αναδυόμενο εργατικό κίνημα.

Καίριο ρόλο διαδραμάτισαν τα περιστατικά ριζοσπαστικών κινητοποιήσεων που έλαβαν χώρα στην κεντρική Ευρώπη το διάστημα 1918-19, η υπονόμηση της καπιταλιστικής νομιμοποίησης που ήλθε ως απόρροια της παγκόσμιας χρηματο-οικονομικής κρίσης του 1929, καθώς και οι εκλογικοί θρίαμβοι αριστερών και σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων σε αρκετά δυτικοευρωπαϊκά κράτη.¹⁷⁸ Παρά το σοβαρότατο πλήγμα που υπέστη η έννοια του κορπορατισμού από την τραυματική της δοκιμή σε αυταρχικά μεσοπολεμικά καθεστώτα αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες διατήρησαν συναινετικές πρακτικές που προήλθαν από διευθετήσεις που έλαβαν χώρα για τις ανάγκες του πολέμου. Συνέβαλλαν καίρια στην καλλιέργεια πνεύματος εθνικής ομοψυχίας μπροστά στην απειλή Φασιστικής εισβολής και την άμεση κινητοποίηση του υπάρχοντος βιομηχανικού δυναμικού ώστε να αποκρουστεί ο εξωτερικός εχθρός. Με το πέρας του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου η προκύπτουσα κοινωνική πραγματικότητα είχε δραστικά μεταμορφωθεί. Οι εκπρόσωποι των εργατών αναδείχθηκαν σε εφάμιλλους κοινωνικούς συνομιλητές υπαγορεύοντας μέτρα υψηλούς απασχολησιμότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης. Μεταπολεμικά οι πολιτικοί ηγέτες εμφανίστηκαν πεπεισμένοι ότι το κράτος θα έπρεπε να υιοθετήσει μια νέο-Κεϋνσιανή πολιτική υψηλής απασχόλησης και ανάπτυξης. Με αυτό τον τρόπο επήλθε και πάλι η νομιμοποίηση της εκπροσώπησης των ομάδων συμφερόντων και οι παραγωγικές τάξεις αναγορεύτηκαν σε κύριους πολιτικούς συνομιλητές. Παρά το γεγονός ότι το κορπορατιστικό διακύβευμα στη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου είχε απωλέσει μέρος της αλλοτινής αίγλης του, η παρουσία του ήταν ακόμα κραταιά σε αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες.

---

¹⁷⁸ Von Beyme K. (1983), “Neo-corporatism: A New Nut in an Old Shell?” *International Political Science Review*, τ. 4, σ.184.

Έτσι ενώ ο πλουραλισμός παρουσιαζόταν¹⁷⁹ ως το επίσημο σύστημα αντιπροσώπευσης οι κορπορατιστικές πρακτικές κέρδιζαν έδαφος σε ένα διευρυμένο φάσμα πολιτικών. Όπως εύστοχα σημειώνει ο S. Beer μεσούντως των εμπόλεμων περιστολών πολυάριθμες επαγγελματικές ενώσεις είχαν διεισδύσει στο διοικητικό μηχανισμό του κράτους. Ως φυσική απόρροια, διάχυτα ήταν τα τεκμήρια που κατεδείκνυαν την άνθιση ενός λανθάνοντος ημι-κορπορατισμού όπου οι εκάστοτε ομάδες συμφερόντων είχαν αποκτήσει προνομιακή επιρροή στη λήψη κρίσιμων αποφάσεων. Οι άμεσες προσωπικές επαφές ανάμεσα σε κυβερνητικούς γραφειοκράτες και εκπροσώπους των ομάδων πίεσης ήταν διαρκείς και σε καθημερινή βάση κι ένας ικανός αριθμός Δυτικοευρωπαϊκών χωρών συνέχιζε να εφαρμόζει μορφές κορπορατιστικών διευθετήσεων συγκαλυμμένες πίσω από φιλελεύθερους θεσμούς και αξίες. Ο οξυδερκής αναλυτής επισήμανε ότι το πλουραλιστικό μοντέλο που πρόσβευε την ισότιμη και δημοκρατική εκπροσώπηση όλων των ομάδων στα πολιτικά δρώμενα παρείχε μια μονομερής και ελαττωματική εικόνα. Στην πραγματικότητα ισχυρές, συγκεντρωτικές συσσωματώσεις βρίσκονταν σε στενή αλληλεξάρτηση με το κράτος συνιστώντας αναπόσπαστο τμήμα του.

Παρομοίως ο Νορβηγός αναλυτής Stein Rokkan επισήμανε την επιβίωση στη μεταπολεμική εποχή ενός είδους υπόρρητου κορπορατισμού ευρέως διαδεδομένου ανάμεσα στις ομάδες εκπροσώπησης και τις σχεσιακές συναρτήσεις τους με το κράτος. Λειτουργούσε λοιπόν, ένα διττό σύστημα αντιπροσώπευσης παρέα με τις εκλογικές κοινοβουλευτικές διαδικασίες που απάρτιζαν τον έτερο πόλο του ερμηνευτικού του σχήματος. Ο δημοκρατικός κορπορατισμός μεταπολεμικά προτάθηκε ως η πιο ρεαλιστική λύση για την υπέρβαση των χρόνιων δυσχερειών διακυβέρνησης των δυτικών κοινωνιών. Αναζωογόνησε τη μικτή οικονομία, συνάρμοσε κράτος και κοινωνία και εισήγαγε μέσω της ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης την κοινωνική ειρήνη και συνεργασία. Αυτός ο μοντέρνος νέο-κορπορατισμός ήταν θεμελιακά ασύμπτωτος με τον προϋπάρχον, ιεραρχικά

---

¹⁷⁹ Beer, S. (1965), *Modern British Politics*, London: Faber, σ.191.

δομημένο, αυταρχικό κρατιστικό κορπορατισμό που στοίχειωσε την Ευρώπη και πολλά αναπτυσσόμενα έθνη την περίοδο του μεσοπολέμου.¹⁸⁰

Η εγκαθίδρυση της μεικτής οικονομίας θεωρούνταν ως αναντίρρητο γεγονός και οι πρώτες εκτεταμένες εθνικοποιήσεις έκαναν δειλά-δειλά την εμφάνιση τους. Οι προτεραιότητες της πλήρους απασχολησιμότητας τόνιζαν την ανάγκη να μην υπάρξει επιστροφή στις χαοτικές συνθήκες του μεσοπολέμου. Η καθιέρωση της γενικής παιδείας συνοδεύτηκε από δικαιότερες κοινωνικές νομοθετήσεις ώστε να αποφευχθεί η απειλή της έσχατης εξαθλίωσης. Η θεσμοθέτηση του κράτους-πρόνοιας και η ταχεία εμπάθυνση του κρατικού παρεμβατισμού σε επιμέρους τομείς της οικονομίας έθεσαν τα θεμέλια για την ευρεία διάδοση των κορπορατιστικών ρυθμίσεων. Γίνονταν πια κοινή συνείδηση των εκπροσώπων των τριών μερών ότι οι αποσπασματικές διεκδικήσεις και αξιώσεις έπρεπε να παραμεριστούν υπέρ της διασφάλισης του ενιαίου εθνικού συμφέροντος. Η προτεραιότητα για αναδιανομή πόρων που έθετε η πιστή εφαρμογή του σχεδίου Μάρσαλ απαιτούσε τη δημιουργία συμπαγών κεντρικών υπηρεσιών που θα επιμελούνταν την ανασυγκρότηση των κατεστραμμένων υποδομών και θα ενθάρρυναν την αρμονική συνύπαρξη όλων των εμπλεκομένων.

Οι κυριότερες εκφάνσεις της κορπορατιστικής αναγέννησης περιλάμβαναν πολυσχιδείς πτυχές της υλικής σφαίρας. Ενδεικτικά αναφέρω την κατάρτιση πενταετών εθνικών οικονομικών πλάνων, τη συγχώνευση της χρηματοπιστωτικής με την εταιρική σφαίρα, το γρήγορο πολλαπλασιασμό των συνδικαλιστικών ομάδων, την καθιέρωση εισοδηματικής πολιτικής με άμεσο στόχο την καταπολέμηση των πληθωριστικών πιέσεων κ.α. Διευρύνθηκαν ταχύρρυθμα οι διαμεσολαβήσεις εθνικής αντιπροσώπευσης και εμπεδώθηκε διαχρονικά κλίμα διαπραγματεύσεως ανάμεσα στους κοινωνικούς φορείς και το κράτος. Ταυτόχρονα, η καταφυγή σε είδη παρέμβασης όπως η κατάρτιση του εργατικού προσωπικού και η προσεκτική επιλογή μοντέλου βιομηχανικής ανάπτυξης προϋπέθετε την πρόθυμη

---

¹⁸⁰ Rokkan, S. (1966), "Norway: Numerical Democracy and Corporate Pluralism", in Dahl, R. *Political Opposition in Western Democracies*, New Haven: Yale University Press, σ.108.

συγκατάθεση και αρωγή εκ μέρους των κοινωνικών εταίρων.¹⁸¹ Η συνεπικουρία τους για την βέλτιστη υλοποίηση των κρατικών προγραμμάτων θεωρήθηκε υπερπολύτιμη και η σύναψη ευρύτερων συμμαχιών αποτέλεσε επιβεβλημένο όρο γεγονός που προσέδωσε μια πρωτόγνωρη δυναμική σε μια γενικευμένη σύγκλιση των όποιων ξεχωριστών απόψεων. Το εύρος των δομικών αναμορφώσεων και καινοτόμων δραστηριοτήτων που εμφανίστηκε στο προσκήνιο συνέτεινε στη ριζική μεταστροφή του πολιτικού σκηνικού σε ολόκληρη την Ευρώπη. Οι κοινωνικοί συνομιλητές προσέκτησαν με σταθερούς ρυθμούς μια οιονεί δημόσια φυσιογνωμία και η υπαγωγή στην κρατική επιτήρηση τους απένειμε μια ανώτερη ηθική αναγνώριση. Γενικότερα, ο σεβασμός του ειδικού βάρους των ενδιάμεσων ομάδων θωράκισε την αυτονομία τους και απέτρεψε την ιδιοποίηση τους από την κρατική αυθαιρεσία. Η κορπορατιστική τάξη πραγμάτων άντλησε την προωθητική της δύναμη από τον αμοιβαίο συμβιβασμό και επιμερισμό των καθηκόντων ανάμεσα στον κρατικό μηχανισμό και τις μεσολαβητικές συσσωματώσεις αποφεύγοντας τις παρεισδυτικές ενέργειες του πρώτου στην ομαλή λειτουργία των δεύτερων.

Ο κοινωνικός κορπορατισμός ή νεο-κορπορατισμός αναδύθηκε ιστορικά ως πρωτότυπη μορφή θεσμοποιημένης κοινωνικής επιρροής επί της πολιτικής εξουσίας βάσει ενός πολιτικού σχεδίου που απέβλεπε στο συλλογικό και διασυμφωνητικό προγραμματισμό της οικονομίας (στο βαθμό που η οικονομική ανάπτυξη δεν παρακώλυε την ευόδωση των κοινωνικών προσδοκιών και αντιστρόφως). Στο κοινωνικό κράτος και στο επίπεδο εξισορρόπησης της αγοραίας με την εξισωτική, πιο ανθρωπιστική λογική, ο κοινωνικός κορπορατισμός διεκπεραίωσε πρώτιστα τις υποθέσεις του ως βραχίονας ενίσχυσης της αναδιανεμητικής δικαιοσύνης συμπληρωματικά μέσα από διεργασίες υπερατομικής συναίνεσης που εμπέδωσε ως πολιτικο-κοινωνικός θεσμός ενδυνάμωσης των κινήτρων και της λειτουργίας της αγοράς. Μέσω της δράσης του μπόλιασε κοινωνικά τους αγοραίους αυτοματισμούς στο παρεμβατικό κράτος,

---

¹⁸¹ Magagna, V.V. (1988), "Representing Efficiency: Corporatism and Democratic Theory", *Review of Politics*, τ.50, σ.431.

ανταποκρινόμενος τόσο στις ανάγκες νομιμοποίησης όσο και στις επιταγές της συσσώρευσης που έθεσε το συνολικότερο σύστημα.

Στη δυτική Ευρώπη των αρχών της δεκαετίας του 1960, η ειδοποιός διαφορά με την προηγούμενη μεταπολεμική περίοδο εντοπίστηκε στην ενσωμάτωση της έννοιας της κοινωνικής προσδοκίας ως νεοπαγές κριτήριο απόφασης και παρέμβασης στην οικονομική διαχείριση. Όσο η κυβέρνηση επέκτεινε τα πλοκάμια της πάνω στο μακροοικονομικό πλαίσιο όφειλε να στρατολογήσει την ουσιαστική συγκατάθεση και συνεργασία των ενδιαφερόμενων ομάδων. Το ειδοποιό εκείνο γνώρισμα που διαφοροποίησε τον κοινωνικό κορπορατισμό από τον κρατικό αλλά και από προγενέστερα παραδοσιακότερα είδη, έγκειτο στον υψηλό βαθμό ανιδιοτελούς συνεννόησης ανάμεσα στις κοινωνικές οργανώσεις προκειμένου να προτείνουν εφαρμόσιμα και μακροπρόθεσμα βιώσιμα πολιτικά μέτρα.¹⁸² Σε κεντρικό πυλώνα του κοινωνικού κορπορατισμού αναδείχθηκε ο αυξημένος βαθμός αυτάρκειας των εμπλεκόμενων μερών ο οποίος ευθυνόταν για την αυθόρμητη ροπή που πήρε η θεσμική αλληλοσυμπλήρωση των αντιτιθέμενων συνομαδώσεων. Ποικίλουν οι τομείς πολιτικής διαχείρισης του νέο-κορπορατιστικού μοντέλου. Η οικονομική σφαίρα συμπεριλαμβανομένων και των βιομηχανικών σχέσεων αφορά ζητήματα όπως οι συνθήκες εργασίας, οι συντάξεις, ο προσδιορισμός του ύψους των μισθών, η επιλογή προτεραιοτήτων (με την οργανωμένη εργασία να διαδραματίζει καίριο ρόλο στη αποσαφήνιση και περαίωση τους).

Σε θεματικά πεδία όπως η θέσπιση κοινωνικής ασφάλισης και η κατάρτιση κοινωνικής πολιτικής οι εκάστοτε δικαιούχοι συνδιαμόρφωσαν επιδεικνύοντας θαυμαστή αυτοσυγκράτηση τις τρέχουσες πολιτικές αποφάσεις, μέσω της ισχυρής και επιβλητικής τους παρουσίας στα συντονιστικά συμβούλια και τις επιμέρους κυβερνητικές επιτροπές. Επιπλέον, σε χώρους δράσης όπως η εκπαίδευση, η υγειονομική περίθαλψη κ.α. οι εμπλεκόμενοι φορείς πρωτοστάτησαν στη χάραξη και υλοποίηση κοινών επιδιώξεων και στοχοθεσιών. Συνεπώς, δε θα πρέπει να μας εκπλήσσει το ότι αυτού του τύπου οι ζυμώσεις επέτρεψαν στην εδραίωση ενός πιο

---

¹⁸² Middlemas, K. (1979), *Politics in Industrial Society*, London: Andre Deutsch, σ.301.

διαλογικού και συμβιωτικού μοντέλου που φέρει το όνομα του νέο-κορπορατισμού.¹⁸³ Ένα επιπρόσθετο χαρακτηριστικό ιδίωμα του νεο-κορπορατισμού αντανακλάται στο χτίσιμο ενός ισχυρού παρεμβατικού κρατικού σχηματισμού που ενέχεται δραστήρια στη δημόσια διαχείριση. Ταυτόχρονα έθεσε φραγμούς στην ανταγωνιστική διελκυστίνδα που ταλάνιζε τις σχέσεις των ομάδων που επεδίωκαν να προασπίσουν τα κεκτημένα των μελών τους αποσκοπώντας στη συσπείρωση τους γύρω από την επεξεργασία της κρατικής πολιτικής. Το κράτος από την πλευρά του προσέκτησε μια υπολογίσιμη ανεξαρτησία κινήσεων από τα κυρίαρχα οικονομικά συμφέροντα και ενίοτε κατάφερε να υπαγορεύσει τους δικούς του όρους στους παραγωγούς. Αναδείχτηκε έτσι σε κομβικό κέντρο απόφασης και κύριο σχεδιαστή του όλου εγχειρήματος. Η τριμερής σύναψη των επονομαζόμενων κοινωνικών συμφωνιών τελείται υπό την καθοδήγηση του και συνεπάγεται περιστολή του δικαιώματος της απεργίας με αντάλλαγμα μισθολογικές αυξήσεις και διευρυμένα οφέλη που παρέχουν οι εργοδότες. Τοιουτοτρόπως, η συναινετική επίλυση των επιμέρους διαφορών ωφελεί και τις δύο πλευρές που βγαίνουν κερδισμένες από τη συμμετοχή τους στο όλο εγχείρημα.

Στον κοινωνικό νεο-κορπορατισμό η κρατική δραστηριότητα έπαιξε καίριο ρόλο στην διαμεσολάβηση της κοινωνικής σύγκρουσης όχι όμως και καθοριστικό στη δόμηση των συμφερόντων που την ενεργοποιούν. Οι αναδυόμενοι διαξιφισμοί αίρουν την προέλευση τους στην ανταγωνιστική δοσοληψία που διενεργείται στο πεδίο της παραγωγής ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία.¹⁸⁴ Ο κρατικός φορέας μακράν του να κατασκευάζει τις βασικές κοινωνικές κατηγορίες περιορίζεται στην ανάληψη όλων εκείνων των πρωτοβουλιών που προσανατολίζονται στην οικοδόμηση και εποικοδομητική ενεργοποίηση των θεσμικών δομών που

---

¹⁸³ Ψημίτης Μ. (1999), «Κορπορατιστική Διαμεσολάβηση και Κοινωνικός Έλεγχος», Ελληνικά Γράμματα, σ.192.

¹⁸⁴ Pekkarinen, J., Pohjola, M. & Rowthorn, B. (1992), *Social Corporatism: A Superior Economic System*, Oxford: Clarendon Press, σ.247.

απαιτούνται για τη διασυμφωνητική υλοποίηση των δημόσιων επιλογών. Τοιουτοτρόπως, όχι μόνο δεν αναίρεσε την έμφυτη αντιπαλότητα και ανταγωνιστικότητα της παραγωγικής διαδικασίας αλλά την επικύρωσε μέσω της οργανωτικής της διευθέτησης και της ορθής πηδαλιούχησης της οικονομικής ζωής. Αντίστοιχα, η προϊούσα απελευθέρωση των οργάνων του κράτους στις διαπραγματεύσεις τους με τα ιδιωτικά συμφέροντα δημιούργησε μια δομική αναλογία δράσης ανάμεσα στα πρώτα και τα δεύτερα μεταμορφώνοντας τα κρατικά μορφώματα σε απευθείας εκφραστές των ιδιωτικών επιδιώξεων απέναντι σε άλλους φορείς του κράτους.

Με τη μέθοδο αυτή πραγματοποιήθηκε η εισβολή των κοινωνικών στοχεύσεων στους κρατικά ελεγχόμενους οργανισμούς επιφέροντας την ιδιωτικοποίηση των μηχανισμών του και την ωσμωτική συνύπαρξη της κρατικής οντότητας με τους πολλαπλούς κοινωνικούς φορείς. Παρά την πολυδιάστατη φύση των διάσπαρτων συσσωματώσεων που υπάγονται στην κορπορατιστική τυπολογία τρία είναι τα εγγενή γνωρίσματα της: α) Ένα ισχυρό, πανταχού παρόν αλλά όχι απολυταρχικό κράτος, β) Ολιγάριθμες, ιεραρχικά δομημένες ομάδες συμφερόντων με εξειδικευμένες λειτουργίες και γ) αγαστή συνεργία και συνύφανση των τελευταίων με τους κρατικούς φορείς, των οποίων αποτελούν αναπόσπαστο μέρος προκειμένου να εξασφαλιστεί μια ευρύτερη ταξική αρμονία¹⁸⁵. Σε αντιδιαστολή με τον ορατό κορπορατισμό που αποτελούσε αποκύημα της περιόδου της εκβιομηχάνισης ο νεο-κορπορατισμός ξεπήδησε από το ανανεωμένο κράτος πρόνοιας και εμπνεύστηκε από μεταβιομηχανικές αξίες. Εγκαθιδρύθηκε κατά κανόνα σε προηγμένες τεχνολογικά χώρες που διέθεταν εξελιγμένες υποδομές κράτους πρόνοιας και σηματοδότησε την ενεργοποίηση ενός περιεκτικότερου, δημοκρατικά διαμορφωμένου καθεστώτος.

---

¹⁸⁵ Wilson, F. (1983), "Interest Groups and Politics in Western Europe: The Neo-Corporatist Approach", *Comparative Politics*, τ.16, σ.114.

Το νέο-κορπορατιστικό πρότυπο διακυβέρνησης ενέταξε ανώδυνα τους κοινωνικούς εταίρους στους κρατικούς μηχανισμούς άσκησης πολιτικής σε δραστηριότητες όπως ο οικονομικός σχεδιασμός, οι βιομηχανικές σχέσεις, η καταπολέμηση των κοινωνικών ανισοτήτων κ.α. Ο χαρακτήρας του ήταν δημοκρατικός, συμμετοχικός και στενά προσηλωμένος στην προαγωγή της κοινωνικής ειρήνης και συνεργασίας. Απώτερος στόχος του παρέμεινε η παρότρυνση προς τις ετερόκλητες συλλογικότητες να διεκδικήσουν την ισότιμη συμμετοχή τους στους μηχανισμούς λήψης των αποφάσεων. Ως επί τω πλείστον, η ιδιοσυστασία των συσσωματώσεων που συναπάρτισαν αυτή τη διαδικασία ενσωμάτωσης ήταν οικονομικής μορφής: οι εθνικές οργανώσεις των εργαζομένων, ο εργοδοτικός κόσμος αλλά και ενώσεις αγροτών. Μιας και η παρέμβαση στην οικονομία και ο ρυθμιστικός ρόλος του κράτους έγινε ολοένα και πιο καθοριστικός, οι ομάδες συμφερόντων υπέστησαν με τη σειρά τους μια ουσιώδη αλλαγή στη σύνθεση τους. Δεν εκπροσωπούσαν πλέον μηχανικά συγκεκριμένες σκοπιμότητες αλλά μετείχαν ενεργά στη διαμόρφωση πολιτικών προταγμάτων.

Σε αυτή τη λειτουργική δραστηριότητα σκληρής διαπραγμάτευσης με τους κρατικούς φορείς απεργάστηκαν συμφωνίες μόνιμου χαρακτήρα ενώ τα ηγετικά τους στελέχη κατέβαλλαν άοκνες προσπάθειες περιφρούρησης και τιθάσευσης της βούλησης των απλών μελών.¹⁸⁶ Επιτέλεσαν τέσσερα κρίσιμης σπουδαιότητας καθήκοντα: Πρώτον αναγορεύτηκαν σε κατεξοχήν εκπροσώπους των ομάδων πασχίζοντας για την ευκρινή άρθρωση των πάγιων αιτημάτων των μελών τους ενεργώντας όμως παράλληλα ως διαμεσολαβητές ανάμεσα σε αυτά και τους εκπροσώπους της δημόσιας διοίκησης, β) λόγω της κατοχής υπολογίσιμου μεριδίου συμμετοχής στις κυβερνητικές επιτροπές, τους αποδόθηκε ένας σταθερός και αναφαίρετος ρόλος στη διαβούλευση και σφυρηλάτηση πολιτικών επιλογών αναφορικά με πάσης φύσεως θέματα, γ) κατέκτησαν διευρυμένες ρυθμιστικές αρμοδιότητες όπως η καθολική επιτήρηση και η οριοθέτηση επαγγελματικών

---

¹⁸⁶ Jessop P. (1978), "Capitalism and Democracy: The Best Possible Political Shell?" in Littlejohn, G., Smart, B., Wakeford J. & Yuval-Davis N., *Power and the State*, London: Croom Helm, σ.29.

κανόνων δεοντολογίας για τα απλά μέλη και δ) εμπλούτισαν το ποσοστό των εκτελεστικών τους αρμοδιοτήτων με τη ρητή τους δέσμευση να εφαρμόσουν πιστά στην πράξη τα προγράμματα που τα ίδια συνέλαβαν στη θεωρητική ανάλυση.

Κάτω από αυτό το πρίσμα, ο εταιρικός τομέας και οι μάζες του μόχθου δε σχημάτισαν αποκλειστικά ιδιωτικές ενώσεις συμφερόντων αλλά αναγορεύτηκαν σε οιονεί δημόσιου χαρακτήρα οργανώσεις υπεύθυνες για την αυστηρή τήρηση των εξαγγελθέντων χρονοδιαγραμμάτων. Λάμβαναν κρατικές επιχορηγήσεις ανά τακτά χρονικά διαστήματα και το ηγετικό τους επιτελείο και προσωπικό μισθοδοτούνταν από τον κρατικό κορβανά ενώ ασκούσαν συχνά έντονες πιέσεις για περαιτέρω αύξηση των προνομίων τους. Σε κεντρική διαπίστωση του φιλελεύθερου αυτού είδους κορπορατισμού αναγορεύεται η διαπίστωση ότι η τριμερής διαπραγμάτευση συνιστά ένα αξιόπιστο, ιεραρχικό και ομοιογενές σύστημα διαπραγμάτευσης συμφερόντων και λήψης πολιτικών αποφάσεων δύσκολο να εκτροχιαστεί από τυχόν ανισορροπίες και αποσταθεροποιητικές παλινδρομήσεις. Υποκαθιστώντας τις αέναες αντιδικίες, την αναποτελεσματικότητα και αποδιοργάνωση των πλουραλιστικών διευθετήσεων συντέλεσε στην εδραίωση ενός ομαλού, συναινετικού και άρρηκτα διαρθρωμένου τελεσφόρου πολιτικού περιβάλλοντος, ιδανικού για τη θεμελίωση και διευκόλυνση της αειφόρου οικονομικής ανάπτυξης.

Ένα ακόμα στοιχείο άξιο τονισμού εδράζεται στη νεο-συσταθείσα βάση του νεο-κορπορατιστικού προτύπου. Αναντίστοιχα με την εκδίπλωση του κρατικού κορπορατισμού που αναλώθηκε στη εναγώνια προσπάθεια των δικτατόρων να καταστείλουν με αλαζονεία τις μαζικές κινητοποιήσεις και να στερεώσουν την καθολική τους ηγεμονία, οι νέο-κορπορατιστικές λύσεις αίρουν την καταγωγή τους στα αναδυόμενα εργατικά και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα. Τα αναπτυσσόμενα εργατικά συνδικάτα αναδείχτηκαν σε ζωτικούς συμμάχους των ολοένα ισχυροποιούμενων σοσιαλδημοκρατικών συνασπισμών εξασφαλίζοντας για τα μέλη τους γενναιόδωρες συνταξιοδοτικές παροχές, δωρεάν παιδεία και υγειονομικές υπηρεσίες και επιπρόσθετες προνοιακές διευκολύνσεις προκειμένου να προαχθεί η νομιμοποίηση των εφαρμοζόμενων πολιτικών τους.

Ο νεο-κορπορατισμός ως μορφή διακυβέρνησης έλαβε διάφορες μορφές και συναρτήθηκε άμεσα με το βαθμό ανάπτυξης της εκάστοτε χώρας. Συναντάμε μοντέλα λιγότερο ή περισσότερο προηγμένα, έτσι για παράδειγμα στην Αυστρία και τις Σκανδιναβικές χώρες καθιερώθηκε ένα είδος ισχυρής, πειθαρχημένης, καθαρά διαρθρωμένης κοινωνικής συμμαχίας ανάμεσα στις ομάδες συμφερόντων και το κράτος που λειτούργησε απρόσκοπτα και αποτελεσματικά για πάνω από σαράντα χρόνια.¹⁸⁷ Οργανωτικά οι αντιπροσωπευτικές οργανώσεις των εργαζομένων και των εργοδοτών αποτέλεσαν υποχρεωτικές, μονοπωλιακές και αυτόνομα διοικούμενες οντότητες. Προσέλαβαν δημόσια αναγνώριση και κέρδισαν το δικαίωμα να εκφέρουν γνώμη σε όλα τα υπό ψήφιση νομοσχέδια και να συμμετέχουν επισήμως σε συμβουλευτικές επιτροπές σαν ισότιμοι συνομιλητές με τους κρατικούς λειτουργούς. Οι προαναφερθείσες χώρες χαρακτηρίζονται από ισχυρά εδραιωμένα Σοσιαλδημοκρατικά κόμματα με μακρά παράδοση συναινετικών πρακτικών. Για παράδειγμα στην Αυστρία η κοινωνική συνεργασία και η εγκαθίδρυση συνεργατικών εισοδηματικών πολιτικών έχουν ριζώσει βαθιά μέσα στη μακρόχρονη ιστορική διαδρομή. Το ενδιαφέρον των πολιτικών ελίτ στράφηκε εξαρχής σε έναν συνειδητό αγώνα υπερκερασμού των χασμάτων και ετερονομιών που συνυφαίνονταν με υποβόσκουσες διαφορές στην κουλτούρα και άλλες κάθετες διαιρέσεις.

Στον αντίποδα βρέθηκαν χώρες όπως η Γαλλία και η Ιταλία όπου οι κορπορατιστικοί θεσμοί παρουσιάστηκαν αδύναμοι, με εύθραυστη και ασπόνδυλη δομή και υποτυπώδη λειτουργία. Τα συνδικάτα εμφανίζονται ιδεολογικά διαιρεμένα και οι εταιρικές ενώσεις έμοιαζαν ασυγχρόνιστες και εμβالωματικές. Οι μεταξύ τους σχέσεις διέπονταν από σωρεία αντιδικιών και συγκρουόμενων διεκδικήσεων. Η Δυτική Γερμανία κατατάσσεται επίσης στις κατηγορίες αδύναμου κορπορατιστικού ζήλου μιας και οι κοινωνικοί εταίροι στερούνταν θεσμικής

---

¹⁸⁷ Nedelmann, B. & Maier, K.G. (1979), "Theories of Contemporary Corporatism: Static or Dynamic" in Schmitter P., *Trends toward Corporatist Intermediation*, London: Sage Publications, σ.107.

νομιμοποίησης και οι απόψεις τους έμοιαζαν ανεδαιφικές και χωρίς ουσία. Η βούληση τους εμφανίστηκε ισχνή και αποσιωπήθηκε σε βαθμό που να περιοριστούν σε άτυπες, ανεπίσημες επαφές με τους εκπροσώπους του κράτους. Τα παραδείγματα του Βελγίου και της Ολλανδίας καταμαρτυρούν την ύπαρξη κάθετων διχοτομιών που αντλούσαν την προέλευση τους σε ιδεολογικά, θρησκευτικά ρήγματα και γλωσσικές ή εθνοτικές αντεγκλήσεις. Καθίστατο έτσι απαραίτητη, σε επίπεδο κυβερνητικών ηγετών, η κοινή χάραξη μιας οριζόντιας, δια-τομεακής συνεννόησης ώστε να διαφυλαχτεί η κοινωνική ειρήνη και η βιωσιμότητα του ευρύτερου πολιτικού συστήματος.

Πιο συγκεκριμένα, το παράδειγμα της Αυστρίας αντιπροσωπεύει ένα ιδανικό είδος ισχυρής κοινωνικής ενσωμάτωσης των επιμέρους συμφερόντων. Ο Lehmbruch την τοποθετεί στην κορυφή της ταξινόμησης των χωρών με υψηλό βαθμό συνεργατικών πρωτοβουλιών την ώρα που ο Schmitter διαφωνεί μαζί του κατατάσσοντας την σε χαμηλότερη θέση. Γενικό συμπέρασμα πάντως αποτελεί η άποψη πως στην εν λόγω χώρα παρατηρήθηκε μια αρκετά συμπαγής συνδικαλιστική πυκνότητα και ομοιογένεια ανάμεσα στα μέλη των οργανώσεων καθώς και μέγιστη αντιπροσωπευτικότητα στους τομείς που δραστηριοποιούνται. Συνάμα, οι διοικούσες ελίτ επέδειξαν αξιοθαύμαστη όρεξη να αποσείσουν την απειλή αποσχιστικών τάσεων και να αγωνιστούν για την εμπέδωση των δημοκρατικών προτύπων αλληλοβοήθειας και καθολικής συναίνεσης. Την περίοδο από το 1945 ως το 1966 με την εγκαθίδρυση της δεύτερης Αυστριακής Δημοκρατίας, το Καθολικό Συντηρητικό Λαϊκό Κόμμα συμμάχησε με το Σοσιαλιστικό για να εξασφαλίσει τη μέγιστη δυνατή πλειοψηφία παρά το βεβαρημένο ιστορικό παρελθόν που ήθελε τη χώρα να διαμελίζεται σε ιδεολογικά, ταξικά, εθνοτικά και θρησκευτικά χάσματα.¹⁸⁸

Η συμμετοχή σε δύο Παγκόσμιους Πολέμους και η εμφύλια σύρραξη του 1934 είχαν αφήσει ανεξίτηλα τα σημάδια τους σε ένα κράτος ταλαιπωρημένο από

---

¹⁸⁸ Lehmbruch, G. (1983), "Interest Intermediation in Capitalist and Socialist Systems", *International Political Science Review*, τ.4, No.2, σ.153-172.

διχαστικές έριδες. Ο Μεγάλος Συνασπισμός όπως αποκλήθηκε μεταπολεμικά, συνέβαλλε καθοριστικά στην διάχυση κλίματος σταθερότητας και κοινωνικής ειρήνευσης στην περιοχή. Η διαδικασία λήψης αποφάσεων από-πολιτικοποιήθηκε σταδιακά με τη θέσπιση μιας σειράς κανόνων αποτρεπτικών για τον πολλαπλασιασμό των αντιδικιών επιφέροντας ταυτόχρονα μια γενικότερη σύγκλιση σε βασικές δημοκρατικές αξίες. Στο νομοθετικό πλαίσιο, η προϊούσα ενστάλαξη θεσμικών δικλίδων ασφαλείας ώθησε τα συνασπιζόμενα μέρη στην λυσιτελή αντιμετώπιση των οποιωνδήποτε ανακυπτόντων προσκομμάτων και δυσχερειών και ώθησε στη δραστήρια προώθηση του κυβερνητικού έργου. Ως άμεση απόρροια, το εκλογικό σώμα εμφορούνταν από πνεύμα αλληλέγγυας δράσης, μείωσης των εξτρεμιστικών και ακραίων τάσεων και ανεκτικότητας απέναντι στο διαφορετικό. Ο τριμερής προγραμματισμός που καθιερώθηκε αφορούσε ζωτικά θέματα βιωσιμότητας σε αντιδιαστολή με την πρότερη προσκόλληση σε ιδεολογικές διχογνωμίες. Σε πρώτηστη στόχευση των ιθυνόντων αναγορεύτηκε η πιστή διεκπεραίωση της λαϊκής εντολής και η υπέρβαση επικίνδυνων φυγόκεντρων τάσεων που προέρχονταν από τις υπάρχουσες υπο-κουλτούρες.

Η αποτελεσματική διαχείριση του όλου συστήματος συναρτήθηκε με την εφαρμογή πολιτικών αναδιανεμητικής διαπραγμάτευσης μέσα από μεθόδους που εγγυόνταν την προσεκτική προσαρμογή τη επιλεγόμενης τροχιάς στα αιτήματα των ετεροειδών συμφερόντων. Όλα αυτά διημείφθησαν σε περιβάλλον αμοιβαίων παραχωρήσεων και υποχωρήσεων αφού οι τεχνοκρατικές ηγεσίες διαπνέονταν από εξαιρετικά διαλλακτική συμπεριφορά και η ρητορική τους εξέπεμπε ένα ήρεμο και κάπως υποτονικό τόνο. Με παρόμοιο τρόπο, η κοινή γνώμη φάνηκε να ανταποκρίνεται θετικά στις καθιερωμένες κορπορατιστικές πρακτικές και δε δίσταζε να διατρανώνει την υποστήριξη της στη διαφαινόμενη διαταξική συμμαχία. Οι προτιμήσεις της στράφηκαν στην παραδοχή της σπουδαιότητας των προβλημάτων που προσπαθούσε να αντιπαρέλθει ο κυβερνητικός συνασπισμός δίνοντας του την απαιτούμενη ευχέρεια κινήσεων για να πραγματοποιήσει το έργο του.

Το Σουηδικό μοντέλο, παρατίθεται συχνά ως πρότυπο ανόθευτου κορπορατισμού και προσφέρει τη μοναδική απάντηση σε φαινόμενα υπερφόρτωσης της κυβερνητικής διαδικασίας.¹⁸⁹ Η αυτοτελώς διοικούμενη αγορά εργασίας αποδείχθηκε επαρκώς οργανωμένη και καταρτισμένη ώστε να αποφεύγει με δεξιότητα κάθε ολέθρια επίθεση που επιχειρήθηκε από τον κυβερνητικό παρεμβατισμό. Οι κοινωνικοί εταίροι διακατέχονταν από αίσθημα υψηλής υπευθυνότητας και αυτοπειθαρχίας ώστε να χαίρουν της απόλυτης εμπιστοσύνης του κράτους και να διατηρούν το δικαίωμα να προσδιορίζουν τη γενικότερη κατεύθυνση της υιοθετούμενης εισοδηματικής πολιτικής και των συνθηκών εργασίας. Η Σουηδική πορεία χαρακτηρίστηκε από μια άρτια ανεπτυγμένη συμμετοχική κουλτούρα σε συνδυασμό με μια μακρά παράδοση λειτουργικής αντιπροσώπευσης. Οι βάσεις για την ανέγερση του κορπορατιστικού οικοδομήματος τέθηκαν με τη συμφωνία του Saltsjobabben το 1930 ανάμεσα στη Συνομοσπονδία Εργατών και την Ένωση Σουηδών Εργοδοτών.

Έκτοτε, η συνδικαλιστική πυκνότητα του εργατικού δυναμικού ανήλθε σταδιακά σε ποσοστό 76% των εργαζομένων με αποτέλεσμα η χώρα να συγκαταλέγεται στις τρεις κορυφαίες σύμφωνα με το βαθμό συμμετοχής των εγγεγραμμένων στα συνδικάτα. Τα τελευταία αντιμετώπισαν τους κεφαλαιούχους ως συνεταίρους στην προσπάθειά τους να εξορθολογήσουν τα παραγωγικά μέσα και να βελτιώσουν την οικονομική τους απόδοση. Επίσης, η κρατική πλευρά προτίμησε να παρατηρεί από μακριά τη διενέργεια συλλογικών διαπραγματεύσεων και φρόντισε να αποδοθεί δικαιοσύνη και να υπάρξει ισομέρεια στη διεξαγωγή των εργασιακών σχέσεων χρησιμοποιώντας με μαεστρία Κεϋνσιανές πολιτικές μείωσης της ανεργίας. Η επικρατούσα διμερής κορπορατιστική ισορροπία διαταράχτηκε το 1970 με την εισαγωγή ρηξικέλευθων πρωτοβουλιών σε πολλαπλά επίπεδα. Φερ' ειπείν, τα ενισχυμένα προνόμια που απολάμβανε το *månadslönen* στο χώρο της εργασίας περιορίστηκαν αισθητά και συναρμόστηκαν με το υπάρχον πλαίσιο των

---

¹⁸⁹ Meijer, H. (1969), "Bureaucracy and Policy Formulation in Sweden", *Scandinavian Political Studies*, τ.4, σ.103-116.

συλλογικών συνομιλιών ενώ εισήχθησαν πλάνα για ίδρυση εργατικών ταμείων καθώς και ταμείων ασφάλειας.

Κατέστη παράλληλα σαφές ότι οποιαδήποτε μεταβολή του εργασιακού τοπίου απαιτούσε τη συναίνεση των θιγόμενων μερών σε ένα σύστημα συναπόφασης και αμοιβαίου διαλόγου. Με δεδομένο το γεγονός ότι η Σουηδική βιομηχανική υποδομή διέθετε εξωστρεφή προσανατολισμό, οι συντεχνιακές μέθοδοι συνεννόησης διαμόρφωσαν ένα αξιοζήλευτο μηχανισμό μοιράσματος εξουσιών και αρμοδιοτήτων ώστε να εξαλειφθούν τυχόν εναπομένουσες εστίες τριβής και να εκμηδενιστούν τα κρούσματα αδιαλλαξίας.¹⁹⁰ Η θεσμική νομιμοποίηση και ο συνολικός συντονισμός των νέο-κορπορατιστικών διευθετήσεων διενεργήθηκε μέσω ενός εκτεταμένου δικτύου επιτροπών που διακλαδώθηκαν και αλληλο-επικοινωνούσαν με τις κυβερνητικές διοικήσεις. Οι εν λόγω επιτροπές εκπροσώπησαν επάξια τις δραστηριότητες των οργανωμένων ομάδων σε δια-τομεακή κλίμακα και προσέδωσαν επιπλέον νομιμότητα σε αυτές. Απέληξαν λοιπόν στο σχηματισμό μιας διευρυμένης αρένας συγκλίσεων κατάλληλη για την ομαλότερη ενσωμάτωση των πολυσχιδών συμφερόντων στο διοικητικό πυλώνα. Συμπερασματικά, τα οφέλη που αποκόμισαν οι εμπλεκόμενοι στις συναινετικές προσπάθειες εξεύρεσης κοινά αποδεκτών λύσεων αξιολογούνται ως τεράστιας σημασίας και αρκούν για να απομακρύνουν κάθε ίχνος εναντίωσης και αποδοκιμασίας. Στη Σουηδική εμπειρία επιτεύχθηκε με αυτό τον τρόπο η μακροήμερευση του καθεστώτος διακυβέρνησης και ενισχύθηκε η αισιοδοξία που αισθάνονταν οι πολίτες για το μέλλον τους που φάνταζε ευοίωνο από κάθε άποψη.

Το Νορβηγικό πολιτικό σύστημα απέδωσε στις ομάδες συμφερόντων ένα σοβαρό και σταθερό συμβουλευτικό ρόλο στο σύστημα εκπροσώπησης αλλά και στη διακυβέρνηση της χώρας. Διανοίχτηκαν επικοινωνιακοί διάυλοι συνοχής και υπέρβασης των διαιρέσεων που ακολουθήθηκαν από την απορρόφηση των εταίρων

---

¹⁹⁰ Lijphart, A. & Crepaz, M. L. (Apr. 1991), "Corporatism and Consensus Democracy in Eighteen Countries: Conceptual and Empirical Linkages", *British Journal of Political Science*, τ.21, No.2, σ.235-246.

στις ανώτερες βαθμίδες του κράτους η οποία επιτεύχθηκε με τρεις διακριτούς τρόπους. Με γραπτές απαντήσεις σε κρίσιμα ερωτήματα που τους απηύθυνε η κρατική γραφειοκρατία, με την ενεργή τους ανάμειξη στην υλοποίηση των προτεινόμενων μέτρων και τρίτον με τη μεταβίβαση δημόσιων αρμοδιοτήτων σε ιδιωτικούς οργανισμούς επωμισμένους με το χρέος τήρησης των συμφωνηθέντων και των όρων συνδιαλλαγής με τα κρατικά όργανα. Η διαφαινόμενη τάση απεγκλωβισμού από τα κομματικά πλοκάμια και της απίσχνασης της επιρροής του Κοινοβουλίου είχε ιστορικές καταβολές και συνδεόταν με τον κίνδυνο αποτυχίας των επικρατέστερων κομματικών συνδυασμών να κερδίσουν την απαιτούμενη για την επικράτηση τους πλειοψηφία στο Storting.¹⁹¹ Τις περισσότερες φορές συνενώσεις όπως η Νορβηγική Ομοσπονδία Βιομηχανίας ή το Εμπορικό Επιμελητήριο προσέφευγαν σε κορπορατιστικές τακτικές διαβούλευσης και απευθύνονταν στους Κοινοβουλευτικούς φορείς σπάνια ή σαν έσχατη λύση.

Ως επακόλουθο, οι τεχνικά καταρτισμένοι γραφειοκράτες αναδείχθηκαν σε κομβικούς εκφραστές της βούλησης των εταίρων θέτοντας σε δεύτερη μοίρα τους πολιτικούς ιθύνοντες. Οι Νορβηγικές ομάδες συμφερόντων κατέλαβαν έτσι επάξια μια εγνωσμένης αξίας θέση σε κορυφαίους διοικητικούς θώκους μέσω των υποδομών που διαρθρώνονταν με το πλαίσιο επιτροπών και τη λελογισμένη διαχείριση των οικονομικών μονοπωλίων. Συνεισέφεραν επομένως δυναμικά στη στήριξη των δημόσιων επιλογών και δεν περιορίζονταν στην απλή διατύπωση αιτημάτων. Μόνο το 1971, 1069 επιτροπές στελέχωσαν τους τέσσερις τομείς του κράτους εξαπλώνοντας τη δράση τους σε 14 τακτικά Υπουργεία, στους ανεξάρτητους οργανισμούς και στο πηδάλιο των δημόσιων επιχειρήσεων. Οι επικεφαλές των συνομαδώσεων θεώρησαν τους εαυτούς τους αναπόσπαστο κομμάτι του κυβερνητικού στερεώματος που το προμήθευαν με αστείρευτο πληροφοριακό πλούτο και πολύτιμη εμπειρία.

---

¹⁹¹ Christensen, T. & Egeberg, M. (1979), "Organized Group-Government Relations in Norway: On the Structured Selection of Participants, Problems, Solutions and Choice Opportunities", *Scandinavian Political Studies*, τ.2, No.3, σ.239-259.

Η μεγάλη γκάμα συμβούλων που ξεπήδησαν από τη θητεία τους στις ιδιωτικές ενώσεις κατείχαν ουσιώδη τεχνογνωσία και αναδείχθηκαν σε κρίσιμους καθοδηγητές και εμπνευσμένους τιμονιέρηδες. Συνάρμοζαν με επιτυχία ξεχωριστά ρεύματα σκέψης και επιτάχυναν τη διεξαγωγή αποτελεσματικής συζήτησης για την επιλογή των καλύτερων δυνατών λύσεων. Τα ηγετικά τους στελέχη μοιράστηκαν την ευθύνη για το σχεδιασμό και κατάρτιση νομοθετικών πρωτοκόλλων εγγυόμενα την απρόσκοπτη αποδοχή τους από τα απλά μέλη αποσοβώντας έτσι την απειλή μονομερούς απόρριψής τους. Η έλευση νέο-κορπορατιστικών προτύπων συνεννόησης βρήκε τις ρίζες της στη δεκαετία του 1930 σε σχετικά πρώιμο στάδιο της ιστορίας της χώρας όπου επικράτησε το Εργατικό Κόμμα. Το ιστορικό παρελθόν αποτέλεσε σημαντικό υποβοηθητικό παράγοντα και εξηγεί το γιατί η μετέπειτα διάδοση πολιτικών που αντιπροσώπευαν τον οικονομικό φιλελευθερισμό απέτυχε να διαρρήξει τη συνοχή που ενέπνεε το συντεχνιακό σύστημα και να εξαλείψει τα κεκτημένα σωματειακά προνόμια.

Στην Ολλανδία, τα πρώτα πέντε χρόνια που ακολούθησαν τον τερματισμό του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ψηφίστηκε σημαντικός όγκος κορπορατιστικών διατάξεων που έθεσε τα θεμέλια για τη σφυρηλάτηση των μεταγενέστερων ανθεκτικών διαμεσολαβητικών θεσμών. Ο νεοσύστατος Οργανισμός Εργασίας απαρτίστηκε από αντιπροσώπους των φορέων της εργασίας με απώτερο στόχο να καθορισθεί μια κοινή μισθολογική στρατηγική και να παρθούν δεσμευτικές αποφάσεις πάνω σε κρίσιμα κοινωνικο-οικονομικά θέματα. Η Ολλανδική περίπτωση συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα χώρας όπου οι διάφορες συσσωματώσεις επέδειξαν άσβεστη δίψα αρμονικής συνεργασίας με τη δημόσια εξουσία για την τήρηση προγραμματικών δεσμεύσεων αλλά και μεταξύ τους για την επίλυση τυχόν ανακυπτόντων συγκρουσιακών καταστάσεων.¹⁹² Ωστόσο οι ρίζες της μαζικής αυτής προσπάθειας ανάγονται σε προγενέστερες ιστορικές περιόδους. Το 1917 ξεκίνησε δειλά η διαδικασία ομογενοποίησης της

---

¹⁹² Cameron, D. R. (Feb. 1974), "Toward a Theory of Political Mobilization", *The Journal of Politics*, τ.36, No.1, σ.138-171.

Ολλανδικής κοινωνίας στο φως του πρώτου συναινετικού διακανονισμού που επετεύχθη ανάμεσα στις ελίτ των σπουδαιότερων θρησκευτικών και κοσμικών ομάδων σχετικά με την αποσαφήνιση τριών ακανθωδών ζητημάτων. Το θέμα της κρατικής επιχορήγησης της θρησκευτικής εκπαίδευσης, τη διερεύνηση του δικαιώματος ψήφου και την ειρήνευση στο εργασιακό πεδίο.

Η στενή συμπίεση των εμπλεκομένων έδωσε το έναυσμα για την εμπέδωση κλίματος ομοφωνίας και τη χάραξη κοινών επιλογών δυνητικά. Καθολικοί, Καλβινιστές, Φιλελεύθεροι και Σοσιαλιστές κάθισαν στο ίδιο τραπέζι και επιμερίστηκαν την ευθύνη για την πραγμάτωση τολμηρών εγχειρημάτων αποκομίζοντας ίσο μερίδιο από την πίτα εξουσίας. Τη δεκαετία του 1930, σε γνώμονα της πολιτικής τους συμπεριφοράς αναδείχθηκε η πεποίθηση πως παρά τις ουσιαστικές ιδεολογικές τους αποκλίσεις θα αγωνίζονταν για τον παραγκωνισμό αλόγιστων ατομιστικών βλέψεων και την εμβάθυνση του αισθήματος αλληλεγγύης, κοινωνικής υπευθυνότητας και ομοψυχίας. Η προσχώρηση όλων των πλευρών στο Οικονομικό Συμβούλιο είχε ως απότοκο την λεπτομερή οριοθέτηση ενός ρυθμιστικού περιβάλλοντος στον τομέα της παραγωγής με την εγκαθίδρυση εξειδικευμένων Βιοτεχνικών Επιτροπών. Τη δεκαετία του 1950, οι δυνάμεις της αριστεράς κατέλαβαν εξέχουσα θέση στον κυρίαρχο συσχετισμό και εξαπέλυσαν ολομέτωπη επίθεση ενάντια στις ισχύουσες διαχωριστικές γραμμές που έτεμναν κάθετα τα κυρίαρχα πολιτικά κόμματα.

Οι βιομηχανικές σχέσεις πήραν την έμπνευση τους από το επονομαζόμενο «αρμονικό μοντέλο» που διαπνεόταν από νέο-κορπορατιστικές αρχές διαπραγμάτευσης ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία. Ανώτερα στελέχη των φορέων της εργασίας αποκόμισαν ισχυρές πλειοψηφίες στους οργανισμούς οικονομικών ζητημάτων, βιομηχανικής και κοινωνικής πολιτικής διαπερνώντας οριζόντια τους κομματικούς μηχανισμούς και μεταδίδοντας αύρα σύμπνοιας στα ανώτερα κυβερνητικά κλιμάκια. Ως απόρροια αυτών, οι ακολουθούμενες πολιτικές προτεραιότητες δεν προκρίνονταν πια μέσω εκλογικών αναμετρήσεων αλλά αποτελούσαν αντικείμενο διασυμφώνησης από τα μέλη του υπάρχοντος πολιτικού συνασπισμού. Στο επίπεδο αυτό το δίκτυο των διοικητικών επιτροπών άφηγε στις

κοινωνικές ομάδες περιθώρια ενεργούς παρέμβασης. Ήταν πλέον σε θέση να καθορίζουν διαμορφωτικά τις ληφθείσες αποφάσεις μέσω των αυξημένων συμβουλευτικών υπηρεσιών που τους προσέδιδαν μοναδικές αρμοδιότητες στην πολιτική διαδικασία.

Μια σύντομη αλλά διεισδυτική ματιά στο Βελγικό πρότυπο, παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον για πλήθος πολιτικών ερευνητών και κοινωνικών αναλυτών. Σε διαδοχικά στάδια της ιστορικής του ανάπτυξης έχει να επιδείξει μια πρωτόγνωρη πολλαπλότητα βαθιών χασμάτων που στιγμάτισαν ανεξίτηλα την διαχρονική πορεία της συγκεκριμένης χώρας. Εν πρώτοις, η θρησκευτική διένεξη εκδηλώθηκε με την αντιπαράθεση της κληρικής με την κοσμική παράταξη. Αργότερα έκαναν την εμφάνιση τους σωρεία κοινωνικο-οικονομικών αντιφάσεων εμπορούμενες από την καθιέρωση ταξικών ιδεολογιών. Μία ακόμη πηγή διχογνωμιών προήλθε από την αντιπαλότητα κέντρου-περιφέρειας ενώ δεν ήταν λίγες οι αντεγκλήσεις μεταξύ αλλότριων εθνοτικών οντοτήτων. Τα πρώτα 130 χρόνια από τη διακήρυξη της Βελγικής ανεξαρτησίας (1830-1960) τα ποικίλα καθεστώτα διακυβέρνησης κατάφεραν να αντιμετωπίσουν με επιτυχία την ανάδυση αποσχιστικών τάσεων που σχετίζονταν με τις ετερόκλητες αιτίες πόλωσης. Το πέρας του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου σήμανε παρόλα αυτά την αναζωπύρωση των εθνικών ομαδοποιήσεων και οι μεταξύ τους έριδες ήρθαν να επικαλύψουν τις υπόλοιπες και να επιδεινώσουν τις διακρίσεις οπαδών του Καθολικισμού με κοσμικούς.¹⁹³

Το νεόδημο κορπορατιστικό οικοδόμημα ενσωμάτωσε αφομοιωτικά τις επιμέρους διχοτομικές διεκδικήσεις ακόμα και σε περιόδους έξαρσης των ιδεολογικών αποκλίσεων. Η διάθεση για συμβιβασμό που επέδειξαν οι άρχουσες ελίτ αποδείχτηκε αρκετή για να αποτρέψει την καθολική αμφισβήτηση των αναδυόμενων κοινωνικο-οικονομικών δομών. Στο μεσοδιάστημα που μεσολάβησε των δύο ολέθριων παγκόσμιων συρράξεων οι πιέσεις για αναδιάταξη του status-quo αύξησαν την ορμή τους προκαλώντας την ενδυνάμωση των θεσμικών δικλείδων ασφαλείας που συνέτειναν στην ομαλότερη διευθέτηση των καινοφανών διαφορών.

---

¹⁹³ Lijphart, A. (Jan. 1969), "Consociational Democracy", *World Politics*, τ.21, No.2, σ.207-225.

Η κρατική παρέμβαση αποσκοπούσε στην παροχέτευση των διστάμενων απόψεων σε ασφαλέστερους και πιο ομογενοποιημένους ατραπούς εκπροσώπησης. Για παράδειγμα οι συμπαγείς συνδικαλιστικές ενώσεις των Χριστιανοδημοκρατών και των Σοσιαλιστών κατόρθωσαν να συνδιαλλαγούν μέσα σε αξιοθαύμαστο πνεύμα συνεργατικότητας και να προβούν σε σειρά αμοιβαίων υποχωρήσεων και θυσιών. Παράλληλα η εργοδοτική ένωση της Βελγικής βιομηχανίας που απαρτιζόταν από περίπου 40.000 επιχειρήσεις συγχωνεύτηκε με την Ομοσπονδία Εμπορίου, Τραπεζών και Ασφάλισης. Οι συγκεκριμένες πρωτοβουλίες διευκόλυναν κατά πολύ την ανάπτυξη μιας καλά συντονισμένης και άρτια διοικούμενης οικονομίας που πάσχιζε φιλότιμα να προωθήσει την οικονομική ευμάρεια των πολιτών και να τους διαποτίσει με αίσθημα αλληλεπιδραστικής ομοψυχίας σε ολόένα και περισσότερους τομείς δραστηριότητας.

Τρανή απόδειξη των παραπάνω αποτελεί η σύσταση του Οργανισμού Οικονομικού Σχεδιασμού και ειδικότερα της Εθνικής Επιτροπής Οικονομικής Επέκτασης που έφεραν στο τραπέζι του διαλόγου τους φορείς της κυβέρνησης, των εργαζομένων και του κεφαλαίου σε μια κοινή απόπειρα εξεύρεσης ρεαλιστικών λύσεων. Παρεπόμενα, επιτεύχθηκε η απομάκρυνση επικίνδυνων κρουσμάτων φυγόκεντρων τάσεων που ταλάνιζαν άλλες πολιτικά διασπασμένες χώρες, εμπεδώθηκε κλίμα πολιτικής σταθερότητας και αποφεύχθηκαν επιβλαβείς ρήξεις ανάμεσα στις ετερόκλητες κοινωνικές ομάδες.

Αναφορά στο Ελληνικό παράδειγμα και τις ιδιαιτερότητες του

Όσον αφορά το Ελληνικό παράδειγμα, η ιστορική σύνοψη που θα επιχειρήσω έχει τις απαρχές της στην εποχή που προηγήθηκε του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου και απλώνεται εξελικτικά ως τις μέρες μας. Εμφορεύεται από κριτικό πνεύμα και επιδιώκει να εντοπίσει τα γενεσιουργά αίτια της αδιάστακτης κρατικής επέμβασης στα εσωτερικά των εργασιακών μας τεκταινομένων. Αποτελεί κατακριτέα διεθνώς πραγματικότητα στην Ελλάδα σήμερα το γεγονός ότι συνεχίζουμε να παραμένουμε από τις ελάχιστες εξαιρέσεις στο Ευρωπαϊκό στερέωμα όπου οι εκάστοτε κυβερνητικοί ιθύνοντες κρίνουν σκόπιμο να ελέγχουν με συγκεντρωτικό και παρεμβατικό τρόπο το καθεστώς των εργασιακών μας σχέσεων. Ως παρεπόμενη συνέπεια επήλθε η ηνιόχηση και ο δαμασμός του συνδικαλιστικού κινήματος από το εκάστοτε κυβερνών κόμμα και η μετατροπή του σε μάντα μεταβίβασης εντολών εκ των άνω, καθώς και η σκληρή επικυριαρχία που ασκήθηκε επί των συλλογικών διαπραγματεύσεων. Υπό το πρίσμα αυτό, δυσχεραίνονταν στην πράξη η πραγμάτωση της κοινωνικής συνεργασίας που αυστηρή της προϋπόθεση είχε την παρουσία ισότιμων συνομιλητών ενώ υποβάλλονταν στη Βουλή¹⁹⁴ προς ψήφιση εργατικά νομοσχέδια χωρίς καν να δοθεί προηγουμένως στις οργανώσεις των εργοδοτών ή των εργαζομένων η δυνατότητα να εκφράσουν την καλοπροαίρετη γνώμη τους σχετικά με τις προτεινόμενες ρυθμίσεις.

---

¹⁹⁴ Κατσανέβας, Θ.Κ. (1994), *Το Σύγχρονο Συνδικαλιστικό Κίνημα στην Ελλάδα*, Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνη Α.Α., σ.90.

Η καθυστερημένη και αργοπορημένη ένταξη της Ελλάδος στην καπιταλιστική περιφέρεια άφησε έντονα τα αποτυπώματα της στην ιστορική εξέλιξη του συνδικαλιστικού φορέα. Η οξεία ανεπάρκεια βιομηχανικών υποδομών και η υπέρμετρη διόγκωση του τομέα των υπηρεσιών, το μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων και οι περιορισμένες δυνατότητες απασχόλησης δεν ευνόησαν εξ' αρχής την ισχυρή παρουσία των εργαζομένων στα πολιτικά δρώμενα καθιστώντας τα συνδικάτα ιδιαίτερα ευάλωτα στις αλλαγές των εσωτερικών πολιτικών συσχετισμών. Αυταρχικές διακυβερνήσεις και διαδοχικές καθεστωτικές ανωμαλίες λειτούργησαν εξίσου αρνητικά και ανασχετικά στις όποιες προοπτικές άνδρωσης και ισχυροποίησης του κόσμου της εργασίας. Ο κλαδικός και τοπικός συνδικαλισμός χαρακτηριζόμενος από βαθιά ανομοιογένεια και οργανωτικό χάος απέτυχε οικτρά να ανταποκριθεί στις οργανωτικές ανάγκες της σύγχρονης εργασιακής πραγματικότητας. Ο στενός έλεγχος από τα πάνω δηλαδή από την ανώτερη συνδικαλιστική ηγεσία και κατ' επέκταση από το κυρίαρχο κατεστημένο επισημοποιήθηκε με δόλιες μεθοδεύσεις όπως με την παροχή δικαιωμάτων εκπροσώπησης μιας κατηγορίας μισθωτών (για τη σύναψη των συλλογικών συμβάσεων) σε φιλοκυβερνητικές συνενώσεις, με το διορισμό φιλικά προσκείμενων συνδικαλιστικών στελεχών στη διοίκηση των σωματείων, με την πολυδιάσπαση του κινήματος και τη διάχυση σωματείων-σφραγίδων. Εναλλακτικές τακτικές περιλάμβαναν τη μη εγγραφή των ανεπιθύμητων πολιτικά οργανώσεων της ΓΣΕΕ καθώς και ευρεία γκάμα παρατυπιών και αλχημειών που παραβίαζαν κατάφωρα κάθε δημοκρατική έννοια¹⁹⁵.

Η γραφειοκρατικοποίηση, ο εφησυχασμός και η νοοτροπία υπαλληλοποίησης που είχε δηλητηριάσει τη στάση των συνδικαλιστικών μελών τους μεταμόρφωσε αργόσυρτα σε άνευρους επαγγελματίες, επιφορτισμένους με το καθήκον να εκτελούν με δουλικότητα τις εντολές της κρατικής άρχουσας τάξης. Στην καθομιλουμένη Ελληνική οι προαναφερθέντες επονομάζονταν ειρωνικά

---

¹⁹⁵ Λεβέντης, Γ.Α. (1981), *Συλλογική Αυτονομία και Κρατικός Παρεμβατισμός στο Εργατικό Δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας Α.Ν., σ.195.

εργατοπατέρες, όρος που υποδηλώνει μια λειδωρική επισήμανση του πατερναλιστικού τους ρόλου. Η έννοια του κρατικού κορπορατισμού αναφέρεται στην ύπαρξη συγκεντρωτικά σχηματισμένων συνομαδώσεων οι οποίες ποδηγετούνται σε κάθε τους βήμα από ένα πανοπτικό κράτος. Στην περίπτωση της Ελλάδας, το πρότυπο αυτό προσιδίαζε στη δράση τόσο των εργατικών όσο και των υπόλοιπων ομάδων συμφερόντων όπως των εμπόρων, των αγροτών κ.α. Επιπρόσθετα, η εκπόνηση των συλλογικών διαπραγματεύσεων μεταξύ των εργαζομένων και των εργοδοτών πραγματοποιούνταν υπό τη στενή εποπτεία του κράτους ενώ κατά καιρούς συνέρχονταν τριμερή σώματα για την επίλυση των προκύπτουσών διαφορών και τη χάραξη ενιαίας οικονομικής στρατηγικής. Ωστόσο τις περισσότερες φορές η διάρκεια τους ήταν εφήμερη, οι ζυμώσεις τους χαρακτηρίζονταν από προχειρότητα και εξέπνεαν με την αλλαγή κυβέρνησης.

Η κρατική παρέμβαση ήταν συχνά αυθαίρετη όσον αφορούσε τη διαδικασία επιλογής της ηγεσίας της ΓΣΕΕ και αποσκοπούσε στην αλλοίωση του εκλογικού αποτελέσματος κάνοντας χρήση έκτακτων διατάξεων. Η επαναλαμβανόμενη άσκηση άτυπων, παρασκηνιακών πρακτικών θεσμοθετήθηκε με το χρόνο διατηρώντας μέχρι το 1990 τον έλεγχο των συνδικαλιστικών εισφορών. Το ως τότε ισχύον θεσμικό πλαίσιο επέβαλλε την σφυρηλάτηση ενός σαφώς αρτηριοσκληρωτικού συστήματος υπογραφής συλλογικών συμβάσεων σε εθνικό, κλαδικό και τοπικό επίπεδο. Στις μεμονωμένες επιχειρήσεις τέτοιου είδους συμβάσεις μπορούσαν να συμφωνηθούν μόνο σε ειδικές περιπτώσεις. Επιπρόσθετα, το ισχυρό κράτος έπαιζε πρωταρχικό ρόλο στην επιδιαιτησία των ετεροειδών συμφερόντων ενώ ο υφιστάμενος νόμος του διασφάλιζε το δικαίωμα επίκλησης των κανόνων της υποχρεωτικής διαδικασίας όποτε εκείνο έκρινε ορθό.

Στην πλειονότητα των δημοκρατικών χωρών η σχέση των εθνικών συστημάτων εργασιακών σχέσεων με το πολιτικό γίνεσθαι εξελίχθηκε αρμονικά και ήταν απαλλαγμένη από ολέθριες αντιθέσεις. Τα δύο υπο-συστήματα αναπτύχθηκαν με αυτόνομο τρόπο και υπήρξε μια γενικότερη παραδοχή των ανομοιόμορφων σκοπών και αρμοδιοτήτων τους. Προς απογοήτευση όλων, στη χώρα μας κυριάρχησε η πλήρης εξάρτηση και υποταγή του πρώτου στο δεύτερο με

συνεπακόλουθο την εμφάνιση πολλαπλών παθογενειών και δυσλειτουργιών. Η διατήρηση των διαδικασιών των εργασιακών σχέσεων υφίστατο μία επικίνδυνη νόθευση αφού οι επιλεγόμενες αποφάσεις λαμβάνονταν με μοναδικό γνώμονα πολιτικά κριτήρια, πράγμα που αναιρούσε την οποιαδήποτε γνήσια προσπάθεια εγκαθίδρυσης ενός αποδοτικού κοινωνικού διαλόγου. Η έλλειψη ενός minimum κοινωνικής συναίνεσης διαγράφηκε ως απόρροια ενός υπέρμετρου νομικισμού και φορμαλισμού που χαρακτήριζε κυρίως εξαρτημένες ακόμα οικονομίες και δομικά καθυστερημένες.

Δυστυχώς οι δυσανεξίες σύμφυτες του ισχύοντος εργασιακού καθεστώτος αντιμετώπιζονταν αποκλειστικά με γνώμονα τη μονοδιάστατη προοπτική του εργατικού δικαίου χωρίς να αποτελέσουν αντικείμενο μιας πολυδιάστατης και διεπιστημονικής θεώρησης. Από την άλλη, η νοοτροπία και εν γένει συμπεριφορά των εργοδοτικών και παραγωγικών φορέων διέπονταν κατά κύριο λόγο από αμοιβαία δυσπιστία και καχυποψία δυσκολεύοντας έτσι την εμπέδωση ενός εποικοδομητικού διαλόγου και την από κοινού εξεύρεση ενδιάμεσων διευθετήσεων. Μεγάλος αριθμός οργανισμών κοινωνικού διαλόγου και συνεργασίας που συστήθηκαν κατά καιρούς λειτούργησαν ελλιπώς, ήταν εφήμερης διάρκειας και σε γενικές γραμμές απέτυχαν στην αποστολή τους λόγω της υπερβολικής ανάμειξης του κράτους στις εσωτερικές τους διεργασίες. Ο ασφυκτικός νομικός κλοιός που περιέβαλλε το κλίμα σύσφιξης των εργασιακών επαφών υπονόμευσε την αποτελεσματική παγίωση διαδικασιών κοινωνικής ειρήνευσης¹⁹⁶.

Παρατηρείτο συχνά το φαινόμενο οι αποφάσεις των διαιτητικών δικαστηρίων σε βασικά θέματα όπως ο καθορισμός των αμοιβών να ακολουθούν απαρέγκλιτα τις επιταγές της κυβερνητικής εισοδηματικής πολιτικής με ουσιαστική απόληξη να φέρεται το κράτος ως ο κατεξοχήν αντίδικος των εργατικών σωματείων και πολύ λιγότερο η εργοδοσία. Η πιο διαβόητη μάλιστα και τερατώδης

---

¹⁹⁶ Κορδάτος, Γ. (1972) *Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος*, Αθήνα: Μπουκουμάνης, σ.308.

ιδιαιτερότητα της Ελληνικής περίπτωσης σχετιζόταν με τη στυγνή ιδιοποίηση εκ μέρους του κρατικού παράγοντα των χρηματικών πόρων των συνδικάτων. Η παράνομη αυτή πρακτική είχε βρει την πιο τελειοποιημένη της μορφή με την ίδρυση των θεσμών της υποχρεωτικής εισφοράς των μελών υπέρ της εργατικής εστίας και των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Η υποχρεωτική εισφορά χρησιμοποιήθηκε για την αθρόα χρηματοδότηση της ΓΣΕΕ της οποίας η ηγεσία και πολιτική γραμμή ήταν περιοριστικά ελεγχόμενη και μυωπικά κατευθυνόμενη από το παντοδύναμο κράτος.¹⁹⁷ Η πραγματική μεταρρύθμιση των δομών της απαιτούσε καταστατικές πλειοψηφίες (συγκεκριμένα τα ¾ των παρόντων) που καμιά κομματική παράταξη δεν μπορούσε να συγκεντρώσει, κάνοντας έτσι ευχερέστερη τη χρήση καταστατικής νομοθεσίας και διαιωνίζοντας τις κρατικές παρεμβάσεις και τις κομματικές σκοπιμότητες. Η μακροχρόνια συνέχιση του θεσμού της υποχρεωτικής διαιτησίας, στην πραγματικότητα, μετέτρεψε τα συνδικάτα σε ομάδες πίεσης με πρωτεύοντα στόχο την άσκηση επιρροής στην κυβερνητική πλειοψηφία συμβάλλοντας σημαντικά στην κομματικοποίηση των εργασιακών συγκρούσεων.

Από την ίδρυση της ΓΣΕΕ το 1918 έγινε αισθητή η κρατική παρέμβαση στα εσωτερικά της. Αν και ο Βενιζέλος ήταν αρχικά ευνοϊκά διατεθειμένος απέναντι στο συνδικαλιστικό κίνημα και προσπαθούσε να το προσελκύσει ως σύμμαχο στη μάχη του ενάντια στους φιλοβασιλικούς η στάση του διαφοροποιήθηκε αργότερα.¹⁹⁸ Μόλις διαπίστωσε ότι οι κομμουνιστές αποκτούσαν ολοένα και μεγαλύτερη συμπάθεια στους κόλπους της εργατιάς στράφηκε σε μια απεγνωσμένη απόπειρα κυριάρχησης επί των συνδικαλιστικών οργανώσεων και απομόνωσης της αριστεράς. Η άνοδος του Μεταξά στην εξουσία, την 4η Αυγούστου 1936, σήμανε τη βάνανυση και ολοκληρωτική καθυπόταξη της εργατικής τάξης στο νεο-φασιστικό καθεστώς και το άδοξο τέλος των εργασιακών συγκρούσεων. Ένα από τα πρώτα μέτρα που πάρθηκαν είχε να κάνει με τη σύλληψη μεγάλου αριθμού συνδικαλιστών,

---

¹⁹⁷ Πετρινώτη, Ξ. (1985), *Κράτος και Εργασιακές Σχέσεις*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ.103.

¹⁹⁸ Τζεκίνης, Χ. (1987), *Το Εργατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στην Ελλάδα, 1870-1987*, Αθήνα: Γαλαίος, σ.62.

την κατάργηση των συννομοσπονδιών των εργαζομένων και τη μετονομασία της ΓΣΕΕ σε Εθνική Γενική Συννομοσπονδία Ελλήνων Εργατών.

Το Υπουργείο Εργασίας ανέλαβε τη χειραγώγηση των εργασιακών διεκδικήσεων και ο εκάστοτε υπουργός ανακηρυσσόταν αυθαίρετα σε πρόεδρο της ΕΓΣΕΕ. Η άμεση φιλοδοξία του Μεταξά να σταθεροποιήσει το κρατικό κορπορατιστικό μοντέλο είχε μόνο μερική επιτυχία και προσέκρουσε στη σθεναρή αντίσταση του βασιλιά και την ολοσχερή απουσία ενός μαζικού κινήματος ικανού να παράσχει στήριξη στις επιλογές του. Αρκετές από τις θεσμικές και νομοθετικές καινοτομίες που εισήχθησαν την περίοδο εκείνη παρέμειναν σε ισχύ ως τα τέλη του εικοστού αιώνα και είχαν βλαπτικές μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στην ανάπτυξη και περαιτέρω πορεία των εργασιακών εξελίξεων.¹⁹⁹ Οι πιο αξιοσημείωτες σηματοδοτούνταν από το γεγονός ότι η επίσημα αναγνωρισμένη ΓΣΕΕ και οι συναφείς οργανώσεις που υπάγονταν σε αυτή δικαιούνταν να δρουν ως οι μόνοι αντιπρόσωποι των εργαζομένων. Σα να μην έφτανε αυτό, η καταχρηστική καθιέρωση της συνδικαλιστικής εισφοράς, τα έσοδα της οποίας διαχειρίζονταν το κράτος και το νόθο σύστημα της υποχρεωτικής διαιτησίας που παρέμεινε κεντρικό στοιχείο της εργατικής νομοθεσίας ως το 1990 έρχονταν να συμπληρώσουν το εκρηκτικό μείγμα παραλογισμού και αυταρχικότητας που βασάνιζαν την Ελληνική συγκυρία.

Οι προϊούσες οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις που προκάλεσε η τετράχρονη κατοχή έδωσαν την ευκαιρία στην αριστερά να ηγηθεί της Αντίστασης και να αναδειχθεί σε πρωταρχική πολιτική δύναμη. Με το ξέσπασμα όμως του εμφυλίου πολέμου πυροδοτήθηκε η εκκίνηση ενός τολμηρού διαβήματος εκ μέρους των κυβερνητικών δυνάμεων να αποκλείσουν την αριστερίζουσα τάση της ΓΣΣΕ. Ευθεία συνάρτηση των προηγούμενων ήταν ο διωγμός των πιο ογκωδών και δυναμικών οργανώσεων από τα σπλάχνα της και η αντικατάστασή τους από επίπλαστες οργανώσεις-σφραγίδες. Το 1953 τροποποιήθηκε η νομοθεσία έτσι ώστε

---

¹⁹⁹ Κραβαρίτου-Μανιτάκη, Γ. (1986), *Η Συμμετοχή των Εργαζομένων στις Ελληνικές Επιχειρήσεις*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα, σ.38.

η συνδικαλιστική εισφορά να εισπράττεται από την Εργατική Εστία εξασφαλίζοντας στην κυβέρνηση τον έλεγχο των οικονομικών των συνδικάτων. Εκτός των άλλων, τα πορίσματα του διαιτητικού δικαστηρίου ακολουθούσαν κατά κανόνα την δεσπόζουσα εισοδηματική πολιτική της επικρατούσας κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Ο εν ενεργεία Υπουργός Εργασίας διέθετε την δικαιοδοσία να ακυρώνει κατά το δοκούν οποιαδήποτε συμφωνία ξέφευγε από τα καθιερωμένα πρότυπα και να επιβάλλει την αυθαίρετη εφαρμογή της υποχρεωτικής διαιτησίας. Επίσης, το ισχύον νομικό καθεστώς με το να ενθαρρύνει όλες τις πλευρές να απευθύνουν τα αιτήματα τους στην κεντρική διοίκηση του κράτους συνέβαλλε στην περαιτέρω πολιτικοποίηση των εργασιακών διαφορών. Πέραν των προηγούμενων, η κρατική παρέμβαση προωθούσε τη συγκρότηση μιας συνδικαλιστικής ηγεσίας που απολάμβανε ένα ατέλειωτο κατάλογο προνομιακών διευκολύνσεων ταυτισμένων άρρηκτα με την κυβερνητική εξουσία. Η συνεχής παρότρυνση για εκκόλαψη μιας συνδικαλιστικής γραφειοκρατίας που να διατηρεί στενή συνεργατική σχέση με τις αρμόδιες κυβερνητικές υπηρεσίες συντελούσε ενισχυτικά στην αναπαραγωγή της κρατικής διείσδυσης στο εσωτερικό των εργασιακών πεπραγμένων για τις επόμενες δεκαετίες.

Από τις αρχές του 1960 μέχρι και το στρατιωτικό πραξικόπημα τον Απρίλιο του 1967 αναπτύχθηκε μια ισχυρή συνδικαλιστική αντιπολίτευση που συνδεόταν αναπόσπαστα με την αριστερά και το κέντρο.²⁰⁰ Ενδεικτικό αυτού ήταν η αλματώδης αύξηση των απεργιακών κινητοποιήσεων. Κάτω από τις συνθήκες αυτές οι εργοδότες και η κυβέρνηση φαίνονταν σε αρκετές περιπτώσεις αναγκασμένοι να διεξάγουν διαπραγματεύσεις και να προχωρήσουν ακόμη και στην υπογραφή συλλογικών συμβάσεων με οργανώσεις που δεν υπάγονταν στην επίσημη ΓΣΕΕ. Ωστόσο το απροσδόκητο συμβάν της επιβολής στρατιωτικού πραξικοπήματος συνέτριψε το συνδικαλιστικό κίνημα, διέλυσε τις συνενώσεις που ήταν προσκείμενες στην αριστερά και εκατοντάδες ενεργά στελέχη συνελήφθησαν

---

²⁰⁰ Κουκουλές, Φ.Γ. (1984) *Ελληνικά Συνδικάτα, Οικονομική Αυτοδυναμία και Εξάρτηση: 1938-84*, Αθήνα: Οδυσσέας, σ.168.

από την αστυνομία. Καθ' όλη τη διάρκεια της επτάχρονης δικτατορίας οι εργαζόμενοι απέφυγαν να προβούν σε κάθε μορφής κινητοποίηση και στο τέλος της περιόδου εκείνης οι εργατικές συνμοσπονδίες έμοιαζαν αποσβολωμένες, ανίκανες να συμμετάσχουν στην καθιέρωση καινοτόμων αλλαγών που δρομολογήθηκαν κατά τη μετάβαση στη δημοκρατική ομαλότητα. Η επιτάχυνση της ολοκλήρωσης της διαδικασίας εκδημοκρατισμού του πολιτικού σκηνικού της χώρας εμπόδισε τις συνδικαλιστικές οργανώσεις να επιδιώξουν την επαναδιαπραγμάτευση των σχέσεων κράτους εργασίας σε μια εποχή ρευστότητας, όπου οι αναδειχθέντες πολιτικοί θεσμοί βρίσκονταν ακόμη υπό διαμόρφωση.²⁰¹ Η πρόδηλη ανυπαρξία ριζοσπαστικών και δραστήριων συνδικάτων και η ελλοχεύουσα απειλή ξεσπάσματος πολεμικής σύρραξης επέτειναν την καθοδηγητική τους ανεπάρκεια αποτρέποντας κάθε ανανεωτική απόπειρα μαζικής κινητοποίησης τους.

Τα λεγόμενα του Schmitter μαρτυρούν ότι η Ελληνική περίπτωση κατέδειξε περίτρανα πως το πέρασμα σε δημοκρατικές μορφές πολιτεύματος κάθε άλλο παρά οδηγούσε στην απαξίωση και ολοκληρωτική κατάρρευση του προϊόντος καθεστώτος του κρατικού κορπορατισμού. Απέναντι στο ζήτημα του θεσμικού πλαισίου που περιέβαλλε τη συνδικαλιστική αντιπροσώπευση των εργαζομένων και τη σφαίρα των συλλογικών διαπραγματεύσεων δεν εισήχθη κάποια νεοπαγής διάταξη. Αποκαταστάθηκαν τα θεσμικά δεδομένα του προ-διδασκτορικού κατεστημένου με τη μόνη διαφορά ότι καταργήθηκε το άρθρο που έδινε το δικαίωμα στον υπουργό εργασίας να ακυρώνει ετσιθελικά συλλογικές συμβάσεις που δεν ήταν της αρεσκείας του. Ως προς το σκέλος των επίμαχων θεμάτων που αναδεικνύονταν, η καθεστηκία διοίκηση αρκέστηκε στην παροχή κάποιων γενικόλογων υποσχέσεων χωρίς να επιθυμεί να δεσμευτεί ειλικρινά και ουσιαστικά. Η πολιτική ενσωμάτωση που επιτεύχθηκε το 1974 ήταν μια πράξη που ήρθε άνωθεν, ανεξάρτητα από τη συμβολή των εργαζομένων, με αποτέλεσμα να μη συνοδεύεται από την αντίστοιχη ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών. Η ορατή έλλειψη μιας άρτια συγκροτημένης αντιπολίτευσης κατέδειξε την παντελή απουσία

---

²⁰¹ Μαυρογορδάτος, Γ.Θ. (1988), *Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη*, Αθήνα: Οδυσσέας, σ.46.

δυνάμεων που θα έθεταν θέμα εγκαθίδρυσης μιας εναλλακτικής συνομοσπονδίας καθώς και την πλήρη αδυναμία τους να θέσουν υπό την κηδεμονία τους την υπάρχουσα. Η πενιχρή παρουσία συμβιβαστικών προσπαθειών που θα γεφύρωναν τα σημεία ρήξης ανάμεσα στα δύο αντίπαλα στρατόπεδα, υπολείμματα του εμφυλίου, ενίσχυσε την διάβρωση που προκάλεσαν οι ασυμβίβαστες απόψεις στο χώρο της ΓΣΕΕ²⁰².

Η ραγδαία άνοδος στη δημοτικότητα της αριστερής τάσης παρότρυνε την κυβέρνηση να κάνει χρήση ύποπτων διαστρεβλωτικών επεμβάσεων στις λειτουργίες των συνδικαλιστικών ομάδων. Ταυτόχρονα, η εδραίωση συνδικαλιστικών παρατάξεων, πριν καταφέρουν οι εργατικές συσσωματώσεις να σταθεροποιηθούν και ορθοποδήσουν, κατέτεινε στην υπερίσχυση πολιτικο-κομματικών κριτηρίων και σκοπιμοτήτων σε βάρος της γνήσιας έκφρασης των αιτημάτων του μισθωτού κόσμου. Η εναγώνια εκστρατεία εκ μέρους της αντιπολίτευσης να προάγει τις δικές τις κομματικές επιβουλές λειτούργησε ως άλλοθι για την κατίσχυση αυθαίρετων κυβερνητικών επιλογών αποδεικνύοντας έμπρακτα ότι οι πατερναλιστικές και πελατειακά κινούμενες πρακτικές του παρελθόντος ήταν αδύνατο να εξαλειφθούν και να περάσουν στο χρονοντούλαπο της ιστορίας. Παράλληλα οι κυβερνήσεις της Ν.Δ. διατήρησαν ή τροποποίησαν ανεπαίσθητα τόσο την οργανωτική δομή της ΓΣΕΕ όσο και τους μηχανισμούς ελέγχου, επηρεασμού και εκμαυλισμού των συνδικαλιστών: τον Οργανισμό Διαχείρισης Ειδικών Πόρων Εργατικών Σωματείων (ΟΔΕΠΕΣ), την Εργατική Εστία και τους οικονομικούς πόρους που το Υπουργείο Εργασίας χειριζόταν και διένειμε κατά βούληση στα σωματεία και τους συνδικαλιστές.

Οι στρατηγικές που θεσμοθετήθηκαν υπονόμευαν επομένως ευθέως τη μακροβιότητα των δημοκρατικών κανόνων της χώρας και χρησιμοποιήθηκαν συχνά έκνομες και λάθρες μεθοδεύσεις προκειμένου να αποκλειστεί η αντιπολίτευση από τη ΓΣΕΕ και να περιθωριοποιηθεί η δράση της. Ακολούθως, ο ολοένα και πιο εντεινόμενος ανταγωνισμός και οξεία αντιπαράθεση των διακριτών

---

²⁰² Βούλγαρης, Γ. (2002), *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, 1974-90*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 190.

συνδικαλιστικών παρατάξεων της αντιπολίτευσης, δε διευκόλυνε την απρόσκοπτη δραστηριοποίηση τους ενάντια στην κρατική καταστολή και χειραγώγηση των εργατικών σωματείων. Η απάντηση τους ήταν η κάθετη αντιπαράθεση, η πόλωση και η επίδοση σε μια εντατική προσπάθεια οργανωτικού οργανισμού ώστε να επιβάλλουν τη δική τους κυριαρχία στο χώρο. Στο επίπεδο της εργοδοσίας, η συλλογική της οργάνωση χαρακτηριζόταν από τη χρόνια σπάνη αναζήτησης κοινής γραμμής πλεύσης, μιας και η εξεύρεση της προσέκρουε στον διαιρετικό κατακερματισμό της σε επιμέρους τομείς και κλάδους με αντικρουόμενα συμφέροντα και στοχεύσεις.²⁰³ Σπάνια συνυπήρχαν στην ίδια συννομοσπονδία επιχειρήσεις του πρωτογενούς, του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα.

Η αστική τάξη της Ελλάδος με εξαίρεση το εφοπλιστικό κεφάλαιο εμφανίζονταν ιδιαίτερα εξασθενημένη και υποτονική, προσδεμένη υποτακτικά στο άρμα των κρατικών επιχορηγήσεων. Υπό το φως των εξελίξεων αυτών, το Ελληνικό κράτος έχαιρε μιας ενισχυμένης σχετικής αυτονομίας από την οποιαδήποτε δυνητική δεσμευτική επιρροή που θα μπορούσε να ασκήσει μια εκσυγχρονιστική και ισχυρή κεφαλαιοκρατική τάξη. Παραπληρωματικά, η πελατειακή δόμηση των κομματικών μηχανισμών ωθούσε τα κυβερνητικά επιτελεία στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων μεμονωμένων εργοδοτών και όχι αναγκαστικά στην προώθηση της καπιταλιστικής συσσώρευσης (στο βαθμό που αποτελούσε κομμάτι των πελατειακών τους σχέσεων). Η ανυπαρξία παράδοσης εργασιακών υπαναχωρήσεων και η έλλειψη πνεύματος αगाστής συνεργασίας επέτεινε σωρευτικά την αδιάλλακτη στάση της εργοδοσίας απέναντι στους εκπροσώπους της εργατικής τάξης. Η γενναιοδωρία της εισοδηματικής πολιτικής ήταν μονομερές μέτρο που απέτυχε να κερδίσει συναινέσεις τόσο σε συνδικαλιστικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Δεν αποτέλεσε αντικείμενο μιας πολιτικής ανταλλαγής με τα συνδικάτα ενόσω η κυριαρχία των αριστερών δυνάμεων στο μαζικό επίπεδο δεν επέτρεπε τη σύναψη νεο-συντεχνιακών συμφωνιών ανάλογων με εκείνες των

---

²⁰³ Κραβαρίτου, Γ. (1990), *Εισαγωγή στη Ρύθμιση των Συνθηκών Εργασίας*, Θεσσαλονίκη: Σάκουλας, σ.24.

ευρωπαϊκών χωρών. Ο έντονος κρατικός παρεμβατισμός ήταν κυρίως εξαναγκαστικός και εκκινούσε από την ανάγκη διάσωσης των προβληματικών επιχειρήσεων που αντιμετώπιζαν ανυπέρβλητες δυσκολίες. Ουσιαστικά η κυβέρνηση της δεξιάς κατά τη μεταπολίτευση της δεκαετίας του 70, έμεινε εγκλωβισμένη στον τύπο ανάπτυξης της δεκαετίας του '60 προτείνοντας τη διεύρυνση του κράτους-επιχειρηματία ως κύριου εργαλείου για τη συνέχιση της προσπάθειας υποκατάστασης των εισαγωγών. Βοήθησε ελάχιστα να συνειδητοποιηθούν οι αλλαγές που είχαν επέλθει στην παγκόσμια οικονομία.

Με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία τη δεκαετία του '80 ολοκληρώνεται η βαθμιαία μετάλλαξη του κρατικού κορπορατισμού από στρατηγική του κράτους σε κομματική πρακτική.²⁰⁴ Δύο ήταν οι βασικοί άξονες της πολιτικής που ακολουθήθηκε σχετικά με τη ΓΣΕΕ. Ο αδίστακτος και ασφυκτικός έλεγχος της από την ΠΑΣΚΕ και ο προσεταιρισμός της ηγεσίας της προκειμένου να εφαρμοστούν οι προτεινόμενες κυβερνητικές επιλογές. Μια από τις πρώτες πρωτοβουλίες της νέας κυβέρνησης ήταν ο αποκεφαλισμός της ηγεσίας της ΓΣΕΕ μέσω δικαστικής απόφασης που κήρυξε παράνομη και παράτυπη την εκλογή της από το προηγούμενο συνέδριο και διόριζε καινούρια. Σύμφωνα με τα γραπτά του A.Stepan εγκαινιάστηκε ένας κρατικός κορπορατισμός ενσωμάτωσης σε αντίθεση με την κατεύθυνση που είχε προκρίνει η Νέα Δημοκρατία η οποία περιείχε άπειρα στοιχεία αποκλεισμού. Η λειτουργία της φιλοκυβερνητικής ηγεσίας ΓΣΕΕ και των μεγάλων συνδικάτων δεν εμπόδιζε πλέον την από τα πάνω οργάνωση των κάτω όπως επί Ν.Δ. Ανώτερος στόχος της ήταν ο έλεγχος μέσω της μαζικής οργάνωσης και η επικράτηση στο ανοιχτό πεδίο των μαζικών διαδικασιών. Υπό το πρίσμα αυτό, η ΓΣΕΕ και τα συνδικάτα όπως και οι υπόλοιπες μαζικές συσσωματώσεις αποτέλεσαν κατ' εξοχήν πεδία σύγκρουσης και καταμέτρησης των κομματικών δυνάμεων που υπήρχαν στο χώρο τους.²⁰⁵

---

²⁰⁴ Κιούκλιας, Δ.Κ. (1994), *Οργάνωση Συμφερόντων στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εξάντας, σ.70.

²⁰⁵ Stepan, A. (1978), *The State and Society: Peru in Comparative Perspective*, Princeton: Princeton University Press, σ.231.

Η κατοχή των ηγίων της διακυβέρνησης από ένα κόμμα με σοσιαλιστικό, φιλεργατικό, αυτο-διαχειριστικό λόγο, πέρα και ανεξάρτητα από τις πράξεις και τα νομοθετήματα του, έδωσε ισχυρή ώθηση στη συμμετοχική οργάνωση των εργαζομένων. Εντούτοις η ανάπτυξη της συμμετοχικής ιδέας στους κόλπους του εργατικού κινήματος έμεινε περιορισμένη και η εισδοχή του σε κρατικούς φορείς άσκησης κοινωνικής πολιτικής υπήρξε απόρροια κρατικών πρωτοβουλιών στα πλαίσια του καλλιεργημένου κρατικού κορπορατισμού κι όχι ώριμη διεκδίκηση των συνδικάτων. Η ισχυροποίηση των συνδικάτων μέσα στο νέο πολιτικό, ιδεολογικό και θεσμικό πλαίσιο δεν συνέτεινε στην ανάδυση ενός αυτόνομου κοινωνικού υποκειμένου, ικανού να διαπραγματεύεται με σχετική τουλάχιστον ανεξαρτησία από τα κόμματα τα αιτήματα του κόσμου των εργαζομένων. Επέφερε κατά βάση αμυδρά αποτελέσματα και διατήρησε κυρίως συμβουλευτικό χαρακτήρα, χωρίς περαιτέρω δεσμεύσεις ως προς τη λήψη τελικών αποφάσεων. Απέναντι σε αυτή την κατάσταση οι εκπρόσωποι των εργαζομένων είτε αρκούσαν ουσιαστικά στην παρακολούθηση των εξελίξεων είτε εμπλέκονταν σε επικίνδυνες εκτροπές. Το γεγονός ότι η εισοδηματική πολιτική διαμορφώνονταν μονομερώς από την πολιτική εξουσία, χωρίς κοινωνικό διάλογο και με χρονικό ορίζοντα που δεν ξεπερνούσε το έτος, λειτούργησε αρνητικά στη νοοτροπία των εργαζομένων στο μέτρο που ενίσχυσε μια κοντόφθαλμη, μαξιμαλιστική και μονοδιάστατα οικονομίστικη αντίληψη της κοινωνικής-βιομηχανικής σύγκρουσης.

Η ισχυρή και αβέβαιη θέση των συνδικαλιστικών οργανώσεων στην οικονομική αρένα, προσέφερε γόνιμο έδαφος ώστε οι πολιτικοί στόχοι να αναχθούν σε πρώτιστο μέλημα έναντι άλλων παραγόντων και ως απόρροια να επιβάλλουν την πρωτοκαθεδρία τους στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα που έκανε την εμφάνιση του το 1985 προσέκρουσε στη σθεναρή αντίσταση της πλειονότητας των μισθωτών επιφέροντας τη διχοτόμηση των στελεχών της ΠΑΣΚΕ. Όταν οι αδιάκοπες απόπειρες για χαλιναγώγηση των εργαζομένων αποδείχτηκαν άκαρπες, το ΠΑΣΟΚ δε δίστασε να επιλέξει τη χιλιο-δοκιμασμένη μέθοδο του διορισμού μέσω της προσφυγής σε δικαστήρια προσωρινής φιλικά προσκείμενης διοίκησης στη ΓΣΕΕ. Ο Ν.1767/88 για τα

συμβούλια εργαζομένων αποσκοπούσε στην προώθηση του κοινωνικού διαλόγου και της κοινωνικής συναίνεσης μέσα από αρμοδιότητες κύρια συμβουλευτικές για το μέλλον της επιχείρησης και το συντελεστή εργασία.²⁰⁶ Στην ακτίνα δικαιοδοσίας των ομοιογενών αυτών σωμάτων εργαζομένων εντάχθηκαν και δυνατότητες παρέμβασης σε ζητήματα άσκησης κοινωνικής πολιτικής στο επίπεδο της επιχείρησης. Στην κατηγορία αυτή υπάχθηκαν δικαιοδοσίες περί ενασχόλησης σε ζητήματα υγιεινής και ασφάλειας της εργασίας, εισαγωγής των νέων τεχνολογιών και των επιδράσεων τους, απασχόλησης και συνθηκών εργασίας, προγραμματισμού της επιμόρφωσης, της διαρκούς εκπαίδευσης και μετεκπαίδευσης του προσωπικού, προστασίας της προσωπικότητας των στελεχών από τα οπτικοακουστικά μέσα, σχεδιασμός πολιτιστικών δρώμενων κ.α.

Παρόλα τα προβλεπόμενα από το νόμο, η λειτουργία των συμβουλίων προσέκρουσε σε ανυπέρβλητους υφάλους, με αποτέλεσμα τη μη αξιοποίηση τους για μια σειρά από αιτίες που συναρτώνται με την έλλειψη ελληνικής συμμετοχικής κουλτούρας, την ύπαρξη δυϊσμού εκπροσώπησης στην επιχείρηση και την ξενόφερτη μεταφορά ευρωπαϊκών εμπειριών σε μια χώρα όπως η Ελλάδα που δεν είχε ωριμάσει το εργατικό κίνημα. Η κυβερνητική παράταξη κράτησε στα χέρια της ισχυρά όπλα ώστε να επιβάλλει τη θέληση της στα συνδικάτα και να υποχρεώνει τη ΓΣΕΕ στη συνήθη παροχή υποστήριξης στην εκάστοτε εισοδηματική πολιτική. Κατάργησε τον ΟΔΕΠΕΣ, αλλά κράτησε μεταβατικά τη δυνατότητα χρηματοδότησης των συνδικάτων από την Εργατική Εστία καθυστερώντας την καθιέρωση της συνδικαλιστικής συνδρομής. Το καθεστώς των συλλογικών διαπραγματεύσεων που εστιαζόταν στον καθορισμό της εισοδηματικής πολιτικής μέσω της υποχρεωτικής διαιτησίας παρέμεινε σε ισχύ και χρησιμοποιήθηκε κατά κόρο την συγκεκριμένη περίοδο.

Πρώτος ανάμεσα στους Έλληνες διανοητές που έθεσε το ζήτημα του κρατικού κορπορατισμού ως εξήγηση και ερμηνεία της παντελούς έλλειψης

---

²⁰⁶ Κουζής, Γ. (1997), «Η Συμμετοχή των Εργαζομένων στους Φορείς Χάραξης και Άσκησης Κοινωνικής Πολιτικής», σε *Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στο Τέλος του 20^{ου} Αιώνα*, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα: Gutenberg, σ.148.

αυτονομίας των εργατικών ενώσεων και της πλήρης ενσωμάτωσης τους στο πολιτικό μας σύστημα ήταν ο Γ. Μαυροκορδάτος²⁰⁷. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η ενδεδειγμένη πραγμάτευση του Ελληνικού εργασιακού μοντέλου άλλων μελετητών που δεν φείδονται προσπαθειών να αναδείξουν την περιφερειακή υφή του και την κουτσουρεμένη του εξέλιξη που ευθύνονται σε μεγάλο μέρος για τις μονομέρειες που στρεβλώνουν την ορθολογική του πορεία και αναχαιτίζουν κάθε απόπειρα ενστάλαξης στοιχείων κοινωνικού κορπορατισμού. Ωστόσο η Ζαμπαρλούκου παρουσιάζεται ιδιαίτερα αισιόδοξη υποστηρίζοντας ότι τη σύγχρονη περίοδο το Ελληνικό πρότυπο φαίνεται να γίνεται ολοένα και πιο διαλλακτικό, προσεγγίζοντας κάπως τα πρότυπα των αναπτυγμένων Δυτικοευρωπαϊκών κρατών.²⁰⁸ Ορισμένοι διαφοροποιούν τη θέση τους από τους προηγούμενα αναφερθέντες, ισχυριζόμενοι ότι δεν δικαιολογείται να μιλάμε στην Ελλάδα με όρους κρατικού κορπορατισμού στο βαθμό που δε διαθέτουμε ένα ενιαίο οργανωτικά, μαζικό και πολιτικοποιημένο κίνημα για να ενεργήσει ως αξιосέβαστος συνομιλητής του κράτους και περιγράφουν την Ελλάδα ως περίπτωση ενός καθεστώτος ολιγαρχικού πλουραλισμού.

Μεταξύ αυτών των δύο ακραίων θεωρήσεων της Ελληνικής πραγματικότητας διακινούνται ενδιάμεσες απόψεις. Ο Ν. Μουζέλης χαρακτηρίζει τον Ελληνικό κορπορατισμό ως ενσωματωτικό-συσσωματωτικό μιας και ο κοινωνικός έλεγχος γίνεται πάνω σε σωματεία που είναι εξαιρετικά αδύναμα και άγονται και φέρονται από την κρατική χειραγώγηση²⁰⁹. Ο Κ. Τσουκαλάς τον ορίζει ως πελατειακό, αφού συνήθως το κράτος προβαίνει σε κορπορατιστικές διευθετήσεις με επιλεγμένες κοινωνικές ομάδες που εξυπηρετούν τα συμφέροντα είτε της αστικής τάξης είτε συγκεκριμένων μεσαίων στρωμάτων των πόλεων μέσω

---

²⁰⁷ Μαυρογορδάτος, Γ.Θ. (2001), *Ομάδες Πίεσης και Δημοκρατία*, Αθήνα: Πατάκης, σ.35.

²⁰⁸ Ζαμπαρλούκου, Σ. (1997), «Κράτος και Εργατικός Συνδικαλισμός στην Ελλάδα 1936-90», σε Λαμπίρη-Δημάκη, Ι. & Παπαχρίστου, Θ.Κ. *Θεσμοί της Ελληνικής Κοινωνίας*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ.67.

²⁰⁹ Μουζέλης Ν. (1978), *Νεοελληνική Κοινωνία: Όψεις Υπανάπτυξης*, Αθήνα: Εξάντας, σ.294.

μεροληπτικής διανομής κρατικών παροχών και ευκαιριών απασχόλησης στη δημόσια διοίκηση.²¹⁰ Υπάρχει επίσης και η εκδοχή της Κ. Γκολομάζου-Παπά (η οποία εφαρμόζει στο Ελληνικό παράδειγμα την έννοια του αυταρχικού εξουσιοδοτημένου κορπορατισμού) που διατείνεται ότι οι σχέσεις κράτους και οργανωμένων συμφερόντων καθορίζονται προσδιοριστικά από τη λογική του κρατικού κορπορατισμού αλλά αφήνονται εκ των πραγμάτων κάποια περιθώρια πλουραλισμού λόγω του πολωτικού κομματικού ανταγωνισμού που δίνει άφθονες ευκαιρίες στις αντιπολιτεύσεις να καθοδηγήσουν εσκεμμένα ορισμένα συνδικάτα.²¹¹ Όσον αφορά τις μη οικονομικές ομάδες και κινήματα υπερίσχυε η λογική του πλουραλισμού, επειδή ενίοτε μονο-θεματικά κοινωνικά κινήματα γεννήθηκαν και ενηλικιώθηκαν ανεξάρτητα από, ή κόντρα στη λογική του κράτους και των κομμάτων.

Η προκείμενη παρουσίαση προσεγγίζει περισσότερο την εννοιολογική ενατένιση της πρώτης ομάδας επιστημόνων και συμερίζεται εν μέρει τη συγκρατημένη αισιοδοξία για την προοδευτική υπέρβαση της υπανάπτυξης και των παρεμβατικών κρατικών μεθοδεύσεων που ακρωτηρίασαν στο παρελθόν ανεπανόρθωτα το εργασιακό μας μοντέλο. Η αργόσυρτη διαδικασία διάχυσης δημοκρατικών στοιχείων συναινετικών διευθετήσεων και η εμπέδωση ενός πιο ειρηνικού κλίματος συνέβαλλε καίρια στην απάλειψη του αυταρχισμού και την εδραίωση ενός ηπιότερου κλίματος ανάμεσα στους κοινωνικούς εταίρους και τον κρατικό παράγοντα. Οφείλουμε να επισημάνουμε πως, με την έλευση της δεκαετίας του 90 εντοπίστηκαν σαφή δείγματα μεταστροφής της συμπεριφοράς της πολιτείας αναφορικά με το ρόλο που διαδραμάτισε στο χώρο των εργασιακών σχέσεων. Οι προηγούμενες αναπροσαρμογές εκπορεύτηκαν από την αξιοσημείωτη πορεία προόδου που διένυσε η εθνικής μας οικονομία, τη σχετική χειραφέτηση των

---

²¹⁰ Τσουκαλάς, Κ. (1999), *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ.32.

²¹¹ Golomazou-Papas, (1991), "The General Confederation of Workers of Greece" in Vryonis, S.J. *Greece on the Road to Democracy: From the Junta to PASOK: 1974-86*, New York: Caratzas A.D. σ.262.

κοινωνικών συνομιλητών και το σταδιακό εκσυγχρονισμό των κρατικών υπηρεσιών.²¹² Η εξελικτική εξομάλυνση και καλυτέρευση του εργασιακού περιβάλλοντος θεωρήθηκε ως βασικός πυλώνας για την υλοποίηση του εγχειρήματος της εμπέδωσης ενός ηπιότερου κλίματος εργασιακής συνεννόησης και αλληλο-υποχωρήσεων ανάμεσα στα εμπλεκόμενα μέρη.

Είναι παραδειγματική η περίπτωση της εμβάθυνσης και πολλαπλασιασμού των διμερών επαφών εργοδοτών και εργαζομένων, απαλλαγμένων από την κρατική εποπτεία, να πασχίζουν για την συνυπογραφή αμοιβαία επωφελών συμφωνιών, πράγμα που συνιστούσε περίτρανη απόδειξη της διακαούς επιθυμίας τους να απαλλαχθούν μια και καλή από τη στενή επιτήρηση της κρατικής δικαιοδοσίας. Στο θεσμικό επίπεδο, ο νόμος 1976/1990 για τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, περιόρισε δραστικά την προσφυγή σε διαδικασίες υποχρεωτικής διαιτησίας, αύξησε το εύρος και το είδος των συλλογικών συμβάσεων που μπορούσαν να συναφθούν και εισήγαγε σειρά δικαιωμάτων και υποχρεώσεων για τις δύο πλευρές με στόχο τον εξορθολογισμό και την διεύρυνση της αποτελεσματικότητας του διαλόγου και τη μετατροπή της απεργίας σε έσχατο μέσο καταφυγής.²¹³ Η κρίση αξιοπιστίας που ταλαιπώρησε τις διεργασίες στο εσωτερικό της ΓΣΕΕ, ανάγκασε τη συνδικαλιστική ηγεσία να αποδεσμευτεί από ιδέες που εξυπηρετούσαν κομματικές ή πολιτικές σκοπιμότητες και να δώσει μεγαλύτερη βαρύτητα στην αντιμετώπιση των ζωτικών προβλημάτων των εργαζομένων, ώστε να ανεβάσει στα επιθυμητά όρια το πληγωμένο κύρος της. Αξίζει επίσης να σημειωθεί το γεγονός πως η καθοδική καμπή που διένυσε το κομματικό σύστημα λόγω του άμεσου κυβερνητικού παρεμβατισμού, τροφοδότησε μια πλειάδα καινοτομιών σε κοινωνικό επίπεδο και επέσπευσε την κατάρρευση του κρατικού κορπορατισμού σπρώχνοντας τα πολιτικά

---

²¹² Ζαμπαρλούκου, Σ. (1997), «Κράτος και Εργατικός Συνδικαλισμός στην Ελλάδα, 1936-90», στο Λαμπίρη-Δημάκη, Ι. & Παπαχρίστου, Θ.Κ. *Θεσμοί της Ελληνικής Κοινωνίας*, Αθήνα: Σάκκουλα Α.Ν., σ.68.

²¹³ Κουκιάδης, Γ. (1991), «Μεταρρυθμίσεις στις Εργασιακές Σχέσεις», *Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου*, τ.50, σ.996.

υποκείμενα στην αναζήτηση μιας εναλλακτικής πορείας που θα αποκαθιστούσε τη χαμένη τους αξιοπιστία.

Εκκινώντας από τη δεκαετία του 90 έλαβε χώρα η αναζωπύρωση της ισχύος της κοινωνίας πολιτών, με την παράλληλη ανάδειξη στο προσκήνιο μιας συνδικαλιστικής ηγεσίας που διεκδικούσε τις περισσότερες φορές με επιτυχία την αυτονομία της από τον κρατικό εναγκαλισμό και τα κομματικά επιτελεία. Η εκλογική επικράτηση κυβερνήσεων συνασπισμών την περίοδο 1989-90 με την ανήκουστη έως τότε συνύπαρξη της παραδοσιακής αριστεράς με τη δεξιά είχε τεράστια συμβολική αξία γιατί επισφράγιζε τη συμφιλίωση των δύο αντίπαλων παρατάξεων του αιματηρού εμφύλιου διχασμού. Η εμπειρία αυτή αποτύπωνε εύλωτα τη φθίνουσα απήχηση της διαιρετικής τομής δεξιά-αντιδεξιά επηρεάζοντας συνάμα βλαπτικά την υπόληψη των συνδικάτων.

Παρά τις αλλεπάλληλες πολιτικές λιτότητας που υιοθετήθηκαν από την εποχή εκείνη μέχρι και σήμερα, προξενώντας απότομη όξυνση των απεργιακών κινητοποιήσεων, διαπιστώθηκε με ευκολία η θεμελίωση μεγαλύτερης διαλλακτικότητας ανάμεσα στους κοινωνικούς συνομιλητές σε σχέση με το τι συνέβαινε στο παρελθόν από τα αμφότερα συμφέροντα. Η ΓΣΕΕ απέφευγε πια τη προσφυγή σε ακραίους μαξιμαλισμούς, που ίσχυαν προηγουμένως ενώ αφθονούσαν τα παραδείγματα βιομηχανικών επιχειρήσεων και εργατικών σωματείων που ύστερα από πιέσεις συναίνεσαν στην απόφαση μείωσης του προσωπικού προκειμένου να διασωθεί η εταιρία. Υπάρχουν αρκετοί λόγοι να είναι κανείς ελαφρώς αισιόδοξος για τη μελλοντική πορεία των εργασιακών μας σχέσεων.²¹⁴ Κάτι έχει αρχίσει να αλλάζει και η ατμόσφαιρα μοιάζει προσφορότερη για την πραγματική ευόδωση των προσπαθειών συλλογικής διαπραγμάτευσης σε σχέση με το τι ίσχυε πριν λίγα χρόνια. Υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις για μια κάποια εξομάλυνση του πνεύματος συνεργασίας και της συμπεριφοράς των εταίρων τουλάχιστον σε εθνικό επίπεδο. Τα τελευταία χρόνια, κρατικοί λειτουργοί και συνδικαλιστές όλων των αποχρώσεων διακηρύσσουν δημόσια την

---

²¹⁴ Σπυρόπουλος, Γ.Π. (1998), *Εργασιακές Σχέσεις*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλα Α.Ν., σ.71.

αναγκαιότητα κατάρτισης ενός προοδευτικού κοινωνικού συμβολαίου με τριμερή εκπροσώπηση όλων των εμπλεκόμενων πηγών (κράτος-εργοδοσία-μισθωτοί).

Συνδυαστικά, θεμελιώθηκε ένα διευρυμένο δίκτυο φερέγγυων, κοινωνικά αποδεκτών θεσμικών υποστυλωμάτων στήριξης του διαλόγου σε εθνική κλίμακα σαν τον Οργανισμό Μεσολάβησης και Διαιτησίας, το Ελληνικό Ινστιτούτο Υγιεινής και Ασφάλειας της Εργασίας, την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή κ.α. Ειδικότερα, η σύσταση της τελευταίας συνεισέφερε πραγματικά στη διαμόρφωση πλατύτερα συναινετικών απόψεων μέσω της θέσπισης σχεδίων νόμου που άπτονταν ζητημάτων οικονομικής και κοινωνικής υφής. Παρόμοια, η ίδρυση του τριμερούς Εθνικού Ινστιτούτου Εργασίας αποτέλεσε τρανή απόδειξη της ρητής βούλησης της Πολιτείας να συνδράμει τους εργασιακούς φορείς στη βελτίωση του έργου, της σε βάθος μελέτης και συστηματικής έρευνας της αγοράς εργασίας. Αποσκοπούσε ομόχρονα στην δημιουργία μιας τράπεζας πληροφοριών για εργασιακά θέματα και στην κατά το δυνατό ακριβέστερη ταξινόμηση της εργατικής νομοθεσίας.

Ο Οργανισμός Μεσολάβησης και Διαιτησίας είχε σαν αντικείμενο του τις διαδικασίες εκείνες που απαιτούνταν, στα πλαίσια ενός ιδιότυπου κοινωνικού διαλόγου (μεσολάβηση και διαιτησία) με στόχο την επίλυση συλλογικών διαφορών που προέκυψαν από την αδυναμία υπογραφής συλλογικής σύμβασης εργασίας. Απαρτιζόταν από ειδικούς σε εργασιακά θέματα επιστήμονες, διοικείτο από ενδεκαμελές διοικητικό συμβούλιο και επιτέλεσε ένα ρόλο απαλλαγμένο από την άμεση ανάμειξη του κράτους. Με το να επιληφθεί τη μεσολάβηση στη διευθέτηση διαφορών που το περιεχόμενο τους περιλάμβανε στοιχεία κοινωνικής πολιτικής, συνέβαλλε στην εξομάλυνση δισεπίλυτων προβλημάτων και η μέχρι τώρα πορεία του θεσμού φαίνεται να δικαιολογεί απόλυτα την αποστολή του αυτή.²¹⁵ Στους σκοπούς του ΕΛΙΝΥΑΕ εντάχθηκαν η καταγραφή της κατάστασης της υγιεινής και ασφάλειας στους χώρους της εργασίας, η έρευνα των βλαπτικών για την υγεία

---

²¹⁵ Δασκαλάκης, Δ. (1992), «Θεσμική Καινοτομία: Το Νέο Μοντέλο Μεσολάβησης και Διαιτησίας στις Συλλογικές Διαφορές Εργασίας», *Ενημερωτικό Δελτίο ΙΝΕ/ΓΣΕΕ*, τ.18, σ.32.

παραγόντων, η επεξεργασία ρυθμίσεων, κανονισμών και σχετικής νομοθεσίας, η προώθηση της τεκμηρίωσης, πληροφόρησης, ενημέρωσης και εκπαίδευσης των εμπλεκόμενων μερών, η συνεισφορά στην αντιμετώπιση των επαγγελματικών κινδύνων σε συνάρτηση με τους ευρύτερους όρους εργασίας, η μελέτη των επιπτώσεων της νέας τεχνολογίας στην υγεία των εργαζομένων, η παροχή υπηρεσιών σχετικού εμπειρογνώμονα κ.α. Η μέχρι τώρα συνεισφορά του ινστιτούτου στην κατεύθυνση της αντιμετώπισης των επαγγελματικών κινδύνων έχει επιτελέσει μια ιδιαίτερη συμβολή στην εδραίωση και διάδοση κοινωνικών πολιτικών, χωρίς να σημαίνει ωστόσο ότι ανέλαβε το βασικό ρόλο στο χώρο αφού ο αυτός αναλήφθηκε από το κράτος (εγκαθίδρυση υποδομών, θέσπιση θεσμών κ.α.).

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η συνθήκη του Μάαστριχτ²¹⁶ και ιδιαίτερα το σχετικό πρωτόκολλο της κοινοτικής πολιτικής, έδωσε ένα καινούριο έναυσμα στην προώθηση της ευρωπαϊκής αμοιβαίας προσέγγισης των αντιτιθέμενων απόψεων ως μέσου ενθάρρυνσης της ανάπτυξης της κοινωνικής πολιτικής. Η ολοένα και συχνότερη προσφυγή στη γνώμη των ευρωπαϊκών κοινωνικών εταίρων (CES, UNICE, CEP) και η διάδοση της ιδέας των ευρωπαϊκών συλλογικών διαπραγματεύσεων και συμβάσεων ως μεθόδου άσκησης κοινωνικής πολιτικής, πρόσφεραν νέα δεδομένα και αναβίωσαν το ενδιαφέρον για τη διάνθιση του κοινωνικού κορπορατισμού.²¹⁷ Σε γενικές γραμμές, γινόταν ολοένα και πιο αισθητή η σταδιακή υποχώρηση των δομικών στοιχείων του κρατικού κορπορατισμού που υποκαθιστούνταν από τάσεις προσέγγισης των μοντέλων του βολонταρισμού ή του διαπραγματευόμενου, κοινωνικού κορπορατισμού που επικρατούσε στις προηγμένες χώρες της Δύσης. Η ορμητική εξάπλωση του δεύτερου στηρίχθηκε στην προϋπόθεση πως οι Ελληνικές ηγεσίες, συνδυαστικά με

---

²¹⁶ Streeck, W. (1991), "From National Corporatism to Transnational Pluralism: European Interest Politics and the Single Market", *Politics and Society*, τ.19, σ.4.

²¹⁷ Νικολοπούλου-Στεφάνου, Η. (1998), «Νέες Διαστάσεις του Κοινωνικού Διαλόγου» σε *Σύγχρονες Τάσεις του Εργατικού Δικαίου*, Εταιρεία Δικαίου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας Α.Ν., σ.117.

τη διενέργεια διμερών συνομιλιών, θα έπρεπε να επιδιώξουν την αποκρυστάλλωση ισορροπημένων και εύκαμπτων σχημάτων τριμερών διαμεσολαβήσεων, στηριγμένων σε διαλλακτική βάση και όχι θεσμοθετημένων εκ των άνω.

Η ευρεία εφαρμογή και άνθηση τέτοιων συναινετικών προτύπων επεκτάθηκε σε πολλαπλά επίπεδα διακανονισμού των συγκρούσεων και προλείανε το έδαφος για τη γενίκευση πολιτικών που στο μέλλον δε θα όρθωναν πια αποτρεπτικούς φραγμούς στην ευχέρεια κινήσεων των συνδικάτων, ούτε θα κατέπνιγαν την πλουραλιστική τους δραστηριότητα. Όσο για το ρόλο των εργοδοτικών ενώσεων, κι εδώ σημειώθηκε μια αξιοπρόσεκτη τομή σε σχέση με το παρελθόν, οδηγώντας σε ένα ριζικό εκσυγχρονισμό των δομών του. Το ενδιαφέρον τους για μείζονος σημασίας, τρέχοντα προβλήματα και παθογένειες των εργαζομένων αναθερμάνθηκε τα τελευταία χρόνια, με αποτέλεσμα να έρθουν στο προσκήνιο ακανθώδη ζητήματα που αφορούσαν τις συνθήκες εργασίας, την ποιότητα της εργασιακής ζωής, το ύψος των αμοιβών την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών κ.α.

Μεγάλη γκάμα αξιομνημόνευτων πρωτοβουλιών αναλήφθηκαν τόσο από τη ΓΣΕΒΕΕ όσο και από το ΣΕΒ προκειμένου να ασκηθεί ουσιαστική επίδραση στη χάραξη και μορφοποίηση της εργασιακής νομοθεσίας και τον έλλογο και συνετό σχεδιασμό της κοινωνικής πολιτικής. Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει στη συνεργατική εμπλοκή της εργοδοσίας στις διεργασίες που διαδραματίζονταν στα πλαίσια του Ινστιτούτου Εργασίας και του ΕΙΥΑΕ. Την άνοιξη του 1997, η εργοδοτική πλευρά διεκδικούσε ισότιμη αντιπροσώπευση στη διοργάνωση του κοινωνικού διαλόγου με αναφορά στο τρίπτυχο ανάπτυξη-ανταγωνιστικότητα-απασχόληση.²¹⁸ Η καθοριστική της συνεισφορά στην επίτευξη τριμερούς συμφωνίας ήταν σημαίνουσα και χαιρετίστηκε ως προάγγελος περαιτέρω τριμερών συνεργασιών εμπέδωσης συναινετικών λύσεων και πρωτοβουλιών στη χώρα μας. Με την πρόσφατη εισαγωγή και θέσπιση ρηξικέλευθων νομοθετημάτων, οι

---

²¹⁸ Δασκαλάκης, Δ.Ι. (1995) *Η Συλλογική Αυτονομία στη Σύγχρονη Βιομηχανική Κοινωνία*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα, σ.78.

κλαδικές και επιχειρησιακές συλλογικές συμβάσεις άρχισαν να καθιερώνονται κατά τρόπο άμεσο και γενικό, αποκτώντας την πρωτοκαθεδρία έναντι των ομοιο-επαγγελματικών. Υπό τους εμπλουτισμένους και μετασχηματισμένους αυτούς όρους, η διαπραγμάτευση μεταφέρθηκε ακριβώς στο επίπεδο που εμφώλευαν οι αντικειμενικές δυσκολίες και άρχισε να διέπεται εξ' ολοκλήρου από την καίρια αρχή της αλληλεγγύης. Ενδυναμώθηκε με αργό βήμα η συνείδηση ότι το Ελληνικό δίκαιο δε δικαιούνταν να εξουσιάζει κοντόφθαλμα τη μελέτη των εργασιακών μας σχέσεων. Έγινε βαθμηδόν διάχυτη η πεποίθηση πως κι άλλοι κλάδοι των κοινωνικών επιστημών νομιμοποιούνται να συμβάλλουν εποικοδομητικά στην ολοκλήρωση της απαιτούμενης διεπιστημονικής προσέγγισης για την επίλυση πολυειδών ανακυπτόντων ζητημάτων. Επιφανείς γνωστικοί κλάδοι όπως η πολιτική επιστήμη, η ψυχολογία, η οικονομική της εργασίας, η ιστορία και η κοινωνιολογία έσπευσαν να συμπληρώσουν τη νομική επιστήμη και να μας προσφέρουν μια συνθετότερη, πιο πολυδιάστατη εικόνα της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας.

Ωστόσο, το συμπέρασμα που συνάγεται αβίαστα μέσα από τη σύντομη εξιστόρηση της ιστορικής διαδρομής των εργασιακών μας σχέσεων κάθε άλλο παρά καθησυχαστικό φαίνεται να είναι. Στη σύγχρονη μαρτυρία αποτυπώνεται ανάγλυφα η αλήθεια, ότι παρά τις έγκαιρες θεσμικές και νομοθετικές μεταβολές που σημειώθηκαν στο χώρο της κοινωνικής και εργατικής πολιτικής, η εντύπωση που αποκομίζει κανείς με την προσεκτική κατόπτευση των συγκαιρινών μας τεκταινομένων μοιάζει αντιφατική και αμφίσημη. Αναδύεται ένα κράμα θεσμικής αναπροσαρμογής και στασιμότητας όσον αφορά την καθημερινή εμπειρία, απείκασμα που εξάγεται άκοπα αν στρέψουμε το αναλυτικό μας κάτοπτρο στην επιβίωση ορισμένων εκπληκτικών κοινωνικών αναχρονισμών που λιμνάζουν στη χώρα μας επί σειρά ετών. Καθίσταται έντονα αντιληπτό, ότι ο νομοθετικός κανόνας από μόνος του, αδυνατεί να εμφυσήσει ζωή σε ένα αποστεωμένο θεσμικό μόρφωμα στο οποίο οι οργανωμένες κοινωνικές ομάδες δεν πιστεύουν πραγματικά. Ένας ικανός αριθμός σύμφυτων δυσλειτουργιών και κωλυμάτων εξακολουθούν να

στοιχειώνουν το εργασιακό μας τοπίο, ενώ δύσκολα γίνεται παραδεκτή η νομιμότητα της άλλης πλευράς.²¹⁹

Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η φειδωλή αναγνώριση της συλλογικής αυτονομίας των κοινωνικών συνομιλητών, ένα πληθωρικό νομοθετικό πλαίσιο που προκαλεί συχνά σύγχυση, η υπέρμετρη πολιτικοποίηση της επαγγελματικής δράσης, οι ελαττωματικές δομές των εργασιακών φορέων, η μακρά παράδοση κρατικού παρεμβατισμού, η κατά καιρούς αστυνόμευση των συνδικάτων και η ύπαρξη μιας εργοδοσίας χωρίς συμμετοχική συνείδηση. Προκύπτει επομένως ξεκάθαρα, πως η μοναδική επωφελής οδός για τη διασφάλιση της αρτιότερης απόδοσης του συστήματος των βιομηχανικών σχέσεων και την εδραίωση ενός υγιέστερου κλίματος κοινωνικού διαλόγου πηγάζει από την έκλειψη της δυσπιστίας που δηλητηριάζει τις μεταξύ τους επαφές και την εξεύρεση κοινά αποδεκτών διευθετήσεων.

Από τη μεριά της, η πολιτεία θα ήταν φρονιμότερο να αναπροσαρμόσει τη συμπεριφορά της με την έννοια μιας συνολικότερης αναδιάρθρωσης και αναμόρφωσης του λειτουργικού της ρόλου. Υπάρχουν όντως αρκετές ενδείξεις, ότι αρχίζει να συνειδητοποιεί την ανάγκη να προλάβει να μετασχηματιστεί στο φως των ραγδαίων εξελίξεων που σημειώνονται στην παγκόσμια και εθνική οικονομική ζωή και συντομεύουν τη χειραφέτηση των κοινωνικών δρώντων, επιβάλλοντας την ίδια στιγμή τον διακαώς ποθούμενο εκσυγχρονισμό της κρατικής υπόστασης. Αντίστοιχα, η κυβερνούσα παράταξη θα ήταν προτιμότερο να συνειδητοποιήσει ότι η ανάμειξη της στις ζυμώσεις που οδηγούν στη σύναψη εργασιακών συμφωνιών είναι απευκταία, καθώς η εκ των άνω ποδηγέτηση των βουλήσεων των διαπραγματευόμενων δεν αποφέρει τα αναμενόμενα θετικά αποτελέσματα. Τα πολιτικά κόμματα οφείλουν να επιδιώξουν την διατήρηση αρμονικής συνεργασίας και αλληλοβοήθειας με τους κοινωνικούς φορείς κι όχι τη νόθευση και αποικιοποίηση της εκπροσώπησης τους και τη λήψη αποφάσεων με αποκλειστικό

---

²¹⁹ Καραμεσίνη, Μ. (2002), *Βιομηχανική Πολιτική, Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Μισθωτή Εργασία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ.331.

γνώμονα πολιτικά κριτήρια.²²⁰ Το κρίσιμο διακύβευμα στο οποίο καλείται να ανταποκριθεί με επιτυχία το συνδικαλιστικό κίνημα, συναρτάται με την συμπόρευση του με το ρυθμό των καινοτόμων μεταρρυθμίσεων που συντελούνται σε παγκόσμια κλίμακα για να αποφύγει τον εγκλωβισμό του σε σχήματα και διεκδικήσεις που δε συνάδουν με τα νέα δεδομένα και διλήμματα.²²¹ Για να ευοδωθούν οι επίπονοι κόποι του, προέχει να εξοπλιστεί με την απαραίτητη διορατικότητα και να μην αναλωθεί σε μάχες που είναι εκ των πραγμάτων καταδικασμένες σε παταγώδη αποτυχία.

Είναι εξάλλου επιβεβλημένο, υπό το πρίσμα της συγχρονικότητας, να εξαπολυθεί μια σοβαρή και μακρόπνοη καμπάνια με σημείο απόβλεψης την ολιστική εκπαίδευση και επίκαιρη επιμόρφωση των συνδικαλιστικών, εργοδοτικών και κρατικών στελεχών, πάνω στην κατανόηση συναινετικών και η εγγραφή τους σε συμμετοχικές διαδικασίες εξεύρεσης ρεαλιστικών λύσεων σε όλα τα επίπεδα. Με τη μέθοδο αυτή, καθίσταται ευκολότερη η επίτευξη μιας πληρέστερης τεκμηρίωσης των επιμέρους απόψεων και η εξομάλυνση της κυκλοφορίας των πληροφοριών. Συνεπακόλουθα, οι δημοκρατικές πρακτικές εκλογής ηγεσίας πρέπει να ενισχυθούν ώστε να γεφυρωθεί η απόσταση που χωρίζει διχοτομικά τη βάση από την κορυφή, να εξυγιανθεί εκ των ενόντων το εργοδοτικό πεδίο με τη συγχώνευση κάποιων πλεοναζόντων πρωτοβάθμιων οργανώσεων και να παταχθεί ο εργατοπατερισμός που διέπει ακόμη τη συμπεριφορά ευάριθμου ποσοστού ενώσεων της εργατικής πλευράς. Σχετικά με την μέριμνα για τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, προτείνεται η σύσταση από όλα τα μέρη οργανισμών που θα θέτουν ως πρώτιστο στόχο τους την ανάπτυξη του κοινωνικού διαλόγου και την αρτιότερη τεχνική τους προετοιμασία για το έργο αυτό. Ειδικότερα η εγκαθίδρυση ενός ανεξάρτητου φορέα, δυνητικά θα έδινε την κατάλληλη ώθηση, εφοδιάζοντας

---

²²⁰ Πετμεζίδου, Μ. (2003), «Σκέψεις Γύρω από την Κοινωνική Μεταρρύθμιση» σε Βενιέρης, Δ. & Παπαθεοδώρου, Χ. *Η Κοινωνική Πολιτική στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ.499.

²²¹ Μπαμπάς, Σ. (1990), *Εργασία και Κοινωνικές Σχέσεις: Βήματα στη Μεταβιομηχανική Κοινωνία*, Αθήνα: Νέα Σκέψη, σ.178.

τους κοινωνικούς εταίρους με τα απαραίτητα εργαλεία και την παροχή της απαραίτητης τεχνογνωσίας προάγοντας εξίσου την ανετότερη ανταλλαγή πληροφοριών.

Επιπλέον, το κράτος επιφορτίστηκε με τον πρόσθετο ρόλο να εργαστεί ακούραστα για την επιτυχία της ασκούμενης εισοδηματικής πολιτικής αντιμετωπίζοντας τους κοινωνικούς φορείς με τη δέουσα σοβαρότητα, δίνοντας βάρος στην ανεύρεση εφικτών συναινετικών λύσεων εντός ενός θεσμικού πλαισίου που εγγυάτο την αυτονομία των οργανωμένων κοινωνικών δυνάμεων.²²² Είναι πλέον κοινός τόπος, ότι στη δύσκολη συγκυρία που βιώνουμε με την επέλευση και καθιέρωση σημαντικών τεχνολογικών και παραγωγικών αναδιαρθρώσεων επιβάλλεται οι άμεσα συμμετέχοντες στο στίβο των εργασιακών σχέσεων να ενστερνιστούν μια σφαιρικότερη θέαση των δυσχερειών που ανακύπτουν. Προϋποτίθεται επομένως, η εμπέδωση μιας νέας αντίληψης και η σταθερή βούληση και διάθεση για ειλικρινή διάλογο και εξεύρεση αμοιβαίων συμβιβασμών που να ικανοποιούν επαρκώς τα νεο-εμφανιζόμενα αντιφατικά κοινωνικά αιτήματα.

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας, οι εθνικές στρατηγικές χάνουν σταδιακά την προγενέστερη βαρύτητα τους και υποκαθίστανται από διεθνοποιημένες επιλογές. Η επιτάχυνση της τεχνικής προόδου και των τεχνολογικών αλλαγών επιβάλλει την επανεξέταση του θεσμού των συλλογικών διαπραγματεύσεων καθώς καταλύει τις πατροπαράδοτες αντιλήψεις, μεταβάλλει τα συστήματα οργάνωσης της εργασίας και τροποποιεί το συσχετισμό δυνάμεων των διαφορετικών πλευρών. Παράλληλα, ο ανασχηματισμός της σύνθεσης του εργατικού δυναμικού από τα χειρωνακτικά στα επαγγέλματα γραφείου και η ευελιξία της εργασίας εξασθενεί τις αρχές της κοινότητας συμφερόντων και της εργατικής αλληλεγγύης. Επομένως, καλό θα ήταν οι εκπρόσωποι των εθνικών μας συλλογικών οργανώσεων να κατανοήσουν ότι η διαμόρφωση των νεο-κορπορατιστικών διεκδικήσεων θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από τις εξελίξεις σε

---

²²² Ιωαννίδης, Σ. (1993), *Ανταγωνισμός, Αγορά και Δημοκρατία*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σ.246.

ευρωπαϊκό επίπεδο. Σε κεντρικό τους πρόταγμα αναδείχθηκε η επιδίωξη δημιουργίας και αξιοποίησης θετικών συσχετισμών αλλά και ανάπτυξης πολιτικής και συνδικαλιστικής δράσης σε υπερεθνικό επίπεδο με έμφαση στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Με βάση την ευρωπαϊκή εμπειρία των τελευταίων ετών μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι η αναζήτηση συμμετοχικών διαδικασιών και σχημάτων κοινωνικής συνεργασίας εμφανίζεται σήμερα ως ο καλύτερος δρόμος ανάκαμψης της οικονομίας σε μια δημοκρατική και ευνομούμενη πολιτεία.²²³ Οι περιορισμοί στην ελευθερία των συλλογικών διαπραγματεύσεων που αναγκάζεται να επιβάλλει μια κυβέρνηση στην προσπάθεια της να σταθεροποιήσει την οικονομία, να μειώσει τις δημόσιες δαπάνες και να τιθασεύσει τις πληθωριστικές πιέσεις γίνονται ευκολότερα αποδεκτοί από τους κοινωνικούς συνομιλητές όταν το ευρύτερο θεσμικό πλαίσιο εγγυάται την αυτονομία τους κι όταν δίνεται προτεραιότητα στην αναζήτηση συναινετικών λύσεων.

Θεμελιώδες στοιχείο ενός διεθνοποιημένου πολιτικού σχεδιασμού αποτελεί ο σεβασμός των συλλογικών κοινωνικών υποκειμένων, των συνδικαλιστικών φορέων, των συλλογικών διαπραγματεύσεων όπως και γενικότερα του διμερούς και τριμερούς διαλόγου ως μηχανισμού κοινωνικής συμφιλίωσης και επιμερισμού του κόστους αλλαγής. Στο πρίσμα αυτό, χωρίς να αλλοιώνεται η ευθύνη των δημοκρατικά νομιμοποιημένων κυβερνήσεων, πραγματώνεται ευκολότερα στα πλαίσια της πλουραλιστικής μεταφορντικής κοινωνίας η κοινωνικοποίηση της πολιτικής εξουσίας και η διαμόρφωση consensus στη λήψη αποφάσεων για κρίσιμες οικονομικές και κοινωνικές επιλογές. Απέναντι στον ατομισμό, στην πρόκριση της αλόγιστης λειτουργίας του μηχανισμού της αγοράς και της ανεξέλεγκτης δράσης των δυνάμεων του φιλελεύθερου παραγωγισμού, είναι δυνατή και αναγκαία η συγκρότηση από τις σύγχρονες κοινωνικές δυνάμεις της εργασίας, μιας ριζοσπαστικής, οικολογικής και δημοκρατικής εναλλακτικής

---

²²³ Λυμπερόπουλος, Κ. (1990), *Η Εργασία από τον Αυταρχισμό στη Συμμετοχή*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ.299.

πολιτικής διάταξης που θα στηρίζεται στις αρχές της συλλογικότητας, της συμμετοχής, της διαπραγμάτευσης, της εγγύησης της απασχόλησης, της οικολογικής ισορροπίας, της επέκτασης του ελεύθερου χρόνου, της ενθάρρυνσης της κοινωνικής εργασίας, της αναμόρφωσης του κοινωνικού κράτους και της αντιμετώπισης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.²²⁴

---

²²⁴ Lipietz, A. (1994), “Post Fordism and Democracy” in Amin, A. *Post Fordism: A Reader*, Oxford: Blackwell, σ.120.

Μειονεκτήματα και χρησιμότητα από την εφαρμογή του νεο-κορπορατιστικού προτύπου διαμεσολάβησης

Από πολλές απόψεις καθίσταται φανερό ότι μια πλειάδα δυσλειτουργιών και αντινομιών περιστοίχισαν το κορπορατιστικό σύστημα. Συχνά η πόλωση και η ιδεολογική σύγκρουση ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία επιτάθηκαν.²²⁵ Ειδικά στην περίπτωση που οι κοινωνικές ομάδες διεκδίκησαν μεγαλύτερο εισόδημα από αυτό που μπορούσε να παράγει η οικονομία. Χώρες με πολύμορφες, ανταγωνιστικές ή συμπίπτουσες οργανώσεις αντιμετώπισαν τρομερές δυσκολίες στη διαχείριση του συστήματος επίλυσης διαφορών. Πολυάριθμες παθογένειες έκαναν την εμφάνιση τους από νωρίς όσον αφορά την ανάπτυξη του νέο-κορπορατιστικού προτάγματος. Η εκτεταμένη οικονομική ύφεση δεν επέτρεψε την ταχεία διοχέτευση των απαιτούμενων χρηματιστικών κεφαλαίων που θα συνέβαλλαν στην άμεση κορπορατιστική ανοικοδόμηση. Η τελευταία ατόνησε επίσης λόγω της στενής εξάρτησης του κράτους από το μεγάλο κεφάλαιο και της επείγουσας ανάγκης του να το καλοπιάσει και να σιγουρέψει την τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας.

Μπροστά στο σκιάχτρο μιας επαπειλούμενης παγκόσμιας σύρραξης ματαιώθηκε η δυνατότητα εφαρμογής ενός ευρύτερου, πιο συστηματικού προγράμματος κοινωνικού σχεδιασμού. Με αυτό τον τρόπο η σωρεία περιοριστικών μέτρων και ελεγκτικών μηχανισμών που ενέσκησαν επιβάρυναν

---

²²⁵ Cobeyn, M.J. (1993), *Corporatist Decline in Advanced Capitalism*, London: Greenwood Press, σ. 148.

μονομερώς την οργανωμένη μισθωτή εργασία, θάβοντας για τα καλά κάθε ιδέα περί ταξικής αρμονίας και σύμπλευσης των τριών μερών. Συγχρόνως η εξασθένηση της διάδοσης των κορπορατιστικών ρυθμίσεων συνυφάνθηκε με τη μειωμένη δημοτικότητα τους ανάμεσα στους εκπροσώπους της επιχειρηματικής μερίδας. Για τον Streeck, ενώ προγενέστερα η εργοδοσία ωφελήθηκε απροκάλυπτα από τη συγκράτηση των μισθολογικών διεκδικήσεων, η σημερινή συγκυρία της επιβράδυνσης της διαδικασίας συσσώρευσης απαιτεί μια διαφορετική αντιμετώπιση των εργατικών αιτημάτων.²²⁶ Το ισχύον ανελαστικό καθεστώς των πολλαπλών διακανονισμών και νομικών περιορισμών που προσδιόρισαν το περιβάλλον των εργασιακών σχέσεων προκάλεσε επισφαλείς δυσχέρειες στην εξομάλυνση του εργασιακού κλίματος, επιβάλλοντας άκαμπτες και παραμορφωτικές στρεβλώσεις στο γενικότερο σύστημα. Εμπόδισε παραλυτικά τις πληττόμενες επιχειρήσεις από το να προσαρμοστούν ευλύγιστα στο νέο-αναδυόμενο φιλελεύθερο διεθνές πλαίσιο και να αναδιαμορφώσουν έγκαιρα τα προϊόντα, την τεχνολογική δομή και τη συνολική τους κοινωνική οργάνωση.

Μία ακόμη πηγή αδυναμίας του νέο-κορπορατισμού απέρρευε από την ευάλωτη θέση των εσωτερικών του πολιτικών διεργασιών απέναντι στη δυσαρέσκεια της βάσης. Με το να επιλέξει την κορπορατιστική λύση και αποδεχθεί την ανάλογη κρατική αναγνώριση, το συνδικάτο υπέθαλψε τη δημιουργία ενός αναγκαστικού χάσματος ανάμεσα στις διεκδικητικές προσδοκίες της βάσης και την επίσημη συνδικαλιστική γραμμή. Η ηγεσία των οργανωμένων συμφερόντων αποξενώθηκε με βραδείς ρυθμούς από τα μέλη της λόγω της άκαμπτης δομής της επαγγελματικής τους αντιπροσώπευσης, της τάσης να ορίζονται τα συμφέροντα σε μια μακροπρόθεσμη προοπτική και της συνολιστικής και ιεραρχικά διαρθρωμένης φύσης της διαμεσολάβησης καθαυτής.²²⁷ Ήταν υποχρεωμένη να κινείται συνεχώς προς δύο αντιφατικές κατευθύνσεις. Όφειλε από τη μία να αποκλείει σταθερά και

---

²²⁶ Streeck, W. & Schmitter, P.C. (1985), *Private Interest Government*, London: Sage Publications, σ.27.

²²⁷ Cawson, A. (1986), *Corporatism and Political Theory*, Oxford: Basil Blackwell, σ.86.

απαρέγκλιτα τη βάση από τη διαχείριση της εξουσίας και από την άλλη επιδίωκε εναγώνια να επιτρέψει στα μέλη της να αισθάνονται ενεργοί διαμορφωτές των οργανωτικών αποφάσεων.

Τα τελευταία αισθάνονταν αγανακτισμένα μπροστά στην ωμή εκμετάλλευση που υφίσταντο από τις υιοθετούμενες πολιτικές λιτότητας. Η οξεία διάβρωση και ο ριζικός εκφυλισμός των διαπραγματευτικών διαδικασιών επιδείνωσε το πολωτικό κλίμα που δημιουργήθηκε με την προσχώρηση των αρχηγισίων σε ευνοϊκές για το κεφάλαιο πολιτικές απόψεις. Στις συνθήκες αυτές η ολοκληρωτική ρήξη στις τάξεις του συνδικαλιστικού κινήματος μοιάζει αναπόφευκτη. Μια ολόενα αυξανόμενη μερίδα επικριτών μοιράζονται την κοινή αίσθηση ότι οι νέο-κορπορατιστικές λογικές υποβοήθησαν την αναπαραγωγή ακανόνιστων δομών με ρευστά όρια. Υπέφεραν συχνά από χρόνια υστέρηση σε φιλοσοφικά ερείσματα, άντλησαν τη νομιμοποίηση τους από τη στρατολόγηση αρνητικά διακείμενων μελών επιρρεπή σε αποσχιστικές τάσεις και εγκυμονούσαν προστριβές και αδιέξοδα.

Στο έργο του Cox συγκεκριμένα, αναπτύχθηκε μια αιτιώδη σχέση ανάμεσα στις απρόβλεπτες διακυμάνσεις της κορπορατιστικής δυναμικής και τριών δομικών της ελλείψεων.²²⁸ Ο μελετητής αναφέρθηκε πρώτον στην ισχνή βάση αποδοχής των εργατικών συνδικάτων από τους εργαζόμενους λόγω κυρίως του αισθήματος αποξένωσης που αισθάνονταν απέναντι σε μια ηγεσία που στεκόταν αδιάφορη στις πραγματικές τους αξιώσεις. Δεύτερον υπογράμμισε την υπονομευτική στάση της εργοδοτικής συνιστώσας που κατέφευγε σε πρακτικές παρακώλυσης της ασκήσεως πολιτικής τιμών προκαλώντας μάλιστα πληθωριστικές πιέσεις στην οικονομία. Τρίτον, προσέδωσε ένα ακριβέστερο νόημα στην βαρύνουσα σημασία αδυναμία του κρατικού μηχανισμού να ανταπεξέλθει με ετοιμότητα στις σύγχρονες απαιτήσεις, γεγονός που οφειλόταν κυρίως στις εγγενείς ανεπάρκειες του κορπορατιστικού προτύπου όπως η παντελής απουσία επίσημα αναγνωρισμένης θέσης, η πενιχρή παρουσία αποφασιστικών κυρώσεων και η συνεχιζόμενη

---

²²⁸ Cox, A.W. (1981), “Corporatism as Reductionism”, *Government and Opposition*, τ.16, σ.84.

εκδήλωση συμπτωμάτων πολιτικής αμφιταλάντευσης και χρηματοοικονομικής αποσταθεροποίησης. Όσον αφορά το οικονομικό πεδίο και εδώ η κορπορατιστική φιλολογία φάνηκε να σκοντάφτει. Πολλές φορές το κράτος αδυνατούσε να κατευθύνει τις επενδυτικές αποφάσεις και να συμβάλλει δημιουργικά στον εξορθολογισμό της παραγωγικής διαδικασίας των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και των πολυεθνικών. Από την άλλη πλευρά η απαιτούμενη κοινωνική συναίνεση αποδείχθηκε ανέφικτη. Τα συνδικάτα διχάστηκαν ως προς την επιλογή της βέλτιστης εισοδηματικής πολιτικής ενώ ακόμα και τα μέλη των εργοδοτικών οργανώσεων συγκρούστηκαν μεταξύ τους για τον καθορισμό του επιπέδου συγκράτησης των τιμών.

Στην κορπορατιστική θεώρηση ο ρόλος και οι λειτουργίες του σύγχρονου κράτους παρέμειναν παράμετροι ακαθόριστοι και ασαφείς. Ενώ πολύ μελάνι είχε χυθεί στην προσπάθεια να αναλυθεί η δομή και οι δραστηριότητες των ομάδων πίεσης, απουσίαζε καταφανώς μια συστηματική μελέτη της υφής του κρατικού θεσμού. Αποτελούσε το σύγχρονο κράτος ένα αυτόνομο μηχανισμό ικανό να ασκήσει ανεξάρτητη εξουσία ή ²²⁹υπόκειντο στη χειραγώγηση από τα εκάστοτε ισχυρά ιδιωτικά συμφέροντα; Χορεία ολόκληρη νέο-κορπορατιστών οραματιστών διέπραξαν την επιπολαιότητα να προσλάβουν το κρατικό μόρφωμα ως μια αδογμάτιστη, μη ταξική οντότητα που εργαζόταν ακατάσχετα και φιλόπονα για την διεκπεραίωση του δημόσιου συμφέροντος. Έπεσαν έτσι στην παγίδα να ενστερνιστούν τη λανθασμένη υπόθεση των πλουραλιστών που πρέσβευε ότι επικρατούσε μια καθολική συναίνεση και ομοψυχία στις κοινωνικές επαφές πράγμα που διαψεύσθηκε όμως περίτρανα από την υφιστάμενη μορφή του πεδίου πολιτικής δραστηριότητας. Στα γραπτά του Regini, που ασχολούνται επισταμένως με την πραγμάτευση περιόδων παρατεταμένης οικονομικής δυσπραγίας η συμμετοχική μέθεξη δυσκολεύεται να εμπεδωθεί οριστικά. Υπάρχουν διάχυτες ενδείξεις μιας εντεινόμενης αποδόμησης των νεο-κορπορατιστικών διευθετήσεων και

---

²²⁹ Schmitter, P. (1982), "Reflections on Neo-Corporatism" in Lehbruch, G. & Schmitter, P. *Patterns of Corporatist Policy-Making*, London, Sage, σ.260.

εκτροχιασμού των συνεργατικών συμβολαίων ανάμεσα στους εμπλεκόμενους. Τη θέση τους έχουν καταλάβει νέο-φιλελεύθερες πρακτικές συναλλαγής σε μεμονωμένους, πιο εξειδικευμένους τομείς των εργασιακών σχέσεων στο φως του αδιεξόδου²³⁰ που έχει προσκρούσει η διασυμφώνηση σε επίπεδο κοινωνίας. Τη μερίδα του λέοντος στις νεότερες νεο-κορπορατιστικές θεωρήσεις κατέχουν οι αιτιώδεις ερμηνείες της εκδίπλωσης του που του αποδίδουν βαρύνουσα παρουσία σε πανσπερμία διαστάσεων της πολιτικής ζωής. Η σαρωτική διεκδίκηση καθολικής ισχύος από μια θεωρία που εκ γενετής διέθετε μικρή εμβέλεια ερμηνεύτηκε ως εντελώς ανεπαρκής και επέφερε την έγερση σοβαρών ερωτημάτων. Ανεξάντλητο πλήθος τυπολογιών των πολιτικών οικονομιών κατηγοριοποίησαν τα πολιτικά τους συστήματα ως ακραιφνώς νέο-κορπορατιστικά, ημι-κορπορατιστικά ή πλουραλιστικά εξισώνοντας σε ένα ενιαίο και αδιαφοροποίητο όλο αντιφατικές και ετερογενείς συμπεριφορές.

Οι εν λόγω ταξινομήσεις υποκρύπταν την πεποίθηση πως το συντεχνιακό τρίγωνο διευθέτησης των συγκρούσεων είχε υποκαταστήσει επάξια την πλουραλιστική λειτουργική εκπροσώπηση ως ένα εναλλακτικό, ολικό πολιτικό μοντέλο που είχε καταφέρει να ενσωματώσει επιτυχώς κάθε λογής πολιτική διαπραγματευτική δραστηριότητα απορρέουσα από τις δραστηριότητες των ομάδων συμφερόντων. Το παράδοξο όμως ήταν πως στην πραγματικότητα οι επαφές των κοινωνικών συνομιλητών αφορούσαν κυρίως θέματα εργασιακών σχέσεων ανάμεσα στην εργοδοσία και τις συνδικαλιστικές οργανώσεις χωρίς να απλώνονται σε όλο το εύρος των κοινωνικών θεμάτων. Όπως ορθά παρατήρησε ο Panitch, η αντιπροσώπευση των οικονομικών συμφερόντων δε συνιστά μια πλατιά διαδικασία που χαρακτήρισε το φιλελεύθερο δημοκρατικό κράτος. Για το λόγο αυτό δε θα πρέπει να οράται ως ένα μακρο-κοινωνιολογικό φαινόμενο που διαχύθηκε αδιαφοροποίητα στο σύνολο του κοινωνικού μας σχηματισμού.

---

²³⁰ Regini, M. (1979), "Labour Unions, Industrial Action and Politics" in *Western European Politics*, τ.2, σ.58.

Επίσης, ορισμένες ισχυρές οργανώσεις ευνοούνται μονομερώς σε βάρος άλλων προκαλώντας μια καταφανής συστημική ανισομέρεια. Η αποδυνάμωση της βασικής δημοκρατικής αρχής της ισότιμης μεταχείρισης των πολιτών προκλήθηκε από τη μετατροπή του νεο-κορπορατισμού σε πολιτική αγορά που εξοβέλισε με βδελυγμία από τον πολιτικό σχηματισμό του κοινωνικού κράτους²³¹ όλες τις εκπροσωπήσεις και αξίες που δεν κατέστη δυνατό να υπολογιστούν με όρους συμβιβασμού και συναλλαγής. Ως φυσική κατάληξη, προέκυψε το θλιβερό φαινόμενο οι κατοχυρωμένες ομοιογενείς ομάδες που γεννήθηκαν ως προϊόν του καταμερισμού εργασίας (βιομήχανοι, συνδικάτα, ειδικευμένοι επαγγελματίες) να προσπαθήσουν να μετακυλήσουν το κόστος των συμφωνιών τους στις πιο αδύναμες και διασκορπισμένες συνομαδώσεις. Καλλιεργήθηκε συστηματικά με αυτό τον τρόπο η εσκεμμένη παραμέληση εξω-οικονομικών πεδίων από το χώρο κατόπτευσης της νεο-κορπορατιστικής σπουδής. Παρόλα αυτά, το εύρος των θεμάτων που καλύφθηκαν έχει διευρυνθεί αξιοθαύμαστα υπερβαίνοντας την παραδοσιακή ενασχόληση με το επίπεδο των τιμών ή το ύψος των μισθολογικών απολαβών.

Θίχτηκαν ζητήματα οικονομικής συμβουλής ή πρόγνωσης, κανόνων για την προστασία του καταναλωτή και τοπικής ανάπτυξης. Ωστόσο υποτιμήθηκε απαξιωτικά η ενδεδειγμένη ενασχόληση με μη οικονομικές σφαίρες δραστηριότητας όπως της εκπαίδευσης, του πολιτισμού και της ενέργειας. Στην ίδια κατεύθυνση, πολιτικές που υπάχθηκαν στο κορπορατιστικό πρότυπο διαχέονται ανισομερώς θεματολογικά. Για παράδειγμα, ζητήματα όπως η αγροτική πολιτική, η επαγγελματική αδειοδότηση και πρακτικές που αφορούν την αγορά εργασίας παρουσιάστηκαν πιο ευεπίφορα σε τέτοιου είδους ρυθμίσεις συγκριτικά με θέματα που σχετίζονταν με την προστασία του περιβάλλοντος ή τη νομισματική πολιτική. Σα να μην έφτανε αυτό, οι ένθερμοι θιασώτες της πλουραλιστικής έποψης καταλόγισαν στο παθητικό του κορπορατισμού μία αδυναμία εγγύησης της

---

²³¹ Baratz, M.S. (1996), "Corporate Giants and the Power Structure", *Western Political Quarterly*, τ.9, σ.411.

πρακτικής επαληθευσιμότητας της θεωρίας. Σύμφωνα με τον Heisler,²³² οι εμπειρικές μελέτες που έχουν μέχρι σήμερα δει το φως της δημοσιότητας κάθε άλλο παρά καταδεικνύουν τη θεωρητική αρτιότητα του μοντέλου του κοινωνικού κορπορατισμού του Schmitter. Το πολυσύνθετο της διαδικασίας χειρισμού της δημόσιας πολιτικής εξωθούσε διαρκώς τις εκάστοτε κυβερνήσεις και τους κοινωνικούς εταίρους να διαδραματίσουν ρόλους που υπερέβαιναν τα στεγανά της λειτουργικής κατανομής αρμοδιοτήτων από το κυρίαρχο κορπορατιστικό κράτος.

Στον αντίποδα αυτής της διατύπωσης, ο Grant Jordan²³³ καυτηρίασε μια άλλη εκδοχή της κορπορατιστικής σκέψης συνυφασμένης με μια εμφανή τάση μετριασμού της, έτσι ώστε να την καθιστά εφάμιλλη αν όχι ταυτόσημη με την πλουραλιστική ανάλυση. Γι αυτόν, το σημασιολογικό σχήμα του Schmitter ασχολήθηκε μονοδιάστατα με μία περιορισμένη σειρά περιπτώσεων αντί να διευρύνει τον αναλυτικό της φακό σε ευρύτερες περιοχές προβλημάτων και να εστιάσει την προσοχή της σε περισσότερα υποσύνολα ομάδων. Για τους παραπάνω λόγους, δε δίστασε να χαρακτηρίσει τον κοινωνικό κορπορατισμό ως αναθεωρημένο, συμβιβασμένο και ήπιο. Ο Ross Martin κατέληξε σε παρόμοια συμπεράσματα υιοθετώντας μια εναλλακτική οπτική γωνία²³⁴. Αμφισβήτησε ρητά τη χρησιμότητα και διακρίτοτητα του κορπορατιστικού προτάγματος αντιπροτείνοντας ένα πλουραλιστικό συνεχές. Ο κορπορατισμός καταλάμβανε τον αριστερό πόλο του γραφήματος που σχεδίασε, πλαισιωμένος από επίσημα αναγνωρισμένες συνομαδώσεις που συνέβαλλαν δημιουργικά στη διατύπωση και χάραξη των κρατικών στρατηγικών. Στο δεξιό πόλο του συνεχούς βρίσκονταν εδραιωμένοι οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί που διασφάλισαν την ουσιαστική

---

²³² Heisler, M. (1979), "Corporate Pluralism Revisited: Where is the Theory?" *Scandinavian Political Studies*, τ.2, σ.283.

²³³ Jordan, G. (1984), "Pluralistic Corporatism and Corporate Pluralism", *Scandinavian Political Studies*, τ.7, σ.146.

²³⁴ Martin, R. (1983a), "Pluralism and the New Corporatism", *Political Studies*, τ.21, σ. 94.

σύγκλιση της πορείας της διοικητικής ελίτ με αυτή των εκπροσώπων των κοινωνικών ομάδων.

Ωστόσο, η διάγνωση μιας οριστικής εξαφάνισης του νεο-κορπορατισμού από το προσκήνιο των δυτικών δημοκρατιών μοιάζει παρακινδυνευμένη. Σε ευθεία διάψευση του προηγούμενου συμπεράσματος, σήμερα οι ομάδες συμφερόντων μεταστρέφουν διττώς τους στόχους και τύπους δράσης τους σε σχέση με το παρελθόν. Προχωρούν δηλαδή αφενός στην άσκηση ισχυρών πλουραλιστικών πιέσεων στο πλαίσιο της ανακατανομής και αφετέρου στην παγίωση της απόκλισης από τις μακρο στις μεσο και μικρο-κορπορατιστικές πρακτικές συνάρθρωσης. Φαντάζει πια ουτοπικό και αδιανόητο για μια καλά διοικούμενη και ευνομούμενη πολιτεία να γυρίσει τις πλάτες της στο νεο-κορπορατιστικό πρόταγμα. Σε κεντρική διαπίστωση του κοινωνικού κορπορατισμού αναγορεύτηκε η διαπίστωση ότι η τριμερής διαπραγμάτευση συνιστά ένα αξιόπιστο, ιεραρχικό και ομοιογενές σύστημα διαπραγμάτευσης συμφερόντων και λήψης πολιτικών αποφάσεων δύσκολο να εκτροχιαστεί από τυχόν ανισορροπίες και αποσταθεροποιητικές παλινδρομήσεις. Υποκαθιστώντας τις αέναες αντιδικίες, την αναποτελεσματικότητα και αποδιοργάνωση των πλουραλιστικών διευθετήσεων συντέλεσε στην εδραίωση ενός ομαλού, συναινετικού και άρρηκτα διαρθρωμένου τελεσφόρου πολιτικού περιβάλλοντος, ιδανικού για τη θεμελίωση και διευκόλυνση της αειφόρου οικονομικής ανάπτυξης.

Αρχής γενομένης από τη δεκαετία του '70 οι αναφορές στον όρο κορπορατισμός κατέγραψαν ανοδικούς ρυθμούς σε ετερόκλητους επιστημονικούς τομείς, συμπεριλαμβανομένης της πολιτικής και οικονομικής επιστήμης, της κοινωνιολογίας κ.α. Ολοένα και μεγαλύτερος αριθμός αναλυτών επισήμαναν το ταχύρρυθμο ξεδίπλωμα νέων ειδών κοινωνικο-πολιτικών σχέσεων στις ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης.²³⁵ Η προοδευτική ενσωμάτωση των ομάδων συμφερόντων στους μηχανισμούς του κράτους και η από κοινού λήψη αποφάσεων

---

²³⁵ Flanagan, R.J., Soskice, D.W. & Ulman, L. (1983) *Unionism, Economic Stabilization and Incomes Policies*, Washington D.C.: The Brookings Institution, σ.660.

σε πολυσχιδής πεδία πρωτοβουλιών φαίνεται να έχει υποκαταστήσει τις προϊσχύουσες πλουραλιστικές μεσολαβήσεις. Η ενεργή παρέμβαση του κρατικού συντελεστή στις διαδικασίες τριμερούς διασυμφώνησης πρόβαλλε ως αναθεωρημένη τάση, αποκτώντας μια ανανεωμένη ζωτικότητα και ορμή. Η εμπριθής μελέτη της συνεισφοράς του έχει εμπλουτιστεί σημαντικά παρέχοντας πρόσθετο κίνητρο για μια εμπειριστατωμένη σπουδή των συγκριτικών θεωρήσεων της σύγχρονης διακυβέρνησης. Ο άλλοτε χρησιμοποιούμενος όρος για την περιγραφή των πολιτικών χαρακτηριστικών και των οικονομικών επιλογών των φασιστικών καθεστώτων της δεκαετίας του '30 και '40 έχει ανανεωθεί ριζικά και έχει υποστεί έναν ολικό μετασχηματισμό. Ως απόρροια των προηγουμένων κατάφερε να διεισδύσει σε καινοφανή εννοιολογικά πρότυπα, ιδανικά να εμβαθύνουν την κατανόηση μας των τρόπων συγκρότησης της πολιτικής, τη συσχέτιση των συμφερόντων καθώς και την υλοποίηση πρακτικών βιομηχανικών σχέσεων στις σημερινές φιλελεύθερες δημοκρατικές κοινωνίες.

Η τριμερής διαβούλευση εταίρων-κράτους και ο οικονομικός σχεδιασμός αποτελούν συστατικό κομμάτι της σύγχρονης διαδικασίας λήψης αποφάσεων.²³⁶ Παρότι κρίνεται πραγματικά ακατόρθωτο να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τις επιμέρους πτυχές του πολυδιάστατου αυτού φαινομένου, η χρησιμότητα του καταδεικνύεται άμεσα από το γεγονός ότι μας παρέχει ένα εναλλακτικό και συστηματικό τρόπο θέασης και κατανόησης των νέο-σχηματιζόμενων κοινωνικών μορφών. Με αυτή την έννοια, αντανακλά μια κατατοπιστική μέθοδο διδασκαλίας, ένα λειτουργικό εργαλείο και μέσο πρόσληψης πολιτικών και κοινωνικών τάσεων που άλλες θεωρητικές σχολές παραγνωρίζουν συλλήβδην ή θίγουν μόνο επιφανειακά. Η εννόηση του κορπορατισμού όπως κάθε άλλου κοινωνικού διανοήματος δε θα πρέπει να ακολουθεί τη λογική της εξεύρεσης μιας κοινά αποδεκτής θεωρητικοποίησης. Η διαμόρφωση ενός ευρύτερου εννοιολογικού πλέγματος όπου θα συνυπάρχουν ετεροειδή αναλυτικά μοντέλα και προσλήψεις φροντίζει ώστε να προάγεται ένας πιο ενδιαφέρον επιστημονικός προβληματισμός.

---

²³⁶ Eckstein, H. (1960), *Pressure Group Politics*, London: George Allen & Unwin Ltd, σ.161.

Για παράδειγμα, η μαρξιστική τάση συνεισφέρει καίρια στη διαφώτιση της δημοκρατικής διαπραγματευτικής διαδικασίας. Οι υποστηρικτές της δεν αρκούνται στην κατασκευή ενός γενικού σχήματος της ανισομερούς κατανομής της εξουσίας, αλλά προχωρούν θαρραλέα στην εκ βάθρων επανεξέταση και τολμηρή ρήξη με το υφιστάμενο σύστημα οικοδομήσεως του συσχετισμού δυνάμεων ανάμεσα στο κράτος και τις ομάδες συμφερόντων που το εκλαμβάνουν ως αναπόσπαστο κομμάτι του μηχανισμού πολιτικής κυριαρχίας του σύγχρονου αρπαχτικού κράτους. Επίσης λαμβάνουν σοβαρά υπόψη το ενδεχόμενο ξεσπάσματος ανταγωνιστικών αντιπαλοτήτων στο εσωτερικό του κοινωνικού σχηματισμού. Οι κορπορατιστές που πρόσκεινται στη Μαρξιστική σχολή διέβλεψαν με προνοητικότητα ότι η αναπόφευκτη έκφραση δυσαρέσκειας εκ μέρους των υποδεέστερων μερίδων της εργατικής τάξης απέναντι στις ανισομέρειες που εκδηλώθηκαν στην καρδιά του συστήματος θα τροφοδοτούσε ενισχυτικά επισφαλείς αυξομειώσεις δυσαρέσκειας που θα κλυδώνιζαν τη σταθερότητα του και θα υπονόμευαν ανησυχητικά τις βάσεις νομιμοποίησης του.²³⁷

Η προσφορά επίσης της φιλελεύθερης τάσης δεν είναι αμελητέα καθώς όρισε τον κορπορατισμό σαν ένα λειτουργικό όργανο διαβούλευσης ανάμεσα στους κοινωνικούς φορείς και τους κρατικούς λειτουργούς που ωφέλησε αντίστοιχα και τις δύο πλευρές. Οι συλλογικές οργανώσεις εκπροσώπησης επωφελούμενες από τη νομιμοποίηση που τους παρείχε η κρατική εξουσιοδότηση κατόρθωσαν να αποσείσουν τυχόν απειλές αποσχιστικών τάσεων, καθιστώντας υποχρεωτικές την οικονομική συνεισφορά και την πειθάρχηση των μελών και έδωσαν έτσι νέα ώθηση στην ανεμπόδιστη πραγμάτωση των δημόσιων πολιτικών. Αντιστρόφως, η κρατική δύναμη ισχυροποιήθηκε χάρη στην εξασφάλιση της απαραίτητης πληροφόρησης και συγκατάθεσης που απέβη καθοριστική για την επιτυχή ευόδωση του προγράμματος της.

---

²³⁷ Ball, A.R. & Millard, F. (1986), *Pressure Politics in Industrial Societies*, London: Macmillan, σ.18.

Στα συν της νέο-κορπορατιστικής θεωρίας πρέπει να καταλογιστεί και η συμβολή της στην ορθολογικότερη επίλυση πολλών δραματικών αντιφάσεων που επαπειλούσαν τη βιωσιμότητα του πολιτικού μας συστήματος. Για παράδειγμα, όσον αφορά το συμπληρωματικό αξίωμα της προϊούσας παρακμής των κομμάτων και της μειονεξίας τους να προτείνουν εναλλακτικά προγράμματα ώστε να καθοδηγήσουν με τόλμη τα μέλη τους επιτείνοντας το κλίμα αβεβαιότητας και καθολικής ρευστότητας. Σε διάκριση, οι νεο-κορπορατιστικές λύσεις πίεσαν προς την κατεύθυνση ρεαλιστικότερων και πιο αξιόπιστων τρόπων επίτευξης επωφελών για όλους συμφωνιών, τακτοποιώντας τυχόν κρίσεις ασυγχρονισμού και απειλητικές εντάσεις. Η κρατική ρυθμιστική εξουσία ανακουφίστηκε με τη σειρά της και συνέτρεξε αποφασιστικά στη διεκπεραίωση του επίπονου έργου του παρεμβατισμού στην οικονομία μέσω της πολύτιμης αρωγής που της εξασφάλισε η αρραγής συνεργασία των κοινωνικών φορέων. Δεδομένου ότι οι τεχνικές παροχής ενθαρρυντικών κινήτρων αποδείχθηκαν αλυσιτελείς και αδύνατο να αποφέρουν καρπούς η κρατική πλευρά στράφηκε στην εγκαθίδρυση τριμερών διαπραγματευτικών μηχανισμών προκειμένου να επιτευχθεί η απρόσκοπτη κεφαλαιακή συσσώρευση και να επιταχυνθεί η επέκταση της οικονομικής ανάπτυξης.

Όπως ομολογεί ο Schmitter εκείνες οι χώρες που υιοθέτησαν κορπορατιστικές μεθόδους επίλυσης των διαφορών κατόρθωσαν να σημειώσουν θαυμαστή ευελιξία στην αποφυγή κρισιακών φαινομένων και να εμφυσήσουν στους πολίτες απεριόριστη εμπιστοσύνη στους διαμεσολαβητικούς θεσμούς αποτελώντας παράδειγμα προς μίμηση για τους υπόλοιπους. Με τη συμβολή και οργανική ένταξη των εκπροσώπων της εργασίας δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την εδραία εμπέδωση της κοινωνικής ειρήνευσης και αποτράπηκαν οι επιπλοκές τυχόν ριζοσπαστικών εκτροχιασμών του πολιτικού *modus operandi*. Αποσοβήθηκαν επομένως οι παράλογες αξιώσεις κομματιού της εργατικής τάξης για αυξήσεις των μισθών και όσον αφορά την ευρύτερη οικονομία επινοήθηκαν συναινετικές στρατηγικές για την εξημέρωση απείθαρχων συνδικαλιστικών

ομάδων.²³⁸ Ολόκληρος εσμός των τελευταίων είδαν την αναγόρευση των ηγεσιών τους σε ισότιμα διοικητικά μέλη τριμερών επιτροπών διαβούλευσης και την εκπλήρωση νοσταλγικών ονείρων και διακαών επιθυμιών για τη θεσμική κατάκτηση ενός δημόσιου status.

Βαθμιαία, η προετοιμασία και σύλληψη της κοινωνικής πολιτικής εμφυτεύτηκε στέρεα στη διαδικασία κατάρτισης οικονομικού σχεδιασμού. Μοιραία λοιπόν σε εποχές αργόσυρτης οικονομικής άνθισης και διεύρυνσης του πλήθους των προσδοκιών που ανέκυπταν, τα εργατικά στρώματα συγκράτησαν τα μισθολογικά τους αιτήματα σε χαμηλά επίπεδα λόγω της εξάρτησης τους από τη χορήγηση κοινωνικής ασφάλισης. Αναγκάστηκαν να μετριάσουν τις απαιτήσεις τους λαμβάνοντας υπόψη παράγοντες όπως οι πληθωριστικές πιέσεις, η άνοδος της παραγωγικότητας και η σπουδαιότητα των επενδυτικών κινήσεων. Οι εργοδότες από τη μεριά τους όφειλαν να συμμεριστούν τις προσμονές τους και να μεριμνήσουν για τη δίκαιη κατανομή των κοινωνικών ωφελημάτων ενώ και οι δύο πλευρές δεσμεύτηκαν να ανταποκριθούν επαρκώς στην έγκαιρη ικανοποίηση των κυβερνητικών προταγμάτων αναφορικά με το ύψος του ισοζυγίου πληρωμών, την έντιμη απόδοση φόρων και τη βελτίωση της οικονομικής αποδοτικότητας. Οι μελετητές Turner και Wilensky με την αντιπαραβολή συμμετρικών κορπορατιστικών ή μη μοντέλων διακυβέρνησης συνήγαγαν το συμπέρασμα πως τα κορπορατιστικά καθεστάτα υπερείχαν των άλλων μιας και επέδειξαν στο ενεργητικό τους χειροπιαστά αποτελέσματα ως προς την ευόδωση των προαναφερθέντων οικονομικών στοχεύσεων.²³⁹ Τελείως ενδεικτικά ανέφεραν πως χώρες σαν την Αυστρία, την Ολλανδία, τη Σουηδία και τη Γερμανία έφτασαν ευκολότερα στην κατάκτηση των δημοσιοοικονομικών τους επιδιώξεων από τις αντίστοιχες του Ηνωμένου Βασιλείου, και των ΗΠΑ όπου οι συναινετικές

---

²³⁸ Beyme, V.K. (1983), “Neo-corporatism: A New Nut in an Old Shell”, *International Political Science Review*, τ.4, σ.180.

²³⁹ Wilensky, H. & Turner, L. (1987), *Democratic Corporatism and Policy Linkages*, Berkeley CA: Institute of International Studies, σ.36.

διαδικασίες επίλυσης αντιθέσεων έπαιξαν δευτερεύοντα και παραπληρωματικό ρόλο.

Ακολούθως, λόγω της διαφαινόμενης ενσωμάτωσης του τομέα των μισθωτών και της εργοδοσίας στις κρατικές δομές διαφόρων μοντέρνων εθνών, το νεο-κορπορατιστικό υπόδειγμα προβάλλει ως ιδανικό για την πληρέστερη μελέτη ουσιαδών θεμάτων όπως η εργατική νομοθεσία, η κοινωνική πρόνοια και ασφάλιση, η εισοδηματική και βιομηχανική πολιτική κ.α. Επίσης στο πεδίο της συγκριτικής πολιτικής αποτελεί μία από τις κεντρικές και ευρέως αναγνωρισμένες θεωρήσεις που συμπυκνώνει πληθώρα ρεαλιστικών προτάσεων για την επίλυση καίριων κοινωνικών ζητημάτων. Όσον αφορά την περαιτέρω εξάπλωση και καθιέρωση της χρήσης του σε όλα τα νεοπαγή κράτη, σε πρωταρχικό μέλημα της συντριπτικής πλειονότητας των πολιτών πρέπει να αναγορευτεί η εδραίωση ενός δημοκρατικού, πλουραλιστικού και υπεύθυνου κοινωνικού διαλόγου απαλλαγμένου από αυταρχικά κατάλοιπα και ασυδοσίες. Μόνο μέσω της άγρυπνης επιτήρησης των νεο-κορπορατιστικών μηχανισμών συνεργασίας από τα απλά μέλη της βάσης θα εξασφαλιστεί η εύρυθμη λειτουργία του.²⁴⁰ Εν κατακλείδι, δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι τα συμφέροντα θρέφουν τη δημοκρατία και οι οργανώσεις τους συνιστούν σχολεία εκμάθησης ρόλων συμμετοχής στα κοινά και συνδυάζονται με τις συνθήκες ενός ανταγωνισμού πιο ανθρωποκεντρικού και ευαίσθητου απαραίτητου για την επιβίωση της φιλελεύθερης δημοκρατίας.

---

²⁴⁰ Therborn, G. (1987), “Does Corporatism Really Matter?” *Journal of Public Policy*, τ.7, σ.279.

Σύγχρονες εξελίξεις, σχόλια και μελλοντικές προβλέψεις

Οι Κεϋνσιανές διδασκαλίες του εκτεταμένου κρατικού παρεμβατισμού και του ουσιαστικού ελέγχου της οικονομίας στηρίχτηκαν στην πρακτική χρησιμοποίηση του αναπτυξιακού ελλείμματος του προϋπολογισμού για τη χρηματοδότηση του σκέλους της ζήτησης της οικονομίας. Συμπληρωματικά ζωογόνα στοιχεία της Κεϋνσιανής θεραπευτικής περιέκλειαν τη σφυρηλάτηση ενός ευρέος δικτύου κοινωνικών παροχών και ασφάλισης της εργασίας που μεταφράστηκε στην εδραίωση ενός καθεστώτος πλήρους απασχόλησης με εξαιρετικά χαμηλούς δείκτες ανεργίας.²⁴¹ Η εξάπλωση αυτού του μοντέλου ανάπτυξης παγκοσμίως έδωσε την αίσθηση εγκαθίδρυσης μιας επιτυχημένης, εναλλακτικής κοινωνικής οργάνωσης που με προγραμματισμένο τρόπο επεδίωξε τη σταδιακή απόσβεση των κοινωνικών εντάσεων προωθώντας ταυτόχρονα ένα αποτελεσματικό πρότυπο προόδου και γενικής ευημερίας. Συγγραφείς όπως ο Stephens, διατείνονταν πως η εμπάθυνση των δημοκρατικών θεσμών και η ολοκλήρωση των υπηρεσιών που χτίστηκαν από το προνοιακό κράτος ήταν κυρίως απότοκα της διεύρυνσης της επιρροής της οργανωμένης εργασίας και της πάλης της να αναμορφώσει άρδην τη λογική της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Οι συνδικαλιστικοί φορείς αναδείχθηκαν σε δυναμικούς πρωτεργάτες μιας συλλογικά διακείμενης παραγωγικής διαδικασίας που απαιτούσε την άμεση διασύνδεση και κοινή δράση των κοινωνικών εταίρων σε όλα τα επίπεδα. Η κοινωνικοποίηση της

---

²⁴¹ Λύτρας, Α. Ν. (2000), *Κοινωνία και Εργασία: Ο ρόλος των κοινωνικών τάξεων*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ.52.

παραγωγής προϋπέθετε τη θέσπιση ομοειδών κανόνων που να διέπουν την εύρυθμη λειτουργία των βιομηχανικών σχέσεων αναδεικνύοντας την εκάστοτε κυβερνητική πλειοψηφία σε καθοριστικό, τρίτο διαπραγματευτικό εταίρο ικανό να ασκήσει νευραλγικής σημασίας αρμοδιότητες σε τομείς όπως η διαχείριση του εργατικού δυναμικού, ο επενδυτικός σχεδιασμός, η χωροθέτηση των επιχειρήσεων, η χάραξη ενεργειακής πολιτικής κ.α.²⁴²

Στις χώρες του βιομηχανικού βορρά, η σοσιαλδημοκρατία εδραιώθηκε σε πολιτικό επίπεδο στηριζόμενη σε μια άρτια οργανωμένη και πυκνή συνδικαλιστικά εργατική τάξη εμπνευσμένη από τα ιδεώδη των σοσιαλιστικών θεωρητικών παραδόσεων. Η στερεοποίηση ενός συναινετικού κλίματος και η αφομοίωση νέων ρευμάτων και εποχιακών ριζοσπαστικών καινοτομιών συνέβαλαν στην ωρίμανση ηπιότερων μέσων προβολής της νεο-κορπορατιστικής διαμεσολάβησης. Διαδόθηκε πλατιά σε μεγάλο αριθμό υπεύθυνων πολιτικών παραγόντων η αντίληψη πως ανεξαρτήτως ιδεολογικών διαφορών και κομματικών τοποθετήσεων η επιλογή του νεο-κορπορατισμού προσέφερε μοναδική διέξοδο στην επαπειλούμενη σύγκρουση ανάμεσα στην εργατική τάξη και τα μη προνομιούχα στρώματα από τη μια μεριά και τις μεσαίες αστικές ομάδες και την εργοδοσία από την άλλη. Η προσφυγή σε μέτρα αναδιανομής του εισοδήματος μέσω της επιβολής φορολογικών επιβαρύνσεων, η διακτίωση των πλοκαμιών του δημόσιου τομέα συνάμα με τη θεσμοθέτηση προϋποθέσεων και όρων ρύθμισης της ασυδοσίας των αγορών μετατράπηκε σε ακρογωνιαίο λίθο των πολιτικών μεταρρυθμίσεων που ακολούθησαν τα δυτικά κράτη και οικονομίες.

Ακόμα και συντηρητικού χαρακτήρα καθεστώτα ενστερνίστηκαν τις νεο-κορπορατιστικές προσδοκίες προκειμένου να διαιωνίσουν την παραμονή τους στα ηνία της διακυβέρνησης. Σε αναρίθμητες περιπτώσεις, ανέτρεξαν με νοσταλγία στις διδαχές των προγενέστερων τους Burke και Disraeli που δοξολογούσαν τις αρετές της κοινοτικής σύμπνοιας, της διασφάλισης της τάξης και της προάσπισης της

---

²⁴² Stephens, J. D. (1979), *The Transition from Capitalism to Socialism*, London: The Macmillan Press Ltd, σ.103.

ασφάλειας των πολιτών, τοποθετώντας τον τόνο στην υποχρέωση των ιθυνόντων να μεριμνήσουν για την προστασία και έμπρακτη στήριξη του ποιμνίου τους. Ωστόσο, στις αρχές της δεκαετίας του εβδομήντα η απότομη άνοδος στις τιμές των κεφαλαιουχικών αγαθών που επήλθε ως επακόλουθο της αλματώδους αύξησης του κόστους των υγρών καυσίμων, προκάλεσε σοβαρούς τριγμούς στο δόγμα που ήταν μέχρι τότε συνυφασμένο με τη λογική του παρεμβατικού κράτους. Επικίνδυνες ανισοροπίες απειλούσαν με ανατροπή τους υφιστάμενους συντελεστές παραγωγής. Δεν ήταν μόνο η εργασία που ακρίβυνε ολοένα και περισσότερο αλλά και το κεφάλαιο που απαντούσε στην επιλογή της ενίσχυσης της ζήτησης με άνοδο των τιμών των παραγόμενων προϊόντων.

Με τη σειρά τους οι επιτελείς του κράτους ανεξαρτήτως αποχρώσεως αδυνατούσαν να αντιληφθούν την αιτία αποτυχίας των ενεργειών τους για αποτροπή της κάμψης της παραγωγικότητας, επιδείνωσης του πληθωρισμού και υπερδιόγκωσης της στρατιάς των ανέργων. Η εξουθενωτική σύμπτωση υψηλών ποσοστών ανεργίας και πληθωρισμού δυναμίτισε θανάσιμα τις επικρατούσες θεμελιακές αρχές για την εξέλιξη των οικονομικών μεγεθών. Καθίστατο πλέον πρόδηλο ότι η Κεϋνσιανή λύση αγνοούσε το ενδεχόμενο μιας τέτοιας εξέλιξης εθελotuφλώντας μπροστά σε μια θεμελιώδη σπουδαιότητας παράμετρο. Διαλάνθανε της προσοχής των σοσιαλδημοκρατών ηγετών το γεγονός ότι η τελεσφόρα επίτευξη των αναπτυξιακών, οικονομικής φύσης στόχων περνούσε μέσα από την αποτελεσματική λειτουργία πολιτικών και κοινωνικών διαδικασιών άρρηκτα συνδεδεμένων με τη συμπεριφορά του συνδικαλιστικού κινήματος και την λυσιτελή άσκηση έλλογων εισοδηματικών πολιτικών.²⁴³ Οι μυωπικές φιλοδοξίες μισαλλόδοξων εργατικών ηγεσιών και οι υπέρμετρες αξιώσεις των κατώτερων στελεχών τους υπονόμευαν άμεσα τη σφυρηλάτηση κοινών στρατηγικών και διερρήγγυαν ανεπανόρθωτα τον κοινωνικό ιστό.

Το νεο-φιλελεύθερο μονεταριστικό δόγμα προτάθηκε ως η μοναδική δόκιμη μέθοδος για τη μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και τη σταθεροποίηση

---

²⁴³ Marquand, D. (1988), *The Unprincipled Society*, London: Jonathan Cape, σ.37.

των τιμών, την ενθάρρυνση νέων επενδυτικών πρωτοβουλιών και τη διέγερση της οικονομικής μεγέθυνσης. Σύμφωνα με τις απόψεις των Friedman και Hayek ο κρατικός βραχίονας όφειλε να απεμπλακεί βαθμιαία από την επιβλαβή ανάμειξη του στην οικονομική ζωή και να επιτελέσει ένα ρόλο διακριτά συρρικνωμένο και αμιγώς επιτελικό-ελεγκτικό.²⁴⁴ Η ανεμπόδιστη δραστηριοποίηση των φορέων της ελεύθερης αγοράς αποκαταστάθηκε πλήρως μέσω της ακούραστης προβολής των όρων της ανταγωνιστικής άμιλλας με όσο το δυνατό πιο ελάχιστες παρεμβάσεις και συσταλτικές κατοχυρώσεις. Το πλέγμα υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας και το δίκτυο εξασφάλισης μέριμνας για τις ασθενέστερες πληθυσμιακές μερίδες δέχθηκε ένα ισχυρό πλήγμα που πλησίασε τη συνολική αποδόμηση των ευρύτερων μηχανισμών και αρμοδιοτήτων του.

Με την είσοδο στη δεκαετία του '80 η εκλογή των Θάτσερ και Ρέιγκαν επαναπροσδιόρισε τις πολιτικές οριοθετήσεις σε ολόκληρη την υδρόγειο. Στο νέο κλίμα που καλλιεργήθηκε από την κατίσχυση της νεο-συντηρητικής επανάστασης υποστηρίχθηκε ότι οι οικονομικές κι όχι οι πολιτικές αγορές επέτρεψαν την ακώλυτη έκφραση των ατομικών επιλογών μέσω του μηχανισμού των τιμών κι απέτρεψαν τη δημιουργία εκλογικών πλειοψηφιών, ενώ στην περίπτωση της πολιτικής αγοράς επέβαλλαν συλλογικές απόψεις και αποφάσεις παρμένες από μια ελάχιστη πλειοψηφία στον υπόλοιπο πληθυσμό.²⁴⁵ Μόνο οι μεμονωμένες πράξεις προερχόμενες από τους ατομικούς δρώντες που πρωτοστατούσαν στη σύναψη ελεύθερων συναλλαγών στο οικονομικό πεδίο εκκινούσαν από μια υγιή υποκειμενικότητα και ήταν σε θέση να προάγουν το γενικό καλό. Η αρμονική συνύπαρξη προσφοράς και ζήτησης διεξάχθηκε με επιτυχία μόνο μέσω της ανεμπόδιστης προόδου της οικονομίας ενώ τα αγαθά που απέφερε η αιφόρος ανάπτυξη διαμοιράστηκαν προοδευτικά σε όλους ωφελώντας και τις λαϊκές τάξεις που συμμετείχαν ενεργά στην κάρπωση των θετικών ευεργετημάτων που προέκυψαν.

---

²⁴⁴ Friedman, D. (1973), *The Machinery of Freedom*, New York: Harper Colophon, σ.87.

²⁴⁵ Barry, N.P. (1979), *Hayek's Social and Economic Philosophy*, London: Macmillan Press, σ.185.

Οι πρακτικές που ακολούθησαν την εγκαθίδρυση της μεταπολεμικής συναίνεσης στις σχέσεις μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας με τη δραστήρια διαμεσολάβηση ενός ισχυρού κράτους έχασαν τμηματικά την πρότερη αίγλη τους και απλώθηκε καθολικά ένα μαύρο πέπλο καχυποψίας ως προς τη δυνατότητα τους να αναλάβουν ρόλο οικονομικής ατμομηχανής και να προλειάνουν το έδαφος για την ανάδειξη συνθηκών δημοκρατικής έκφρασης. Οι νεο-κορπορατιστικές προτάσεις σφυροκοπήθηκαν ανηλεώς μιας και υπερίσχυσε το επιχείρημα πως η μονομερής επιμονή στην επιβολή λύσεων πλήρους απασχόλησης έγερνε την πλάστιγγα υπερβολικά υπέρ της πλευράς του εργατικού κόσμου. Το ανερχόμενο κόστος που άλλοτε μπορούσε να επωμιστεί αλόγιστα η ανερχόμενη πάλλουσα παγκόσμια οικονομία έπεφτε τώρα δυσανάλογα στις πλάτες των φορολογούμενων πολιτών. Σε καθεστώς οικονομικής ύφεσης η προσφυγή σε επεκτατικές πολιτικές αποδεικνυόταν ανεφάρμοστη ενώ η προσήλωση στη συγκράτηση των πληθωριστικών πιέσεων συνοδευόταν από την προσπάθεια χαλάρωσης της ανησυχίας για πρόκληση επιπλέον ανεργίας.

Προτεραιότητα αποτέλεσε πλέον η συνέχιση της απρόσκοπτης λειτουργίας της αγοράς την ώρα που ο όγκος και οι δικαιοδοσίες του δημόσιου τομέα υφίσταντο διαρκή περικοπή και περιστολή του εύρους τους.²⁴⁶ Στο ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης οι επιτελικές διοικήσεις που πρόσκειντο είτε στη δεξιά είτε στην αριστερά αντέδρασαν σπασμωδικά με την εισαγωγή μέτρων λιτότητας, συμμαζέματος των δημόσιων δαπανών και αναδόμησης της αγοράς εργασίας σε βάρος των εργαζομένων. Το εσωτερικό των συνδικαλιστικών ενώσεων χαρακτηριζόταν από χαμηλή πυκνότητα μελών και ανεπαρκή εκπροσώπηση σε λειτουργικά ζητήματα παράλληλα με την επιδείνωση της οργανωτικής τους ανεπάρκειας, τον αποπροσανατολισμό των στόχων και την έλλειψη χρηματικών πόρων. Παρεπόμενα, εμπλεκόμενοι σε μία διεθνοποιημένη αγορά, οι εκπρόσωποι των κεφαλαιοκρατών υφίσταντο συνεχώς μεταβαλλόμενες επιδράσεις και αναγκάστηκαν εκ των

---

²⁴⁶ Gamble, A. (1993), "The Decline of Corporatism" in *Keynes and the Role of the State*, New York: St Martin Press, σ.59.

πραγμάτων να αναπροσαρμόσουν τη στάση τους προσφεύγοντας σε ποικιλία επινοητικών στρατηγικών όπως η κατάργηση επιζήμιων ρυθμίσεων και παρεμβάσεων εκ των άνωθεν στις μισθοδοτικές επιλογές τους και την κατανομή του εργατικού προσωπικού καθώς και την κατάργηση της νομοθετικής ακαμψίας στην πρόσληψη ή την απόλυση βιομηχανικού δυναμικού.

Το νεο-κορπορατιστικό μοτίβο καταγγέλθηκε ανοιχτά ως ανεπιτυχές σε Γαλλία και Γερμανία, Ολλανδία και Μ. Βρετανία. Τη δεκαετία του '90, ακόμα και στις Σκανδιναβικές χώρες τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα φαίνονταν σοβαρά καταπονημένα, ανίκανα να διαφυλάξουν τις μακροχρόνια αποκτημένες, πολύτιμες κατακτήσεις τους ενώ η αθρόα εισροή φθηνής εργασίας από τις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές του πλανήτη αποδυνάμωσε τη διαπραγματευτική τους δύναμη σπρώχνοντας προς τα πάνω την ανεργία και μειώνοντας δραστικά το κομμάτι της πίτας που τους αναλογούσε.²⁴⁷ Εκτός των άλλων, η διείσδυση της δράσης των πολυεθνικών εταιριών σε απόμακρα σημεία της υδρογείου υποβάθμισε σημαντικά τη διεκδικητική ισχύ των συνδικαλιστικών οργανώσεων μετατρέποντας τις σε απλούς επικυρωτές αποφάσεων παρμένων ερήμην τους. Προς επίρρωση των προαναφερθέντων, το ενδιαφέρον μεγάλου φάσματος μελετητών της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας άρχισε να στρέφεται μακριά από τη μελέτη του κρατικού παράγοντα και την καταλυτική του επίδραση στη δομή της παγκόσμιας οικονομικής οργάνωσης.

Ο κρατικός τομέας αποσύρονταν σταδιακά από την προηγούμενη δυναμική του ανάμειξη στις διαδικασίες τριμερούς διαπραγμάτευσης και έμοιαζε αδύναμος να προσφέρει απτά πλεονεκτήματα είτε στη μία πλευρά είτε στην άλλη. Η ανανεωμένη έμφαση στην απελευθέρωση των αγορών δεν άφηνε κανένα περιθώριο για αμοιβαίους συμβιβασμούς των εταίρων και ματαίωσε συντριπτικά τις απόπειρες ικανοποίησης των αιτημάτων των εργαζομένων. Το κατισχύον νεο-φιλελεύθερο δόγμα απέστρεψε πια το βλέμμα του από τις διεργασίες που συντελούνταν στο

---

²⁴⁷ Kristal, T. (2010), 'Good Times, Bad Times: Postwar Labor's Share of National Income in Capitalist Democracies, *American Sociological Review*, τ.75, σ.738.

εσωτερικό του κράτους προτιμώντας να εστιάσει το ενδιαφέρον του στην αποδόμηση των παρεμβατικών του στοχεύσεων υπακούοντας στα κελεύσματα που υπαγόρευε η διεθνοποιημένη οικονομική τάξη και οι υπερεθνικοί κολοσσοί.²⁴⁸

Συγχρονικά, η ακατάσχετη ορμητικότητα της παγκοσμιοποίησης των συναλλαγών καθιστούσε εξαιρετικά δυσχερή τον έλεγχο των οικονομικών συνόρων από τα επιμέρους έθνη-κράτη διαχέοντας με ασύλληπτη ευκολία την διεθνή ανταλλαγή προϊόντων. Ανατράπηκαν έτσι μια για πάντα οι συσχετισμοί δυνάμεων στο εσωτερικό των εμπλεκόμενων στο παγκόσμιο εμπόριο χωρών και ευνοείτο μονομερώς το κεφάλαιο που αποκτούσε αυτομάτως το δικαίωμα να ασκήσει βέτο στη λήψη των αποφάσεων που το αφορούσαν καθώς διατηρούσε ανέπαφη την επιλογή εξόδου και το δικαίωμα μετεγκατάστασης του σε προσφορότερες διεθνείς αγορές. Με την άφιξη της τεχνολογικής επανάστασης στην παραγωγή και την αποκρυστάλλωση ενός παγκοσμιοποιημένου ανταγωνιστικού περιβάλλοντος τα ετερόκλητα είδη βιομηχανικών σχέσεων υπέστησαν ριζικές αναδιαρθρώσεις λόγω της ανάγκης τους να προσαρμοστούν και να ανταποκριθούν με επάρκεια στις πιέσεις που δημιουργούνταν από τη ρευστότητα της αγοράς.

Σημειώθηκε παντού μια τάση μετάβασης της οργάνωσης της εργασίας προς πιο αποκεντρωμένες βάσεις διαπραγμάτευσης που είχαν την έδρα τους στο επίπεδο της επιχείρησης. Εξελικτικά, το άλλοτε εθνικά επικεντρωμένο νεο-κορπορατιστικό σύμφωνο διαλόγου παραχώρησε την πρωτοκαθεδρία σε ένα σύνθετο δίκτυο συναλλαγών ανάμεσα στη διοίκηση της επιχείρησης και τους εργαζομένους της με στόχο την ευόδωση των εταιρικών επιδιώξεων και τη διασφάλιση των υφιστάμενων θέσεων εργασίας από τις διαλυτικές απειλές που προήλθαν από το διεθνές κλίμα οικονομικής αβεβαιότητας και αστάθειας. Οι τριμερείς επαφές εργοδοτών-κράτους-εργαζομένων τέθηκαν σε δεύτερη μοίρα μέσω της υπογραφής άτυπων, ανεπίσημων συμφωνιών απευθείας μεταξύ μεμονωμένων εταιριών και μερίδων εργατών τους. Στο πλαίσιο αυτό, το ποσοστό της ανειδίκευτης εργασίας μειώθηκε

---

²⁴⁸ Schmidt, V.A. (2009), "Putting the Political Back into Political Economy by Bringing the State Back in Yet Again", *World Politics*, τ.61, σ.519.

αισθητά σε σημείο που να προσεγγίζει μια απειροελάχιστη μειωσιμότητα και οι τάξεις των έμμισθων παραγωγών εξέφρασαν μια έντονη διαφοροποίηση και εκποίκιση της αποστολής τους σε κρίσιμα πεδία όπως της εκπαίδευσης, των συνθηκών εργασίας, της κατανομής των προσόντων και της πολιτικής προτίμησης. Ο σύγχρονος τρόπος ζωής διέσπασε ζημιόγωνα τη συνδικαλιστική ομοιογένεια και αλλοίωσε εξουθενωτικά τη συνοχή που διέθεταν οι συντελεστές της εργασίας σε παλαιότερες εποχές.²⁴⁹

Εντούτοις, θα συνιστούσε αναμφίβολα παράδοξη επιπολαιότητα και απροσεξία να συγκλίνουμε σε ένα αρνητικό σενάριο σχετικά με τη μελλοντική βιωσιμότητα του νεο-κορπορατιστικού μοντέλου διαμεσολάβησης. Ενώ ποικίλες κατευθύνσεις του σχολιάστηκαν δυσμενώς και ευρύ πλήθος ερευνητών διέκειντο εχθρικά απέναντι σε κάθε μορφής κρατικά εμπνευσμένου παρεμβατισμού, η γενική εντύπωση που αποκόμιζε κάποιος έμοιαζε μάλλον συγκεκριμένη. Την ώρα που πλειάδα μελετητών στιγματίσαν ως καταδικαστέα κάθε απόπειρα συναινετικής διαβούλευσης και ειρηνικής συνεννόησης που αφορούσε τους εκπροσώπους της εργασίας και την κυβέρνηση, άλλοι τάχτηκαν ανοικτά υπέρ της εξακολούθησης και σε βάθος ενίσχυσης των συστημάτων συλλογικής διαπραγμάτευσης σε διεθνικό επίπεδο. Για τους θιασώτες της διεύρυνσης του ρυθμιστικού ρόλου του κρατικού παράγοντα, η ενεργητική παρέμβαση ενός δυναμικού δημόσιου τομέα σε όσα λάμβαναν χώρα στο καθεστώς εργασιακών σχέσεων μιας χώρας, αποτελούσε διαρθρωτικό, εξομαλυντικό μοχλό και προωθητή συντονισμού όλων των μερών μέσω των τομών που εισήγαγε και των καινοτομιών που προώθησε προς διάφορες κατευθύνσεις. Σε αντίθεση με εκείνους που διέβλεπαν στην ανόθευτη λειτουργία της αγοράς την εξυπηρέτηση του γενικού συμφέροντος, οι προασπιστές του διευρυμένου κρατισμού υπεραμύνθηκαν του ενεργού του ρόλου στη δημιουργία

---

²⁴⁹ Windolf, P. (1989), "Productivity Coalitions and the Future of European Corporatism", *Industrial Relations*, τ.28, σ.7.

ενός ασφαλούς περιβάλλοντος για την εφαρμογή των κοινά συμφωνηθέντων πρωτοβουλιών και την προαγωγή της συνολικής κοινωνικής ευημερίας.²⁵⁰

Απτά παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων απορρέουν από την ιστορική διαδρομή χωρών όπως η Δανία και η Σουηδία όπου η κατάρτιση ευρύτερων συμμαχιών σε διαδοχικούς παραγωγικούς τομείς είχε έμπρακτα ενθαρρυνθεί από τις δημόσιες αρχές που συνέβαλλαν με απaráμιλλο ζήλο στην προσπάθεια ενδυνάμωσης της κοινωνικής αντιπροσώπευσης και την αποσόβηση αποσχιστικών τάσεων εμπλουτίζοντας παράλληλα τη συνδικαλιστική πυκνότητα των οργανώσεων της εργασίας. Σε αξιοσημείωτο γεγονός της σημερινής συγκυρίας αναγορεύτηκε όχι η ισοπεδωτική αποσάθρωση των θεμελίων της τριμερούς συνεργασίας, αλλά η αργόσυρτη μετεξέλιξη τους σε ένα θεσμό ευπροσάρμοστο στις οικονομικές επιταγές της ύφεσης που διένυε η διεθνής οικονομία, ικανού να μετατοπιστεί και να ικανοποιήσει πληθώρα ανομοιόμορφων αιτημάτων. Η σύναψη πολυμερών συμμαχιών με εξωγενείς φορείς κρίθηκε απαραίτητη για την αποτελεσματική επίλυση των επαπειλούμενων αδιεξόδων και την υιοθέτηση κοινά αποδεκτών διαγνωστικών θεραπειών.²⁵¹

Ο ισχυρισμός ότι η θεσμική αρωγή που παρασχέθηκε στους εταιρικούς σχηματισμούς τους συνέδραμε καίρια στην παραγωγή συγκεκριμένων προϊόντων ανεβάζοντας κατακόρυφα την αποδοτικότητα τους φάνηκε να επιβεβαιώνεται διαρκώς από τα τότε δεδομένα. Δε σπάνισαν οι περιπτώσεις που η άγρυπνη ανάμειξη των πολιτικών ιθυνόντων έδωσε οριστικό τέλος στο τέλμα που ταλάνιζε τη συνδιαλλαγή των δρώντων στον ιδιωτικό τομέα και διευκόλυνε τον προσπορισμό αρτιότερων λύσεων και τη βελτίωση της κερδοφορίας τους. Από τη μεριά τους επίσης, οι ενώσεις των φορέων της εργασίας (εργοδοσία και έμμισθοι) συνέβαλλαν διαμορφωτικά στον εμπλουτισμό της πληροφόρησης, που

---

²⁵⁰ Martin, D.J. & Thelen, K. (2007), “The State and Co-ordinated Capitalism: Contributions of the Public Sector to Social Solidarity in Postindustrial Societies”, *World Politics*, τ.60, σ.2.

²⁵¹ Hall, P. & Soskice, D. (2001), *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford: Oxford University Press, σ.12.

συναρτήθηκε με την ιδιότητα τους να εκπροσωπούν χιλιάδες μέλη, προμηθεύοντας έγκυρη και αξιόπιστη ενημέρωση για σωρεία ενδιαφερουσών θεμάτων. Η δυνατότητα επιβολής της θέλησης τους εγγυήθηκε την πιστή τήρηση των συμφωνηθέντων με τους κρατικούς συντελεστές και την παραχώρηση προνομιακών διευθετήσεων και παροχών στη βάση.

Απεναντίας, όπου επικράτησε η αγοραία απορρυθμισμένη οικονομική δραστηριότητα, ο αντίκτυπος των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης αντήχησε διαφορετικά. Οι απορρυθμιστικές ροές άσκησαν επιβλαβείς επιδράσεις στα θεσμικά πλεονεκτήματα της χώρας και η μεριά του κεφαλαίου αισθάνθηκε καλύτερα να αντισταθεί σθεναρά στην αποδοχή της συνύπαρξης της με ένα ανεξέλεγκτα διαρθρωμένο ρευστοποιημένο περιβάλλον και να προτιμήσει τη συμμετοχή της σε ένα πλαίσιο σχεσιακής διασυμφώνησης που θα ευνοούσε την ένταξη της σε ένα υποστηρικτικό πλέγμα ρυθμιστικής προστασίας. Μόνο μια αλληλέγγυα, συνδεδεκά δικτυωμένη ρύθμιση της αγοράς εργασίας ήταν δυνατό να αντιστοιχίσει επάξια στις προσδοκίες της κοινότητας των επιχειρηματιών αφού προήγαγε τη σταθερότητα μέσω μέτρων που αντιμάχονταν την εξουθενωτική διελκυστίνδα για πρόσβαση σε εξειδικευμένου τύπου εργασία και ρύθμισε με ευταξία τη μισθολογική κλίμακα διαμοιράζοντας σε δίκαια βάση το κόστος που επέφερε η διαδικασία απόκτησης δεξιοτήτων.

Όπου κυριάρχησε η ολοκληρωτική απορρύθμιση οι διακριτές εταιρείες αδυνατούσαν να παράγουν με το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος επειδή στερούνταν των θεσμικών δικλίδων ασφαλείας που τις εξώθησαν να εισάγουν καινοτόμα προϊόντα, όρος αναγκαίος για τη διατήρηση της ζωτικότητας της καπιταλιστικής συσσώρευσης.²⁵² Εύλογη διαπίστωση αποτέλεσε ότι η αναδιανομή εισοδήματος που διενεργήθηκε μέσω του δημοσιονομικού συστήματος και των πολιτικών πρόνοιας επιτελούσε το ουσιώδες έργο της συγκόλλησης του κοινωνικού ιστού επιτυγχάνοντας την αθρόα αύξηση της ανταγωνιστικότητας και αναζωογονώντας

---

²⁵² Crouch, C. & Streeck, W. (1997), *Political Economy of Modern Capitalism*, London: Sage, σ.159.

σε σημαντικό βαθμό την παραγωγική ικανότητα της οικονομίας. Ο μηχανισμός λειτουργίας της αχαλίνωτης αγοράς εμπνευσμένος από την ατομιστική λογική παρέκκλινε από την προσηλωμένη εκπλήρωση του στόχου της βέλτιστης οικονομικής απόδοσης. Παρακινούμενος από το φιλελεύθερο ορθολογιστικό εγωισμό απέφερε συχνά δυσμενή επακόλουθα και βασανίστηκε από ανεπαρκή εισοδηματική ασφάλεια. Η λίστα μειονεκτημάτων περιλάμβανε δυσχέρειες όπως η εμφάνιση περιστασιακής ανεργίας, η παροχή πενιχρών μισθών, σαθρή υποδομή για την περίθαλψη αναπήρων και ηλικιωμένων. Οι περιγραφείσες παθογένειες θα μπορούσαν να καταπολεμηθούν επιδέξια με τη χάραξη ενός φιλεύσπλαχνου, κρατικά κατευθυνόμενου προγράμματος φορολογικών ελαφρύνσεων και μεταβίβασης πόρων στις παθούσες ομάδες, την εκπαίδευση μαθητευόμενων υπαλλήλων και την επέκταση του δικτύου κοινωνικής αρωγής.²⁵³

Η αμοιβαία διεπίδραση όλων των συμμετεχόντων στον κοινωνικό διάλογο θα αναβάθμιζε την ικανότητα τους να επιλύουν ακανθώδη οικονομικά ζητήματα, θα τόνωνε τη διάθεση των πωλητών εργατικής δύναμης να εγκολπωθούν με προθυμία τις συντελούμενες τεχνολογικές ανακαλύψεις δεδομένου ότι θα τους διαπότιζε με αίσθημα μεγαλύτερης ασφάλειας και θα τους ενστάλαζε αυτοπεποίθηση για το μέλλον. Inter alia η επιχειρηματική τάξη εξαρτά την υψηλή κερδοφορία της από την προσπάθεια εξισορρόπησης των συντελεστών της ανταλλαγής που υποβοηθείται από την καλλιέργεια κουλτούρας αλληλεγγύης και αμοιβαίας μετριοπάθειας. Μέσω των προηγούμενων διαδικασιών προωθήθηκε σταθερά ο ομαλότερος συντονισμός κινήσεων στο χώρο εργασίας και η ευκολότερη ανεύρεση ροών πληροφόρησης, η πιο πολυμερής κατάρτιση των εργαζομένων, η απόκτηση εξειδίκευσης και η αποτροπή ανασχετικών κωλυμάτων κατά τη διάρκεια της παραγωγής.²⁵⁴ Η πεποίθηση που εκφράστηκε από μεγάλη μερίδα αναλυτών της

---

²⁵³ Hicks, A. & Kenworthy, L. (1998), “Cooperation and Political Economic Performance in Affluent Democratic Capitalism”, *American Journal of Sociology*, τ.103, σ.1661.

²⁵⁴ Wright, E.O. (2000), “Working-Class Power, Capitalist-Class Interests and Class Compromise”, *American Journal of Sociology*, τ.105, σ.982.

διεθνούς πολιτικής οικονομίας ότι η εποχή του νεο-κορπορατισμού είχε παρέλθει ανεπιστρεπті αναιρέθηκε από την ανάδειξη πρόσφατων εμπειρικών δεδομένων σε διαδοχικές περιοχές της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης. Η σημαντικότερη μάζα των στοιχείων που συγκεντρώθηκαν δεν κατέδειξε μια ξεκάθαρη τάση υπέρ της συνομολόγησης αποκεντρωμένων τμηματοποιημένων διαπραγματεύσεων. Τουναντίον, συνήθης πρακτική αποτέλεσε η υπογραφή εθνικών μισθολογικών συμφώνων ακόμα και σε χώρες που μέχρι σήμερα θεωρούνταν ότι κατείχαν τα θεσμικά εκείνα χαρακτηριστικά που προλείαναν το έδαφος για την ευόδωση τριμερών συνεννοήσεων χωρίς την παρουσία κεντρικά οργανωμένων συνδέσμων εργοδοτών και με αναιμικά και απισχνούμενα συνδικάτα. Διαπιστώθηκε σύντομα πως η οχύρωση μιας χώρας με ισχυρό πλέγμα ενδιάμεσων συσσωματώσεων διευκόλυνε αφάνταστα το έργο της προσαρμογής της στα κελεύσματα ενός διεθνώς ευμετάβλητου συσχετισμού δυνάμεων απαλλάσσοντας την από την ανάγκη να υποστεί τη δοκιμασία ενός χρονοβόρου και ψυχοφθόρου εσωτερικού μετασχηματισμού δυνάμεων και την σύναψη συμμαχιών.²⁵⁵

Φαίνεται πως σταδιακά το κράτος ανέκτησε τη χαμένη του αίγλη και παρείσφρησε δυναμικά στο πολιτικό προσκήνιο προκειμένου να ξαναχτίσει ένα συμπαγές θεσμικό οικοδόμημα που θα περιφρουρούσε με τη δράση του το σύστημα βιομηχανικών σχέσεων που διαμορφώθηκε κάτω από τις σύγχρονες εξελίξεις. Σε χώρες όπως η Γαλλία οι νόμοι *Auroux* δημιούργησαν ένα πλέγμα ισχυροποίησης της κρατικής παρεμβατικότητας και το ίδιο συνέβη στην Πορτογαλία και την Ισπανία μετά την πτώση των δικτατοριών. Επιπλέον, οι πρωτοβουλίες που πάρθηκαν μέσω της διεύρυνσης του ρόλου του Ιταλικού δημόσιου τομέα κάθε άλλο παρά συμβάδισαν με τις νεο-φιλελεύθερης έμπνευσης απόπειρες αποδόμησης του κοινωνικού ιστού που διαδίδονταν με ορμή σε άλλα μέρη. Δεν είναι λίγες εξάλλου οι περιπτώσεις όπου η απελευθέρωση των αγορών συνοδεύτηκε από μια εκστρατεία

---

²⁵⁵ Streeck, W. & Schmitter, P.C. (1991), "Community, Market, State and Associations? The Prospective Contribution of Interest Governance to Social Order" in Thompson, G. & Frances, J. *Markets, Hierarchies & Networks*, London: Sage Publications, σ.235.

εμβάθυνσης και στερέωσης των συστημικών υποστυλωμάτων του πλαισίου που καθόριζε τη ρύθμιση του καθεστώτος των εργασιακών διευθετήσεων και την υποστήριξη των εξισορροπητικών τους δομών.²⁵⁶ Σε καθεστώς προϊούσης ανταγωνιστικής επιδρομής το κράτος κλήθηκε να διαδραματίσει ένα ρυθμιστικό, κατευναστικό ρόλο ενισχύοντας τη δύναμη των κοινωνικών εταίρων να διαμορφώσουν την ατζέντα των αποφάσεων ενώ συνέβαλε παράλληλα στην αποτελεσματικότερη εφαρμογή τους. Η εξασθένηση του κύρους του δε συνεπάγεται αυτόχρονα την αποπομπή του από το τραπέζι του διαλόγου αλλά την παρότρυνση των κοινωνικών συνομιλητών να συμμετάσχουν πιο ενεργά σε αυτόν.

257

Στη δίνη των πολυποίκιλων μεταλλαγών που συντελούνται παγκοσμίως η επικρατούσα τάξη πραγμάτων δεν είναι απαραίτητο να πάρει τη μορφή μιας ανεξέλεγκτης φιλελευθεροποίησης των πάντων. Η συνεχής αναδιάρθρωση της αγοράς εργασίας και η συνεπακόλουθη ριζική αναμόρφωση του κράτους πρόνοιας μπορούν κάλλιστα να απολήξουν στην εναγώνια αναζήτηση ενός νεόδμητου πιο ευέλικτου νεο-κορπορατιστικού προτύπου έτοιμου ανά πάσα στιγμή να ενσωματώσει τις απορρέουσες αγοραίες πιέσεις την ώρα που διατηρεί ανέπαφο τον κοινωνικό του χαρακτήρα σε ένα κλίμα ευρείας συναίνεσης. Η φύση των πρωτότυπων αυτών κοινωνικών συμβολαίων φέρει ανεξίτηλη τη σφραγίδα πιο αποκεντρωτικών, εταιρικής κλίμακας πρωτοβουλιών που εδράζονται στη συνύφανση του βαθμού κοινωνικής μεσολάβησης με τις ανάγκες που αναφύονται σε ένα μοντέρνο ανταγωνιστικό περιβάλλον. Σε πρώτιστο μέλημα τους αναγορεύεται η βαθμιαία συρρίκνωση των δημόσιων ελλειμμάτων με λελογισμένες ενέργειες που θα αποφεύγουν την αναστάτωση και την ολική ρήξη με τα λαϊκά στρώματα που θα επερχόταν από τυχόν προσφυγή σε μονομερείς αποφάσεις.

---

²⁵⁶ Ferner, A. & Hyman, R. (1993), *Industrial Relations in the New Europe: Seventeen Types of Ambiguity*, Oxford: Blackwell, σ.14.

²⁵⁷ Vail, M.I. (2009), “Bending the Rules: Institutional Analysis, Political Change and Labour Market Reform in Advanced Industrial Societies”, *Comparative Politics*, τ.42, σ.27.

Έμφαση δίνεται στην ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και το σεβασμό της μακρο-οικονομικής σταθερότητας μέσω της αναδιανομής των εισοδημάτων και της δημιουργίας θέσεων εργασίας σε διάκριση με την εξισωτική χροιά παλιότερων διασυμφωνήσεων.²⁵⁸ Η εισαγωγή των καινοτομιών αυτών εγκαινιάζει τη θέσπιση ρεαλιστικότερων ρυθμίσεων που να συνάδουν αξεδιάλυτα με την παραγωγική βάση εξάironτας εκθιαστικά τις αρχές της μισθωτικής ευελιξίας. Συνακόλουθα, η ταχεία διάχυση και μεγαλύτερη ελαστικότητα χρηματοδότησης του εργασιακού κόστους συνδυαζόμενη με υψηλότερη ευλυγισία στο σχεδιασμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης μπορούν να οδηγήσουν στη σφυρηλάτηση ενός ευπροσάρμοστου, ευλύγιστου συστήματος βιομηχανικών σχέσεων. Γίνεται ολοένα και περισσότερο συνειδητό ότι η εμπέδωση κλίματος συνεργασίας αποτελεί όρο εκ των ουκ άνευ για την αποσόβηση των επαπειλούμενων κινδύνων που ελλοχεύουν στα σπλάχνα του νεο-φιλελεύθερου μονόδρομου. Καθίσταται πλέον πρόδηλο ότι η προσφυγή σε τμηματικές, διασπαστικές διαπραγματεύσεις και ακραιφνώς νομισματικές λύσεις επιδείνωσαν τα αδιέξοδα πολιτικής, δυσχέραναν τις πληθωριστικές πιέσεις και αποθάρρυναν την εργοδοσία από την προσπάθεια αποτελεσματικού ελέγχου της μισθολογικής κλίμακας.²⁵⁹

Προκειμένου να προλάβουν τις αποσχιστικές, φυγόκεντρες ροπές που απελευθέρωσε το αχαλίνωτο ανταγωνιστικό περιβάλλον οι κυβερνητικοί φορείς σε αλληλεπίδραση με τους κοινωνικούς εταίρους προσέφυγαν στη λογική της συμπληρωματικότητας της δράσης τους ενδυναμώνοντας τη σύμπλευση όλων των συμμετεχόντων σε κοινές αφετηρίες. Αντιμέτωποι με την δαμόκλεια σπάθη της ανεξέλεγκτης λειτουργίας των αγορών και το ενδεχόμενο μιας επικείμενης καθολικής σύρραξης οι συμμετοχικοί θεσμοί κοινωνικού διαλόγου προβλήθηκαν

---

²⁵⁸ Rhodes, M. (1998), “Globalization, Labour Markets and Welfare States: A Future of Competitive Corporatism”, in Rhodes, M. & Meny Y. *The Future of European Welfare*, London: Macmillan Press, σ.179.

²⁵⁹ Perez, S.A. (2000), “From Decentralization to Reorganization: Explaining the Return to National Bargaining in Italy and Spain”, *Comparative Politics*, τ.32, σ.447.

ως ιδανικές δικλείδες ασφαλείας για την εμπέδωση της ομαλότητας και την απομάκρυνση αποσταθεροποιητικών κινδύνων, την εξασφάλιση πολύτιμων πηγών πληροφόρησης και την εμφύσηση πνεύματος εμπιστοσύνης στις κοινωνικές μας συνδιαλλαγές.²⁶⁰

---

²⁶⁰ Henley, A. & Tsakalotos, E. (1993), *Corporatism and Economic Performance: A Comparative Analysis of Market Economies*, Cambridge: Edward Elgar, σ.36

Νεο-κορπορατισμός και νέες τεχνολογικές μετατροπές

Με την εγκατάλειψη του συστήματος Bretton Woods τη δεκαετία του 1970 έγινε κοινή συνείδηση ότι το καθεστώς του Φορντισμού έπνεε τα λοίσθια και αναζητήθηκε ένα νέο πρότυπο διεθνούς ισορροπίας που να εξασφαλίζει νέες πηγές κερδοφορίας αποσυνδέοντας το χρηματοπιστωτικό από το βιομηχανικό κεφάλαιο. Μέσα σε ένα ασταθές και ρευστό κλίμα διεθνοποίησης του κεφαλαίου και μετακίνησης των πολυεθνικών σε διάσπαρτα σημεία του πλανήτη η φήμη του προστατευτισμού και των ρυθμιστικών πολιτικών ξεθώριαζε σημαντικά. Ένα νέο είδος παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού επιδίωξε εσπευσμένα την άρση των εξωτερικών και ρυθμιστικών εμποδίων και την εξομάλυνση της διασυνοριακής κίνησης κεφαλαίων πιέζοντας ταυτόχρονα για μείωση των ακαμψιών και των δυσχερών προστατευτικών παρεμβάσεων. Η παραγωγή για μια παγκόσμια αγορά και ο συνακόλουθος οξύτατος ανταγωνισμός επαναπροσδιόρισαν τον τρόπο λειτουργίας της επιχείρησης που δεν στόχευε πια στη συγκράτηση του κόστους ανά μονάδα παραγόμενου προϊόντος αλλά στην επιβίωση σε ένα ταχύτατα μεταβαλλόμενο κόσμο γεμάτο ανταγωνιστές. Υπό τις επικρατούσες συνθήκες η εισαγωγή νέων τεχνολογιών έπαιξε καταλυτικό ρόλο αλλάζοντας ριζικά την παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα.

Το κέντρο βάρους της ανάπτυξης μετακινήθηκε πλέον σε ένα ανανεωτικό καθεστώς συσσώρευσης που ήταν σαφώς προσανατολισμένο στην ευέλικτη εξειδίκευση. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του αποτελούσαν η διάδοση νέων αγορών, η εγκαθίδρυση νέων τομέων παραγωγής και καινούριων τρόπων παροχής χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών. Κατά τα λεγόμενα του Michel Beaud η εργασιακή διαδικασία αναμορφώθηκε εκ των βάθρων καθώς οι αναταραχές που προκλήθηκαν

στον τρόπο ζωής από τις επερχόμενες καινοτομίες επέφεραν διαφοροποιημένες μορφές κινητοποίησης των εργαζομένων.²⁶¹

Ο πυρήνας της εισαγωγής νέων τεχνολογιών εδράστηκε στην επεξεργασία της πληροφορίας καθιστώντας απαραίτητη τη συνεχή αναβάθμιση των εργασιακών δεξιοτήτων ώστε να ανταποκριθούν έγκαιρα στις νεοπαγείς ανάγκες ανόρθωσης της παραγωγικότητας. Η τεχνολογία των πληροφοριών σημάδεψε με την εγκαθίδρυση της μια μεταστροφή μείζονος χαρακτήρα που επέδρασε μεταστοιχειωτικά όχι μόνο απλά στη διάπλαση επιμέρους χαρακτηριστικών των παραγωγικών και διοικητικών συστημάτων αλλά στη σημαδιακή αναπλαισίωση ολόκληρου του πλέγματος παραγωγικής και διοικητικής δραστηριότητας. Όλες οι βασικές κατηγορίες, κοινωνικές ομάδες και σχέσεις της βιομηχανικής εποχής-εργασία-επιτήρηση, παραγωγή-διοίκηση, παραγωγή-κατανάλωση-επαναπροσδιορίστηκαν βαθιά με τρόπο που να καθιστά την ταυτότητα και τα όρια τους λιγότερο ευκρινή. Οι ανακατατάξεις που επήλθαν στη σύγχρονη κοινωνία ήρθαν σε ευθεία σύγκρουση με το κραταιό ως τότε μοντέλο της μαζικής παραγωγής και τον απόλυτο διαχωρισμό της οικονομίας από την κοινωνία.

Η νεωτεριστική λογική των προωθούμενων τεχνολογικών μεταρρυθμίσεων παρώθησε στη δημιουργία ενός πολυδύναμου εργατικού δυναμικού που όφειλε να κατέχει πολύπλευρη ενημέρωση και ευρεία κατάρτιση σε ετερογενείς τομείς της παραγωγικής αλυσίδας. Ο εργαζόμενος κλήθηκε να προσαρμοστεί ευφάνταστα στις απότομες ανακατατάξεις που υπεισήλθαν στο γενικότερο περιβάλλον του και να χειριστεί με καπατσοσύνη την δομική κρίση που ανέκυψε μέσα από τον αδιάκοπο μετασχηματισμό της φύσης της εργασίας του. Στο νεο-αναδυόμενο μεταφορντικό πρότυπο διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις για μια πιο εύκαμπτη διαχείριση του εργασιμου χρόνου και χώρου. Προωθήθηκε η μερική και προσωρινή απασχόληση στο βαθμό που συντελέστηκε η εξατομίκευση της έννοιας του χρόνου γεγονός που

---

²⁶¹ Beaud, M. (1981), *Histoire du Capitalisme de 1500 a Nos Jours*, Paris: Seuil, σ.67.

προξένησε μια σύγχυση των ορίων του ελεύθερου και του εργάσιμου χρόνου.²⁶² Με την είσοδο στην εποχή της πληροφορικής και τεχνολογικής επανάστασης ο εργαζόμενος αποδεσμεύτηκε από το συμβατικό τόπο παραγωγής με τη χρήση της τηλεργασίας ενώ τροποποιήθηκε η σχέση του μισθωτού με την εργοδοτική πλευρά. Όσοι βρίσκονταν σε εξαρτημένη σχέση εργασίας εμφανίζονταν ως ανεξάρτητοι αυτοαπασχολούμενοι και άρα εργοδότες του ίδιου τους του εαυτού. Ένα ακόμη συχνό φαινόμενο που συναντάμε είναι η υπογραφή υπερ-εργολαβικών συμφωνιών όπου εταιρίες προσωρινής απασχόλησης προσλαμβάνουν προσωπικό που το παραχωρούν έναντι αμοιβής σε άλλες επιχειρήσεις για την πλήρωση κενών τους θέσεων.

Μόλις παρατηρήθηκε ανεπάρκεια στις σχέσεις παραγωγής και πτώση του ποσοστού κέρδους το κεφάλαιο ενδύθηκε τη χρηματική του λεοντή και εισέρευσε όπου εκτιμήθηκε ότι προσφέρονταν οι περισσότερες ευκαιρίες κέρδους. Τα άλλοτε σταθερά εθνικά κράτη διαγκωνίζονται για την προσέλκυση κεφαλαίων δοκιμαζόμενα υπό τη συνεχή πίεση για διατήρηση ευνοϊκών συνθηκών και τη συγκράτηση τους στη δική τους επικράτεια. Αναγκάστηκαν εκ των πραγμάτων να επιδοθούν σε εισοδηματικές πολιτικές διαφύλαξης χαμηλών μισθών και τη χαλιναγωγήση του πληθωρισμού για την επίτευξη σταθερότητας τιμών. Οι άλλοτε κραταιές κορπορατιστικές διαμεσολαβήσεις αντιμετωπίστηκαν ως εμπόδιο στην προσπάθεια των κρατών να προσελκύσουν παγκόσμιο χρήμα την ώρα που οι σχέσεις κεφαλαίου εργασίας αναδιαρθρώνονται στο πλαίσιο της νέας ευελιξίας που δε φάνηκε να συνάδει με τις παλιότερες συνδικαλιστικές δομές. Σηματοδοτήθηκε μια αποφασιστική στροφή στους προσανατολισμούς που έθεταν οι σύγχρονες κοινωνίες που εκφράστηκε με τη μεταφορά υπολογίσιμου κομματιού των κοινωνικών ευθυνών από το κράτος στο άτομο διαμορφώνοντας ένα ριζοκίνδυνο και αβέβαιο κοινωνικό περιβάλλον απαρτιζόμενο από μυριάδες ασυνάρτητες

---

²⁶² Atkinson, J. & Meager, N. (1986), *New Forms of Work Organization*, Institute for Manpower Organization, σ.4.

ατομικές πρωτοβουλίες που ήρθαν να αντικαταστήσουν τον κανονιστικό ρόλο των θεσμών του κράτους ευημερίας και άλλων συναφών κοινωνικών οργανισμών.

Η μεταβιομηχανική διαρρύθμιση εκφράζει κυρίως τις πολιτικές προσαρμογής του επιχειρηματικού τομέα στη συγκρότηση, διαθεσιμότητα, κινητικότητα χρήση και αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης στις μεταμορφωμένες επιταγές της καπιταλιστικής συσσώρευσης.²⁶³ Τόσο η ποσοτική όσο και η ποιοτική ευελιξία αφορούν τις συγκυριακές επιλογές μείωσης του εργατικού κόστους συνεπιφέροντας μια πρωτόγνωρη πόλωση μεταξύ ενός κεντρικού και ενός περιφερειακού εργατικού δυναμικού. Το δεύτερο στερείται υψηλού επιπέδου εξειδικευμένων δεξιοτήτων και προοπτικών ανέλιξης και απαρτίζεται ως επί το πλείστο από συμβασιούχους έτοιμους να ακολουθήσουν με ακρίβεια τις διακυμάνσεις της καμπύλης ζήτησης ελαχιστοποιώντας έτσι την εργασιακή ασφάλεια. Εκτός των παραπάνω, το μαζικό συνδικάτο αποδυναμώθηκε σημαντικά επειδή οι μεγάλες διέσπασαν την παραγωγή τους σε μικρότερα εργοστάσια και οι συνδικαλιστικές ενώσεις διαχύθηκαν στο χώρο και κατευθύνθηκαν αναγκαστικά στη σύναψη συνεργασιών με τη μορφή δικτύων μικρομεσαίων επιχειρήσεων, υπεργολάβων και τοπικών πόρων (υποδομές, τοπικό εργατικό δυναμικό κ.α.).

Όπως εύστοχα επισημαίνει ο D. Held η νέα παγκόσμια τάξη διέφυγε του ελέγχου των εθνικών κυβερνήσεων και η δημοκρατία μετατράπηκε σε διακρατική υπόθεση που περιλαμβάνει περιφερειακές και παγκόσμιες αλληλοσυνδέσεις. Η δομή και ο ρόλος του κρατικού παράγοντα αναδιοργανώθηκε τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά και αναλαμβάνει πλέον ρόλο υποβοήθησης της προσαρμογής της εγχώριας στην παγκόσμια οικονομία. Οι αναγραφόμενες τάσεις αποσυντονίζουν το κρατικό κορπορατιστικό θεσμικό πλαίσιο (δικαιώματα, δεσμεύσεις) και τις διαδικασίες συλλογικής διαπραγμάτευσης που ευθύνονταν για την παγίωση

---

²⁶³ Κουζής, Γ. (2001), «Εργασιακές Σχέσεις και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση», *Μελέτες INE-ΓΣΕΕ*, τ.14.

σταθερών όρων εργασίας και απασχόλησης εν γένει.²⁶⁴ Το διακριτικό γνώρισμα του νεωτερικού εργασιακού τοπίου φαίνεται να εστιάζει περισσότερο στους ρόλους που διαδραματίζουν τα μεμονωμένα άτομα που συμμετέχουν στους οργανισμούς παρά ως υπαρξιακές ολότητες. Τα σημερινά εργασιακά συμβόλαια προβλέπουν τη διαίρεση και κατανομή εργασιακών καθηκόντων σε επιμέρους αποστολές αποτραβηγμένες και ξεκομμένες από συγκεκριμένα οργανωσιακά πλαίσια και ανατίθενται σε άτομα με μηδαμινή σχέση με τον εν λόγω οργανισμό. Η περιρρέουσα αβεβαιότητα που διαποτίζει τις αγορές συντείνει στην οριζόντια δικτύωση των εταιριών.

Η προϊούσα αποκαθετοποίηση και ενίσχυση των οριζόντιων διεπιχειρησιακών δικτύων συμβάλλουν στην ανάδειξη βιώσιμων ανατροφοδοτούμενων περιφερειακών οικονομικών συστημάτων και προάγει την ευκολότερη περιφερειακή εξισορρόπηση και εμπιστοσύνη στους τοπικούς φορείς. Η τυποποίηση του περιεχομένου της εργασίας καθιστά την εκτέλεση της δουλειάς ανεξάρτητη από τις δεξιότητες συγκεκριμένων εργαζομένων ως απόρροια των χαμηλών προδιαγραφών ειδίκευσης. Στο μεταφορντικό μοτίβο οργάνωσης υιοθετούνται νέες μέθοδοι παραγωγής και με την πολύτιμη αρωγή των καινοτόμων τεχνολογιών τροποποιείται η διοικητική διαχείριση των επιχειρήσεων. Συντελούνται βαθιές τομές στα συστήματα ποιοτικού ελέγχου, τη μέτρηση της απόδοσης από την ικανοποίηση των πελατών και τις αμοιβές που σχετίζονται με την απόδοση της ομάδας. Επίσης, ακολουθήθηκαν τακτικές μεγιστοποίησης των επαφών με τους προμηθευτές, επανεκπαίδευσης των εργαζομένων σε όλα τα επίπεδα και εφαρμόζονται νεοφανή, μη-γραφειοκρατικά οργανωσιακά μοντέλα οριζόντιας ιεραρχίας.

Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας ευνόησε την εσωτερική τμηματοποίηση των εταιριών όπου αποτολμήθηκαν στρατηγικές συμμαχίες που βασίστηκαν στο

---

²⁶⁴ Held, D. (1991), "Democracy, the Nation-State and the Global System", *Economy and Society*, τ.20, σ.148.

μοίρασμα πληροφοριών. Η εισαγωγή της τεχνολογίας των υπολογιστών και η ευρύτερη αυτοματοποίηση της παραγωγής άσκησαν ουσιαστική επίδραση στην εκμετάλλευση του νεκρού χρόνου εργασίας γεγονός που οφείλεται στη δυνατότητα ταχείας εναρμόνισης του βιομηχανικού κλάδου στις απαιτήσεις και προσμονές της αγοραίας ζήτησης. Σύνηθες φαινόμενο αποτέλεσε η ενοχοποίηση των τριμερών διαπραγματεύσεων για την υποστήριξη μυωπικών συντεχνιακών αντιλήψεων χωρίς κανένα ενδιαφέρον για τη συνολικότερη κοινωνική πρόοδο. Ορισμένες όψεις της εμφάνισης των νέων τεχνολογιών συγκρότησαν αιτίες διαλεύκανσης της συνεχιζόμενης υποχώρησης της κορπορατιστικής παραδοσιακής μορφής εκπροσώπησης του κόσμου της εργασίας.²⁶⁵ Η ραγδαία εξάπλωση λόγου χάρη των πολυεθνικών και ο συνεπαγόμενος διεθνισμός του κεφαλαίου επέφεραν ποιοτικές μεταβολές στη σχέση κεφαλαίου-εργασίας όπου οι εργαζόμενοι έπαψαν να υπάγονται σε ένα εγχώριο εργοδότη. Επιπρόσθετα, ο μετασχηματισμός της εργασίας και της δομής της απασχόλησης προκάλεσαν την αυτονόμηση και το σπάσιμο των προηγούμενων δεσμών με την εργοδοσία μέσω της διεύρυνσης της ενοικιαζόμενης απασχόλησης και της χρησιμοποίησης ασφάλισης με μπλοκάκι παράγοντες που εξηγούν την ατονία της διαπραγματευτικής ισχύος των συνδικάτων.

Το αναπάντεχο κύμα ιδιωτικοποιήσεων που πήρε πελώριες διαστάσεις επέτεινε την αθρόα συρρίκνωση του δημόσιου τομέα που αντιπροσώπευε στο παρελθόν προπύργιο της εργατικής τάξης. Η ασυγκράτητη μετατόπιση απασχολούμενων από το μεταποιητικό στο ιδιωτικό τομέα υπηρεσιών αραίωσε επικίνδυνα τη συνδικαλιστική πυκνότητα των μισθωτών και η καθιέρωση αυτοματοποιημένων πρακτικών εξουδετέρωσε δραστικά την αποτελεσματικότητα του όπλου της απεργίας. Η αδρανοποίηση των μελών των σωματείων επιδεινώθηκε λόγω της εφόρμησης της παγκοσμιοποίησης και τη διάδοση της υποκειμενικοποίησης της εργασίας που συνοδεύτηκε από ένα ανηλεή ανταγωνισμό

---

²⁶⁵ Freeman, C. & Soete, L. (2000), *Εργασία για Όλους ή Μαζική Ανεργία*; Αθήνα: Θεμέλιο, σ.140.

των εργαζομένων για τον προσπορισμό ατομικών ωφελημάτων. Οι κορπορατιστικές διαρρυθμίσεις πλήττονταν παντού από έκδηλα ελλείμματα στρατηγικής στόχευσης και έδειχναν ανήμπορες να αντιδράσουν στον κυκεώνα αλυσιδωτών εξελίξεων στο διεθνοποιημένο γίγνεσθαι. Αποτύγγαναν να διασφαλίσουν την προσαρμογή τους στο χώρο των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και της τριτογενοποίησης της αγοράς εργασίας. Η λογική της τριμερούς διαπραγμάτευσης στο πλαίσιο του έθνους-κράτους έμοιαζε παρωχημένη και έωλη σε μια εποχή που δέσποζε η χρηματοπιστωτική και θεσμική ρευστότητα. Οι διαταξικές συμμαχίες ευελιξίας υπονόμευσαν την εγκυρότητα του κορπορατιστικού παραδείγματος ρίχνοντας το κύριο βάρος τους σε μορφές συναναστροφής που πριμοδοτούσαν συμφωνίες σε επιμέρους τομείς. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αντικατοπτρίζουν οι διεργασίες εσωτερικής ευελιξίας στον τόπο εργασίας όπου οι εργοδότες επιχειρούν σε επίπεδο εργοστασίου ή επιχείρησης να ενθαρρύνουν μεγαλύτερη ευκαμψία αποδοχών σε τοπικούς κλάδους. Αναδείχθηκε επομένως η ανάγκη για τη σφυρηλάτηση ενός ανανεωτικού, διεθνοποιημένου προτύπου συνεννόησης που προϋπέθετε τον ανασχηματισμό του εργατικού κινήματος σε μια αναζωογονημένη βάση αλληλεγγύης.

Όπως τονίζει ο Vanderbroucke η ύπαρξη τέλειου ανταγωνισμού είναι ουτοπική επειδή οι πραγματικές οικονομίες ενίοτε ταλαιπωρούνται από φαινόμενα χαοτικής αποδιοργάνωσης και το κράτος επωμίζεται πρόσθετες δεξιότητες, ευθύνες και λειτουργίες στη νεωτερική πραγματικότητα που βιώνουμε.²⁶⁶ Το εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο της αναδιανομής εισοδήματος ώστε να γεφυρωθούν οι χάσκουσες ανισότητες προσλαμβάνει νέα σημασία και επανέρχεται ως προαπαιτούμενο για τη συνετή χάραξη πολιτικής. Παρουσιάζεται ως χρειώδη η επινόηση ενός ευεργετικού μείγματος τόνωσης της ζήτησης συνδυαστικά με την εφαρμογή εστιασμένων, ενεργητικών μέτρων απασχόλησης που θα προσφέρουν

---

²⁶⁶Vanderbroucke, F. (1998), “Globalization, Inequality and Social Democracy”, *Institute for Public Policy Research*, σ.8.

εποικοδομητικό έργο και θα υπηρετήσουν ακραιφνώς κοινωνικές ανάγκες. Το απαύγασμα που εξάγεται άκοπα λοιπόν συνοψίζεται στην άποψη πως η παγκόσμια οικονομία των ημερών μας είναι επιδεκτική ορθών χειρισμών και παρεμβάσεων προκειμένου να επιτευχθεί ένας διεθνής συντονισμός δυνάμεων και να διατηρηθεί ο ρυθμός ανάπτυξης σε βιώσιμη στάθμη. Συνεπώς, η νεο-κορπορατιστική λύση προσφέρει αποτελεσματικές ρυθμιστικές και οργανωτικές αρχές απάμβλυνσης της αβεβαιότητας και ανασφάλειας που έρχονται ως απότοκος των απορρυθμιστικών τάσεων που εγείρει ο αχαλίνωτος ανταγωνισμός. Αντιθέτως οι πρακτικές συνεργασίας που βασίζονται στην εμπέδωση εμπιστοσύνης και αλληλοβοήθειας ανάμεσα στους κοινωνικούς εταίρους και τον κρατικό παράγοντα προάγουν την κοινωνική ειρήνη και ευημερία.

Σε κινητήριους μοχλούς της μεταβιομηχανικής περιόδου που διανύουμε έχουν αναδειχθεί η γνώση και η πληροφορία. Η παραγωγή γνώσης και η επεξεργασία των πληροφοριών ανακηρύχθηκαν σε ατμομηχανές της οικονομικής ανάπτυξης τον 21^ο αιώνα και ενεργούν ως πηγές καινοτομιών στην οργάνωση και διεύθυνση της οικονομικής ζωής παίρνοντας τη μορφή του τελικού προϊόντος. Όσον αφορά την εργασία δέχεται διττούς μετασχηματισμούς διότι από τη μία η ενσωμάτωση της γνώσης στις νέες τεχνολογίες επιφέρει την ελάττωση του αριθμού των χειρωνακτικών εργασιών στη μεταποίηση και από την άλλη η ασταμάτητη μεγέθυνση του τομέα των υπηρεσιών αυξάνει τα μη χειρωνακτικά καθήκοντα που χρειάζονται ένα ορισμένο βαθμό δημιουργικότητας και κοινωνικότητας. Από την έποψη αυτή οι παλιές ειδικεύσεις που στηρίζονταν στην κατοχή δύναμης και φυσικής επιδεξιότητας έδωσαν τη σκυτάλη σε νέα είδη πνευματικής εργασίας. Σύμφωνα με τα γραπτά του A. Touraine κάνει ανεπαίσθητα την εμφάνιση της μια νέα κοινωνική διαίρεση ανάμεσα στις ελίτ των πανεπιστημίων, των κυβερνητικών θεσμών και των οικονομικών επιχειρήσεων που έρχονται σε αντιπαράθεση με τα κινήματα των φοιτητών, καταναλωτών και εργατών. Συνάγεται αυτόχρονα από τη διαπίστωση αυτή ότι η κύρια ταξική αντίθεση εκφράζεται όχι με όρους ιδιοκτησίας

της ιδιωτικής περιουσίας αλλά έχει ως εστία της την πρόσβαση και την χρήση της πληροφορίας.²⁶⁷

Οι μελλοντικές προοπτικές της απασχόλησης στο πλαίσιο αυτό δεν είναι απαραίτητα κακές και ζοφερές και αφήνουν κάποιο παράθυρο αισιοδοξίας λόγω της σαρωτικής μικροηλεκτρονικής επανάστασης που ενώ δημιουργεί βραχυπρόθεσμα δυσχέρειες προσαρμογής στα νέα δεδομένα αυτές ξεπερνιούνται μετέπειτα με την μακροπρόθεσμη υιοθέτηση κατάλληλων πολιτικών πρωτοβουλιών που επιβραβεύουν την έγκαιρη αναπροσαρμογή και εκσυγχρονισμό των επιχειρησιακών μονάδων. Η εισαγωγή νέων τεχνολογιών μολονότι φέρνει άμεση κάμψη στην απασχόληση, αντισταθμίζει δυνητικά τις όποιες απώλειες θέσεων στους παραδοσιακούς κλάδους με τη μείωση των ωρών εργασίας και τη δημιουργία απασχόλησης σε νέο-διαμορφωμένους επαγγελματικούς χώρους. Η τελεσφόρα εφαρμογή τους συντείνουν στην βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων και την ελάφρυνση του κόστους παραγωγής εκτινάσσοντας την παραγωγικότητα στα ύψη και καλυτερεύοντας αισθητά το εθνικό εισόδημα της χώρας. Αναφέρω χαρακτηριστικά τη διάνοιξη ανεξάντλητων δυνατοτήτων σε τομείς που αφορούν επενδύσεις σε υποδομές καλωδιακών και ενσύρματων τηλεπικοινωνιών που γνωρίζουν πρωτοφανή άνθηση στις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ευρώπη και την Ιαπωνία. Την ίδια ώρα σημειώνεται αλματώδη αύξηση της ζήτησης για αγαθά οικιακής εκπαίδευσης που συμπληρώνουν επιβοηθητικά το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα και γίνονται τολμηρές επιχειρηματικές προσπάθειες στην κατεύθυνση αυτή από εταιρίες και εκπαιδευτικούς οργανισμούς ανά την υφήλιο.

Στη μεταφορντική συγκυρία η νεο-κορπορατιστική εκδοχή συγκεντρώνει το ενδιαφέρον της στην ομαδοποίηση των οικονομικών αποφάσεων και δραστηριοτήτων που διαλέγουν τα οικονομικά υποκείμενα για την εκπλήρωση των ιδιωτικών τους υποθέσεων. Με απώτερη επιδίωξη τη διάχυση τη καινοτομίας και του ανταγωνιστικού πνεύματος το νέο-κορπορατιστικό πρότυπο απλώνει την

---

²⁶⁷ Touraine, A. (1971) *The Post-Industrial Society*, New York: Random House, σ.179.

εμβέλεια δράσης του σε νεοπαγείς κρίσιμους τομείς όπως της υγείας της επιστήμης και της εκπαίδευσης. Η βιομηχανική και η εισοδηματική πολιτική σχεδιάζονται με γνώμονα την επιλεκτικότητα αντί της προσέγγισης τύπου ομπρέλας που ίσχυε προγενέστερα. Με βάση τη συγκεκριμένη στρατηγική κάποιες κατηγορίες επιχειρήσεων, κλάδων και εργαζομένων θυσιάζονται για τη διάσωση άλλων ενώ η κύρια έμφαση απομακρύνεται από τη μακροοικονομική διαχείριση και εστιάζεται στην μικροοικονομία. Με τη σειρά τους, οι κρατικές προτεραιότητες δεν αφορμώνται από στοχεύσεις που πηγάζουν από τον ίδιο τον κρατικό μηχανισμό αλλά μετακινούν το βλέμμα τους στην ισχυροποίηση επιλογών που βγαίνουν μέσα από επίπονες διαπραγματεύσεις ανάμεσα στα ενδιαφερόμενα μέρη. Επιχειρείται έτσι μια στροφή σε κρατικά χρηματοδοτούμενη ευελιξία μέσω της εκπόνησης δραστηρίων διαρθρωτικών πολιτικών που θέτουν ως πρωτεύοντα σκοπό τους την αέναη καινοτομία και την ανάληψη θαρραλέων εγχειρημάτων στην αγορά εργασίας για να πραγματοποιηθεί η επανειδίκευση της εργατικής δύναμης και η ενίσχυση νεο-ανερχόμενων κλάδων.²⁶⁸

Οι μεγάλες επιχειρήσεις πλαισιωμένες με ιεραρχικές, τμηματοποιημένες δομές και πολυπληθή αριθμό στελεχών στα υψηλότερα σκαλοπάτια της διοικητικής σκάλας άρχισαν να συνειδητοποιούν σταδιακά ότι έπρεπε να ευθυγραμμίσουν τη στάση τους με τη ραγδαία επέλευση τεχνολογικών εξελίξεων και να αναπροσαρμόσουν τις διοικητικές ιεραρχίες στο εσωτερικό τους. Λόγω της ταχύτητας και της ευκολίας πρόσβασης σε πληροφορίες, είτε οριζόντια είτε κάθετα, τα ενδιάμεσα διοικητικά στρώματα αποδείχτηκαν δυσλειτουργικά και κάθε άλλο παρά δικαιολογούσαν την ύπαρξη τους. Η επείγουσα ανάγκη για γρήγορη ανταπόκριση στις ροές των παραγγελιών και για ευρύτερη αποκέντρωση των αρμοδιοτήτων στο κέντρο των νέων συστημάτων παραγωγής και διοίκησης έτεινε στη διόγκωση της πίεσης για σμίκρυνση μεγέθους έσω του περιορισμού του

---

²⁶⁸ Rhodes, M. (2003), «Παγκοσμιοποίηση, αγορές εργασίας και κράτη πρόνοιας: Ένα μέλλον ανταγωνιστικού κορπορατισμού», σε Κατσούλης, Η. & Ανανιάδη, Μ. & Ιωαννίδης, Σ. *Παγκοσμιοποίηση: Οικονομικές, Πολιτικές, Πολιτισμικές Όψεις*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, σ.282.

πλήθους των μανάτζερ στα μεσαία επίπεδα. Οι τεχνολογίες πληροφορικής παρέχουν ισχυρό κίνητρο για αυξημένη εμπορευσιμότητα των δραστηριοτήτων των υπηρεσιών και ιδιαίτερα όσων δυσκολεύονταν να συμβιβαστούν με τη γεωγραφική ή χρονική εγγύτητα μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης. Η εισαγωγή μιας διάστασης χώρου ή χρόνου αποθήκευσης διευκόλυνε το διαχωρισμό της παραγωγικής διαδικασίας από την κατανάλωση διευρύνοντας καθοριστικά την ευχέρεια πρόσβασης στις πληροφορίες και την αξιοποίησή τους. Όπως ισχυρίστηκε η P. Hewitt η νεωτερική πραγματικότητα χαρίζει στους εργαζομένους αναρίθμητες ευκολίες όπως μοίρασμα εργασίας, δεκαπενθήμερο εννέα μερών, μερική απασχόληση πριν και μετά τη συνταξιοδότηση, συμβάσεις ετήσιων ωρών εργασίας, διαλείμματα σταδιοδρομίας και εκπαιδευτικές άδειες, συμβάσεις μηδενικών ωρών εργασίας (όπως και όταν χρειάζεται), ειδικές άδειες για νέους γονείς, περισσότερες ώρες εργασίας ημερησίως σε συνδυασμό με μικρότερη εργάσιμη εβδομάδα ή εργασία το Σαββατοκύριακο. Όλες αυτές οι νέες ρυθμίσεις που ήταν άλλοτε περιττά στολίδια αποτελούν σήμερα συστατικά στοιχεία μιας αναβαθμισμένης αμοιβαίας συνεννόησης ανάμεσα στους μισθωτούς και την εργοδοσία.²⁶⁹

Προφανώς θα ήταν αβάσιμο να ενστερνιστούμε την απαισιόδοξη άποψη περί παντελούς αφυδάτωσης των εξουσιών του κράτους σε μια παγκοσμιοποιημένη νεοφιλελεύθερη τάξη πραγμάτων. Γίνεται εκ των πραγμάτων απαραίτητο να πραγματοποιηθούν ριζικές πολιτικές και θεσμικές προσαρμογές προς την κατεύθυνση της μεγαλύτερης ευελιξίας στην οργάνωση των κρατών πρόνοιας. Επιβάλλεται να διαμορφωθεί ένας νέος ανταγωνιστικός κορπορατισμός που να συμμορφώνεται με τις επιταγές των ευέλικτων μορφών εργασίας. Αυτό μεταφράζεται σε κατάρτιση ελαστικότερων μισθολογικών κλιμάκων, την επίδειξη αυξημένης ευκαμψίας στη χρηματοδότηση προγραμμάτων που συνδέονται με το κόστος εργασίας και τον επινοητικότερο σχεδιασμό ευλύγιστων συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης. Η διασπορά τεχνικών ευέλικτης εξειδίκευσης, λιτής

---

²⁶⁹ Hewitt, P. (1993), *About Time: The Revolution in Work and Family Life*, London: IPPR/Rivers Oram Press, σ.95.

παραγωγής και διοίκησης ολικής ποιότητας συμβάλλουν καίρια στη διατήρηση συνεργατικών εργασιακών σχέσεων κι την καλλιέργεια ατμόσφαιρας υψηλής εμπιστοσύνης στα επιχειρησιακά ενδότερα σε πνεύμα ομαδικής συνεργασίας και χαμηλών βαθμίδων ιεραρχικής διάρθρωσης. Παράλληλα η ύπαρξη διευρυμένης εξωτερικής ευελιξίας προϋποθέτει την ικανότητα των επιχειρηματιών να ανταποκρίνονται με επάρκεια στη διαθέσιμη ποσότητα εργασίας. Σε μια προσπάθεια να εμπεδωθεί κλίμα σταθερότητας και ομαλής διασυμφώνησης πασχίζεται να αποτραπούν οι απότομες απογειώσεις των απολαβών και να αναχαιτισθούν οι πληθωριστικές πιέσεις στην αγορά εργασίας. Όλα αυτά επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι οι εκάστοτε κυβερνώντες σχηματισμοί εξακολουθούν να εκτιμούν τις συνδικαλιστικές ενώσεις ως κομβικούς συνομιλητές στην πολιτική σκηνή και δίνουν ξεχωριστή προτεραιότητα στη συμμετοχή τους στις συλλογικές διαπραγματεύσεις στα πλαίσια της ευθυγράμμισης των χωρών της Ευρώπης με τα κριτήρια σύγκλισης που έθεσε η συνθήκη του Μάαστριχτ. Τα πρακτικά και ευπροσάρμοστα κοινωνικά σύμφωνα που υπογράφονται από τους κοινωνικούς εταίρους και τους εμπλέκουν σε συνεργατικές προσπάθειες είναι το πιο κατάλληλα μέσα για την επιτυχημένη αντιμετώπιση των παρουσιαζόμενων εξωτερικών προκλήσεων.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Σιγκαπούρης, ενός Ασιατικού κρατιδίου που αποτελεί παράδειγμα χώρας που έχει καταφέρει με θαυμαστή παρηρησία να θέσει σε ισχύ μια ευρεία γκάμα διαδικτυακών πρακτικών νεο-κορπορατιστικής φύσης. Η εξάπλωση τους σε διακριτές πτυχές της πολιτικής ζωής καταδεικνύει τον αποδοτικό τρόπο με τον οποίο η πολιτεία έχει εμφυσήσει στον απλό πολίτη συμμετοχικό ήθος και θέληση συνδιαμόρφωσης των πολιτικών αποφάσεων που τους αφορούν σε καθημερινή βάση. Με την εγκαθίδρυση υπηρεσιών ψηφιακής διαβούλευσης και τη χρήση συγκεκριμένης πλατφόρμας έχουν συγκροτηθεί συνεκτικοί ιστοί τόσο ανάμεσα στους κυβερνητικούς θεσμούς και την εργοδοσία όσο και μεταξύ των κεντρικών αρχών και της κοινωνίας των

πολιτών.²⁷⁰ Προσφέρεται έτσι αφειδώς στους επιχειρηματίες η δυνατότητα να πληροφορηθούν έγκαιρα για επερχόμενες ρυθμιστικές διατάξεις και φορολογικά πλαίσια που πιθανόν να θεσπισθούν στο εγγύς μέλλον και τους δίνεται το δικαίωμα έκφρασης προσωπικής γνώμης πάνω σε θέματα που άπτονται των άμεσων συμφερόντων τους. Με τη μέθοδο αυτή προάγεται με τον καλύτερο τρόπο η διαφάνεια των πολιτικών πεπραγμένων και οι κυβερνώντες υποβοηθούνται σημαντικά στο έργο της αιτιολόγησης των επιλογών τους αφού μπορούν να προβάλλουν πλέον τον ισχυρισμό ότι ενεργούν εκ μέρους των κοινωνικών εταίρων και εργάζονται σε συνθήκες αλαστικής σύμπνοιας με όλες τις ενδιαφερόμενες πλευρές στο πλαίσιο ενός ολοκληρωμένου διαλόγου που στηρίζεται στα σύγχρονα μέσα πληροφόρησης.

Επιπρόσθετα, καθίσταται πασιφανές ότι σε δύσκολες οικονομικά συγκυρίες αποβαίνει εξαιρετικά σημαντικό για εκείνους που θίγονται περισσότερο τα ληφθέντα δυσμενή μέτρα να γνωρίζουν τις πραγματικές αιτίες που οδήγησαν στην εφαρμογή τους. Η κορπορατιστική εκδοχή που υπηρετεί το παράδειγμα της Σιγκαπούρης την έχει εκτοξεύσει με ταχείς ρυθμούς στην κορυφή της αναπτυξιακής κλίμακας διεθνώς χωρίς να αλλοιώσει καθόλου την υφιστάμενη κοινωνική συνοχή. Επέφερε με ομαλά βήματα τη βέλτιστη εξισορρόπηση μεταξύ ατομικής αυτονομίας και κορπορατιστικής αλληλεξάρτησης συμβάλλοντας στη θεμελίωση μιας υγιούς και αξιοθαύμαστης κοινωνικής δομής. Η ευρεία διάχυση μέσων διαδικτυακής ενημέρωσης όπως τα web fora, e-mail lists και chatrooms επέτρεψε την εδραίωση πολλαπλών μηχανισμών δημόσιας συζήτησης σχετικά με επίμαχους τομείς πολιτικών ζητημάτων. Διένοιξε ταυτόχρονα διαύλους ποικίλης επιρροής σε σημαντικές πτυχές μιας συμμετρικής και γόνιμης ανταλλαγής απόψεων αναφορικά με προσωπικά θέματα όπως οι κοινωνικές υπηρεσίες, το εργασιακό περιβάλλον, η τεχνική κατάρτιση και η επαγγελματική εκπαίδευση αλλά και για θέματα γενικότερης οικονομικής φύσεως όπως οι νέες τεχνολογίες και καινοτομίες, η

---

²⁷⁰ Sriramesh, K. (2006), "E-government in a corporatist, communitarian society: The Case of Singapore", *New Media and Society*, τ.8, σ.710.

εμπορική στρατηγική, τα συστήματα παραγωγής και ο οικονομικός προγραμματισμός. Συμπερασματικά η εξέταση της Σιγκαπούρης ως χώρας που τόλμησε να επενδύσει σε πρωτοποριακές μεθόδους ηλεκτρονικής διακυβέρνησης συνιστά τρανή απόδειξη του γεγονότος ότι οι νεο-κορπορατιστικές μορφές αλληλοκατανόησης δεν χάνουν την επικαιρότητα και ισχύ τους στην ψηφιακή πραγματικότητα που βιώνουμε αλλά είναι εφικτό να αναπροσαρμόσουν την εμβέλεια τους και να επικαιροποιήσουν τη δύναμη τους με τις ενδεδειγμένες αναπροσαρμογές στη σύνθεση και τη δυναμικότητα τους εμφορώντας ένα πιο ανταγωνιστικό περίβλημα.

Στον νεωτερικό, ρευστό διεθνές περίγυρο δείχνει να κερδίζει ολοένα και περισσότερο έδαφος η άποψη ότι οι προοπτικές της νέας τεχνολογίας, δηλαδή τα ευεργετικά ή όχι αποτελέσματα της, δε βρίσκονται σε ευθεία συνάρτηση με τη διάδοση της τεχνολογίας αυτής καθαυτής αλλά με τη βέλτιστη αξιοποίηση της από τους φορείς των εργασιακών σχέσεων και τις πρακτικές που αυτοί επιλέγουν. Η αρχική στάση των τελευταίων χαρακτηρίστηκε από μια εφεκτικότητα και έναν αμυντικό προσανατολισμό που δεχόταν παθητικά τις αναπόδραστες κοινωνικές συνέπειες της εμφάνισης των τεχνολογικών καινοτομιών λόγω της ζωτικής σπουδαιότητας τους για την τόνωση της ανταγωνιστικότητας των οικονομιών. Το περιεχόμενο των θεμάτων προς συζήτηση περιορίστηκε στην εκτίμηση της απώλειας των θέσεων απασχόλησης λόγω της εισαγωγής αυτοματοποιημένων μεθόδων παραγωγής, τον καθορισμό των αμοιβών και των παροχών στον τόπο δουλειάς. Με την πάροδο του χρόνου όμως ασκήθηκε έντονη πίεση στις εθνικές κυβερνήσεις να ελέγξουν τη συμπεριφορά των πολυεθνικών επιχειρήσεων και να υπογράψουν συμβάσεις νέας τεχνολογίας με έμφαση στα ζητήματα του εργασιακού περιβάλλοντος, της υποδομής και των προδιαγραφών υγιεινής και ασφάλειας.

Στις Σκανδιναβικές χώρες, για πρώτη φορά εμφανίστηκαν συλλογικές συμβάσεις που διαρρύθμιζαν υποθέσεις που άπτονταν άμεσα των εξελιγμένων τεχνολογιών όπως το θέμα της κατάρτισης των εργαζομένων και της εξοικείωσης

τους με τις αναδυόμενες επιστημονικοτεχνικές προκλήσεις.²⁷¹ Θεσμοθετήθηκε επίσης η συμμετοχή των μισθωτών στη διαδικασία εισαγωγής των τεχνολογικών επιτευγμάτων και τους δόθηκε το πρωτόγνωρο για τα δεδομένα που ίσχυαν ως τότε δικαίωμα παρέμβασης και πληροφόρησης. Οι συμβάσεις εκείνες αποτέλεσαν παράδειγμα προς μίμηση και για τις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές χώρες και συνέβαλλαν στην εδραίωση ενός κλίματος συναινετικού διαλόγου σε ένα προυπάρχον ιστορικό πλαίσιο μακράς εργασιακής σταθερότητας και κοινωνικής γαλήνης. Το μικρό μέγεθος των χωρών του Ευρωπαϊκού βορρά τις κατέστησε από νωρίς ευαίσθητες στους κλυδωνισμούς και τις απότομες διακυμάνσεις της παγκοσμιοποιημένης αγοράς. Η στενή εξάρτηση τους με τη ζήτηση για διεθνοποιημένα προϊόντα υπονόμεισε αυτόματα κάθε είδους εμπορικό προστατευτισμό και χώρες του μεγέθους της Αυστρίας και της Φινλανδίας κατόρθωσαν να προσαρμοστούν στις τεχνολογικές απαιτήσεις της εποχής με πραγματική ευελιξία αγκαλιάζοντας τις επερχόμενες αλλαγές. Ταυτόχρονα, όσον αφορά το εσωτερικό πολιτικό πεδίο, υιοθέτησαν ένα πετυχημένο μείγμα οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών μέτρων που απέτρεψε το ξέσπασμα βίαιων πολιτικών εκρήξεων που θα έθεταν σε κίνδυνο την μακροημέρευση του συστήματος. Η δοκιμασμένη συνταγή εξωστρέφειας στις απαιτήσεις του διεθνούς ανταγωνισμού συνδυάστηκε με την εφαρμογή στρατηγικών που εξήραν την ανάγκη ομαλοποίησης των τεχνολογικών ανακατατάξεων μετριάζοντας το βλαβερό αντίκτυπο τους στο ποσοστό απασχολησιμότητας του συνολικού πληθυσμού.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Νορβηγίας όπου θεσπίστηκαν μέτρα ώστε η παραγωγική διαδικασία να αποκτήσει εσωτερική λειτουργική διάρθρωση και οργάνωση που να γεννά εργασία που δε θα βάζει τροχοπέδη στην αύξηση της απασχόλησης ούτε θα επηρεάζει δυσμενώς τη φυσική και διανοητική κατάσταση των εργαζομένων. Ειδικότερα στο Φινλανδικό μοντέλο οι υφιστάμενες δομές

---

²⁷¹ Pontunson, J. & Swenson, P. (1996), “Labor Markets Production Strategies and Wage Bargaining Institutions: The Swedish Employer Offensive in Comparative Perspective”, *Comparative Political Studies*, τ.29, σ.223-50.

συνεργατικής αλληλόδρασης όχι μόνο δεν συντέλεσαν ανασχετικά στον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό αλλά προήγαγαν πολυσήμαντα και διευκόλυναν την ταχεία ανακατανομή των πόρων προς τις τεχνολογίες αιχμής. Οι ακολουθούμενες τεχνολογικές πολιτικές αναζωπύρωσαν ζωνρά το ενδιαφέρον στους τομείς έρευνας και ανάπτυξης και ενθάρρυναν τις ετεροειδείς ομάδες συμφερόντων στο σχεδιασμό και την ίδρυση νέων βιομηχανικών κλάδων με αξιοζήλευτο δυναμισμό. Η ενεργοποίηση διαδικασιών συλλογικής διαπραγμάτευσης εγκαινίασε καινοφανείς ρυθμίσεις στην αγορά εργασίας και διεύρυνε την ακτίνα κάλυψης των δικαιούχων κοινωνικής φροντίδας ανάγοντας την οργανωμένη εργασία σε ισότιμο συνομιλητή των τραπεζών, των εργοδοτών και του κράτους σε μια εποχή ραγδαίων παραγωγικών αναδιαρθρώσεων. Η αέναη τραπεζική χρηματοδότηση και η παρέμβαση του κράτους για τη συσσώρευση του απαιτούμενου κεφαλαίου συνεισέφεραν ουσιαστικά στην εντατικοποίηση των χαμηλών και μεσαίων εξαγωγών προϊόντων αιχμής στις διψασμένες διεθνείς αγορές.²⁷²

Η Φινλανδική βιομηχανική απόπειρα βασίστηκε σε μια ολιστική προσέγγιση όπου η ερευνητική μέριμνα εντάχθηκε σε ένα ευρύτερο εθνικό πλάνο εμφύσησης καινοτομίας. Καλλιέργησε συστηματικά ένα οργανικό δεσμό στις σχέσεις που συνέδεαν τους ιδιωτικούς με τους δημόσιους δρώντες με κεντρικό άξονα την πίστη πως οι ερευνητικές πρωτοβουλίες εμφώλευαν στην αλληλεξάρτηση διαφορετικών ιδεών και αντιλήψεων. Συντονισμένα, ερευνητικά ιδρύματα, αλυσίδες εταιριών, τομεακές ενώσεις και κρατικοί φορείς συνένωσαν τις δυνάμεις τους σε μια προσπάθεια διάδοσης των τεχνολογικών ανακαλύψεων. Η βιομηχανική ανόρθωση ήλθε ως απόρροια επιδίωξης κοινών στόχων και συνάμα αποφεύχθηκαν τα δεινά συρρίκνωσης των μισθών, απομακρύνθηκε η απειλή της

---

²⁷² Niininen, P. (2000), "Effect of Publicly and Privately Financed R&D on Total Factor Productivity Growth", *Finnish Economic Papers*, τ.13, σ.56-8.

εργασιακής ανασφάλειας και αποσοβήθηκε η ανταγωνιστική στασιμότητα της οικονομίας²⁷³.

Θεωρείται κοινός τόπος πλέον το γεγονός ότι η έλευση της πληροφορικής εποχής δε συνιστά ένα μονολιθικό συμβάν αποτραβηγμένο από το ευρύτερο πολιτισμικό και οικονομικό γίγνεσθαι. Αντιθέτως, η τεχνολογική πρόοδος προσλαμβάνει υπόσταση και χροιά εντός ενός καθολικότερου κοινωνικού περιβάλλοντος που περιστοιχίζει την εξέλιξη της ανθρωπότητας. Στις συγκαρινές συνθήκες που διαβιώνουμε η εισαγωγή της τεχνικής μετουσιώνεται σε έκφραση ανάγκης για κυριαρχία προσφέροντας την ευκαιρία σε όσους την κατευθύνουν να προσδιορίσουν την ανάπτυξη και λειτουργία της ίδιας της κοινωνίας. Στο διεθνούς εμβέλειας σύγγραμμα του ο Luis-Suarez Villa αναφέρεται ενδελεχώς στο φαινόμενο της χειραγώγησης των ερευνητικών προγραμμάτων και χαλιναγώγησης του τεχνολογικού σχεδιασμού από τις ισχυρές οικονομικά επιχειρηματικές ομάδες που παίρνουν σταδιακά τη μορφή κραταιών μονοπωλίων.²⁷⁴ Στο κείμενο του συναντάται διάσπαρτα ο όρος «πειραματισμός» υποδηλώνει τον αμιγώς εμπορικό ρόλο που διαδραματίζει η τεχνολογική έρευνα στον μοντέρνο κόσμο που εστιάζει μονοδιάστατα στην εξασφάλιση κέρδους. Η μονομερής αυτή μανία με την απομύζηση χρημάτων από κάθε ερευνητικό εγχείρημα προσκρούει αναπόφευκτα στην επικοινωνιακή πλευρά της απόκτησης γνώσης μέσω των πειραματικών δικτύων επικοινωνίας. Επισημαίνεται με ευκρίνεια από το συγγραφέα πως μόνο με την αποτελεσματική αξιοποίηση του κοινοτικού χώρου δράσης θα γίνει δυνατό να εντοπιστούν οι πολύτιμες πηγές δημιουργικότητας που προκύπτουν από την ακόρεστη δίψα για ουσιαστική αναζήτηση και για ικανοποίηση της γόνιμης περιέργειας.

---

²⁷³ Ornston, D. (Sep.2006), "Re-organizing Adjustment: Finland's emergence as a high-technology leader", *West European Politics*, τ.29, No.4, σ.788.

²⁷⁴ Suarez-Villa, L. (2012), *Technocapitalism: A Critical Perspective on Technological Innovation and Corporatism*, Philadelphia: Temple University Press, σ.5.

Διαπιστώνεται επανειλημμένα ότι με την εξάπλωση της πληροφορικής κοσμογονίας οι αξίες που προβάλλονται ισοδυναμούν με συνώνυμα της επιθυμίας για μοίρασμα των πληροφοριών και για συνεργατική σύμπνοια από όλα τα μέρη προκειμένου να προχωρήσει το ερευνητικό έργο στο επόμενο στάδιο. Η προϊούσα έλλειψη επαρκούς ποσότητας κεφαλαίου αναγκάζει τα κράτη να προβούν στη συνομολόγηση συγχρηματοδοτούμενων συμφωνιών ώστε να διεκπεραιώσουν με επιτυχία τα ερευνητικά τους σχέδια και να καλύψουν τις υπέρογκες δαπάνες που απαιτούνται. Επιπρόσθετα, επιδίδονται σε ευγενική άμιλλα μεταξύ τους για την απόσπαση πρόσβασης στις σύγχρονες τεχνολογικές μεταλλαγές και τη μεταφορά τεχνογνωσίας εντός των γεωγραφικών τους συνόρων. Σαν συνέπεια παρατηρείται η διενέργεια ενός αδυσώπητου αγώνα ανάμεσα στην κάρπωση χρηματικών απολαβών από τη στυγνή εκμετάλλευση της τεχνολογικής επινοητικότητας και την ανιδιοτελή καμπάνια αναζήτησης δημιουργικού πνεύματος. Η συστηματική εγχάραξη ευφάνταστης και παράλληλα ανήσυχης συμπεριφοράς που οδηγεί στην εμφύσηση διανοητικού ταλέντου συνθλίβεται συνεχώς από την μυωπική προσήλωση στην εξεύρεση γρήγορου και εύκολου κέρδους.²⁷⁵ Η αγνή αφοσίωση σε ερευνητικές ατραπούς απαιτεί μακροχρόνιες θυσίες και αλτρουιστική επιμονή στη λεπτομέρεια παράγοντες που ηχούν παράταιρα στα αυτιά των εταιρικών ελίτ που ενδιαφέρονται περισσότερο για στιγμιαίες κατακτήσεις.

Η αστείρευτη ροή εκσυγχρονιστικών μετασχηματισμών και απρόσμενων αναταράξεων αντιμετωπίστηκε με υπομονή και καρτερικότητα δεδομένης της εξασθένησης των προϋφιστάμενων ιεραρχήσεων. Η αδιάλειπτη διαδοχή νεοπαγών τεχνικών επινοήσεων προκάλεσε μεν κάποιες ρήξεις στη λειτουργία του ευρύτερου συστήματος που όμως τις αντιπαρήλθε με ευκολία χωρίς να δυσκολευτεί να επιδείξει προσαρμοστική δεξιότητα. Η τεχνική ανανέωση επέφερε μια μεταφορά εξουσίας από τους επιχειρηματικούς κολοσσούς προς συλλογικότερα είδη συνύπαρξης από τη στιγμή που η παραγωγική βάση μετατοπίστηκε στην προσφορά

---

²⁷⁵ Choate, P. (2005), *Hot Property: The Stealing of Ideas in an Age of Globalization*, New York: Knopf, σ.79.

άυλων αγαθών που ευνοούσαν τον πολλαπλασιασμό των κοινωνικών δικτύων και το ακούραστο κυνήγι δημιουργικών μυαλών. Από την άλλη μεριά, η μη χειρωνακτική φύση των ζωτικών πόρων που είναι απαραίτητοι για την αναπαραγωγή του σημερινού τεχνοκαπιταλισμού στήνει γέφυρες συσσωμάτωσης ανάμεσα στις κεφαλαιουχικές ελίτ και τον ευρύτερο κοινωνικό οργανισμό μιας και οι πρώτες χρειάζονται το κοινωνικό οικοδόμημα για να επιβιώσουν. Η παρατηρούμενη πολυμέρεια του νέου καθεστώτος που αποκτά ενίοτε και χαοτικές διαστάσεις επηρεάζει όλες τις πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας από την έρευνα, την αγορά, την παραγωγική διαδικασία έως τη σφαίρα διανομής κεφαλαιουχικών προϊόντων.

Ο νεο-εμφανιζόμενος διαδικτυακός τρόπος αλληλόδρασης αποφεύγει με καταποσύνη τις προϊσχύουσες ακαμψίες και προωθεί δραστήρια την παγίωση αμοιβαίων διασυνεννοήσεων, εθελοντικές οδούς διακυβέρνησης και το χτίσιμο σχέσεων εμπιστοσύνης για την αξιοποίηση της γνώσης και την άντληση ταλαντούχων προσωπικοτήτων. Για παράδειγμα, η εγκαθίδρυση πλατφορμών ελεύθερης πρόσβασης (Open Source Networks) παρέχουν την ευκαιρία σε δεκάδες προγραμματιστές να συνεισφέρουν με τις ικανότητες τους στο σχεδιασμό λογισμικού.²⁷⁶ Η έγκαιρη κοινοποίηση τυχόν ελαττωμάτων συνυφασμένων με τη λειτουργία του λογισμικού αυτού προειδοποιεί όποιον μπει στην πλατφόρμα να μην επαναλάβει τα ίδια λάθη. Την ίδια ώρα ενθαρρύνεται όποιος επιθυμεί να προσθέσει τις δικές του ιδέες για τη βελτίωση της ποιότητας της εφαρμογής. Εκτός των άλλων, οι εργαζόμενοι ανακτούν τη χαμένη τους ανεξαρτησία επειδή εντάσσονται σε μια ευρύτερη κοινότητα ταλαντούχων ατόμων που μπορούν ανά πάσα στιγμή να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε όποιον τις χρειαστεί. Ο βαθμός αυτονομίας τους επαυξάνεται περαιτέρω αν αναλογιστούμε ότι για την εκπόνηση ερευνητικών πρωτοβουλιών απαιτείται μια πολύ-επιστημονική κατάρτιση που προϋποθέτει πολυμερείς γνωστικές δεξιότητες παρμένες από σωρεία επιστημονικών πεδίων. Πιο

---

²⁷⁶ Sordeberg, J. (2007), *Hacking Capitalism: The Free and Open Software Movement*, New York: Routledge, σ.112.

συγκεκριμένα, στον κλάδο της νανοτεχνολογίας κρίνεται αναγκαία η εναρμόνιση καθηκόντων ανάμεσα σε φυσικούς, χημικούς μηχανικούς, μικροβιολόγους, επιστήμονες της πληροφορικής και της βιοφαρμακολογίας. Η απόκτηση ευχέρειας κινήσεων από ειδικούς στους κλάδους αυτούς λειτουργεί ενισχυτικά για την εκτέλεση συμμετοχικών ερευνητικών έργων που διαφοροποιούνται σε σημαντικό βαθμό από τα προγενέστερα συμβατά πρότυπα έρευνας.

Καταλήγοντας, θα ήταν ουσιώδης παράλειψη να μην αναφέρουμε ότι η τεχνολογική κοσμογονία που συντελείται στις μέρες μας δε θα έπρεπε να αποτελεί αυτοσκοπό αφαιρώντας από τη συζήτηση την κοινωνική της διάσταση και επιπτώσεις. Η λειτουργική αποστολή που έχει επωμιστεί η πληροφορική μεταρρύθμιση είναι αξεδιάλυτα συνδεδεμένη με τους συσχετισμούς δυνάμεων στους χώρους που αυτή αποφασίζεται, σχεδιάζεται καθώς και στα εργασιακά μέρη που εισάγεται και εφαρμόζεται. Η ανανεωμένη έμφαση στη δημιουργικότητα αντιπροσωπεύει υποπροϊόν μιας συνολικότερης καμπάνιας εκδημοκρατισμού του μεταφορντικού μοντέλου ανάπτυξης που διανύουμε. Σε κομβικό στόχο τόσο των κυβερνήσεων όσο και των φορέων των εργασιακών σχέσεων και της κοινής γνώμης πλατύτερα οφείλει να αναδειχθεί η θεραπεία των παθολογιών που συνοδεύουν την ξέφρενη πορεία της τεχνολογικής επικράτησης μέσω της στροφής στη λελογισμένη χρήση της συνεισφοράς της για το καλό του πολιτισμού μας και την αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων της προς όφελος όλων με πυξίδα την κοινωνική ανόρθωση του πληθυσμού και την εμπέδωση της ειρήνης.

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Η γέννηση της πολιτικής ανάλυσης και των κοινωνικών επιστημών γενικότερα θεωρούνται κατ' εξοχήν πολυσυλλεκτικές προσπάθειες που αφορούν τη διαπραγμάτευση υπαλλακτικών θεωρητικών ρευμάτων υπό το πρίσμα ετεροειδών απεικονίσεων της πραγματικότητας. Πολλές φορές τυχαίνει η διερμηνευση και επίμοχθη αναζήτηση του βαθύτερου νοήματος καίριων εννοιακών πλεγμάτων να αποτελέσει αντικείμενο διχαστικών ερίδων και παρερμηνεύσεων ανάμεσα στους εκπροσώπους εναλλακτικών προσεγγίσεων. Υπόθεση εργασίας του πρώτου κομματιού της παρούσας εργασίας συνιστά η διαπίστωση πως προκειμένου να σχηματίσουμε μια σαφέστερη και καθαρότερη αντίληψη της κοινωνικής πραγματικότητας και τη χρησιμότητα του σύγχρονου κράτους οφείλουμε να υιοθετήσουμε ένα πολύ-επίπεδο πλαίσιο επιστημονικής ενατένισης. Έτσι, δε θα περιορίσουμε στενόχωρα το οπτικό μας πεδίο σε μεμονωμένες πτυχές της κοινωνικής ζωής όπως ισχυρίζονται οι θιασώτες της σχετικιστικής σχολής²⁷⁷ αλλά θα διανοίξουμε δρόμους για μια σφαιρικότερη και πιο εποικοδομητική ερμηνευτική συζήτηση στηριγμένη στην ουσιαστική εμπειρική έρευνα.

Μόνο τότε θα καταφέρουμε να προτείνουμε εφικτές λύσεις στα προβλήματα που μας απασχολούν και να εμβαθύνουμε τις γνώσεις μας ως προς τη λειτουργία σύνθετων κοινωνικο-πολιτικών φαινομένων. Πρωταρχικό μέλημα του πρώτου μέρους σηματοδοτεί η εκκόλαψη ενός πολυειδούς επεξηγηματικού προτύπου που

---

²⁷⁷ Khun, T. (1997), *Η Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων*, Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα, σ.14.

να παρέχει μια ολικότερη θεώρηση της κρατικής υπόστασης σταχυολογώντας συνδυαστικά και ενσωματώνοντας ψήγματα συλλεγμένα επιλεκτικά από τις τρεις αλληλοσυμπληρούμενες θεωρητικές συνεισφορές του πλουραλισμού, του ελιτισμού και του μαρξισμού. Κάθε μία από αυτές συνέβαλλε στην εναργέστερη διαφώτιση πολυδιάστατων κοινωνικών προκλήσεων εμπλουτίζοντας παράλληλα το εννοιολογικό μας οπλοστάσιο αλλά και προωθώντας την εμπειρική έρευνα σε επιστημονικούς τομείς όπως η κοινωνιολογία και η πολιτική οικονομία. Κάθε μία προσέφερε το δικό της πεδίο δράσης και συστηματικής έρευνας. Για παράδειγμα, όσον αφορά την κατανόηση του ρόλου που επιτελεί το κρατικό μας σύστημα οι ετεροειδείς εννοιολογικές προοπτικές έχουν κάτι σημαντικό να κομίσουν στην απόπειρα νοηματικής αποσαφήνισης της λειτουργίας του.

Το σήμα κατατεθέν μιας σύνθετης και συνεκτικά αρθρωμένης συλλογιστικής απαρτίστηκε από πολυάριθμες υποθέσεις για τη θεσμική λογική του κοινωνικού γίνεσθαι καθώς και αναπτύξεις των δομών που ευθύνονται για το σχηματισμό πολυπλόκαμων διαρθρωτικών μορφών και διαστάσεων του. Η ενδελεχής αναφορά στην θεσμική υπόσταση της κοινωνικής πραγματικότητας που μας περιβάλλει βοήθησε στο να ανιχνεύσουμε την ύπαρξη συχνά αντιφατικών ρυθμιστικών επιπέδων.²⁷⁸ Για παράδειγμα οι παράγοντες της συσσώρευσης, του εξορθολογισμού και της ενεργούς συμμετοχής φέρουν ακέραια την ευθύνη για την αργή αλλά σταθερή πορεία μετεξέλιξης πολλαπλών κοινωνικών σχηματισμών. Επιπροσθέτως, θα ήταν χρήσιμο να λάβουμε υπόψη, ότι η εξηγητική προσέγγιση των συνθετικών στοιχείων που πλαισίωσαν την πολύμορφη τάξη πραγμάτων είναι εκ των ουκ άνευ στις σημερινές δύσκολες συγκυρίες. Μία τρίτη παράμετρος που συνέτεινε στη διαμόρφωση μιας συνολικότερης αφηγηματικής εικόνας συνδέθηκε με τη μεθοδολογική κατάταξη εναλλακτικών κοινωνικών σκοπιών όπως οι οικονομικές, πολιτικές ή πολιτισμικές τυπολογίες που αποτέλεσαν τα εννοιολογικά

---

²⁷⁸ Συλλογικό Έργο Γάλλων Πανεπιστημιακών, (1987), *Ιδεολογίες: Η Μεγάλη Σύγχυση*, Αθήνα: Ροές, σ.139.

εναύσματα για δηλώσεις που περιέγραψαν συγκεκριμένα γεγονότα και διαφώτισαν επιμέρους συμπεριφορές.

Σε αυτό το πλαίσιο η επιλογή ως βέλτιστου ενός και μόνο θεωρητικού μοντέλου (πλουραλισμός, ελιτισμός, μαρξισμός) θα ισοδυναμούσε με ανάρμοστη αυθαιρεσία εφόσον οι διακριτές θεωρήσεις δεν αντιμετώπισαν με τον ίδιο βαθμό σοβαρότητας παρεμφερή επίπεδα ανάλυσης και συνακόλουθα εμφανίστηκαν ιδιαίτερα ανήμπορες να απαντήσουν ικανοποιητικά σε ομοειδή εμπειρικά και ιστορικά ερωτήματα.²⁷⁹ Το φάσμα έρευνας του πλουραλιστικού παραδείγματος περιέλαβε την πολιτική συμπεριφορά των ατομικών δρώντων και ομαδικών συλλογικοτήτων και τον αντίκτυπο που οι αναμεταξύ τους διαντιδράσεις είχαν στη συγκρότηση των κυβερνητικών αποφάσεων. Το ερευνητικό ενδιαφέρον εδώ εστιάστηκε στο σύμπλεγμα σχέσεων που εξαπλώθηκε ανάμεσα στους πολίτες, τους αντιπροσώπους τους και τους επίσημους φορείς, καθώς αυτές γέννησαν βαθμιαία διαμάχες και επίμαχα σημεία που έχρηζαν άμεσης επίλυσης. Οι εσωτερικές αλληλουχίες και ο τρόπος λειτουργίας τόσο των ιδιωτικών όσο και των δημόσιων οργανώσεων θεωρήθηκε δεδομένος ενώ συναπτόμενες ταξικές συμμαχίες τοποθετήθηκαν στο περιθώριο. Μόνο ο αλληλο-συσχετισμός ορατών υποκειμένων δράσης του πολιτικού πεδίου εντάχτηκε σε ένα συνεκτικό προβληματισμό. Τα συναγόμενα αποτελέσματα συγκεντρώθηκαν και αξιολογήθηκαν στη βάση μιας δυναμικής συνύπαρξης των διαφόρων προτιμήσεων, προσόντων και διαθέσιμων πόρων των συμμετεχόντων.

Στο πεδίο της σύγχρονης πολιτικής θεωρίας, η πλουραλιστική προσέγγιση υποστήριξε διακαώς την αντίληψη που εδράστηκε στην παραδοχή πως το διασωζόμενο πολιτικό σύστημα δεν ήταν τίποτα άλλο από μια αρένα ανταγωνισμού μεταξύ των ομάδων μια από τις οποίες ενσάρκωσε το κράτος (το οποίο με τη σειρά

---

²⁷⁹ Craib, I. (1992), *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία: Από τον Parsons Στον Habermas*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ.50.

του απαρτιζόταν από επιμέρους υπο-ομάδες).²⁸⁰ Η πλουραλιστική πανσπερμία συνομαδώσεων επέφερε διάχυση της εξουσίας καθώς για τους εκπροσώπους της σχολής αυτής υποτίθεται ότι η επικράτηση συνθηκών ανταγωνισμού που αναπτύχθηκαν αδιάκοπα απέτρεψε τη σύμπληξη μονοπωλίων κατίσχυσης. Σε κεντρικό τους στόχο αναδείχθηκε το εγχείρημα σκιαγράφησης των ουσιαστικών δραστηριοτήτων της δημοκρατικής διακυβέρνησης και η επιμελής αξιολόγηση της συμβολής της στην ανέλιξη της σύγχρονης κοινωνικής δυναμικής. Χαρακτήρισαν έτσι το δικό τους ρεύμα ως εμπειρική δημοκρατική θεωρία προσφέροντας μια περιγραφική-ερμηνευτική ενατένιση της πραγματικότητας της δημοκρατικής πολιτικής ζωής.

Η σύντομη επισκόπηση που πραγματοποιήθηκε του κλασικού πλουραλιστικού μοντέλου κατέδειξε την παντελή απουσία ενός τελικά ισχυρού κέντρου πολιτικών αποφάσεων. Εφόσον η εξουσία έμοιαζε ουσιαστικά κατανεμημένη σε όλα τα μήκη και πλάτη της κοινωνικής ολότητας και εφόσον εμφανίστηκαν πολλαπλά σημεία πίεσης προέκυψαν ανταγωνιστικά κέντρα που διαμόρφωσαν πολιτικές και έλαβαν κρίσιμες αποφάσεις. Αυτή η πρωτεύουσα πολυπλοκότητα των σχέσεων παρείχε το κλειδί για την αιτιολόγηση της εξασφάλισης μιας σχετικής συστημικής σταθερότητας. Όπως εύστοφα το έθεσε ο Truman,²⁸¹ τη στιγμή που όλοι οι ανεκτά φυσιολογικοί άνθρωποι έγιναν μέλη ετεροειδών μερίδων με ανόμοια και ασύμβατα συμφέροντα κάθε ομάδα συμφερόντων παρέμεινε ιδιαίτερα αδύναμη και εσωτερικά διασπασμένη ώστε να καταφέρει να κατακτήσει ένα μερίδιο εξουσίας δυσανάλογο με το μέγεθος και τους στόχους της. Στο χωρίο που ασχολήθηκε με την παρουσίαση της πλουραλιστικής έποψης τονίστηκε με σαφήνεια πως οι θεωρητικοί της τάσης αυτής ισχυρίστηκαν πως κάποιος βαθμός αδράνειας ή απάθειας ενδεχομένως και να άσκησε

---

²⁸⁰ Potter, A. (1961), *Organized Groups in British National Politics*, Westport, Connecticut: Greenwood Press, σ.290.

²⁸¹ Truman, D.B. (1993), *The Governmental Process*, Berkeley: University of California, σ.51.

καθοριστική σημασία για την σταθερή συνέχεια του πολιτικού μας συστήματος.²⁸² Η εκτεταμένη συμμετοχή μπόρεσε εύκολα να οδηγήσει σε εντεινόμενες κοινωνικές συγκρούσεις, αδικαιολόγητη αποδιοργάνωση και φανατισμό και επομένως συνάγεται αυτόματα ότι μια πλουραλιστική δημοκρατία θα μπορούσε κάλλιστα να λειτουργήσει και χωρίς αυτή. Η επικράτηση μιας τυραννικής πλειοψηφίας αποτρέπονταν επειδή το πεδίο δράσης των πολιτικών στοχεύσεων οροθετήθηκε από δύο θεμελιακούς μηχανισμούς που εκφράστηκαν πρώτον μέσω της διενέργειας τακτικών εκλογών και δεύτερον με κύριο μοχλό την πολιτική διεκυστίνδα μεταξύ κομμάτων, ομάδων και ατόμων.

Από τη σύντομη επισκόπηση που επιχειρήθηκε, καταδείχθηκε εύγλωττα το γεγονός πως η κλασική πλουραλιστική σκέψη παραμέλησε συστηματικά και εσφαλμένα την ενασχόληση της με μία ευρεία γκάμα πολύ σημαντικών ζητημάτων παραγνωρίζοντας ταυτόχρονα τις καίριες επιπτώσεις τους. Συγκεκριμένα αποσιωπήθηκε ότι οι γραφειοκρατικές δομές ήταν πιθανό να αποστεωθούν και οι ηγέτες τους να μετατραπούν σε μη ανταποκρινόμενες ελίτ τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Σαν αποτέλεσμα, η δημόσια πολιτική έκλινε μονοδιάστατα υπέρ ορισμένων ομάδων συμφερόντων με αρτιότερη οργάνωση και περισσότερους πόρους στην κατοχή τους. Περαιτέρω, η χάραξη πολιτικής ως διαδικασία σκόνταψε στην ανάδειξη μιας σειράς περιοριστικών παραγόντων όπως ο οξύς πολιτικός ανταγωνισμός, η δόλια σύναψη εκλογικών στρατηγικών, η σπανιότητα των πόρων και η έλλειψη επαρκών γνώσεων και ικανοτήτων εκ μέρους των κυρίαρχων ιθυνόντων. Οι προσδιοριστικές προϋποθέσεις της πλουραλιστικής θεωρίας συνοψίστηκαν στην ύπαρξη πολλαπλών κέντρων εξουσίας, την κατατεμαχισμένη άρθρωση συμφερόντων και την αντισταθμιστική εξισορρόπηση της εμβέλειάς τους, την υπερβατική συναίνεση που διαπότιζε πέρα για πέρα τον κοινωνικό ιστό και την πανταχού παρούσα διαμεσολαβητική δράση του κράτους που συμπεριφέρθηκε ως κριτής και επιδιαιτητής των φιλονικιών που ξέσπασαν ανάμεσα στις ετερόκλητες

---

²⁸² Rose, R. (1980), *Challenge to Governance: Studies in Overloaded Politics*, London: Sage Publications, σ.10.

μερίδες που το απάρτισαν.²⁸³ Τα προαναφερθέντα πλουραλιστικά αξιώματα αποτυγχάνουν κατάφωρα να διαφωτίσουν τις πολυειδείς πτυχώσεις ενός κόσμου διάστικτου από συστημικές ανισορροπίες στην κατανομή της εξουσίας, της επιρροής και των πόρων. Η ενδελεχής διαύγαση των παραδοχών αυτών φαντάζει ασυμβίβαστη με τις πεποιθήσεις και τους όρους αναφοράς της πλουραλιστικής εκδοχής που μοιάζει αφελώς προσκολλημένη σε μια ουτοπική και εξιδανικευμένη περιγραφή της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας.

Το δεύτερο κεφάλαιο, καταπιάστηκε εκτεταμένα με την κριτική που ασκήθηκε από τους θιασώτες της ελιτιστικής προσέγγισης (π.χ. τους εκφραστές των λεγόμενων ριζοσπαστικών συνιστωσών της ισχύος) αμφισβητώντας ρητά τη βάση των πλουραλιστικών θέσεων στις αναπτυγμένες δυτικές κοινωνίες. Όπως διατυπώθηκε ξεκάθαρα στο ανά χείρας σύγγραμμα η δυναμική επέκταση και άνοδος των ομάδων συμφερόντων αποτέλεσε ευθεία συνάρτηση της στρατηγικής διαφόρων ελίτ να επιβάλλουν τη θέληση τους και να εξασφαλίσουν θετικά προσκείμενες θεσμικές διευθετήσεις λειτουργώντας εν είδη καρτέλ. Σε αυτή τους την προσπάθεια οι ηγετικές ελίτ ειδικότερων ομάδων κατόρθωσαν να κινητοποιήσουν ένα σύνολο επιλεκτικών κινήτρων ή κυρώσεων αποσκοπώντας στην προσέλκυση και προσηλυτισμό επαρκούς αριθμού μελών.²⁸⁴ Σε διάσπαρτα σημεία του παρόντος δοκιμίου υπενθυμίστηκε η εξαιρετική συμβολή των έργων του ελιτισμού ως εξομαλυντικό αντιστάθμισμα στη μαρξιστική μονομερή έμφαση της σταθερής διάπλεξης των δραστηριοτήτων του κράτους, των μορφών οργάνωσης και των ταξικών σχέσεων. Το τολμηρό εγχείρημα των υπέρμαχων του ελιτισμού να κατευθύνουν το βλέμμα τους στις εσωτερικές διεργασίες των δημόσιων και των ιδιωτικών οργανώσεων και οι εύστοχοι σχολιασμοί τους σε θέματα γραφειοκρατικοποίησης συνέστησαν μια αξιέπαινη θεωρητική συνεισφορά στην κατανόηση της αποστολής της κυβέρνησης και την οριοθέτηση του ρόλου της

---

²⁸³ MacIver, R.M. (1965), *The Web of Government*, New York: The Free Press, σ.65.

²⁸⁴ Useem, M. (1984), *The Inner Circle*, New York: Oxford University Press, σ.38.

δημοκρατίας. Χαρακτηριστικά ανέφερα ότι ο Weber στο έργο του έσπευσε να εγκαταλείψει ως αδιέξοδα τα εναλλακτικά μοντέλα δημοκρατίας και να αποδεχτεί τον ανταγωνισμό ανάμεσα σε αντιμαχόμενες φατρίες ηγετών ως το μοναδικό πρότυπο συνδιαμόρφωσης της ιστορικής πορείας από την ανθρώπινη βούληση και διαχείρισης της διαπάλης αξιών. Στο πλαίσιο αυτό, το δημοκρατικό πολίτευμα πρόσφερε τη βέλτιστη συνταγή για την ορθή επιλογή εκείνων που παρήγαγαν τις κομβικές αποφάσεις που εξέφραζαν πιστότερα τις αντιπροσωπευτικότερες ατομικές αξιώσεις.

Ένα υπολογίσιμο ρεύμα απολογητών του ελιτισμού αντιμετώπισε την ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας ως πλήρη επικίνδυνων αμφισημιών και συνέδεσε τη μακρομέρευση της κυβερνητικής πλειοψηφίας με την προϋπόθεση το έλλογο κράτος να ξεχωρίσει με σαφήνεια από τις μάζες, όπου κρίθηκε σκόπιμο να διαλέξουν την τήρηση μιας εφεκτικής στάσης. Μόνο η πάγια εδραίωση ενός συστήματος διορατικής ηγεσίας αποδείχθηκε το πιο πρόσφορο μέσο για την ουσιαστική επίλυση των ακανθωδών ζητημάτων της καπιταλιστικής ή της σοσιαλιστικής τάξης. Αναρίθμητοι λόγιοι αναλυτές επιβεβαίωσαν τη χρηστικότητα του νόμου του Michaels για τα συνδικάτα κι άλλες ενώσεις όπου παρουσιάστηκε οξύτερη η αντίφαση ανάμεσα στις πολιτικές της εκλεγμένης δημοκρατικά ηγεσίας και τη διακηρυγμένη δημοκρατική ιδεολογία. Το κεντρικό συμπέρασμα των περισσοτέρων συμπυκνώθηκε στη φράση ότι η ολιγαρχία ήταν τελικά αναπόφευκτη ακόμα και στο πλαίσιο δημοκρατικών δομών και προθέσεων, ενώ η οργάνωση θεωρήθηκε υπεύθυνη για τη διαίωσιση της κηδεμονίας των εκλεγμένων επί των εκλογέων.²⁸⁵ Μεταξύ άλλων στο μνημειώδες σύγγραμμα του Mills προεικονίστηκε με θαυμαστή δεξιοτεχνία η άρρηκτη συνύφανση και ο υψηλός βαθμός συναλλαγής που αντιστοιχούσε στη διεπίδραση του προσωπικού με τον πολιτικό, του επιχειρηματικού με τον στρατιωτικό κόσμο που διαμοιράστηκαν θέσεις τεράστιου

---

²⁸⁵ Fidler, J. (1981), *The British Business Elite: Its Attitudes to Class, Status and Power*, London: Routledge & Kegan Paul, σ.36.

κύρους, απέκτησαν κοινό κοινωνικό υπόβαθρο και η δράση τους εκκινήθηκε από παρόμοιες αφετηριακές βάσεις και έθετε ομοιογενείς στοχεύσεις.

Ενισχυτικά η ελιτιστική γραμμή σκέψης αντιτάχθηκε με σφοδρότητα στην αποκλειστικά μονομερή και δογματική οικονομική ερμηνεία της ιστορικής μας εξέλιξης που εκπορεύτηκε από το μαρξιστικό οικονομικό αναγωγισμό. Διαχώρισε με ευκρίνεια τις θέσεις της, εξάιροντας σε όλο της το εύρος την καταλυτική απήγηση τόσο των ηθικών αξιών όσο και των θρησκευτικών ιδεών αλλά και των πολιτισμικών παραγόντων στην εξέλιξη των κοινωνικών μεταλλάξεων. Χαρακτηριστικά, οι ερμηνείες που προτάθηκαν για την εντυπωσιακή υπεροχή των στρωμάτων των διανοούμενων, των διευθυντών και των γραφειοκρατών επιχείρησαν να διαυγάσουν τον τρόπο που οι καπιταλιστικοί μετασχηματισμοί συνεπάγονταν την αταξική στρατολόγηση των ελίτ ενώ ταυτόχρονα διατηρούσαν ανέπαφη τη διαχωριστική γραμμή που κρατούσε χωρισμένη την άρχουσα ελίτ από τις μάζες. Για τον Manheim, οι διανοούμενοι είχαν τη μοναδική δυνατότητα να αντιληφθούν αντικειμενικά και πληρέστερα την κοινωνική τους ύπαρξη και να δράσουν αυτόβουλα για την προώθηση των γενικότερων συμφερόντων του κοινωνικού συνόλου.²⁸⁶

Αποτελεί αξιοπρόσεκτο γεγονός πάντως ότι η πραγματική φροντίδα του ανά χείρας πονήματος σχετίστηκε με την ολόπλευρη πραγμάτευση όχι μόνο της γόνιμης προσφοράς που κρύβεται σε κάθε μια θεωρητική τάση αλλά και των μελανών κηλίδων και αξιοκατάκριτων ανεπαρκειών τους. Οι ένθερμοι οπαδοί της ελιτιστικής άποψης κάθε άλλο παρά έτρεφαν ιδιαίτερη εκτίμηση για τις πολιτικές και πνευματικές ικανότητες του μέσου πολίτη. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων είδαν με μισό μάτι το εκλογικό σώμα αξιολογώντας το ως εγγενώς αδύναμο, πνευματικά ευνουχισμένο, επιρρεπές σε θυελλώδεις συναισθηματικές παρορμήσεις χωρίς αυτόνομο δυναμισμό και ευεπηρέαστο από εξωγενείς παράγοντες. Το μοντέλο δημοκρατίας που πρόκριναν κινείτο σε πεπερασμένα επίπεδα αφού η

---

²⁸⁶ Μάνχαϊμ, Κ. (1997), *Ιδεολογία και Ουτοπία*, Αθήνα: Γνώση, σ.23.

συνδρομή των εκλογέων και οι πιθανοί δρόμοι διεύρυνσης της πολιτικής συμμετοχής αντιμετωπίζονταν με ιδιαίτερο σκεπτικισμό. Το δε εκλογικό σύστημα παρείχε κάποια επίφαση προστασίας στους εκλογείς μόνο μέσω της απομάκρυνσης των ακατάλληλων λειτουργών από τα αξιώματά τους. Η προϊούσα ροπή απαξίωσης των κριτηρίων του λαού για την εκφορά έλλογων κρίσεων για μια ευρεία γκάμα κρίσιμων πολιτικών διακυβευμάτων ερχόταν σε οξεία αντίφαση με το θεμελιακό δόγμα των ελιτιστών που διατεινόταν ότι οι ψηφοφόροι ήταν εφοδιασμένοι με τα κατάλληλα κριτήρια αξιολόγησης των προτεινόμενων αντίπαλων ηγεσιών.

Τα προαναφερθέντα αποδυναμώνουν σημαντικά τον ισχυρισμό του ανταγωνιστικού ελιτισμού περί δημοκρατικότητας του και η συνηγορία υπέρ της δημοκρατικής του φύσης εξαντλήθηκε αποκλειστικά στο επιχείρημα της προάσπισης από την απειλή της τυραννίας. Επιπλέον, η πεισματική έξαρση της ανισομερούς κατανομής των ατομικών προτερημάτων ποτέ δε συμφιλιώθηκε πλήρως με την κεντρική αρχή της δημοκρατικής πολιτικής σκέψης που εκθειάζει γενναιόδωρα την υποκειμενική ισότητα των μεμονωμένων ατόμων. Σα να μην έφτανε αυτό, η ιδέα της κυβερνώσας μειοψηφίας παραβιάζει κατάφωρα τη δημοκρατική πρόσληψη της διακυβέρνησης της πλειοψηφίας.²⁸⁷ Η αυστηρή κριτική που ασκείται στον μαρξιστικό ντετερμινισμό που υπερτονίζει τη σημασία των οικονομικών παραγόντων πέφτει στην ίδια παγίδα όταν αποφαινεται υπέρ του διαχωρισμού του κοινωνικού γίνεσθαι σε δύο αντίρροπες κατηγορίες πολιτών: την κυβερνώσα μειοψηφία και την κυβερνώμενη πλειοψηφία. Ωστόσο είναι αξιοσημείωτο και αφήνεται να διαφανεί σε πολλαπλά σημεία της συγκεκριμένης μελέτης ότι οι εκθέσεις κύριων εκφραστών του ελιτισμού που καταγίνονται με τη διαύγαση πλειάδας σπουδαίων φαινομένων που σημειώνονται στην μοντέρνα πολιτική πραγματικότητα όπως οι κοσμογονικές ιστορικές αναπροσαρμογές που συντελούνται, ή η αυξημένη επιρροή των στρατιωτικών αρχηγειών διαχέουν ένα τόνο πεσιμισμού μιας και δε μας προσφέρουν μια βιώσιμη διέξοδο από την

---

²⁸⁷ Presthus, R. (1964), *Men at the Top*, New York: Oxford University Press, σ.15.

κατάσταση που περιγράφουν. Ενώ στη μαρξιστική προοπτική η ταξική σύγκρουση ανάγεται σε κυριαρχική δυναμική που πυροδοτεί καταλυτικές ανατροπές και βαθιές μετεξελίξεις στην ελιτιστική προσέγγιση οι σχέσεις ανάμεσα στην οργανωμένη μειοψηφία και την αποδιοργανωμένη πλειοψηφία εμφανίζονται ως πιο παθητικές και η κοινωνική αλλαγή επέρχεται ως προϊόν μιας επερχόμενης παρακμής των ιθυνόντων στρωμάτων είτε μέσω της ανόδου νέων κοινωνικών δυνάμεων αναδυόμενων από τη λαϊκή πρωτοβουλία.

Η πραγμάτευση της μαρξιστικής λογικής παίρνεται ως επίκεντρο έρευνας του τρίτου κεφαλαίου όπου αναζητούνται ενδείξεις του γιατί η υπόσχεση της εγγύησης της ασφάλειας του προσώπου και της ιδιοκτησίας καθώς και η προώθηση ισόκυρης δικαιοσύνης απέτυχαν να εκπληρωθούν στην πράξη. Η πραγματικότητα της διαιρεμένης ταξικά κοινωνίας παραβίαζε κατάφωρα τις προηγούμενες προϋποθέσεις μιας και οι κυριότερες δραστηριότητες του ατόμου συνυφαίνονταν άρρηκτα με τη θέση του στην ταξική δομή. Στον μαρξισμό αναδεικνύεται επίσης η πρωτοκαθεδρία του κρατικού δικτύου πληροφοριών ως μηχανισμού επιτήρησης και παράλληλα υπογραμμίζεται ο τρόπος με τον οποίο η πολιτική αυτονομία του κράτους υπονομεύει το σχηματισμό κοινωνικών κινημάτων που θα αντιμάχονται έμπρακτα την καθεστηκυία τάξη πραγμάτων. Ένα πιο προοδευτικό ρεύμα της μαρξιστικής σκέψης αντιλαμβάνεται την κρατική οντότητα ως διακατέχουσα κάποιο βαθμό εξουσίας ανεξάρτητης των ταξικών δυνάμεων. Για τη νέο-μαρξιστική θεώρηση η εσωτερική ενότητα του κράτους εκπορεύεται de facto από τη σχετική αυτονομία του από τα κυρίαρχα ταξικά συμφέροντα. Η έκδηλη εγκατάλειψη της προϋπάρχουσας εργαλειακής του σύλληψης προλείανε το έδαφος για την εξέταση της κρατικής έννοιας ως ενός μορφώματος εύπλαστου και ευαίσθητου στην άσκηση εναλλακτικών κοινωνικών πιέσεων ικανού να

αναμορφώνει τη βούληση του σύμφωνα με τα διακαή αιτήματα αντιτιθέμενων κοινωνικών συνομαδώσεων.²⁸⁸

Η ιδεολογία λειτουργεί ως ένα εποικοδόμημα που ορθώνεται πάνω στις κοινωνικές συνθήκες ύπαρξης και απαρτίζεται από ετερόκλητα και με ιδιαίτερο τρόπο διαμορφωμένα αισθήματα, αυταπάτες, ισορροπίες και αντιλήψεις για τη ζωή. Πέρα από τον απατηλό της όμως χαρακτήρα, παίρνει και μια πρακτικο-κοινωνική χροιά απορρέουσα από το γεγονός ότι οι διάφορες ανομοιογενείς μορφές της αντιστοιχούν σε ειδικά ταξικά συμφέροντα και συντελούν αναπαλλοτριώτα στην εμφάνιση της κοινωνικής συνοχής και της κοινής ταυτότητας της ομάδας. Η ριζική καινοτομία που εισήγαγε το μαρξιστικό παράδειγμα στην εδραίωση της πολιτικής οικονομίας ήταν ο υπερτονισμός και η ραγδαία διάδοση της ιστορικής και πολιτικής διάστασης στην ανίχνευση των οικονομικών φαινομένων. Σφυρηλάτησε με ζήλο ρηξικέλευθα μεθοδολογικά εργαλεία συνυφασμένα με τον τρόπο παραγωγής που συνέβαλλαν αποφασιστικά στη διαλεύκανση της φύσης και ανάπτυξης των ιστορικών και εμπειρικών προβλημάτων που αναφέρονται στις καπιταλιστικές κοινωνίες.

Ο μαρξισμός περισσότερο από άλλες συναφείς ή αντίπαλες κοσμοθεωρίες τόλμησε να υποδείξει καρποφόρες μεθόδους μελέτης των διαθέσιμων κοινωνικών σχηματισμών τόσο από τη μεριά του φορέα όσο και από τη μεριά της θεσμικής δομής τους. Παρέχει την εικόνα ενός μορφώματος συλλογικών φορέων δράσης που μάχονται για τον έλεγχο σπάνιων πόρων και αντικατοπτρίζει παράλληλα ένα συστημικό όλον που τα θεσμοποιημένα του υποσυστήματα μπορούν λίγο ή πολύ να είναι ασυμβίβαστα ή όχι μεταξύ τους. Αν εγκαταλείψει όπως κάνουν αρκετοί σύγχρονοι νέο-μαρξιστές τη δογματική προβληματική που απεικονίζει ένα καπιταλιστικό-εξειδικευμένο κρατικό οργανισμό και θεωρεί δεδομένη την απλή αιτιακή σχέση ανάμεσα στην εκδήλωση της ταξικής κυριαρχίας και τις

---

²⁸⁸ Abercrombie, N., Hill, S., & Turner, B.S. (1980), *The Dominant Ideology Thesis*, London: George Allen & Unwin, σ.153.

μεταστροφές της πολιτικής ζωής μόνο κερδισμένος θα βγει.²⁸⁹ Γιατί ας μην ξεχνάμε ότι το αρχικό όραμα του Μαρξ που προσέβλεπε σε ένα αναζωογονητικό εργατικό κίνημα που θα επέφερε το συνολικό κοινωνικό εξορθολογισμό και θα μεταμόρφωνε την κοινωνία σε μια κοινότητα ελεύθερων παραγωγών προσέφερε μια μακροπρόθεσμα βιώσιμη απάντηση στην απατηλότητα και αδιαφάνεια των κοινωνικών σχέσεων που επικρατούσε ως τότε και ευελπιστούσε στη σύναψη πιο ανθρώπινων συνεργατικού τύπου επαφών που θα συμβάδιζαν με την καλλιέργεια αμοιβαία επωφελών αξιών.

Όπως ανέφερα και προηγουμένως, το κέντρο εστίασης του προκειμένου χειρόγραφου δεν αναλώνεται αποκλειστικά στις θετικές όψεις των εξεταζόμενων εννοιολογικών οπτικών αλλά εμπλέκεται συνάμα στην τεκμηριωμένη περιοδολόγηση των λογικών σφαλμάτων και υπερβολών τους. Όσον αφορά την ανάλυση του Μαρξ συχνά βρίθκει σημασιολογικών αμφισημιών και αδιευκρίνιστων επιχειρημάτων αφήνοντας έτσι μια διαφορούμενη κληρονομία στους σύγχρονους επιγόνους του μαρξισμού. Με το να ανάγει αφαιρετικά την πολιτική εξουσία στην οικονομική και ταξική της χροιά στην ουσία περιθωριοποιεί ή αποκλείει εντελώς ορισμένες κατηγορίες ζητημάτων από τη διερεύνηση και ένταξη τους στο δημόσιο διάλογο και την πολιτική. Κλασικά παραδείγματα αποτελούν θέματα καταπίεσης των γυναικών, εθνικά ή φυλετικά διακυβεύματα, η προστασία της φύσης όπου φαντάζει αδύνατο να αναχθούν σε ταξικά καθορισμένες συσχετίσεις. Ένα ακόμη θεμελιακό αδιέξοδο συναρτάται με τη θέση περί τέλους της πολιτικής, τον ερχομό της επανάστασης και την εγκαθίδρυση του προλεταριακού κράτους. Στην πραγματικότητα η αντίληψη αυτή απο-νομιμοποιεί πλήρως την πολιτική που ενασκείται από το συλλογικό σώμα των πολιτών και αρνείται να αποδεχτεί οποιαδήποτε πολιτική διαφορά ως γνήσια γνώμη που μια ομάδα ή ένα άτομο

---

²⁸⁹ Cohen, J.L. (1982), *Class and Civil Society: The Limits of Marxian Critical Theory*, Amherst: The University of Massachusetts Press, σ.197.

δικαιούται να εκφράζει ως ισότιμο μέλος μιας εύρυθμα λειτουργούσας πολιτείας.

290

Η άποψη πως το τέλος των τάξεων θα σημάνει αυτόματα την απάλειψη κάθε νόμιμης βάσης αμφισβήτησης εμπεριέχει μια λανθάνουσα ροπή προς αυταρχικά καθεστώτα και απαγορεύει τη συστηματική ενθάρρυνση του διαλόγου και την ανοχή διαφωνιών σχετικά με τις δημόσιες υποθέσεις. Πλειάδα υπερασπιστών του μαρξιστικού δόγματος διακατέχονται από προκαταλήψεις όπως η φοβερή αγωνία για το αν μια συγκεκριμένη εφαρμογή των μαρξιστικών εννοιών εντάσσεται στα μαρξιστικά πλαίσια ή κατά πόσο συνάδει με το πνεύμα και το γράμμα των ιερών κειμένων του δασκάλου ή ακόμη εάν εμφορείται από αστικές αξίες που τις καθιστούν μη επιστημονικές. Στο τέταρτο κεφάλαιο προχωρώ σε διάφορες μεθόδους συσχέτισης των σημείων σύγκλισης των θεωριών αναφέρομαι σε πληθώρα κοινών αφετηριών που παρέχουν ενθαρρυντικές προοπτικές για πιθανό συγκερασμό υπαλλακτικών διανοητικών απόψεων. Λόγου χάρη, οι προασπιστές της ελιτιστικής οπτικής ασχολήθηκαν ενδελεχώς και παρήγαγαν χρήσιμες γενικεύσεις της μαρξιστικής αντίληψης της απαλλοτρίωσης του εργάτη με άξονα την κυριότητα των μέσων παραγωγής επεκτείνοντας τη πέρα από τη σφαίρα της ακραιφνούς οικονομικής μεγέθυνσης και συναρτώντας την με τη γενικότερη εξάπλωση του γραφειοκρατικού συγκεντρωτισμού. Για τους προασπιστές της άποψης αυτής, η διόγκωση του συστήματος γραφειοκρατικής οργάνωσης περικλείει το αναπόφευκτο στοιχείο του συγκεντρωτισμού της διοίκησης ενώ η αποσαφήνιση των εσωτερικών διεργασιών ρύθμισης των δημόσιων και ιδιωτικών οργανώσεων συμβάλλει δραστικά στην καλύτερη γνωστική προσέγγιση των θεσμών της κυβέρνησης και των δημοκρατικών διαδικασιών.

Παραθέτονται επίσης αλυσιδωτά παραδείγματα διαχωρισμού και διακριτότητας του μοντέλου του πλουραλισμού από εκείνα του ελιτισμού και του μαρξισμού. Ας πάρουμε ως ένα πρώτο δείγμα το γεγονός ότι η κλασική

---

²⁹⁰ Ollaman, B. (1971), “Marx’s Vision of Communism: A Reconstruction”, *Critique*, τ.8, σ.27.

πλουραλιστική φιλολογία²⁹¹ της πολιτικής των ομάδων συμφερόντων συμβόλιζε ένα πρωταρχικής σημασίας διορθωτικό παράγοντα στη μονόπλευρη έμφαση των εκπροσώπων της ανταγωνιστικής ελιτιστικής κατόπτευσης στις δραστηριότητες των ιθυνόντων στρωμάτων διακυβέρνησης και τον πεισματικό τονισμό της ικανότητας τους να διαμορφώνουν τη σύγχρονη ζωή. Σε αντίθεση, οι πλουραλιστές διατείνονται πως οι επιβαλλόμενοι εκλογικοί περιορισμοί και οι στρατηγικές που επιλέγουν οι πολυπληθείς ομάδες πίεσης αποδεικνύουν περίτρανα πως οι πολιτική ηγεσία κάθε άλλο παρά κατέχουν απόλυτη παντοδυναμία αλλά στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων υπάγονται στις θελήσεις και ακολουθούν τα αιτήματα των ετεροειδών κοινωνικών κινημάτων. Η διαρκής εξάρτηση τους από αυτά καταδεικνύει με ευκρίνεια ότι η δημοκρατική πρόοδος και η ελεύθερη έκφραση δεν μπορούν να γίνουν κατανοητές χωρίς λεπτομερή αποτύπωση και εκτενή αναφορά στο σύνθετο αυτό πλαίσιο.

Στο δεύτερο κομμάτι της συγκεκριμένης διαπραγμάτευσης επισημαίνονται πολλαπλώς οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες το ξεδίπλωμα της κορπορατιστικής φιλολογίας έδωσε καινούριο περιεχόμενο στην κριτική του πλουραλισμού προσπαθώντας να εγκαθιδρύσει ένα νέο εννοιολογικό παράδειγμα. Αφετηρία της ανανεωμένης αυτής σχολής αποτέλεσε η εμπειρική διαπίστωση ότι στις μεταπολεμικές δυτικοευρωπαϊκές δημοκρατίες αντί για συνθήκες αμιγούς πλουραλισμού παρατηρούνταν μια ολιγοπωλιακή κατάσταση κατά την οποία επί μέρους ομάδες συμφερόντων συνάρθρωναν κλειστές σχέσεις με την κρατική εξουσία στα πλαίσια ειδικά διαμορφωμένων θεσμών την ώρα που οι υπόλοιπες συσσωματώσεις έμεναν εκτός παιχνιδιού αφήνονταν δηλαδή έρμαιοι της ελεύθερης διεξαγωγής ανταγωνιστικών διευθετήσεων.²⁹² Πέρα από τα πρακτικής φύσεως συμπεράσματα που προέκυψαν αναζητήθηκαν με συστηματικό τρόπο οι αιτίες

---

²⁹¹ Kesselman, M. (1982) "Conflictual Evolution of American Political Science" in Greenstone, J.D., *Public Values & Private Power in American Politics*, Chicago: The University of Chicago Press, σ.41.

²⁹² Scott, J. (1979), *Corporations, Classes and Capitalism*, London: Hutchinson, σ.196.

σφυρηλάτησης του κορπορατιστικού φαινομένου και η ιστορική του προέλευση συν τω χρόνο. Η κοινή απόφαση χορείας ολόκληρης σχολιαστών συμπυκνώθηκε στην εκτίμηση πως ο κορπορατισμός ως σύστημα συνεργασίας του κράτους με τους μείζονες οικονομικούς φορείς ήρθε να δώσει απάντηση στην κρίση που ταλάνιζε τα δημοκρατικά έθνη. Ως επακόλουθο της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης του 1970 που έπληξε με σφοδρότητα τις δυτικές χώρες εκτινάχθηκαν τα επίπεδα πληθωρισμού και ανεργίας σε πρωτοφανή ύψη ενώ ο διογκωμένος εθισμός των πολιτών σε προνοιακές παροχές και δικαιώματα οδήγησε αναπόφευκτα σε καθεστώς πολιτικής ακυβερνησίας.

Η κορπορατιστική πρόταση μέσω των στρατηγικών συνεργατικού τύπου που εξασφάλιζαν τη λελογισμένη διαχείριση της οικονομίας προσφέρθηκε ως η ιδανική λύση στο δυσεπίλυτο πρόβλημα της αδυναμίας της αγοράς και των φιλελεύθερων δημοκρατικών θεσμών να προσαρμοστούν με επιτυχία στις νέες προκλήσεις που έθετε η παγκόσμια συσσώρευση κεφαλαίων και επιχείρησε να εξομαλύνει τις κοινωνικές συγκρούσεις με πρωτόφαντη αποφασιστικότητα. Η τυπική δε φόρμουλα για την ομαλή ευόδωση των προαναφερθέντων στόχων συγκροτήθηκε με τη μορφή της θεσμοποίησης της ανταλλακτικής σχέσης ανάμεσα στο κράτος και τις οργανωμένες κοινωνικές ομάδες που ήταν υπεύθυνες για την κοινωνική οργάνωση της οικονομικής παραγωγής και διανομής των προϊόντων. Οι ηγεσίες των εκπροσώπων των εργοδοτών και των συνδικάτων συνδιαλέγονταν σε ισότιμη βάση με τους κρατικούς παράγοντες προκειμένου να διαρρυθμίσουν από κοινού τα επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης κι άλλα ευαίσθητα θέματα που άπτονταν των εργασιακών σχέσεων.

Με την επικουρία της διαρρύθμισης αυτής οι ιθύνοντες των εν λόγω συνενώσεων μετατράπηκαν αυτομάτως σε πολύτιμους αρωγούς για την ασφαλή διαμόρφωση και πιστή εκτέλεση της κρατικής πολιτικής. Σε αντάλλαγμα αναμένονταν να εξασφαλίσουν για λογαριασμό του κρατικού ιστού την καθολική συμφωνία και πειθάρχηση των μελών τους στην εφαρμογή των κρατικά

σχεδιαζόμενων στοχεύσεων. Η διαδικασία²⁹³ βαθμιαίας θεσμοποίησης της κορπορατιστικής διασυμφώνησης άσκησε καταλυτική δράση στην οργανωτική δομή των συμμετεχόντων ομάδων προσδίδοντας τους μια αυστηρά κατανεμημένη ιεράρχηση μεταμορφώνοντας τες σε συγκεντρωτικά διαρθρωμένες οντότητες που αποσκοπούσαν να επιτύχουν τη χαλιναγώγηση της βάσης τους και αναγνωρίζονταν πλέον ως κορυφαίοι συνομιλητές της κρατικής πλευράς.

Στο πέμπτο κεφάλαιο διατίθεται ένα μέρος του χρόνου συγγραφής στην περιοδολόγηση που περιλαμβάνει τις απαρχές της ανάδυσης της έννοιας του συνεργατισμού στα έργα των θεμελιωτών της ως την περίοδο του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου όταν η γενικευμένη διάδοση του κορπορατιστικού μοντέλου διακυβέρνησης σε αυταρχικού τύπου καθεστώτα προκάλεσε την απαξίωση και θεωρητική παρακμή του. Οι ιδεολογικές καταβολές της κορπορατιστικής σύλληψης εκκινούν από το 17^ο και 18^ο αιώνα όταν διατρανώνονταν οι υποθέσεις που συσχετιζόνταν με την υπόθεση πως η λειτουργία ενός διαρκώς διευρυμένου συνόλου ανθρώπινων δραστηριοτήτων προσφέρεται προς πληρέστερη κατανόηση αν επιμεριστεί σε *ad hoc* ολότητες (συντεχνίες) ή κοινωνικές τάξεις.²⁹⁴ Οι τελευταίες καταλαμβάνουν θέση στην πολιτική ιεραρχία κλιμακωτά αυξανόμενη και επιστέγασμα τους συνιστά η κρατική παρουσία που τελεί χρέη ανώτερου επιδιαιτητή των αναφύομενων διενέξεων και αντιθέσεων που ενυπάρχουν σύμφυτες στις διαντιδράσεις των πολιτικών μερίδων. Ακριβώς όπως ο εγκέφαλος του ανθρώπου ελέγχει και κατευθύνει τις κινήσεις των μελών του σώματος με παρεμφερή συμπεριφορά η κρατική υπόσταση αναλαμβάνει το ρόλο του κεφαλιού που ρυθμίζει με σύνεση την ιεραρχική δραστηριότητα των τμημάτων που το απαρτίζουν και φροντίζει για την τιθασευμένη υπαγωγή τους στη θέληση της. Τα διανοητικά αποκυήματα των πρώτων διδασκόντων του συνεργατικού πνεύματος επεφύλασσαν μια οργανική απεικόνιση του κοινωνικού χώρου που

---

²⁹³ Vickerstaff, S. & Sheldrake, J. (1989), *The Limits of Corporatism*, Aldershot: Avebury, σ.76.

²⁹⁴ Miller, A.S. (1976), *The Modern Corporate State*, London: Greenwood Press, σ.26.

αντιδιαστελλόταν με τις φιλελεύθερες αρχές του laissez faire και τη μαρξιστική πάλη των τάξεων.

Η πληθωρική πανσπερμία εννοιολογήσεων συνεπάγεται δυστυχώς τη μετασημασιολόγηση των παρουσιαζόμενων δεδομένων. Υπάρχει ο ταξικά θεμελιωμένος κορπορατισμός του Panitch²⁹⁵ σε αντιδιαστολή με τον επαγγελματικού τύπου κορπορατισμό την ώρα που παρατηρούνται και μικτές παραλλαγές ταξικής και ομαδικής συνύφανσης σχέσεων όπως συμβαίνει στον πανκορπορατισμό του Offe²⁹⁶. Κάποτε αντικατοπτρίζει μια πολιτική δομή εκπροσώπησης και δημόσιας απόφασης πλην όμως έχει τη δυνατότητα να μεταλλαχθεί σε ένα καινοφανές οικονομικό κύκλωμα (συνολιστικός κορπορατισμός των Pahl και Winkler²⁹⁷).

Κάπου-κάπου εξαρτά ασφυκτικά τα συμφέροντα της εργασίας από τις εγγενείς δομές του εύκολα όμως αυτά διατηρούν ένα υψηλό βαθμό αυτονομίας (αυτόνομος κορπορατισμός του Regini²⁹⁸). Επιπλέον, είναι αρκετά σύνηθες να εξισώνεται η κορπορατιστική τάση με μια συγκεκριμένη τεχνική άσκησης της εξουσίας ενώ ταυτόχρονα δύναται να πηγάζει από μια συντεχνιακή νοοτροπία των οργανωμένων συνενώσεων που τις οδηγεί στην άρθρωση άναρχων και οχλητικών διεκδικήσεων (υποτιμητική γαλλική και ελληνική χρήση του όρου κορπορατισμός σύμφωνα με τον Offerle.)²⁹⁹ Σε αυτό το πλαίσιο η προσπάθεια διεισδυτικής θεώρησης των κορπορατιστικών όψεων των πολιτικών συστημάτων που μας περιβάλλουν κινδυνεύει να αναγορευτεί σε πανοπτικό και απόλυτο μοντέλο

---

²⁹⁵ Panitch, L. (1977), “The Development of Corporatism in Liberal Democracies”, *Comparative Political Studies*, τ.10, σ.73.

²⁹⁶ Offe, C. (1984), *Contradictions of the Welfare State*, London: Hutchinson, σ.16.

²⁹⁷ Pahl, R.E. & Winkler, J.T. (1974), “The Coming Corporatism”, *New Society*, τ.30, σ.72.

²⁹⁸ Regini, M. (1984), “The Conditions for Political Exchange” in Goldthorpe, J. *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, Oxford: Clarendon Press, σ.127.

²⁹⁹ Offerle, M. (1998), *Sociologie des Groupes d’Interet*, Paris: Montchristien, σ.137.

κατόπτευσης του συνόλου των συμφεροντικών σχέσεων που τα διατρέχει. Στην επίταση της νοηματικής σύγχυσης συντελεί και η σύμπτωση ορισμένων συγκυριακών παραγόντων όπως η υφέρπουσα συνήθεια να ταυτίζεται η άφιξη του κορπορατισμού με το φασιστικό πρότυπο διακυβέρνησης, η καθιέρωση μιας απλουστευτικής ορολογίας που τον αναμειγνύει με συντεχνιακές πρακτικές και η επέλευση προτεραιοτήτων αυτο-νομιμοποίησης του απέναντι στον πλουραλισμό. Ως γόνιμο απείκασμα προάγεται η θέση πως είναι επιβεβλημένη εκ των πραγμάτων η πάση θυσία αποφυγή της διαστρέβλωσης της έννοιας που απορρέει από την πολυσυλλεκτική επιβάρυνση της σχετικής συζήτησης περί εναλλακτικών κορπορατιστικών τυπολογιών. Ο επιβλαβέστερος κίνδυνος ελλοχεύει στην τάση να εμφανίζεται ο κορπορατισμός ως εργαλείο ανάλυσης με απεριόριστες ερμηνευτικές ικανότητες καθώς και στην απόπειρα άκριτης αφομοίωσης εννοιολογικών στοιχείων που μοιάζουν ασυμβίβαστα μεταξύ τους. Το γεγονός ότι εκκινούν από αποκλίνουσες θεωρητικές παραδόσεις επισύρει το φάσμα της διευρυμένης ακατανοησίας και την καθολική έλλειψη καθαρότητας.

Σε κεντρικό μοτίβο του δευτέρου μέρους του δοκιμίου αναδεικνύεται η διάκριση της μορφής του κορπορατισμού που προήλθε άνωθεν με πρωτοβουλία του κράτους από εκείνο που αποτέλεσε προϊόν αυτοτελούς κοινωνικής εξέλιξης. Ο αναφερόμενος νοητικός διχασμός που πρωτο-επινοήθηκε από τον Schmitter³⁰⁰ προσφέρει χρήσιμα συμπεράσματα αφού υπερτονίζει τη διαφορά ενός κρατικά κατευθυνόμενου καθεστώτος που επιβιώνει σε συνθήκες κοινωνικής αμορφίας και στερείται αυτοτελών εθελοντικών οργανώσεων (κρατικός κορπορατισμός) από τον τύπο που χαρακτηρίζεται από ισχυρή παρουσία θεσμών συνυφασμένων με τη λειτουργία της κοινωνίας των πολιτών κι ενός εκτεταμένου δικτύου αυτόνομων δυναμικών συνομαδώσεων που απαντάται σε χώρες με κοινωνικό κορπορατισμό. Από τα προηγούμενα συνάγεται αβίαστα ότι οι νεο-κορπορατιστικές διευθετήσεις

---

³⁰⁰ Schmitter, P.C. (1979b), "Models of Interest Intermediation and Models of Societal Change in Western Europe" in Schmitter, P.C & Lehbruch, G. *Trends towards Corporatist Intermediation*, London: Sage, σ.71.

προσιδιάζουν ταιριαστά σε μετα-πλουραλιστικές δομές συμφερόντων ενώ οι περιοχές με ίχνη αυταρχικού κρατικού ελέγχου και αντίστοιχη οργανωτική καχεξία των εργατικών τους κινήματων υπάγονται στην κρατικά εποπτευόμενη κορπορατιστική ποικιλία συνηθισμένη σε χώρες όπως η Ελλάδα και η Λατινική Αμερική. Αντιλαμβάνεται έτσι κανείς εύκολα ότι ο κρατικός κορπορατισμός ενδημεί σε περιφέρειες με καθυστερημένες υποδομές και εξαρτημένη εκβιομηχάνιση που διαθέτουν αδύναμη ή κατευθυνόμενη αστική τάξη και προτιμούν τη συχνή προσφυγή σε κατασταλτικές μεθόδους.

Το αντικείμενο διερεύνησης του εβδόμου κεφαλαίου επικεντρώνεται στην ιχνηλάτηση της γένεσης και εξάπλωσης του κρατικού κορπορατισμού δεδομένου ότι δεν εκφράζει μια μορφή κατεξοχήν κορπορατιστικής τυπολογίας αλλά περισσότερο ένα σύνολο ειδικότερων δεδομένων (χαμηλό επίπεδο οικονομικής ευμάρειας, ασταθείς κοινωνικές ισορροπίες, κατασταλτικές κρατικές δομές) που εμπεριέχουν τα σπέρματα πελατειακών εξαρτήσεων των συμφερόντων χωρίς την ορθολογική αντιμετώπιση και εξισορροπητική διαπραγμάτευση των αναγκών των ομάδων ή του συστήματος. Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, η πτωτική φάση και τελική κατάρρευση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας σε σημαντικό αριθμό χωρών της κεντρικής και νότιας Ευρώπης είχε σαν αποτέλεσμα την παλινόρθωση και επανεπικαιροποίηση των κορπορατιστικών δογμάτων θέτοντας τα σε εφαρμογή μέσω των πρακτικών που υιοθετήθηκαν από πλήθος φασιστικών κρατών.³⁰¹ Εμφανίστηκαν με τη μορφή μιας ιεραρχικά ταξινομημένης υποταγής των επαγγελματικών συμφερόντων στην επίβλεψη του κράτους σηματοδοτώντας την ίδρυση και αναπαραγωγή του λεγόμενου κρατικού κορπορατιστικού προτύπου. Πρακτική απόληξη των συμβάντων που προαναφέραμε ήταν η ενσωμάτωση και μετατροπή των συνδικαλιστικών ενώσεων σε πειθήνια κρατικά παραρτήματα που

---

³⁰¹ Held, D. & Krieger, J. (1984), “Theories of the State: Some Competing Claims”, in Bornstein, S., Held D. & Krieger, J. *The State in Capitalist Europe: A Casebook*, London: George Allen & Unwin, σ.12.

τελούσαν υπό την πλήρη καθοδήγηση των αυθαίρετων εντολών της κεντρικής διοίκησης.

Η Ιταλική εμπειρία δεν εικονογραφεί τίποτα άλλο από μια χαρακτηριστική περίπτωση χώρας που αναδιαμόρφωσε το Σύνταγμα της σύμφωνα με τις κορπορατιστικές προδιαγραφές δίνοντας το έναυσμα για μια μακριά λίστα δικτατορικών συστημάτων διακυβέρνησης στην Πορτογαλία, την Αυστρία, την Ισπανία τη Βραζιλία και φυσικά την τερατογονία της Γερμανίας. Οι αποκαλούμενες Εθνικο-Σοσιαλιστικές ηγεσίες εκμεταλλεύτηκαν κατά το δοκούν δοξασίες του σταθερού πυρήνα της κορπορατιστικής θεώρησης προκειμένου να εδραιώσουν την παρουσία τους και να καπηλευτούν αχόρταγα την πολιτική εξουσία. Απέχοντας πολύ από την εγκαθίδρυση ενός οργανικά διαρθρωμένου κρατικού μηχανισμού επιφορτισμένου με την επιμέλεια, σωστή εποπτεία και διασφάλιση της κοινωνικής ειρήνευσης μέσω της ακούραστης καθοδήγησης των κοινωνικών τάξεων επικράτησε η τυφλή και βάνανυση κυβερνητική καταστολή δηλητηριάζοντας με την ολοκληρωτική της κυριαρχία κάθε υγιές ίχνος δημόσιας ζωής. Από τον κορπορατισμό, η κρατική εκδοχή του διατηρεί μόνο την εξαρτημένη πρόσδεση των οργανώσεων στο κράτος χωρίς να ενδιαφέρεται καθόλου για τη σύναψη συνεργασιών ανάμεσα στις ίδιες τις συνομαδώσεις για τον πολιτικό προγραμματισμό της οικονομικής ζωής και τη διασυμφώνηση και υλοποίηση των απαραίτητων για το σύστημα δημόσιων πολιτικών.

Ωστόσο, η μονομερής προσήλωση στα αποτελέσματα των κρατικών επιλογών και του ρόλου του κρατικού φορέα στη ρύθμιση του κορπορατιστικού συστήματος επέφερε μια μη αμελητέα αλλοίωση των ειδοποιών του στοιχείων.³⁰² Η αποκλειστική αναφορά στη σπουδαιότητα των κρατικών πρωτοβουλιών σε συνδυασμό με την εσφαλμένη αντίληψη πως στη σημερινή συγκυρία οι συνδικαλιστικές ενώσεις αδυνατούν να χαράξουν αυτόνομες στρατηγικές

---

³⁰² Coleman, W.D. (1985), "State Corporatism as a Sectoral Phenomenon", in Cawson, A. *Organized Interests and the State*, London: Sage, σ.108.

καθιστούν ολοένα και λιγότερο βάσιμη την αποδοχή και καθιέρωση των κορπορατιστικών διευθετήσεων. Με αυτό τον τρόπο τίθενται ανυπέρβλητα προσκόμματα στη σε βάθος διερεύνηση των συνθηκών που ευνόησαν την άνθιση κορπορατιστικών εμπειριών αφού προτιμάται η μετατόπιση του κέντρου βάρους αποκλειστικά στο πεδίο των συμφερόντων και των ενεργειών της κρατικής πλευράς αγνοώντας προκλητικά ζητήματα που έχουν να κάνουν με τα προτάγματα και τις προτεραιότητες των κοινωνικών εταίρων.

Σε αντιδιαστολή, στο όγδοο κεφάλαιο της διδακτορικής μου διατριβής καθίσταται σαφέστερο ότι ο κοινωνικός κορπορατισμός εκπορεύεται εξ' ορισμού από την κοινωνική βάση με την ενεργοποίηση μιας ισχυρής τάσης διασυμφωνητικού χαρακτήρα για κοινωνική συνεργασία που να παρέχει αξιόπιστες εγγυήσεις για την εξασφάλιση αποτελεσματικών εκβάσεων των διαπραγματεύσεων που διεξάγονται ανάμεσα στο κράτος και τα ιδιωτικά συμφέροντα.³⁰³ Για τους υπερασπιστές της σχολής αυτής η σύλληψη του κορπορατισμού ως γνήσιας διαπραγματευτικής διαδικασίας μπορεί πράγματι να αποτρέψει τον κίνδυνο να θεωρηθεί μια αμιγώς εργαλειακή ενσωμάτωση των κοινωνικών ομάδων στις πρακτικές της πολιτικής διαπλοκής ή να υπερτιμηθεί ο ρόλος του κρατικού παράγοντα υποτιμώντας αντίστοιχα την απορρέουσα από τα κάτω κορπορατιστική συγκρότηση της κοινωνίας. Μέσω των παραδειγμάτων χωρών όπως η Αυστρία, το Βέλγιο, η Ολλανδία, η Σουηδία και η Νορβηγία ανιχνεύονται οι ιστορικές ρίζες προέλευσης του φαινομένου της διάδοσης και εμπέδωσης τριμερών συναινετικής μορφής λύσεων στα κρίσιμα κοινωνικά ζητήματα που απασχολούσαν την κάθε χώρα. Γίνεται έτσι κατανοητό πως μόνο μέσω ενός αναλυτικού ερευνητικού κατόπτρου που θα λαμβάνει σοβαρά υπόψη τα διακριτά ιστορικά χαρακτηριστικά της κάθε περίπτωσης μπορούμε να διαφωτίσουμε την επιστημονική ανάλυση και

---

³⁰³ Olsen, J.P. (1983), *Organized Democracy: Political Institutions in a Welfare State-the Case of Norway*, Oslo: Universitetsforlaget, σ.21.

να συνάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα αναφορικά με τη χρησιμότητα του μοντέλου του κοινωνικού κορπορατισμού στη γενικότερη ιστορική έρευνα.

Η αναγνώριση των παραμορφωτικών επιπτώσεων των αγοραίων συναλλαγών στον προσδιορισμό των μέσων ικανοποίησης των κοινωνικών προσδοκιών γίνεται η αφετηρία της νέας σχεδιαστικής καμπάνιας και της εκπόνησης πολιτικών που θα επιδιώκουν την ελεγχόμενη ρύθμιση της αναφαινόμενης κοινωνικής αντίθεσης.³⁰⁴ Από την άλλη μεριά η στάση των κοινωνικών εταίρων διαμορφώνεται με βάση δύο αλληλένδετες ορίζουσες. Αφενός απλώνεται η συνείδηση ότι μόνο μία μορφή κοινωνικής ισχύος συζευγμένη σε γερά διαρθρωμένες οργανώσεις συμφερόντων είναι σε θέση να αντιμετωπίσει με σθένος τις κρατικές επιδρομές. Αφετέρου και κατ' επέκταση κάθε επιμέρους εκφρασμένη ομάδα πίεσης οφείλει να αποδέχεται τους κανόνες λειτουργίας του νέου παιχνιδιού όπου είναι εκ των προτέρων γνωστό ότι δεν κερδίζουν οι πάντες αλλά όσοι έχουν οργανωθεί αρτιότερα και αποκτήσει συνεκτική ευρωστία. Η δυνατότητα επιρροής και η κορπορατιστική ενότητα των λειτουργικών ομάδων βρίσκεται σε συμπληρωματικότητα με την ικανότητα τους να κατέχουν κομβικά σημεία στήριξης και διεύρυνσης της οικονομικής μεγέθυνσης (εμπειρία, τεχνική γνώση, δεξιότητες κ.α.) που είναι απαραίτητα σε κάθε σοβαρή κυβέρνηση που επιθυμεί να ελέγξει το πολύπλοκο και εσωτερικά διαφοροποιημένο οικονομικό και κοινωνικό γίγνεσθαι.

Όσον αφορά την περίπτωση της Ελλάδας που εγγράφεται στον πυρήνα της θεωρητικής προοπτικής του ενάτου κεφαλαίου ο τόνος τοποθετήθηκε σε μία δέσμη βασικών συνιστωσών που διατέμνουν τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό και τον κατατάσσουν ανεπιφύλακτα στον ιδεότυπο του κρατικού κορπορατισμού. Αναφέρονται και επιχειρείται μια πιο εμπεριστατωμένη μνεία σε ιδιάζοντα στίγματα της ελληνικής περίπτωσης όπως ο ιστορικά καθοριστικός ρόλος που ανέπτυξε το κράτος στη διαδικασία δόμησης των δοσμένων κοινωνικών

---

³⁰⁴ Fusfeld, D.R. (1972), "The Rise of the Corporate State in America", *Journal of Economic Issues*, τ.1, σ.18.

κατηγοριών. Συγκεκριμένα, γίνεται ιστορική αναδρομή του ρόλου που διαδραμάτισε από τη Βενιζελική εποχή του μεσοπολέμου, μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο κι ως τις μέρες μας. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στα ειδοποιά μικροαστικά σημάδια μιας σχετικά αδιαφοροποίητης κοινωνικής ολότητας που συνοδευόταν από μια απισχνούμενη και ανώριμη οικονομική υποδομή που επισκιάζόταν από την επιβλητική παρουσία του εκτεταμένου και κρατικά προστατευμένου εμπορευματικού τομέα.

Το φαινόμενο της πολυδιάσπασης ενός ανορθολογικά συμπεριφερόμενου συνδικαλιστικού κινήματος που δεν κατάφερε να αναδειχθεί σε ηγετικό στυλοβάτη της νεο-συσταθείσας εργατικής τάξης σημειώνεται παράλληλα με το χαμηλό βαθμό συγκεντροποίησης των βιομηχανικών σχέσεων. Η θέσπιση ενιαίου πλαισίου κανόνων διαρρύθμισης της συλλογικής διαπραγμάτευσης από τη μεταπολίτευση και μετά λειτουργούσε ταυτόχρονα με ένα άτυπο σύστημα που υπονόμει την ορθολογική ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων.³⁰⁵ Έπαιρνε συνήθως τη μορφή ενός ισχυρού εργοστασιακού συνδικαλισμού που διαπραγματευόταν απευθείας με τους εργοδότες υπονομεύοντας έτσι την αξιοπιστία των εθνικών γενικών συμβάσεων. Πλειάδα μελετητών που έχουν ασχοληθεί εμπειριστατωμένα με το κριτήριο της εκλεκτικής συγγένειας ανάμεσα στο ελληνικό εργασιακό μοντέλο και τα μακροοικονομικά αποτελέσματα (υψηλό κόστος σε πληθωρισμό, ανοδικές τάσεις του ποσοστού ανεργίας κ.α.) θεωρούν ότι απομακρύνεται και δεν αντιστοιχεί με τα εγγενή λειτουργικά χαρακτηριστικά του κορπορατιστικού προτύπου. Εν τούτοις, η μεγάλη πλειονότητα των διαθέσιμων αναλυτικών προσεγγίσεων συγκλίνουν στην άποψη πως το κυρίαρχο στοιχείο έγκειται στην καταφανή κρατική χειραγώγηση του επίσημου συνδικαλισμού άλλοτε προσδίδοντας του την ιδιότητα ενός ιδιότυπου κρατικού θεσμού άλλοτε ενός διαμεσολαβητικού συνδικαλισμού είτε μιας παραλλαγής ελεγχόμενης ασφυκτικά από τον κρατικό πατερναλισμό.

---

³⁰⁵ Μητρόπουλος, Α. (1985), *Οι Εργασιακοί Θεσμοί στην Ελλάδα*, Αθήνα-Κομοτηνή: Νομικές Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ.239.

Το έργο που περιγράφεται εδώ διαχωρίζει τη θέση του από παρόμοια που υπερτιμούν την εντυπωσιακή δήθεν συνέχεια του εργασιακού περιβάλλοντος πριν και μεταγενέστερα της μεταπολιτευτικής αιχμής. Μολονότι με το πέρας της δικτατορίας αναφύονται έκδηλα κατάλοιπα της προηγηθείσας παρατεινόμενης έλλειψης αυτονομίας και σκληρής ηνιόχησης του συνδικαλιστικού κινήματος από την κρατική επιβουλή θα ήταν αφελής παράλειψη να μην εξάρουμε τη σπουδαιότητα ουσιαστών καινοτομιών που εισήχθησαν τόσο σε επίπεδο πολιτικών θεσμών όσο και αναφορικά με τη διεύρυνση και τον εμπλουτισμό του παρεχόμενου δικτύου θεμελιωδών ελευθεριών. Ύστερα από δεκαετίες κατίσχυσης συντηρητικών καθεστώτων δόθηκε για πρώτη φορά εξέχουσα βαρύτητα στη διαμόρφωση θεσμών πλουραλιστικής υφής με αναβαθμισμένη την αποστολή των πολιτικών κομμάτων. Ειδικότερα κατά την περίοδο μεταγενέστερα του 1990 έκαναν σε έντονο βαθμό την εμφάνιση τους κάποιες ιδεολογικές τάσεις³⁰⁶ στο εσωτερικό της κοινής γνώμης που υπό το πρίσμα της από-κομματικοποίησης και του εκδημοκρατισμού πρόταξαν την πάση θυσία προώθηση της αντιπροσώπευσης των κοινωνικών ομάδων και την ενσωμάτωση τους στη διαδικασία χάραξης της κρατικής πολιτικής σύμφωνα με τις αναδυόμενες νέο-κορπορατιστικές αρχές. Εντοπίζεται η ύπαρξη θετικής αξιολόγησης του κορπορατιστικού τριμερισμού που στηρίζεται στο μοντέλο της συνολικής ορθολογικής ρύθμισης βασισμένης σε συναινετικές διαδικασίες ενώ οι συνεργασίες που εξυπηρετούσαν λογικές προνομίων τέθηκαν σε δεύτερη μοίρα.

Πληθώρα νομοθετικών και θεσμικών προτάσεων θεσπίστηκαν στο χώρο της κοινωνικής και εργατικής πολιτικής συντείνοντας στον ορθότερο προγραμματισμό του ελληνικού συστήματος εργασιακών σχέσεων. Τρανταχτή ένδειξη της εξύψωσης του πνεύματος συνεργασίας και της εμβάθυνσης της συμφιλωτικής συμπεριφοράς που επιδεικνύουν τα τρία μέρη εκδηλώθηκε με την ανάπτυξη της διμερούς συνεργασίας μισθωτών-εργοδοσίας μακριά από την ενοχλητική παρείσδυση των κρατικών υπηρεσιών. Σαν συνεπακόλουθο, η

---

³⁰⁶ Ρομπόλης, Σ. & Κόλλιας, Γ. (1998), «Ο Κοινωνικός Διάλογος στην Ελλάδα», *Επετηρίδα Εργασίας*, σ.173.

διεξαγωγή του κοινωνικού διαλόγου ενδυναμώθηκε δραστικά μέσα από τη διενέργεια ad hoc τριμερών διαπραγματεύσεων που η αίσια κατάληξη τους οδήγησε στη σύναψη τριμερών εθνικών συμφωνιών και τη διασυμφώνηση κοινωνικών συμβολαίων. Η ενεργή ανάμειξη των παραγωγικών δυνάμεων σε συζητήσεις και αποφάσεις εθνικού επιπέδου παροτρύνθηκε μέσω της σύγκλισης τριμερών συμβουλευτικών οργάνων με αρμοδιότητες ευρύτερες (π.χ. Οικονομικά και κοινωνικά συμβούλια) ή ειδικότερες όπως για παράδειγμα σε θέματα που άπτονται της υγείας και ασφάλειας στην εργασία και της ανάπτυξης του εργατικού δυναμικού.

Αξίζει να σημειωθεί πάντως ότι το συμπέρασμα που εξάγεται σχεδόν ανέξοδα από την αποτύπωση της ελληνικής μαρτυρίας είναι πως ο συσχετισμός των δυνάμεων της εργασίας δεν εξομοιώνεται με ένα ειδυλλιακό μοντέλο αλλά ταλανίζεται από σωρεία αντινομιών και δυσχερειών³⁰⁷. Παραθέτονται μεταξύ άλλων η ύπαρξη ενός πληθωρικού νομοθετικού πλαισίου που δεν εφαρμόζεται σωστά στην πράξη, η επίμονη αναβίωση τακτικών κρατικής αυθαιρεσίας και άτεγκτης αστυνόμευσης των εργασιακών πραγμάτων και η υπέρμετρη πολιτικοποίηση της επαγγελματικής δράσης. Συνολικότερα επικρατεί σε διογκούμενες μάζες κοινωνικών φορέων μια παντελής έλλειψη παράδοσης για ουσιαστικό διάλογο συνοδευόμενη από την προχειρότητα σχεδιασμού αλυσιτελών δράσεων εκ μέρους της πολιτείας. Ο εταιρικός τομέας διακρινόταν από κατακερματισμό δυνάμεων, έλλειψη αντιπροσωπευτικότητας, χαμηλό επίπεδο συνδικαλιστικής συμπύκνωσης καθώς και από μια συγκεχυμένη συνείδηση. Όλα αυτά ήταν απότοκα της υποτονικότητας των ρυθμών μεγέθυνσης της οικονομίας που εισήγαγε σοβαρές κρίσεις στο χώρο του εμπορίου και απειλούσε τη βιωσιμότητα των μικρών βιοτεχνικών μονάδων και των επαγγελματιών.

---

³⁰⁷ Κατσούλης, Η.Α. (1998), «Το Ανθρώπινο Κεφάλαιο στη Διαδικασία Εκσυγχρονισμού, η Ελληνική Αμυντική Κοινωνία Μπροστά στην Πρόκληση του 2000» σε Κατσούλης, Η., Γιαννίτσης, Γ., & Καζάκος, Π. *Η Ελλάδα προς το 2000: Πολιτική και Κοινωνία, Οικονομία, Εξωτερικές Σχέσεις*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ.39.

Από την άλλη, το εργατικό κίνημα φαντάζει υποταγμένο πειθήνια στις αρπακτικές ορέξεις των επιμέρους πολιτικών κομμάτων φαινόμενο απαράδεκτο και άκρως βλαβερό για τη δημοκρατική λειτουργία των επίσημων θεσμών. Κάθε άλλο παρά έχει εμπεδωθεί η αντίληψη ότι το συνδικαλιστικό πεδίο δε συνιστά κυβερνητικό παράρτημα που κάθε κρατικός μηχανισμός θα πασχίζει διακαώς να το προσεταιριστεί μέσω ολοκληρωτικών παρεμβάσεων και επίδειξης καταναγκαστικού ελέγχου. Πρέπει να γίνει κοινή συνείδηση πως η προώθηση της δυναμικότητας του εργοστασιακού συνδικαλισμού παρέχει τη δυνατότητα στους εργαζόμενους να έρθουν σε άμεση επαφή με τα προβλήματα στο χώρο δουλειάς ενώ συνάμα συμβάλλει στην εξυγίανση της δομής των εργατικών ενώσεων με την προσφυγή στη συγχώνευση ορισμένων πρωτοβάθμιων οργανώσεων και την οριστική απόλεια των συνδικάτων-σφραγίδων.³⁰⁸

Οι ερευνητικές προσπάθειες του προτελευταίου μέρους της προκειμένης θεωρητικής ανάπτυξης στρέφονται προς την κατεύθυνση της ερμηνείας της των εκτρωματικών συμπτωμάτων που ενυπάρχουν στην κορπορατιστική σύλληψη και ταλανίζουν την εξέλιξη της καθώς και των ωφέλιμων απορροών που συνυφαίνονται με την έννοια. Στο σχετικό χωρίο χαράσσονται οι γενικές γραμμές μιας συνοπτικής αποτύπωσης των ευάλωτων σημείων και αδιεξόδων της κορπορατιστικής θεωρητικής επεξεργασίας. Χαρακτηριστικά, μια από τις επιβλαβείς συνέπειες της διαστρεβλωτικής απεικόνισης του κορπορατιστικού προτάγματος συνυφαίνεται αξεδιάλυτα με τη ροπή που τον αναπαριστά ως μορφή ανάλυσης με απεριόριστες ερμηνευτικές δυνατότητες. Επικαλούνται συγκεκριμένες ιστορικές διεργασίες που κατέτειναν στην καθιέρωση του ως εναλλακτικού προτύπου διασυμφώνησης μεταξύ των εταίρων ώστε να δοθούν επαρκείς λόγοι για τη διαμόρφωση ενός ορισμένου τύπου κοινωνικού κράτους που απέβλεπε στη απροκάλυπτη παρέμβαση του στη λειτουργία της οικονομικής διαχείρισης. Σχηματικά, η εκδοχή του συνολιστικού εγχειρήματος επιδέχεται αβίαστα την αποδόμηση της σε τρεις

---

³⁰⁸ Γεωργακοπούλου, Β. & Κουζής, Γ. (1991), «Ευελιξίες και Νέες Εργασιακές Σχέσεις», *Μελέτες ΙΝΕ/ΓΣΕΕ*, τ.6, σ.242.

διακριτές εκφάνσεις. Πρώτον σαν υποκατάσταση των διαδικασιών του κλασικού πλουραλιστικού συστήματος με την έννοια της βαθμιαίας κατάληψης όλων των ζωτικών αντικειμένων απόφασης πάνω στα οποία στηρίζονται τα κοινοβούλια και ανταγωνίζονται μεταξύ τους τα κόμματα και οι ομάδες. Δεύτερον, υποστηρίζεται ότι η επέκταση των κορπορατιστικών πολιτικών δομών εξακτινώνεται σε όλο το εύρος των διαντιδράσεων ομάδων συμφερόντων και κράτους. Τρίτον επιχειρείται μια εννοιολόγηση του ως κλάδου διαμόρφωσης ευρείας συναίνεσης χωρίς επιστροφή μέσω της μετατροπής της κορπορατιστικής συνθήκης σε νομιμοποιητικού πεδίου επιβοηθητικού για το μέλλον του καπιταλιστικού καθεστώτος.

Στα προαναφερθέντα πρέπει να προστεθεί ότι η θεμελίωση των κορπορατιστικών διευθετήσεων συντείνει στην κλιμακούμενη εξασθένηση των κλασικών δημοκρατικών θεσμών και της ενιαίας νομικής μορφής στη διαπραγμάτευση της κοινωνικής σύγκρουσης.³⁰⁹ Στο κοινωνικό κράτος τα πολιτικά συμφέροντα του πολίτη ανάγονται σε διοικητικού τύπου πράξεις που εκφράζονται με κορπορατιστικές διεκδικήσεις των οποίων η εκπροσώπηση εναπόκειται στις πρωτοβουλίες που αναλαμβάνουν οι επίσημα αναγνωρισμένες συνομαδώσεις. Υπό το πρίσμα αυτό η πλουραλιστική ορθολογικότητα υποχωρεί σε όφελος υπαλλακτικών ειδών πίεσης. Όσον αφορά τη σφαίρα των κοινωνικών δικαιωμάτων η νομική διευθέτηση του κράτους δικαίου αποδεικνύεται ατελέσφορη στο βαθμό που η ατομοκεντρική σύλληψη του πολίτη ή της ελεύθερης σύναψης αγοραίων συμβάσεων μετασχηματίζονται σε παράγωγα του συσχετισμού δύναμης ανάμεσα στις κοινωνικές δυνάμεις που κατέχουν την οικονομική εξουσία και όσους αντανακλούν συμφέροντα μη υλοποιήσιμα στην αγορά.

Σε ένα δεύτερο στάδιο υπεισέρχομαι στον έλεγχο της ευεργετικής συνεισφοράς της νέο-κορπορατιστικής συζήτησης στο παροντικό κοινωνικό γίνεσθαι, αποδίδεται ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι ο κορπορατισμός ως

---

³⁰⁹ Lowi, T.J. (1971), *The Politics of Disorder*, New York: Basic Books, σ.12.

πρότυπο οργάνωσης των σχέσεων εργασίας περιέχει στοιχεία ζωτικής σημασίας για την ολότητα των ετεροειδών συμφερόντων που εκπροσωπεί και τις δυναμικές που κινούνται γύρω από το ζήτημα της κατάκτησης και διεύρυνσης της αναπαραγωγής της εξουσίας. Η πρόταση του να ενταχθούν σε ένα αυστηρό σχεδιασμό οι εργασιακές σχέσεις στη βάση οργανωτικών δομών που απορρέουν από τη βούληση των επαγγελματικών ομάδων προάγει μορφές συνεργασίας που τείνουν να εξουδετερώνουν τις αντιθετικές συνιστώσες στο οικονομικό (ανταγωνισμός), το κοινωνικό (ταξική πάλη) και το πολιτικό επίπεδο (ιδεολογική διαφοροποίηση).

Μέσω της εμπέδωσης του το κοινωνικό κράτος συγκροτήθηκε πρωτίστως ως παράγοντας προώθησης και ενδυνάμωσης της λογικής της αναδιανεμητικής δικαιοσύνης και συμπληρωματικά μόνο ³¹⁰κατά την εκδίπλωση των διεργασιών κοινωνικής συναίνεσης που πέτυχε εγκαινιάστηκε ως πολιτικο-κοινωνικός θεσμός διάδοσης των κινήτρων της αγοράς. Η εγκαθίδρυση του σε διαφορετικές χώρες αναζωογόνησε ζωτικά τη δημοκρατική διακυβέρνηση επικυρώνοντας στο δημόσιο οικοδόμημα την αναγνώριση του δικαιώματος των οργανώσεων να προβάλλουν νομίμως τις διεκδικήσεις τους παράλληλα με την υποχρέωση της πολιτικο-διοικητικής βαθμίδας να ανακαλύπτει πραγματικές βάσεις ενότητας με αυτές. Εμπλουτίζονται έτσι προοπτικά τα πολιτικά δικαιώματα αφού παραχωρείται έμπρακτα σε ομάδες πολιτών η δικαιοδοσία να αποφασίζουν σχετικά με κάποια πεδία διαμόρφωσης των δημόσιων θεμάτων και καταρρίπτεται η παθητικότητα της αποδοχής από τη μάζα πρωτοβουλιών που λαμβάνονται από τους επαΐοντες του κυβερνώντος κατεστημένου.

Στην τελευταία υπο-ενότητα επιχειρείται μια βυθομέτρηση της σύγχρονης πραγματικότητας καθώς σκιαγραφούνται με πνεύμα διορατικότητας οι πιο μεταγενέστερες προοπτικές μετεξέλιξης του νέο-κορπορατιστικού προτάγματος και αποτολμάται η επανεπικαιροποίηση της θεωρίας με βάση τα σημερινά δεδομένα.

---

³¹⁰ Πετρινιώτη, Ε. (1993), «Κράτος, Εργασιακές Σχέσεις και Κοινωνική Πολιτική: Σε Αναζήτηση Μιας Νέας Ισορροπίας», σε Γετίμης, Π. & Γράβαρης, Δ. *Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική: Η Σύγχρονη Προβληματική*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ.150.

Σημειώνεται πως μετά την κορύφωση της ακμής της κατά τη δεκαετία του 70 οι συναινετικές ρυθμίσεις έχασαν την αρχική τους αίγλη υποχωρώντας σε υποδεέστερη θέση και περιορίστηκαν στην εξέταση φαινομένων σε μικρό ή μέσο επίπεδο θεώρησης ενώ άλλοτε η συνεισφορά τους αμφισβητούνταν πλήρως. Η εντύπωση που απλωνόταν ήταν ότι μάλλον ο αιώνας του κορπορατισμού που τόσο γλαφυρά μνημόνευε ο Μανοϊλέσκο σαρωνόταν από την ανερχόμενη θύελλα των ιδιωτικοποιήσεων εκπροσωπούμενη από τους μισαλλόδοξους θιασώτες του νέο-φιλελεύθερου δόγματος. Η ραγδαία παγιοποίηση των απορρυθμιστικών ιδεών καθιστούσε τις υπάρχουσες δομές οργανωτικής συνεργασίας μεταξύ αντιτιθέμενων κοινωνικών ομάδων έωλες και παρωχημένες.³¹¹ Η ανεπίστρεπτη εδραίωση ενός παγκοσμιοποιημένου ανηλεή καπιταλισμού συνοδευόμενη από της επικράτηση νέων μορφών ευελιξίας της παραγωγής είχαν σαν επακόλουθο την ριζική αναδιάρθρωση των τρόπων ενστάλαξης γνώσης και αξιοποίησης κεφαλαίου. Η διάρθρωση της παραδοσιακής οργάνωσης της εργασίας υφίστατο ένα βαθύ μετασχηματισμό καθώς το κεφάλαιο κατόρθωνε να απεξαρτηθεί πλήρως από κάθε εδαφικό περιορισμό και να επιτύχει τον ριζικό απεγκλωβισμό του από κάθε λογής δημοκρατικές διαδικασίες ελέγχου.

Στη δίνη της τρέχουσας εξαιρετικά αβέβαιης και ρευστής πραγματικότητας, η παγκοσμιοποίηση του καπιταλιστικού συστήματος θέτει εν αμφιβόλω την επικαιρότητα του κορπορατιστικού μοντέλου διαμεσολάβησης. Οι νέες μορφές εύκαμπτης καπιταλιστικής παραγωγής υποβαθμίζουν τόσο τις δυνατότητες συγκεντρωτικής εκπροσώπησης των εργαζομένων όσο και τις ανάγκες συνεργατικής εμπλοκής στις διαδικασίες ελέγχου και προγραμματισμού των στρατηγικών παραγωγής και των εισοδηματικών πολιτικών. Η αφετηριακή αιτία των παραλυτικών εκφάνσεων της ελλοχεύουσας κρίσης που διέρχεται το κορπορατιστικό πρότυπο διαμεσολάβησης έχει τις ρίζες της στον έκδηλο

---

³¹¹ Καλλίνικος, Ι. (2005), «Εργασία, Ανθρώπινος Παράγοντας και Οργανωσιακές Μορφές: Μια Ανατομία των Σύγχρονων Εξελίξεων» σε Ναξάκης, Χ. & Χλέτσος, Μ. *Το Μέλλον της Εργασίας*, Αθήνα: Πατάκης, σ.14.

αναπροσανατολισμό που διέπει τη συμπεριφορά της πλειονότητας του επιχειρηματικού κόσμου απέναντι στις διασυμφωνούμενες κορπορατιστικές συναλλαγές. Οι βαθύτατες διεθνείς ανακατατάξεις σε παγκόσμια κλίμακα και ο πυρετώδης ρυθμός των διενεργούμενων κοσμοϊστορικών μεταλλάξεων έχει πλέον στρέψει το ενδιαφέρον των βιομηχανικών επενδυτών σε εναλλακτικές στρατηγικές, καθιστώντας τις κορπορατιστικές παραδοσιακές πρακτικές διαβούλευσης παρωχημένες και απωθητικές γι αυτούς.

Υπό το καθεστώς αυτό διευκολύνονταν ο απρόσκοπτος αναπροσδιορισμός των κυρίαρχων μορφών εκμετάλλευσης επιτρέποντας στην άνιση κατανομή πλούτου να εκλάβει εντελώς διαφορετικές διαστάσεις και να αναπτυχθεί κάτω από ένα καινούριο, μη παραδοσιακό πρίσμα. Υπονομεύτηκαν έτσι ξεκάθαρα οι δυνατότητες συγκεντρωτικής εκπροσώπησης των εργαζομένων και απαλείφθηκαν σταδιακά οι ανάγκες συνεργατικής εμπλοκής τους στις διαδικασίες προγραμματισμού των εισοδηματικών πολιτικών και συντονισμού των στρατηγικών παραγωγής. Η αναφαινόμενη δύση του άστρου και αποσάθρωση του συναινετικού μοντέλου οφειλόταν στην απότομη αναστροφή των ανοδικών ρυθμών ανάπτυξης και την επεκτεινόμενη διόγκωση της στρατιάς των ανέργων.³¹² Τα συνδικάτα αντιμετώπιζα με τη δυσάρεστη πρόκληση της συνεχιζόμενης διεθνοποίησης του κεφαλαίου και τη μετατόπιση των επενδυτικών πρωτοβουλιών στην υπό ανάπτυξη περιφέρεια κυρίως λόγω της μείωσης των δασμών και του φθηνότερου εργατικού κόστους έμοιαζαν αποσβολωμένα, ανίκανα να προβάλλουν αντίσταση. Οι συνεργατικοί θεσμοί που προήγαγαν την ακώλυτη διεξαγωγή της τριμερούς συνεννόησης θεωρήθηκαν περιττοί μιας και δεν εξυπηρετούσαν πια τα συμφέροντα του πολυεθνικού κεφαλαίου.

Αργά ή γρήγορα όμως οι απόψεις των πρωταρχικών στοχαστών της Νέας Δεξιάς δέχθηκαν καταιγισμό αμφισβητήσεων από διάφορες μεριές και οι θεωρητικές τους παραδοχές παρουσίασαν σοβαρές αδυναμίες και ελλείψεις.

---

³¹² Στρατούλης, Δ.Ι. (2005), *Οι Εργασιακές Σχέσεις στη Δίνη του Νεοφιλελεύθερου Τυφώνα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ.407.

Γινόταν ολοένα και περισσότερο κοινή συνείδηση πως η προσφυγή στην αγορά για την επίλυση θεμελιωδών κωλυμάτων στην παραγωγική ροή και η συνακόλουθη ατελής διανομή των πόρων αγνοούσαν κατάφωρα και προκλητικά τις βαθύτερες ρίζες των χρόνιων οικονομικών δυσχερειών που ανέκυπταν αδιάλειπτα. Στο βαθμό που η περιστολή των κρατικών ορίων συνεπάγονταν τη διαστολή του πεδίου δράσης των δυνάμεων της ανταλλαγής προϊόντων οι υπηρεσίες που απολάμβαναν οι ασθενέστεροι πληθυσμοί υποβαθμιζόνταν αισθητά προκαλώντας την επιδείνωση της κατάστασης τους. Δεν αντιμετωπίζονταν πια οι γιγαντιαίες ανισότητες στο εσωτερικό των εθνικών κρατών.

Αντίθετα οι μεταξύ τους συναλλαγές ενθάρρυναν την επιβολή ενός εξουθενωτικού διεθνούς καταμερισμού εργασίας που κατέτεινε με μαθηματική ακρίβεια στην παρακμή της μεταποιητικής βιομηχανίας σε πολλές δυτικές χώρες. Μέσω της προβολής της εικόνας των αγοραίων μηχανισμών ως μη εξουσιαστικών οντοτήτων συντονισμού παρακάμφθηκε εσκεμμένα η διαστρεβλωτική υπόσταση της οικονομικής εξουσίας σε σχέση με τα δημοκρατικά ιδεώδη. Από την πλευρά της η νεο-κορπορατιστική τάση συμεριζόμενη το όραμα για μια πιο δημοκρατικά θεμελιωμένη τάξη πραγμάτων ήρθε να συμβάλλει στον περιορισμό της αυθαίρετης εξουσίας των ισχυρών δυνάμεων σε παγκόσμια κλίμακα μέσω της σύστασης ρυθμιστικών δικλείδων στο χαμηλότερο δυνατό επίπεδο. Η οικοδόμηση διασυμφωνητικών θεσμών λειτούργησε ως επιβεβλημένος τρόπος διαφύλαξης των νόμων και περαιτέρω κατοχύρωσης των ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων. Οδήγησε επίσης στην ανάληψη ρηξικέλευθων πολιτικών πρωτοβουλιών για τη συγκράτηση των αναπόφευκτων συγκρούσεων ανάμεσα στα επιμέρους συμφέροντα.³¹³

Η διαμεσολάβηση που παρέχεται από τους φορείς της εργασίας σε αगाστή συνεργασία με ένα συνειδητοποιημένο κράτος θέτει φρένο στην ξέφρενη κοινωνικο-οικονομική κούρσα αντιπαλότητας και αποτελεί ουσιώδη συνθήκη για

---

³¹³ Poggi, G. (1978), *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*, California: Stanford University Press, σ.124.

την ειρηνική διευθέτηση των αναφύομενων διαφορών καθώς συνιστά ένα είδος πολιτικής ορθολογικότητας και στρατηγικής διακυβέρνησης που προσιδιάζει τέλεια στο χαρακτήρα των καπιταλιστικά ανεπτυγμένων κρατών. Η καπιταλιστική νεοφιλελεύθερη παράδοση καλό θα ήταν να συμπληρωθεί και να εμπλουτιστεί από την υιοθέτηση παρεμβατικών προσπαθειών που να εξασφαλίζουν την ευρύτερη διάχυση του συνεργατικού πνεύματος σύμπνοιας ανάμεσα στους επενδυτές, τους εκπροσώπους της κυβέρνησης και της εργασίας προκειμένου να επιμεριστούν τα οφέλη της οικονομικής ευμάρειας σε όσο το δυνατό περισσότερα κομμάτια ανεβάζοντας το βιοτικό επίπεδο ολόκληρης της πολιτείας. Η εγκαθίδρυση των αναγκαίων μηχανισμών που θα θεσπίζουν νόμους που θα κατοχυρώνουν την προάσπιση των ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων κρίνεται ως καθοριστικός συντελεστής για την ανάληψη ρηξικέλευθων πολιτικών πρωτοβουλιών που θα θέτουν τέλος στην αέναη σύγκρουση που ανακύπτει ανάμεσα στα επιμέρους συμφέροντα. Η νέο-κορπορατιστική διευθέτηση της κοινωνικο-οικονομικής ανταγωνιστικότητας αποτελεί ακόμα και σήμερα ουσιώδη συνθήκη για την άγρυπνη διαφύλαξη των αρμονικών σχέσεων του ιδιωτικού με το δημόσιο τομέα.

Η προβληματική των ομάδων συμφερόντων σε συνδυασμό με τη μελέτη των διαδικασιών διαμόρφωσης και δημιουργίας πολιτικής συμβάλλουν σε μια πιο σφαιρική πραγμάτευση της συνύφανσης κράτους και κοινωνίας πολιτών προσδίδοντας νέα πνοή στη συζήτηση περί εξεύρεσης εναλλακτικών τρόπων οργάνωσης του κοινωνικού γίνεσθαι.³¹⁴ Η νέο-κορπορατιστική έποψη διατηρεί την αναλυτική της αξία στη σύγχρονη ρευστή και αβέβαιη πραγματικότητα αρκεί οι έννοιες του να οροθετηθούν καλύτερα και να αποφευχθεί η μονοδιάστατη και ντετερμινιστική εκδοχή του. Σύμφωνα με τα γραφόμενα πλειάδας αναλυτών η εγχάραξη νέο-κορπορατιστικών θεσμικών στοιχείων σε επιμέρους κλαδικούς τομείς ή ακόμα και σε τοπικό επίπεδο αποτρέπει την υπερφόρτωση των κρατικών κέντρων απόφασης με καταγιισμό αιτημάτων κοινωνικής φύσης. Οι συναινετικές

---

³¹⁴ Schmidt, M. (1982), "The Role of the Parties in Shaping Macroeconomic Policy" in Castles, F.G. *The Impact of Parties*, London: Sage, σ.145.

διαμεσολαβήσεις που υποβοηθά η εμφύτευση νεο-κορπορατιστικών τάσεων ανάγεται σε χρήσιμο μέσο πολιτικής και πολύτιμο αναλυτικό εργαλείο εφόσον γίνεται λελογισμένη χρήση του από την κοινότητα των επιστημόνων ώστε να διερευνώνται με ακρίβεια οι προϋποθέσεις επιβίωσης και η έκταση της εφαρμογής του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

Abercrombie, N., Hill, S., & Turner, B.S. (1980), *The Dominant Ideology Thesis*, London: George Allen & Unwin.

Azpiazu, J. (1951), *The Corporative State*, St. Louis: B. Herder Book Co.

Alford, R. & Friedland, R. (1985), *Powers of Theory: Capitalism, the State and Democracy*, New York: Cambridge University Press.

Alison, G. (1971), *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Boston: Little, Brown.

Althusser, L. (1970), *Reading Capital*, London: New Left Books.

Anderson, P., (1977), “The Antinomies of Antonio Gramsci”, *New Left Review*, τ.100.

Atkinson, J. & Meager, N. (1986), *New Forms of Work Organization*, Institute for Manpower Organization.

Ball, A.R. & Millard, F. (1986), *Pressure Politics in Industrial Societies*, London: Macmillan.

Banting K. (1986), *The State and Economic Interests*, Toronto: University of Toronto Press.

Baratz, M.S. (1996), “Corporate Giants and the Power Structure”, *Western Political Quarterly*, τ.9.

Barry, N.P. (1979), *Hayek’s Social and Economic Philosophy*, London: Macmillan Press.

Beaud, M. (1981), *Histoire du Capitalisme de 1500 a Nos Jours*, Paris: Seuil.

Beer S. (1965), *British Politics in the Collectivist Age*, New York: Knopf.

Beer, S. (1969), *Modern British Politics*, London: Faber.

Bell, D. (1976), *The Cultural Contradictions of Capitalism*, New York: Basic Books.

Berger, S. (1981), *Organizing Interests in Western Europe*, Cambridge University Press.

Beyme V.K. (1983), “Neo-corporatism: A New Nut in an Old Shell”, *International Political Science Review*, τ.4.

P. Birnbaum, (1982b), “The State Versus Corporatism”, *Politics and Society*, τ.11.

Fred Block & Larry Hirschhorn, 1979, “New Productive Forces and the Contradictions of Contemporary Capitalism”, *Theory and Society*, τ.7.

Bowles, S. & Gintis, H. (1986), *Democracy & Capitalism*, New York: Basic Books.

Braybrooke, D. & Lindblom, C.E. (1963), *A Strategy of Decision: Policy Evaluation as a Social Process*, London, Collier Macmillan.

Brenner M.J. (1969), “Functional Representation and Interest Group Theory”, *Comparative Politics*, τ.2.

Brittan, S. (1977), *The Economic Consequences of Democracy*, London: Temple Smith.

Brown, D. (2016), *Germany, 1871-1990: United, Divided and Reunited*, London: Pearson Education Limited.

Burnham, J. (1941), *The Managerial Revolution*, Bloomington: Indiana University Press.

Cameron, D.R. (Feb. 1974), “Toward a Theory of Political Mobilization”, *The Journal of Politics*, τ.36, No.1.

Carchedi, G. (2011), *Behind the Crisis: Marx’s Dialectics of Value and Knowledge*, Danvers: IDC Publishers.

Cawson, A. (1986), *Corporatism and Political Theory*, Oxford: Basil Blackwell Ltd.

Choate, P. (2005), *Hot Property: The Stealing of Ideas in an Age of Globalization*, New York: Knopf.

- Christensen, T. & Egeberg, M. (1979), “Organized Group-Government Relations in Norway: On the Structured Selection of Participants, Problems, Solutions and Choice Opportunities”, *Scandinavian Political Studies*, τ.2, No.3.
- Clegg, H.A. “Pluralism in Industrial Relations”, *British Journal of Industrial Relations*, τ.13.
- Cobeyn, M.J. (1993), *Corporatist Decline in Advanced Capitalism*, London: Greenwood Press.
- Cohen, J.L. (1982), *The Limits of Marxian Critical Theory*, Amherst: The University of Massachusetts Press.
- Coleman, W.D. (1985), “State Corporatism as a Sectoral Phenomenon”, in Cawson, A. *Organized Interests and the State*, London: Sage.
- Cox, A.W. (1981), “Corporatism as Reductionism”, *Government and Opposition*, τ.16.
- Crabtree, D. & Thirlwall, A.P. (1993), *Keynes and the Role of the State*, St Martin Press.
- Crouch, C. (1977), *Class Conflict and the Industrial Relations Crisis*, London: Heinemann.
- Crouch, C. (1979), *State and Economy in Contemporary Capitalism*, New York: St. Martin’s Press.
- Crouch C. & Pizzorno A. (1978), *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe*, τόμος 2, London: Macmillan.
- Crouch, C. & Streeck, W. (1997), *Political Economy of Modern Capitalism*, London: Sage.
- Crouch, C. & Streeck W. (2006), *The Diversity of Democracy*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Dahl, R.A. (1956), *A Preface to Democratic Theory*, Chicago: University of Chicago Press.
- Dahrendorf, R. (1959), *Class and Class Conflict in Industrial Society*, California: Stanford University Press.
- Davies, W. (2014), *The Limits of Neo-liberalism*, London: Sage Publications.

- Domhoff, W., (1967), *Who Rules America?* New Jersey: Prentice-Hall.
- Duncan, G. *Democratic Theory and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dunleavy, P. “The Political Implications of Sectoral Cleavages and the Growth of State Employment”, *Political Studies*, τ.28.
- Easton, D. (1965), *A Framework for Political Analysis*, New Jersey, Prentice-Hall.
- Eckstein, H. (1960), *Pressure Group Politics*, London: George Allen & Unwin Ltd.
- Edelman, M. (1964), *The Symbolic Uses of Politics*, Urbana: University of Illinois Press.
- Ferner, A. & Hyman, R. (1993), *Industrial Relations in the New Europe: Seventeen Types of Ambiguity*, Oxford: Blackwell.
- Fidler, J. (1981), *The British Business Elite: Its Attitudes to Class, Status and Power*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Flanagan, R.J., Soskice D.W. & Ulman L. (1983) *Unionism, Economic Stabilization and Incomes Policies*, Washington D.C.: The Brookings Institution.
- Fox, A. (1977), “An Industrial Perspective”, in Centre for Studies in Social Policy: *The Corporate State-Reality or Myth?* London: Centre for Studies in Social Policy.
- Friedman, D. (1973), *The Machinery of Freedom*, New York: Harper Colophon.
- Friedrich, Carl. J. (1950), *The New Image of the Common Man*, Boston: Beacon Press.
- Friedrich, C. J. & Brzezinski, Z. (1956), *Totalitarian Dictatorship and Democracy*, Cambridge, MA: Harvard Univ. Press.
- Fusfeld, D.R. (1972), “The Rise of the Corporate State in America”, *Journal of Economic Issues*, τ.1.
- Galbraith, J.K. (1953), *American Capitalism and the Concept of Countervailing Power*, Boston, Houghton Mifflin.
- Gallie, W.B. (1959), “Essentially Contested Concepts”, *Proceedings of the Aristotelian Society*, τ.56.

Gamble, A. (1993), “The Decline of Corporatism” in *Keynes and the Role of the State*, New York: St Martin Press.

Giddens, A. (1973), *The Class Structure of the Advanced Societies*, London: Hutchinson University Library.

Goldthorpe, J.H. (1984), *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, Oxford: Oxford University Press.

Golomazou-Papas, (1991), “The General Confederation of Workers of Greece” in Vryonis S.J. *Greece on the Road to Democracy: From the Junta to PASOK 1974-86*, New York: Caratzas A.D.

Gosta, Esping-Andersen, Friedland R. & Wright E.O. (1976), ‘Modes of Class Struggle and the Capitalist State’, *Kapitalistate*, τ.4, No.5.

Gourevitch, P. (1986), *Politics in Hard Times*, Ithaca and London: Cornell University Press.

Grant W. & Marsh, D. (1977), *The CBI*, London: Hodder & Stoughton.

Grant, W. (1985), *The Political Economy of Corporatism*, London: Macmillan Publishers Ltd.

Greenstone, J.D. (1982), *Public Values & Private Power in American Politics*, Chicago: The University of Chicago Press.

Griffiths, R.T. (1977), *Government, Business and Labour in European Capitalism*, London: Europotentials Press.

Guttsman, W.L. (1963), *The British Political Elite*, London: Macgibbon & Kee.

Habermas, J. (1976), *Legitimation Crisis*, London: Heinemann.

Hall, P. & Soskice, D. (2001), *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford: Oxford University Press.

Hall, K., J. Shuter, J., Brown, D. & Williams, B. (2015), *Nationalism, Dictatorship and Democracy in 20th Century Europe*, London: Pearson Education Limited.

Harrison, R.J. (1980), *Pluralism and Corporatism: The Political Evolution of Modern Democracies*, London: George Allen & Unwin.

Hayward, J. (1975), *Planning, Politics and Public Policy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hayward, J. (1979), “Interest Groups and the Demand for State Action” in Hayward, J. & Berki, R.N. *State and Society in Contemporary Europe*, Oxford: Martin Robertson.

Hegel, G.W.F. (1967), *The Philosophy of Right*, New York: Oxford University Press.

Heisler M. O. (1979), “Corporate Pluralism Revisited: Where is the Theory?” *Scandinavian Political Studies*, τ.2.

Heisler M.O. (1974), *Politics in Europe*, New York: David McKay Company Ltd.

Held, D. & Krieger, J. (1984), “Theories of the State: Some Competing Claims”, in Bornstein, S. Held D. & Krieger, J. *The State in Capitalist Europe: A Casebook*, London: George Allen & Unwin.

Held, D. (1991), “Democracy, the Nation-State and the Global System”, *Economy and Society*, τ.20.

Henley, A. & Tsakalotos, E. (1993), *Corporatism and Economic Performance: A Comparative Analysis of Market Economies*, Cambridge: Edward Elgar.

Hewitt, P. (1993), *About Time: The Revolution in Work and Family Life*, London: IPPR/Rivers Oram Press.

Hicks, A. & Kenworthy, L. (1998), “Cooperation and Political Economic Performance in Affluent Democratic Capitalism”, *American Journal of Sociology*, τ.103.

Hirst, P. (1977), “Economic Classes and Politics” in Poulantzas, N., Hall, S., Hunt, A., Gardiner, J. *Class & Class Structure*, London: Lawrence and Wishart.

Holland, S. (1972), *The Socialist Challenge*, London: Quarter.

Ionescu G. (1975), *Centripetal Politics*, London: Hart-Davis, Macgibbon.

Jepperson, R. L. (March 2002), “Political Modernities: Disentangling Two Underlying Dimensions of Institutional Differentiation”, *Sociological Theory*, τ.20, No.1.

Jessop P. (1983), “Accumulation Strategies, state forms and hegemonic projects”, *Kapitalistate*, τ.10/11.

Jessop P. (1978), “Capitalism and Democracy: The Best Possible Political Shell?” in Littlejohn, G., Smart, B., Wakeford J. & Yuval-Davis N., *Power and the State*, London: Croom Helm.

Jordan G. (1984), “Pluralistic Corporatism and Corporate Pluralism”, *Scandinavian Political Studies*, τ.7.

Katzenstein P.J. (1984), *Corporatism and Change*, Ithaca and London: Cornell University Press.

Keehn, N.H. (1976), “A World of Becoming: From Pluralism to Corporatism”, *Polity*, τ.9.

Kesselman, M. (1982) “Conflictual Evolution of American Political Science” in Greenstone, J.D. *Public Values & Private Power in American Politics*, Chicago: The University of Chicago Press.

Keynes, J.M. (1963), *Essays in Persuasion*, New York: Norton.

Kornhauser, Arthur, (1957), *Problems of Power in American Democracy*, Detroit: Wayne State University Press.

Kristal, T. (2010), “Good Times, Bad Times: Postwar Labor’s Share of National Income in Capitalist Democracies”, *American Sociological Review*, τ.75.

Laclau, E. & Mouffe, C. (1982), *Hegemony and Socialist Strategy*, London: New Left Books.

La Tour du Pin, (1909), *Aphorismes de Politique Sociale*, Paris: Nouvelle Librairie Nationale.

Landauer, C. (1983), *Corporate State Ideologies*, Berkeley: University of California.

Laswell, H.D. (1936), *Politics: Who gets what, when, how*, New York, McGraw Hill.

Latham, E. (1965), *The Group Basis of Politics*, New York: Octagon Books Inc.

Lehmbruch, G. (1979), “Liberal Corporatism and Party Government”, in Schmitter P. & Lehmbruch G. *Trends towards Corporate Intermediation*, London, Sage.

Lijphart, A. (1977), *Democracy in Plural Societies*, New Haven: Yale University Press.

Lijphart, A. (Jan. 1969), “Consociational Democracy”, *World Politics*, τ.21, No.2.

Lijphart, A. & Crepaz, M. L. (Apr.1991), “Corporatism and Consensus Democracy in Eighteen Countries: Conceptual and Empirical Linkages”, *British Journal of Political Science*, τ.21, No.2.

Lindblom, D.E. (1965), *The Intelligence of Democracy*, New York: The Free Press.

Lipietz, A. (1994), “Post-Fordism and Democracy” in Amin A. *Post Fordism: A Reader*, Oxford: Blackwell.

Lipset, S.M., Trow, M.A. & Coleman, J.S. (1956), *Union Democracy*, Illinois: The Free Press.

Lipset, S.M. (1977), *Political Man: The Social Bases of Politics*, Chicago: The University of Chicago Press.

Lowi, T.J. (1971), *The Politics of Disorder*, New York: Basic Books, Inc.

Lowi, T.J. (1979), *The End of Liberalism: The Second Republic of the United States*, New York: W.W. Norton & Company.

Lukes, S. (1973), *Individualism*, Oxford. Basil Blackwell.

MacIver, R.M. (1965), *The Web of Government*, New York: The Free Press.

Magagna, V.V. (1988), ‘Representing Efficiency: Corporatism and Democratic Theory’, *Review of Politics*, τ.50.

Maier, C.S. (1981), “Fictitious bonds...of wealth and law”, in Burger S. *Organizing Interests in Western Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.

Maine H. (1901), *Ancient Law*, London: J. Murray.

Malloy, J.M. (1977), *Authoritarianism and Corporatism in Latin America*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Manhattan, A. (1950), *The Catholic Church against the Twentieth Century*, London: Watts

Mannheim, Karl, (1940), *Man and Society in an Age of Reconstruction*, London: Kegan Paul.

Marquand, D. (1976), “Social Democracy and the Corporate State”, in *The Corporate State: Reality or Myth?*, Centre for Studies in Social Policy.

Marquand, D. (1988), *The Unprincipled Society*, London: Jonathan Cape.

Martin, R. (1983a), “Pluralism and the New Corporatism”, *Political Studies*, τ.21.

Martin, D.J. & Thelen, K. (2007), ‘The State and Co-ordinated Capitalism: Contributions of the Public Sector to Social Solidarity in Postindustrial Societies’, *World Politics*, τ. 60.

Marx, K. (1971), *Preface to a Contribution to the Critique of Political Economy*, London: Lawrence and Wishart.

Marx, K. & Engels F. (1936), *The German Ideology*, London: Progress Publishers.

McFarland, A.S. (1969), *Power and Leadership in Pluralist Systems*, California: Stanford University Press.

Michels, R. (1959), *Political Parties*, New York: Free Press.

Meijer, H. (1969), “Bureaucracy and Policy Formulation in Sweden”, *Scandinavian Political Studies*, τ.4.

Miller, A.S. (1976), *The Modern Corporate State*, London: Greenwood Press.

Morgan, Kenneth, O. (1992), *The People’s Peace: British History 1945-1990*, Oxford: Oxford University Press.

Morck R. & Yeung B. (2010), *Corporatism and the Ghost of the Third Way*, The NBER Summer Institute in Corporate Finance and the 2010 Northern Finance Association keynote session in Winnipeg.

Mosca, G. (1939), *The Ruling Class*, New York, McGraw Hill.

Newman, O. (1981), “The Challenge of Corporatism”, London: The Macmillan Press.

Niininen, P. (2000), “Effect of Publicly and Privately Financed R&D on Total Factor Productivity Growth”, *Finnish Economic Papers*, τ.13.

Novak, M. (1993), *The Catholic Ethic and the Spirit of Corporatism*, Toronto: Free Press.

O’Connor, James (1973), *The Fiscal Crisis of the State*, St Marin’s Press.

O’Leary, B. & Dunleavy, P. (1987), *Theories of the State: The Politics of Liberal Democracy*, London: Palgrave Macmillan.

Odegard, P.H. (1958), “A Group Basis of Politics: A New Name for an Ancient Myth”, *The Western Political Quarterly*, τ.11.

Offe, C. (1975), “The Theory of the Capitalist State and the Problem of Policy Formation”, in Lindberg, L. *Stress and Contradiction in Modern Capitalism*, Lexington: D.C. Heath.

Offe, C. (1981), “The Attribution of Public Status to Interest Groups”, in Burger S. *Organizing Interests in Western Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.

Offe, C. (1984), *Contradictions of the Welfare State*, London: Hutchinson.

Offe, C. (1985), *Disorganized Capitalism*, Cambridge: Polity Press.

Offerle, M. (1998), *Sociologie des Groupes d’Interet*, Paris: Montchristien.

Ollaman, B. (1971), “Marx’s Vision of Communism: A Reconstruction”, *Critique*, τ.8.

Olsen, J.P. (1983), *Organized Democracy*, Oslo: Universitetsforlaget.

Olson M. (1965), *The Logic of Collective Action*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Ornston, D. (Sep.2006), “Re-organizing Adjustment: Finland’s emergence as a high-technology leader”, *West European Politics*, τ.29, No.4.

Page, E. (1985), *Political Authority and Bureaucratic Power*, Brighton: Harvester.

Pahl, R.E. & Winkler, J.T. (1974), “The Coming Corporatism”, *New Society*, τ.30.

Panitch, L. (1977), “The Development of Corporatism in Liberal Democracies”, *Comparative Political Studies*, τ.10.

Panitch L. (1980), “Theorizations of Corporatism”, *British Journal of Sociology*, τ.31.

Pareto, V. (1968), *The Rise and Fall of the Elites*, Totowa, N.J.: Bedminister.

Parry G. (1969), *Political Elites*, New York: Praeger Publishers.

Pateman, C. (1970), *Participation and Democratic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

Pekkarinen, J., Pohjola, M., & Rowthorn, B. (1992), *Social Corporatism: A Superior Economic System*, Oxford: Clarendon Press.

Perez, S.A. (2000), “From Decentralization to Reorganization: Explaining the Return to National Bargaining in Italy and Spain”, *Comparative Politics*, τ.32.

Pike, F.B. & Stritch T. (1974), *The New Corporatism: Social-Political Structures in the Iberian World*, London: University of Notre Dame Press.

Pinto, A. C. (2015), *Corporatism and Dictatorships in Portugal and Spain, Comparative Perspectives*, Lisbon: University of Lisbon.

Pizzorno, A. (1981), “Interests and Parties in Pluralism” in S. Berger, *Organizing Interests in Western Europe*, London, Cambridge University Press.

Pizzorno, A. (1987), *Changing Boundaries of the Political*, Cambridge: Cambridge University Press.

Poggi, G. (1978), *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*, California: Stanford University Press.

Polsby, N. (1980a), *Community Power and Political Theory: Problems of Evidence and Inference*, New Haven, Yale University Press.

Pontunson, J. & Swenson, P. (1996), “Labor Markets Production Strategies and Wage Bargaining Institutions: The Swedish Employer Offensive in Comparative Perspective”, *Comparative Political Studies*, τ.29.

Potter, A. (1961), *Organized Groups in British National Politics*, Westport, Connecticut: Greenwood Press.

Poulantzas, N. (1973), *Political Power and Social Classes*, London: New Left Books.

Presthus, R. (1964), *Men at the Top*, New York: Oxford University Press.

Prewitt, K. & Stone, A. *The Ruling Elites*, New York: Harper & Row Publishers.

Przeworski, A. & Wallerstein, M. (1982), “The Structure of Class Conflict in Democratic Capitalist Societies”, *The American Political Science Review*, τ.76.

Przeworski, A. (1985), *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Rathenau, W. (1921), *In Days to Come*, London: Allen and Unwin.

Regini, M. (1979), “Labour Unions, Industrial Action and Politics” in *Western European Politics*, τ.2.

Regini, M. (1984), “The Conditions for Political Exchange” in Goldthorpe, J. *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, Oxford: Clarendon Press.

Rhodes, M. (1998), “Globalization, Labour Markets and Welfare States: A Future of Competitive Corporatism”, in Rhodes, M. & Meny Y. *The Future of European Welfare*, London: Macmillan Press.

Rokkan, S. (1966), “Norway: Numerical Democracy and Corporate Pluralism”, in R. Dahl R. *Political Opposition in Western Democracies*, New Haven: Yale University Press.

Rose, R. (1980), *Challenge to Governance: Studies in Overloaded Politics*, London: Sage Publications.

Schmidt, M. (1982), “The Role of the Parties in Shaping Macroeconomic Policy” in Castles, F.G. *The Impact of Parties*, London: Sage.

Schmidt, V.A. (2009), “Putting the Political Back into Political Economy by Bringing the State Back in Yet Again”, *World Politics*, τ.61.

Schmitter, P. (1974), “Still the Century of Corporatism?” *Review of Politics*, τ.36.

Schmitter, P.C. (1979b), “Modes of Interest Intermediation and Models of Societal Change in Western Europe” in Schmitter, P.C & Lehmbruch, G. *Trends towards Corporatist Intermediation*, London: Sage.

Schmitter, P.C. (1981), “Interest intermediation and regime governability in contemporary Western Europe and Latin America”, in Berger, S. (ed.) *Organizing Interests in Western Europe: Pluralism, Corporatism and the transformation of politics*, London: Sage.

Schmitter, P. (1982), “Reflections on Neo-Corporatism” in Lehmbruch G. & Schmitter, P. *Patterns of Corporatist Policy-Making*, London: Sage.

Schmitter, P. (1983a), “Democratic Theory and Neo-corporatist Practice”, *Social Research*, τ.50.

- Scott, J. (1979), *Corporations, Classes and Capitalism*, London: Hutchinson.
- Shonfield, A. (1965), *Modern Capitalism: The Changing Balance of Public and Private Capital*, Oxford: Oxford University Press.
- Skocpol, T. (1985) *Bringing the State Back In*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, A. (1976), *An Enquire into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Chicago: University of Chicago Press.
- Smith, T. (1979), *The Politics of the Corporate Economy*, Oxford: Martin Robertson.
- Smith, V. (July 2009), “Putting the Political Back Into Political Economy by Bringing the State Back In Yet Again”, *World Politics*, τ.61, No.3.
- Sordeberg, J. (2007), *Hacking Capitalism: The Free and Open Software Movement*, New York: Routledge.
- Sriramesh, K. (2006), “E-government in a corporatist, communitarian society: The Case of Singapore”, *New Media and Society*, τ.8.
- Stepan, A. (1978), *The State and Society: Peru in Comparative Perspective*, Princeton: Princeton University Press.
- Stephens, J. D. (1979), *The Transition from Capitalism to Socialism*, London: The Macmillan Press Ltd.
- Streeck, W. & Schmitter, P.C. (1991), “Community, Market, State and Associations? The Prospective Contribution of Interest Governance to Social Order” in Thompson, G. & Frances, J. *Markets, Hierarchies & Networks*, London: Sage Publications.
- Strinati, D. (1982), *Capitalism, the State and Industrial Relations*, London: Croom Helm Ltd.
- Suarez-Villa, L. (2012), *Technocapitalism: A Critical Perspective on Technological Innovation and Corporatism*, Philadelphia: Temple University Press.
- Sweezy, P. (1968), “The Theory of Capitalist Development”, New York: Monthly Press.
- Therborn, G. (1978), *What Does The Ruling Class Do When It Rules*, London: NLB.

- Therborn, G. (1984), “The Prospects of Labour and the Transformation of Advanced Capitalism”, *New Left Review*, τ.145.
- Therborn, G. (1987), ‘Does Corporatism Really Matter?’ *Journal of Public Policy*, τ.7.
- Touraine, A. (1971) *The Post-Industrial Society*, New York: Random House.
- Truman, D.B. (1993), *The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion*, Berkeley: University of California.
- Useem, M. (1984), *The Inner Circle*, New York: Oxford University Press.
- Vail, M.I. (2009), “Bending the Rules: Institutional Analysis, Political Change and Labour Market Reform in Advanced Industrial Societies”, *Comparative Politics*, τ.42.
- Vanderbroucke, F. (1998), “Globalization, Inequality and Social Democracy”, *Institute for Public Policy Research*.
- Vickerstaff, S. & Sheldrake, J. (1989), *The Limits of Corporatism*, Aldershot: Avebury.
- Wassenberg, A.F.P. (1982) “Neo-corporatism and the Quest for Control” in Lehbruch, G. & Schmitter, P.C. *Patterns of Corporatist Policy-Making*, Beverly Hills and London: Sage Publications.
- Weber, Max, (1978), *Economy and Society*, Berkeley: University of California Press.
- Weber, M. (1964), *The Theory of Social and Economic Organization*, New York: The Free Press.
- Wesolowski, W. (1981), “Classes, Strata and Power”, *Studies in Soviet Thought*, τ.22.
- Westergaard, J. & Resler, H. (1975), *Class in a Capitalist Society: A Study of Contemporary Britain*, London: Heinemann.
- Wiarda, H.J. (1973), “Toward a Framework for the Study of Political Change in the Iberic-Latin Tradition: The Corporative Model”, *World Politics*, τ.25.
- Wiarda, H.J. (1977), “Corporatism and Comparative Politics: The Other Great – ism”, Armonk, New York, M. E. Sharpe.

Wilensky, H. & Turner, L. (1987), *Democratic Corporatism and Policy Linkages*, Berkeley, University of California: Institute of International Studies.

Wilkinson, R. (1969), *Governing Elites*, New York: Oxford University Press.

Williamson, P.J. (1985), *Varieties of Corporatism*, Cambridge: Cambridge University Press.

Williamson, P.J. (1989), *Corporatism in Perspective*, London: Sage Publications Ltd.

Wilson, F. (1983), “Interest Groups and Politics in Western Europe: The Neo-Corporatist Approach”, *Comparative Politics*, τ.16.

Windolf, P. (1989), “Productivity Coalitions and the Future of European Corporatism”, *Industrial Relations*, τ.28.

Winkler, H. A. (Oct.1976), “German Society, Hitler and the Illusion of Restoration 1930-33”, *Journal of Contemporary History*, τ.11, No.4.

Winkler J.T, (1976), “Corporatism”, *European Journal of Sociology*, τ.17.

Winkler, J.T. (1976), “The Corporatist Economy: Theory and Practice” in Scase, R. *Industrial Society: Class, Cleavage and Control*, τ.17.

Wright, E.O. (2000), “Working-Class Power, Capitalist-Class Interests and Class Compromise”, *American Journal of Sociology*, τ.105.

Wrong, Denis, (1970), *Max Weber*, Englewood: N.J. Prentice Hall.

Ελληνική

Ανδριανόπουλος Α. (1989), *Ο Θρίαμβος του Δημοκρατικού Καπιταλισμού*, Αθήνα: Libro.

Αριστοτέλης, (1993), *Πολιτικά*, Αθήνα: Κάκτος.

Βέμπερ, Μ. (1954), *Η Πολιτική ως Επάγγελμα*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Βέμπερ, Μ. (1979), *Max Weber: Η Επιστήμη ως Επάγγελμα, Κριτική της Θεωρίας του Stammer, η Γέννηση του Σύγχρονου Καπιταλισμού*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Βέμπερ, Μ. (2006), *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, Αθήνα: Gutenberg.

Bottomore, T.B. (1970), *Ελίτ και Κοινωνία*, Αθήνα: Εκδόσεις 70.

Βούλγαρης, Γ. (2002), *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, 1974-90*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Burnham, J. (1941), *Η Επανάσταση των Διευθυντών*, Αθήνα: Κάλβος.

Γεωργακοπούλου, Β. & Κουζής, Γ. (1991), «Ευελιξίες και Νέες Εργασιακές Σχέσεις», *Μελέτες ΙΝΕ/ΓΣΕΕ*, τ.6.

Gough, I. (2008), *Η Πολιτική Οικονομία του Κοινωνικού Κράτους*, Αθήνα: Σαββάλας.

Δασκαλάκης, Δ.Ι. (1992), «Θεσμική Καινοτομία: Το Νέο Μοντέλο Μεσολάβησης και Διαιτησίας στις Συλλογικές Διαφορές Εργασίας», *Ενημερωτικό Δελτίο ΙΝΕ/ΓΣΕΕ*, τ.18.

Δασκαλάκης, Δ.Ι. (1995) *Η Συλλογική Αυτονομία στη Σύγχρονη Βιομηχανική Κοινωνία*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.

Δασκαλάκης, Δ. Ι. (2013), *Βιομηχανική Κοινωνιολογία και Βιομηχανικές Σχέσεις*, Αθήνα: Παπαζήσης.

De Toqueville, A. (2008). *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, Αθήνα: Στοχαστής.

- Downs, A. (1997), *Οικονομική Θεωρία της Δημοκρατίας*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ζαμπάρλουκου, Σ. (1997), «Κράτος και Εργατικός Συνδικαλισμός στην Ελλάδα, 1936-90», στο Λαμπίρη-Δημάκη, Ι. & Παπαχρίστου, Θ.Κ. *Θεσμοί της Ελληνικής Κοινωνίας*, Αθήνα: Σάκκουλα Α.Ν.
- Freeman, C. & Soete, L. (2000), *Εργασία για Όλους ή Μαζική Ανεργία*; Αθήνα: Θεμέλιο.
- Ινγκράο, Π. (1979), *Μάζες και Εξουσία*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Καλλίνικος, Ι. (2005), «Εργασία, Ανθρώπινος Παράγοντας και Οργανωσιακές Μορφές: Μια Ανατομία των Σύγχρονων Εξελίξεων» σε Ναζάκης, Χ. & Χλέτσος, Μ. *Το Μέλλον της Εργασίας*, Αθήνα: Πατάκης.
- Καλογήρου, Γ. (1993), «Προβληματικές Δομές στην Ελληνική Βιομηχανία», σε Γιαννίτσης, Τ., Δενιόζος, Δ., Λυμπεράκη, Α., & Τραυλός, Σ. *Βιομηχανική και Τεχνολογική Πολιτική στην Ελλάδα*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Καραμεσίνη, Μ. (2002), *Βιομηχανική Πολιτική, Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Μισθωτή Εργασία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κατσανέβας, Θ.Κ. (1994), *Το Σύγχρονο Συνδικαλιστικό Κίνημα στην Ελλάδα*, Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνη Α.Α.
- Κατσούλης, Η.Α. (1998), «Το Ανθρώπινο Κεφάλαιο στη Διαδικασία Εκσυγχρονισμού, η Ελληνική Αμυντική Κοινωνία Μπροστά στην Πρόκληση του 2000» σε Κατσούλης, Η., Γιαννίτσης, Τ., & Καζάκος, Π. *Η Ελλάδα προς το 2000: Πολιτική και Κοινωνία, Οικονομία, Εξωτερικές Σχέσεις*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κιούκias, Δ.Κ. (1994) *Οργάνωση Συμφερόντων στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εξάντας.
- Κορδάτος, Γ. (1972) *Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος*, Αθήνα: Μπουκουμάνης.
- Κουζής, Γ. (1997), «Η Συμμετοχή των Εργαζομένων στους Φορείς Χάραξης και Άσκησης Κοινωνικής Πολιτικής», σε *Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στο Τέλος του 20^{ου} Αιώνα*, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα: Gutenberg.
- Κουζής, Γ. (2001), *Εργασιακές Σχέσεις και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση*, Μελέτες ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, τ.14.

Κουκιάδης, Γ. (1991), «Μεταρρυθμίσεις στις Εργασιακές Σχέσεις», *Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου*, τ.50.

Κουκουλές, Φ.Γ. (1984) *Ελληνικά Συνδικάτα, Οικονομική Αυτοδυναμία και Εξάρτηση: 1938-84*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Κραβαρίτου, Γ. (1990), *Εισαγωγή στη Ρύθμιση των Συνθηκών Εργασίας*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Κραβαρίτου-Μανιτάκη, Γ. (1986), *Η Συμμετοχή των Εργαζομένων στις Ελληνικές Επιχειρήσεις*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Craib, I. (1992), *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία: Από τον Parsons Στον Habermas*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Λάβδας, Κ.Α. (2004), *Συμφέροντα και Πολιτική*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Λεβέντης, Γ.Α. (1981), *Συλλογική Αυτονομία και Κρατικός Παρεμβατισμός στο Εργατικό Δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας Α.Ν.

Λυμπερόπουλος, Κ. (1990), *Η Εργασία από τον Αυταρχισμό στη Συμμετοχή*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Λύτρας, Α. Ν. (2000), *Κοινωνία και Εργασία: Ο ρόλος των κοινωνικών τάξεων*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Μάνχαϊμ, Κ. (1997), *Ιδεολογία και Ουτοπία*, Αθήνα: Γνώση.

Μαυρογορδάτος, Γ.Θ. (1988), *Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Μαυρογορδάτος, Γ.Θ. (2001), *Ομάδες Πίεσης και Δημοκρατία*, Αθήνα: Πατάκης.

Μητρόπουλος, Α. (1985), *Οι Εργασιακοί Θεσμοί στην Ελλάδα*, Αθήνα-Κομοτηνή: Νομικές Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Miliband, R. (1984), *Το Κράτος στην Καπιταλιστική Κοινωνία*, Αθήνα: Εκδόσεις Πολύτυπο.

Mills, S.R. (1956), *Η Αριστοκρατία της Εξουσίας στις ΗΠΑ*, Αθήνα: Αρσενίδης.

Mills Wright S. (1968), *Οι Χαρτογιακάδες: Η Νέα Μεσαία Τάξη*, Αθήνα: Κάλβος.

Μίχελς, Ρ. (1997), *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων* Αθήνα: Γνώση.

- Montesquieu, C. (1994), *Το Πνεύμα των Νόμων*, Εκδόσεις Γνώση.
- Μουζέλης Ν. (1978), *Νεοελληνική Κοινωνία: Όψεις Υπανάπτυξης*, Αθήνα: Εξάντας.
- Muller, P. & Surel, Y. (2002), *Η Ανάλυση των Πολιτικών του Κράτους*, Αθήνα: Τυπωθήτω-Δαρδανός, Γ.
- Μπαμπάς, Σ. (1990), *Εργασία και Κοινωνικές Σχέσεις: Βήματα στη Μεταβιομηχανική Κοινωνία*, Αθήνα: Νέα Σκέψη.
- Νικολοπούλου-Στεφάνου, Η. (1998), «Νέες Διαστάσεις του Κοινωνικού Διαλόγου» σε *Σύγχρονες Τάσεις του Εργατικού Δικαίου*, Εταιρεία Δικαίου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας Α.Ν.
- Ο' Connor, James (1977) *Οικονομική Κρίση του Κράτους*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Πετμεζίδου, Μ. (2003), «Σκέψεις Γύρω από την Κοινωνική Μεταρρύθμιση» σε Βενιέρης, Δ. & Παπαθεοδώρου, Χ. *Η Κοινωνική Πολιτική στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πετρινώτη, Ξ. (1985), *Κράτος και Εργασιακές Σχέσεις*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Πετρινώτη, Ξ. (1993), «Κράτος, Εργασιακές Σχέσεις και Κοινωνική Πολιτική: Σε Αναζήτηση Μιας Νέας Ισορροπίας», σε Γετίμης, Π. & Γράβαρης, Δ. *Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική: Η Σύγχρονη Προβληματική*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Ritzer, G. (2012), *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Rhodes, M. (2003), «Παγκοσμιοποίηση, αγορές εργασίας και κράτη πρόνοιας: Ένα μέλλον ανταγωνιστικού κορπορατισμού», σε Κατσούλης, Η., Ανανιάδη, Μ. & Ιωαννίδης, Σ. *Παγκοσμιοποίηση: Οικονομικές, Πολιτικές, Πολιτισμικές Όψεις*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Ρομπόλης, Σ. & Κόλλιας, Γ. (1998), *Ο Κοινωνικός Διάλογος στην Ελλάδα*, Επετηρίδα Εργασίας, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Παντείου.
- Schumpeter, J.A. (1972), *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.
- Σπυρόπουλος, Γ.Π. (1998), *Εργασιακές Σχέσεις*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλα Α.Ν.
- Συλλογικό Έργο Γάλλων Πανεπιστημιακών, (1987), *Ιδεολογίες: Η Μεγάλη Σύγκυση*, Αθήνα: Ροές.

Τζεκίνης, Χ. (1987), *Το Εργατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στην Ελλάδα, 1870-1987*, Αθήνα: Γαλαίος.

Τσουκαλάς, Κ. (1999), *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Hayek, F. (2008), *Το Σύνταγμα της Ελευθερίας*, Αθήνα: Καστανιώτης.

Held, D. (1987), *Μοντέλα Δημοκρατίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Στάχυ.

Ψημίτης, Μ. (1999), *Κορπορατιστική Διαμεσολάβηση και Κοινωνικός Έλεγχος*, Ελληνικά Γράμματα.